T.C.
CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

NÂMIK KEMÂL'DE İDEAL DEVLET GÖRÜŞÜ: *İBRET* VE *HÜRRİYET* GAZETELERİNDEKİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Davut KAVKAS

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nilgün H. KÖK

MANİSA - 2017

T.C.
CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

NÂMIK KEMÂL'DE İDEAL DEVLET GÖRÜŞÜ: *İBRET* VE *HÜRRİYET* GAZETELERİNDEKİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Orhan Davut KAVKAS

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nilgün H. KÖK

MANİSA - 2017

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 01.08.2017 tarih ve 25/14 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 23. Maddesi gereğince Enstitümüz Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Orhan Davut KAVKAS'ın ***"Nâmık Kemâl'de İdeal Devlet Görüşü: Hürriyet ve İbret Gazetelerindeki Yazıların Değerlendirilmesi"*** Konulu tezi incelenmiş ve aday 25/08/2017 tarihinde saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ...40... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna	☒	OY BİRLİĞİ	☒
DÜZELTME yapılmasına	* ☐	OY ÇOKLUĞU	☐
RED edilmesine	** ☐	ile karar verilmiştir.	

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın tez konusu değiştirilir veya adayın isteği halinde tezsiz yüksek lisans programına geçişi sağlanır.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Nilgün H. Kök

ÜYE

Doç. Dr. Leyla Bıyık

ÜYE

Doç. Dr. Bilgin Özer

	Evet	**Hayır**
Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır.	☒	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.	☐	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.	☐	☐
Tez, basımı gereksizdir.	☐	☐

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum "Nâmık Kemâl'de İdeal Devlet Görüşü: *İbret* ve *Hürriyet* Gazetelerindeki Yazıların Değerlendirilmesi" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19.07.2017

Orhan Davut Kavkas

ÖZET

NÂMIK KEMÂL'DE İDEAL DEVLET GÖRÜŞÜ: *İBRET* VE *HÜRRİYET* GAZETELERİNDEKİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmed Nâmık Kemâl, hem Türk edebiyatı tarihi hem de Türk siyasal tarihinde kendine yer edinmeyi başarmış önemli bir şahsiyettir. Her ne kadar "vatan şairi" ve "*Vatan yâhud Silistre*'nin yazarı" olarak bilinse de, esasında bu vasıfların çok ötesinde bir konuma sahiptir. O, elbette bir vatan şairidir, ünlü *Vatan yâhud Silistre* piyesinin müellifidir ve vatan kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır; ama o, aynı zamanda, anayasa ile parlamentoyu da savunan bir gazetecidir. Bu çalışmanın amacı ise, Nâmık Kemâl'in bu gazeteci yönü üzerinden, onun, vatan, hürriyet ve Osmanlı'da inşa edilmesi gereken ideal yönetim şekli konusundaki fikirlerini ele almaktır. Ne de olsa Nâmık Kemâl, gazeteciliği süresince, nüfustan ekonomiye, idareden eğitime kadar pek çok konuda doygun gazete yazıları kaleme almıştır. Daha net bir tablo ortaya koyulması için, bu çalışmada, yazarın bahsi geçen konulardaki düşüncelerine odaklanılacaktır. Osmanlı'ya uygulanmak istenen meşrutî monarşi, tabiî olarak, salt Nâmık Kemâl'in fikrî faaliyetiyle gerçekleşmemiştir. Kâh Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle bir araya gelen pek çok isim, kâh bürokraside yer alan başka isimler, anayasal parlamentoyu savunmuştur. Bizim odak ismimizse Nâmık Kemâl olduğundan, bu çalışmada, Nâmık Kemâl ile diğer Tanzimat düşünürleri veya bürokratlar arasında herhangi bir mukayeseye gidilmemiş, salt Nâmık Kemâl'e değinilmiş ve onun da sadece ideal devlet yönetimiyle ilgili düşünceleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâmık Kemâl, İttifak-ı Hamiyyet, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Tanzimat, anayasal monarşi, anayasalcılık, parlamentarizm, kuvvetler ayrılığı, usûl-i meşveret, hürriyet, vatan, *Rüya*, *İbret*, *Hürriyet*, Kanun-ı Esasî, 113. madde.

ABSTRACT

NÂMIK KEMÂL'S IDEAL GOVERNMENT VIEW: THE EVALUATION OF ARTICLES IN *İBRET* AND *HÜRRİYET* NEWSPAPERS

Mehmed Nâmık Kemâl is an important personality who carved out a niche for himself in both Turkish Literature History and Turkish Political History. Although he is superficially known as "homeland poet" and "the playwright of *Vatan yâhud Silistre*", his historical position is essentially far beyond of this general reputation. He is, of course, a homeland poet, a writer of *Vatan yâhud Silistre*, and he gave new aspects and meanings to the term of "homeland"; but at the same time, he is also a journalist who advocates the constitution and parliamentarism. So, the aim of this study is, via his journalism, dealing with Nâmık Kemâl's understandings of the terms of "homeland", "freedom" and "ideal government system" supposed to be established in Ottoman Empire. After all, during his journalism, Nâmık Kemâl wrote a great deal of satisfactory articles on population, economy, management and education issues. In order to clarify these issues, this study will focus on the three subjects mentioned above. The constitutional monarchy willed to be applied in Ottoman Empire has not naturally occurred with the Nâmık Kemâl's intellectual acts only. This constitutional monarchy also happened with the support of both Young Ottomans and some fellows from bureaucracy. But our focus point is Nâmık Kemâl, so in this study, we will not make any comparison between Tanzimat thinkers and bureaucrats, will only mention about Nâmık Kemâl and try to evaluate his thoughts of ideal state government.

Key Words: Nâmık Kemâl, İttifak-ı Hamiyyet, Young Ottomans, Tanzimat, constitutional monarchy, constitutionalism, parliamentarism, separation of powers, usûl-i meşveret (method of consultation), freedom, homeland, *Rüya (Dream)*, *İbret*, *Hürriyet*, Kanun-ı Esasî (the Ottoman Basic Law), article 113.

TEŞEKKÜR

Çalışmam adına iki kişiyle bir müesseseye teşekkür borçluyum.

İlk teşekkürüm, Esin Kıvrak Köroğlu'na. 2012-2013 öğretim yılının güz döneminde ben, Balıkesir Üniversitesi Bandırma İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde henüz ikinci sınıf öğrencisiydim. Esin Hoca da aynı bölümde araştırma görevlisiydi. O güz, *Türkiye'nin Siyasal Tarihi I* adlı dersimize giriyordu ve Erik Jan Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'ni bize ders kitabı olarak vermişti. İşte bu kitapla ben, ne zamandır kafamda karmaşık bir yumak gibi öylece duran "tarih" olgusunu temize çekmiştim. Tarih denen karmaşa, mahut kitapla birlikte zihnimde nispeten zamandizinsel bir düzene girmişti. Tabiî bunda, kitabın üslubunun temiz, yazarın tarihe yaklaşımının düzeyli ve çevirinin anlaşılır olmasının da payı vardı. Kitabın ilk kısımlarında yer alan Yeni Osmanlılar adlı cemiyet, Nâmık Kemâl ismi ve tarihî entrikalar, ilgimi çok çekmişti. Esin Kıvrak, isteğe bağlı roman okuma ödevi vermişti bir de bizlere. Romanlar, ele alınan dönemi anlatıyordu. Neticede, bu ders kitabı ile Esin Hoca'nın edebiyatı da işin içine katarak ders işlemesi, bende bir sempati duygusu yarattı ve bu duygu, edebiyata duyduğum sevgiyle birleşerek, daha o zamanlar, bana, gelecekte, Nâmık Kemâl üzerine bir şeyler yapma, araştırma ve yazma isteğini verdi. Bu yüzden ilk teşekkürüm, bu isteği bana veren ve görevine şu an Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak devam eden hocam Esin Kıvrak Köroğlu'na.

İkinci teşekkürüm, aile müessesesine. Başta; hem keyif amaçlı hem de tez için okuduğum kitapları almamda bana hiçbir zaman karışmayan, hattâ beni malî açıdan destekleyen ve okuduğum okul ile Erasmus gibi katıldığım programlar vesilesiyle benimle içten içe gurur duyan ve beni süre kısıtlamasıyla sıkmayan canım babama; sonra, motivasyonumun düştüğü anlarda bana moral aşılayan ve kendimi unuttuğum zamanlarda bana beni anlatarak değerimi yücelten anneme; en sonra da, bana başlarda ağır gelen bu tezi Aralık 2015 gibi yazmaktan vazgeçtiğim ve kaydımı ciddî ciddî sildirmeyi düşündüğüm o on beş günlük bunalım devresinde ve ilerleyen günlerde, beni kendi iş tecrübesiyle ikna etmeyi başararak bitik ve yitik azmime istikrar kazandıran kız kardeşime teşekkür ederim. Aile desteğinin ne denli önemli olduğunu her daim hatırda tutmalıyım.

Üçüncü teşekkürümse, elbette ve tabiî olarak, danışmanım hocam Nilgün H. Kök'e. Muhabbeti, anıları, yorumları, yönlendirmeleri; hem tezle hem de başka konulardaki pratik ve zaman kazandıran tavsiyeleri; Osmanlıca kelimeleri, etimolojiye olan vukufu, edebiyat bilgisi, metnin estetiğine ve kelime seçimine önem vermesi; düşünemediğim açıları düşündürerek beni sıkıcı ve banal olmaktan kurtarması; samimiyeti, rahatlığı, cana yakınlığı, temennileri; beni karşısına değil de yanına alması, gençlerle genç olabilmesi ve bitmeyen tevazusu için; bir de beni şapkalı a kullanmak hususunda ikna ettiği için, cân-ı gönülden teşekkürlerimle...

Orhan Davut KAVKAS
Manisa, 2017

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni v
Özet vi
Abstract vii
Teşekkür viii
İçindekiler ix
Kısaltmalar Listesi xiii
Tablolar Listesi xiv
Ekler Listesi xv

GİRİŞ 1
1. Çalışma Konusunun Ortaya Çıkışı 1
2. Çalışmanın Amacı 2
3. Çalışmanın Önemi 3
4. Çalışmanın Kısıtlılıkları 4
5. Çalışmanın Yöntemi 5
6. Çalışmada Kullanılan Dil ve İmlâ 7
7. Çalışmanın İçeriği 8
8. Çalışmanın Tezi Hazırlayana Kazandırdıkları 10

BİRİNCİ BÖLÜM
NÂMIK KEMÂL'İN TERCÜME-İ HÂLİ

1. DOĞUMU VE İLK YILLARI 14
2. ENCÜMEN-İ ŞUARÂ DÖNEMİ VE İLK TESİRLER 16
3. NÂMIK KEMÂL'İN ŞİNASİ'YLE TANIŞMASI 17
4. NÂMIK KEMÂL'İN ÇEVİRİLERİ 18
5. NÂMIK KEMÂL'İN HÜKÛMETLE ÇATIŞMASI 21
6. MUSTAFA FAZIL PAŞA 22
7. MUSTAFA FAZIL PAŞA'NIN İKİ MEKTUBU 24
8. KARARNÂME-İ ÂLİ 27
9. ÜÇ SÜRGÜN 29
10. MUSTAFA FAZIL PAŞA'NIN TOPLANTISI VE *HÜRRİYET* GAZETESİ 31
11. NÂMIK KEMÂL'İN AVRUPA'DAN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ 34
12. NÂMIK KEMÂL VE *İBRET* GAZETESİ 37
13. NÂMIK KEMÂL'İN GELİBOLU MUTASARRIFLIĞI 38
14. *VATAN YÂHUD SİLİSTRE* VE YARATTIĞI İÇTİMAÎ ETKİ 39
15. NÂMIK KEMÂL'İN MAGOSA SÜRGÜNLÜĞÜ 41
16. NÂMIK KEMÂL'İN KANUN-I ESASÎ ÇALIŞMALARI 42
17. NÂMIK KEMÂL MİDİLLİ'DE 48
18. NÂMIK KEMÂL'İN SON MUTASARRIFLIKLARI VE VEFATI 48

19. NÂMIK KEMÂL'İN TAVRI, KARAKTERİ VE
LİTERATÜRDEKİ KONUMU 50
20. NÂMIK KEMÂL VE "VATAN" İLE "HÜRRİYET" KAVRAMLARI 51

İKİNCİ BÖLÜM
YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN TARİHİ VE KANUN-I ESASÎ'YE GİDEN SÜREÇ

1. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN KURULUŞU 56
2. MEŞRUTİYET FİKRİ VE ANAYASALCILIK 58
3. CEMİYETE "YENİ OSMANLILAR" DENMESİNİN NEDENİ..... 60
4. "JÖN TÜRKLER" İSMİNİN DAHA ÖNCEKİ KULLANIMLARI..... 61
5. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ.... 62
6. YENİ OSMANLILAR VE İSLÂM SENTEZİ 66
7. ŞİNASİ EFENDİ'NİN ÖNEMİ 68
8. TERCÜME ODASI'NIN TARİHÇESİ 69
9. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN DAĞILMASI 71
10. CEMİYETİN DAĞILMASI SONRASINDA YAŞANANLAR 72
11. YENİ OSMANLILAR'IN TEORİ BOŞLUĞU VE
İDEOLOJİ-TEKNOLOJİ DENGESİZLİĞİ 74
12. NÂMIK KEMÂL'İN MEŞVERET DÜŞÜNCESİNİN TEMELİ:
"ŞÛRÂ" KAVRAMI 78
13. TANZİMAT DÖNEMİ VE KANUN-I ESASÎ'YE GİDEN SÜREÇ 81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HÜRRİYET VE *İBRET* GAZETELERİNDEKİ YAZILARIN KAVRAMLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. "VATAN" KAVRAMI 102
1.1. *Hürriyet* Gazetesi..... 102
1.2. *İbret* Gazetesi..... 103
1.3. İnceleme 108
2. "ADALET" KAVRAMI 110
2.1. *Hürriyet* Gazetesi..... 110
2.2. *İbret* Gazetesi..... 113
2.3. İnceleme 115
3. "CUMHURİYET" KAVRAMI..... 118
3.1. *Hürriyet* Gazetesi..... 118
3.2. *İbret* Gazetesi..... 119
3.3. İnceleme 119
4. "FIRKA/PARTİ" KAVRAMLARI..... 120
4.1. *Hürriyet* Gazetesi..... 120
4.2. *İbret* Gazetesi..... 121
4.3. İnceleme 122
5. "HÜKÛMET/HÜKÛMET-İ MÜSTAKİLLE" KAVRAMLARI..... 122
5.1. *Hürriyet* Gazetesi..... 122

5.1.1. “Hükûmet” Kavramı 122
5.1.2. “Hükûmet-i Müstakille” Kavramı 124
5.2. *İbret* Gazetesi 125
5.3. İnceleme 126
6. “HÜRRİYET” KAVRAMI 127
6.1. *Hürriyet* Gazetesi 127
6.2. İbret Gazetesi 130
6.3. İnceleme 133
7. “İCRA-YI ADALET” KAVRAMI 136
7.1. *Hürriyet* Gazetesi 136
7.2. *İbret* Gazetesi 137
7.3. İnceleme 138
8. “İHTİYAR” KAVRAMI 139
8.1. *İbret* Gazetesi 139
8.2. İnceleme 139
9. “İTTİHAD-I İSLÂM” KAVRAMI 140
9.1. *İbret* Gazetesi 140
9.2. İnceleme 141
10. “MECLİS” KAVRAMI 142
10.1. *Hürriyet* Gazetesi 142
10.2. *İbret* Gazetesi 145
10.3. İnceleme 145
11. “MEŞVERET” KAVRAMI 146
11.1. *Hürriyet* Gazetesi 147
11.2. İnceleme 152
12. “MÜSAVAT” KAVRAMI 154
12.1. *Hürriyet* Gazetesi 154
12.2. *İbret* Gazetesi 156
12.3. İnceleme 157
13. “NİZAMAT/NİZÂMAT-I ESASİYE” KAVRAMLARI 157
13.1. *Hürriyet* Gazetesi 158
13.1.1. “Nizâmat” Kavramı 158
13.1.2. “Nizâmat-ı Esasiye” Kavramı 158
13.2. *İbret* Gazetesi 159
13.2.1. “Nizâmat” Kavramı 159
13.3. İnceleme 160
14. “PADİŞAH/İMPARATOR” KAVRAMLARI 160
14.1. *Hürriyet* Gazetesi 161
14.1.1. “Padişah” Kavramı 161
14.1.2. “İmparator” Kavramı 165
14.2. İnceleme 165
15. “PARLAMENTO” KAVRAMI 168
15.1. *İbret* Gazetesi 168
16. “SA’Y” KAVRAMI 168
16.1. *İbret* Gazetesi 169
17. “SENATO” KAVRAMI 170
17.1. *Hürriyet* Gazetesi 170
18. “ŞERAİT-İ İÇTİMAİYE/ROUSSEAU” KAVRAMLARI 170
18.1. Hürriyet Gazetesi 170
19. “TENFÎZ (YÜRÜTME)” KAVRAMI 171

19.1. *Hürriyet* Gazetesi 171
19.2. *İbret* Gazetesi 173
19.3. İnceleme 174
20. "TEŞRÎ (YASAMA)" KAVRAMI 174
20.1. *Hürriyet* Gazetesi 174
20.2. *İbret* Gazetesi 175
21. "DEMOKRASİ" KAVRAMI 175
22. "ERBÂB-I ŞEBAB/YENİ OSMANLILAR" KAVRAMLARI 176
23. "LÂİKLİK/SEKÜLERİZM" KAVRAMLARI 176
24. "MECLİS-İ ŞÛRÂ-YI ÜMMET" KAVRAMI 177
25. "MECLİS-İ UMUMÎ" KAVRAMI 177

SONUÇ 178

KAYNAKÇA 187

EKLER 199
Ek 1: *Vatan yâhud* Silistre'ye Dair 199
Ek 2: Nâmık Kemâl ve *Rüya* 202
Ek 3: Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği 213
Ek 4: La Marseillaise Marşı 246
Ek 5: Kronoloji 249
Ek 6: Nâmık Kemâl'i Konu Alan Kitaplar 255
Ek 7: Nâmık Kemâl'i Konu Alan Tezler 259
Ek 8: Lûgatçe 262

KISALTMALAR DİZİNİ

a. Ad

a.i. Arapça, isim

a.s. Arapça, sıfat

bkz. Bakınız

c. Cemi (çoğulu)

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

Ed. Editörler

f.s.c. Farsça, sıfat, cemi (çoğulu)

Haz. Hazırlayan

i. İsim

İnc. İnceleyen

mec. Mecaz

o.d.k. Orhan Davut Kavkas

Sad. Sadeleştiren

sıf. Sıfat

Yay. Haz. Yayına Hazırlayan

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 1: Çalışmanın Bütününü Oluşturduğu Düşünülen Kavramlar
TABLO 2: Niteliksel Kavram Analizinde Kullanılacak Kavramlar
TABLO 3: Nâmık Kemâl'in İdeal Devlet Düşüncesinin Özeti

EKLER LİSTESİ

EK 1: *Vatan yâhud Silistre*'ye Dair
EK 2: Nâmık Kemâl ve *Rüya*
EK 3: Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği
EK 4: La Marseillaise Marşı
EK 5: Kronoloji
EK 6: Nâmık Kemâl'i Konu Alan Kitaplar
EK 7: Nâmık Kemâl'i Konu Alan Tezler
EK 8: Lûgatçe

GİRİŞ

Nâmık Kemâl, Türk insanının aklında genel olarak "vatan şairi" ve "*Vatan yâhud Silistre*'nin yazarı" olarak yer edinmiştir. Lise döneminde verilen edebiyat dersleri neticesinde zihinlerde böyle bir kanı oluşmaktadır. (Hattâ "*Vatan yâhud Silistre*" ismi bile bazen yanlış algılanabilmekte, "vatan" kavramının Silistre'nin eşanlamlısı algısı yerine, aradaki "yâhud" bağlacı yüzünden, "vatana tercih edilen başka bir ülke" nevinden bir yer olduğu yanılgısı oluşabilmektedir. Hâlbuki Silistre, vatanın parçasıdır, vatanın bizzat kendisidir.)

İşin biraz derinine inildiğinde ise, Nâmık Kemâl'in söz konusu tekyönlü vasıfların çok ötesine bir konuma ve fikir dünyasına sahip olduğu görülmektedir. O, bir vatan şairi ve ünlü *Vatan yâhud Silistre* piyesinin müellifi olduğu kadar, kalemi kuvvetli bir gazetecidir ve Osmanlı Devleti'nde parlamenter monarşinin uygulamaya konulması konusunda emek sarf eden bir fikir işçisidir. Diğer vasıfları da içine alan bu iki genel özellik, Nâmık Kemâl'i özetlemeye şimdilik yeter derecededir.

1. Çalışma Konusunun Ortaya Çıkışı

"Nâmık Kemâl"e duyulan merakın başlangıcı, tez yazarının, 2012-2013 öğretim yılının güz döneminde zorunlu olarak aldığı *Türkiye'nin Siyasal Tarihi I* adlı derse ve dersin kitabı olan *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*'ne (E. Jan Zürcher) dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme sürecinin anlatıldığı bu çeviri kitap, modernleşmeyi, III. Selim'in askerî ıslahatlarından başlatmakta; ilerleyen sayfalarla da beraber, konu, Jön Türklere, Bâb-ı Âli'ye, bu iki kesim arasındaki çekişmelere, Mustafa Fazıl Paşa'nın bu çekişmeler doğrultusunda şekillenen planlarına, I. Meşrutiyet'e, istibdat dönemine ve üç tarz-ı siyasete kadar uzanmaktadır. Kitabın dilinin anlaşılır olması ve tarih sayfalarında yer alan bu konuların, daha ziyade, roman veya dizilerde görülen türden bir entrika zinciriyle ilerlemesi, tez yazarının hissiyatında bir memnuniyet duygusu uyandırmıştır. Görülen o ki, tarih ilmi, kuru bir sebep-sonuç ve kazanan-kaybeden ilişkisinin yanı sıra, entrikalarla, gizli oyunlarla ve desiselerle çevrilenmiş, çokboyutlu bir süreçtir.

Bununla beraber, dersi anlatan araştırma görevlisinin, ders kitabından başka hem ek okumalar hem de ders izlencesinde yer alan beş adet romandan herhangi birinin final sınavına kadar okunup "derste anlatılan konularla kitaplar arasındaki

bağlantının göz önünde bulundurularak özgün bir yorum halinde sunulması" temalı isteğe bağlı ödev vermesi[1], tez yazarının konuya olan ilgisini artırmıştır. Neticede tez yazarı, derste en çok zikredilen isimler olan Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Nâmık Kemâl arasından, kendine Nâmık Kemâl'i seçmiş ve Tanzimat düşünürleri ile onların anayasa çalışmaları hakkında araştırma yapmak istemiştir. Tez konusunun ortaya çıkışı, bu şekilde olmuştur.

Bu doğrultuda denebilir ki, üniversitede ders veren eğitimcilerin öğrencilerle iletişiminin güçlü olması, ders kaynaklarının tedarik edilmesi esnasında dikkatli ve hassas davranılması ve derse duyulan sempatinin güçlendirilmesi için ek okumalar ve eğlenceli ödevler verilmesi, her öğrenciyi olmasa bile, bazı öğrencileri etkilemekte ve onların düş dünyasında, ileriki yıllarda yaşanacak gelişmelerin temelini atan, olumlu etkiler bırakmaktadır.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, satıhta dağınık gibi görünen, ama özünde birbiriyle bağlantılı olan şu sorulara cevap bulmaktır:

- Nâmık Kemâl ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti arasındaki ilişki nedir?
- Nâmık Kemâl gazete yazılarında hangi kavramlara ağırlık vermiştir?
- Nâmık Kemâl gazetecilik dışında hangi görevlerde bulunmuştur?
- Nâmık Kemâl meşrutî monarşiyi neden savunmuştur?
- Nâmık Kemâl meşrutî monarşi için ne yapmıştır?

Sorular arasında herhangi bir önem sırası yoktur; her bir soruya verilecek olan cevap, sirküler şekilde, yukarıdaki listede yer alan başka bir soruyu gerektirmektedir; ama neticede her bir soru ve cevabı, birbirini bütünlemektedir.

Aslında Nâmık Kemâl'e dair yüzlerce soru sorulabilir ve bu soruların peşinden gidilebilir. Ne de olsa kendisi, gazeteciliği süresince, nüfustan ekonomiye, dış borçlanmadan eğitime, dil ve edebiyattan devlet yönetim şekillerine ve idarî

[1] Osmanlı modernleşmesini ele alan romanlar (ve yazarları) şunlardı: Cevdet Bey ve Oğulları (Orhan Pamuk), Vurun Kahpeye (Halide Edib Adıvar), Mahur Beste (Ahmet Hamdi Tanpınar), Kiralık Konak (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), Üç İstanbul (Midhat Cemal Kuntay). (Bu romanlar, söz konusu dersi veren araştırma görevlisinin kendi tercihidir. Herhangi bir standart barındırmamaktadır.)

problemlere kadar uzanan geniş bir tayf dâhilinde, pek çok konuda fikir beyan eden coşkun yazılar kaleme almıştır. Bu bağlamda –diğer çalışmaların yanında– "Nâmık Kemâl-II. Abdülhamid Münasebetleri", "Nâmık Kemâl ve Diğer Yeni Osmanlı Üyeleri Arasındaki Fikrî İhtilâflar", "Nâmık Kemâl'in İdareciliği", "Nâmık Kemâl'in Mutasarrıflık Yıllarında Yaşadığı İdarî Sıkıntılar", "Nâmık Kemâl'in Düşmanlarına Karşı Kendi Müdafaası" ve "III. Napolyon Döneminin Nâmık Kemâl'in Düşünceleri Üzerindeki Etkisi" gibi pek çok konuda çalışma yapmak mümkündür. Bu çokyönlülüğün ve disiplinlerarası imkânın sebebi, Kaplan'ın da belirttiği üzere, Osmanlı Devleti'nin o devrinde, henüz her sahada uzman yetişmemesi dolayısıyla, Nâmık Kemâl ve diğer düşünürlerin, türlü konular üzerinde durmak zorunda kalmasından (1948: 5); Avrupa'daki devletlerde meydana gelen siyasî olayların Osmanlı'ya sirayet etmesinden ve bu olayların basın-yayın yoluyla halka duyurulmasından mütevellit, Osmanlı düşünürlerinin hemen hemen hepsinin siyasetle alâkadar olmasından kaynaklanmaktadır (1948: 23).

3. Çalışmanın Önemi

Bu araştırma, Osmanlı Tarihi, Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Kamu Yönetimi Tarihi, Türk Siyasal Tarihi, Türk Siyasal Düşünceler Tarihi, Türk Hukuk Tarihi ve Türkiye'de Basın-Yayın gibi muhtelif disiplinler bağlamında, okuyucuya belli bir döneme ve kişiye ilişkin bilgi vermek ve okuyucunun zihninde fikir uyandırmak amacıyla yapılmıştır. Tarih, her yönüyle birikerek ilerleyen bir ilim olduğundan, her bir siyasî olayın, durumun veya düşüncenin temelinde muhakkak bir sebep-sonuç ilişkisi yatmaktadır. Toplumların değişmesi ve insanların ortaya çıkan ihtiyaçları, her şeyi eğrisiyle doğrusuyla şekillendirmekte ve ortaya "tarih" denen müşterek olgu çıkmaktadır.

Meslektaşlarından ve çağdaşlarından daha tesirli bir kaleme ve coşkun bir anlatım tarzına sahip olması, hattâ bazı konuları gündeme getiren ilk isim olması[2] dolayısıyla –zaten çalışma esnasında Nâmık Kemâl'in Fransız romantizminden etkilendiği görülecektir– seçilen Nâmık Kemâl, tarihin akışını kendi çapında şekillendiren bir gazeteci olarak sayfalarda yer almıştır. Bu bağlamda Nâmık Kemâl

[2] Mesela Fındıkoğlu, Nâmık Kemâl'in hukukî yönünü ele almış ve onun için: "On dokuzuncu asrın Türkiye'sinde hukuk müesseselerinin [*kurumlarının*] maruz kaldığı cihan [*dünya*] görüşü tebeddülünü [*değişimini*] ve bu tebeddül [*değişim*] zaruretini Namık Kemal kadar hiç bir muharrir [*yazar*] ve mütefekkir [*düşünür*] ifade edememiştir." demektedir (1941: 190).

hakkında bir çalışma yapılması, tarihi anlamak isteyenlerin zihinlerindeki vazgeçilmez detayları doldurmalarına olanak sağlamak bakımından önemlidir.

4. Çalışmanın Kısıtlılıkları

Bu çalışma süresince, (1) tez yazarın eğitimini aldığı Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi lisans programı ve Kamu Yönetimi yüksek lisans programına uygun olması açısından, (2) tez için belirlenen anahtar kavramların metinle uyumlu olması açısından ve (3) Nâmık Kemâl'e ilişkin onlarca kavramın yarattığı karmaşadan kurtulmak ve yüksek lisans yapıldığının bilinciyle, tezin daha net ve sade bir tablo ortaya koymasını sağlamak açısından, Nâmık Kemâl'in her bir düşüncesine değil, sadece "Osmanlı'ya uygulamak istediği parlamenter monarşi" konusundaki düşüncelerine odaklanılmıştır. Nâmık Kemâl demek, bir yandan Tanzimat Dönemi, batılılaşma ve Kanun-ı Esasî de demektir. Bu bakımdan, Nâmık Kemâl'le beraber bu konular da ele alınmış, ama fazla ayrıntıya inilmemiştir. Nâmık Kemâl'in ideal devlet sisteminden bahsedilirken de, ikinci bir sınırlamaya gidilmiş ve Kemâl'in devletle ilgili her düşüncesinden değil, devletin meydana gelişi esnasında, halk tabakası ile ülkeyi yöneten erkin birbiriyle nasıl anlaşması gerektiği kısmına değinilmiş ve bu değini, Kemâl'in sadece gazete yazılarından istifade edilerek yapılmıştır.

Osmanlı'ya uygulanmak istenen meşrutî monarşi, tabiî olarak, salt Nâmık Kemâl'in fikriyle gerçekleşmemiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'yle bir araya gelen pek çok düşünür, memur, yazar ve gazeteci de anayasalcılığı savunmuştur. Dolayısıyla, tezin sınırlanmasına yönelik olarak, Osmanlı'nın yönetim şeklinin esnekleştirilmesi talebinde bulunan (ve bu çalışmada kendilerine biraz yer verilecek olan) isimler, tezin odak noktasına dâhil edilmeyecektir. Çünkü bu tezin bir başka amacı da, Tanzimat düşünürlerini yekdiğeriyle mukayese ederek karşılaştırmalı bir analiz yapmak değil, örneklem olarak salt Nâmık Kemâl'i ve Nâmık Kemâl'in de belirli konulardaki fikirlerini esas alarak münferit bir analize ulaşmaktır.

Tezin yazarının Osmanlıca bilmemesi, bir diğer kısıtlılıktır. Bu bakımdan, Nâmık Kemâl'in gazete yazıları, orijinal dili üzerinden değil, (birazdan bahsedileceği üzere) günümüz Türkçesine aktarılarak derlenen kitaplardaki metinler üzerinden yapılmıştır; fakat konu ve zaman kısıtlılığı dolayısıyla, derleme kitaplarda yer alan

her yazı analize dâhil edilmemiştir. Kaldı ki Nâmık Kemâl'in tüm gazete yazılarının eksiksiz baskısı, şu anda basılı bir kitap halinde bile mevcut değildir.

Tezin kısıtlılığına yönelik şu bilgiyi de eklemek gerekmektedir: Osmanlı'nın anayasallaşma süreci, salt bu çalışmada ele alınan dönemle bitmemektedir. Nitekim Türk Siyasal Tarihi'nde iki adet Jön Türk hareketi mevcuttur. İlki, Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin daha baskın olarak yer aldığı (Zaten Ortaylı bu üç isim için *"1860'larda Osmanlı düşünce hayatının en önde gelen üç kişisi"* ifadesini kullanmaktadır [2015: 297].) ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla son bulan harekettir; ikincisi ise, 1878-1908 yılları içerisinde, Ahmed Rıza'nın lider olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahattin'in lider olduğu İlmî İçtima doktrinini benimseyen grup arasında meydana gelen çekişme ve muhalefettir (Sander, 2009: 318). Tezin kısıtlılığına yönelik olarak bu çalışmada, sadece ilk Jön Türk hareketi ele alınmış; II. Abdülhamid devrine ve ondan sonraki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne değinilmemiş ve herhangi bir teorik tartışmaya girilmemiştir. Yanı sıra, Nâmık Kemâl'in öngördüğü parlamenter sistem üzerinden, (1) modern anlamdaki parlamenter sistem, (2) Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanmakta olan parlamenter sistem ve (3) 2017 itibariyle ülkemizin gündemini daha da meşgul eden Türk Tipi Başkanlık Sistemi arasında bir kıyaslamaya gidilmemiştir.

5. Çalışmanın Yöntemi

Nâmık Kemâl'de İdeal Devlet Görüşü: İbret *ve* Hürriyet *Gazetelerindeki Yazıların Değerlendirilmesi* adlı bu tez çalışmasının araştırması, en önce, faydalı olacağı düşünülen kaynakların tedarik süreciyle başlamıştır. Kaynaklar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının "Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi" alt adıyla 2011 senesinde neşrettiği *Nâmık Kemâl* nam derleme çalışmasından istifade edilerek belirlenmiştir. Kaynaklar belirlenirken, bu çalışmanın anahtar kelimelerini kapsayan eserler tercih edilmiştir. Daha sonra, temin edilen kitaplar belli bir sıra gözetilmeksizin okunmaya başlanmış ve okunan kitaplarda yer alan önemli bilgiler, bilgisayara, özel başlıklı dosyalar halinde tek tek aktarılmıştır. Uzun bir okuma ve bilgisayara aktarma süreci ardından, tezin yazımına başlanmıştır.

Tezin yazımı süresince, ihtiyaç duyulan yeni referanslara da erişilmeye devam edilmiştir. Tezde eksikliği hissedilen bilgiler, ilave kaynakların da edinilip okunmasına etki etmiştir. İlerleyen günlerle birlikte okunan ilave kaynaklarla ilk

kaynaklardan derlenen bilgiler, çelişkileriyle ve eksiklikleriyle beraber, düzgün ve tutarlı bir şekilde metne yerleştirilmiştir. Gerekli durumlarda, sözgelimi metnin akıcılığının bölüneceğine kanaat getirilen durumlarda veya çelişkili hâllerde, konuyla alâkalı detaylar, metne eklenmek yerine dipnotta belirtilmiştir. Dipnota sığmayacak denli uzun olan bilgiler, tezin ek kısmına yerleştirilmiştir. Birbiriyle aynı olan bilgiler ise, tekrardan sakınılması maksadıyla, daha çok güvenilen kaynak üzerinden metne eklenmiştir.

Analiz edilecek olan gazete yazıları için, Nâmık Kemâl'in gazete yazılarının derlendiği üç eser esas alınmıştır. Araştırma esnasında, analiz, aşağıdaki üç eser üzerinden yapılacaktır:

- Kul, E. (haz.) (2014, Kasım). *Nâmık Kemâl Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Özön, M. N. (1997, Ağustos). *Nâmık Kemâl ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Serez, M. S. (2012). *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Nâmık Kemâl Makaleleri*. Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği Yayınları.

Nâmık Kemâl'in irdelenecek olan gazete yazıları, sadece *Hürriyet* ve *İbret* gazetelerinden seçilmiştir; bunun ilk sebebi, süre ve zaman kısıtlılığı ve tesis edilmek istenen pratik zemindir; ikinci sebebi ise, *Hürriyet* ve *İbret* gazetelerinin, Nâmık Kemâl'in hayatında daha başat bir öneme sahip olması ve Kemâl'in ele alınmak istenen düşüncelerinin kahir ekseriyetinin bu gazetelerde yer almasıdır. Hattâ bu çoğunluk, bazen o kadar fazla olabilmektedir ki, söz konusu gazetede yer alan yazılar okunurken, sadece tezin anahtar kelimelerini ve cevabını aradığı soruları içeren yazılara öncelik verilmiş; diğer konularla alâkalı olan yazılara, mesela vergi, ekonomi, ticaret, nüfus, eğitim veya dış ilişkilerle ilintili makalelere temas edilmemiştir.

Seçilen yazılar, nitelik analizi yapılmak suretiyle irdelenmiştir. Bu doğrultuda, tezde sadece yazı temelli kaynakçalar kullanılmıştır; herhangi bir istatistiksel çalışmaya, görsel destekli kaynak kullanımına, mülakata, anket çalışmasına veya teori mukayesesine gidilmemiştir.

Bu çalışmanın önemli özelliklerinden biri, nitelik analizidir. Bu çalışma, ilkin, Nâmık Kemâl'in, odaklanılmak istenen konuyla doğrudan alâkalı olduğu düşünülen gazete yazıların özetlenmesi suretiyle bitirilmek istenmiştir; ama tez yazarıyla danışman öğretim üyesi arasında periyodik olarak gerçekleştirilen

görüşmeler ve mülakat neticesinde, bir "kavramlar dizini"nin belirlenmesine karar verilmiştir. Bunun için, Nâmık Kemâl'in gazete yazılarının derlendiği (isimleri biraz evvel verilen) üç kitap hızlıca okunmuş ve odaklanılmak istenen konuyla alâkalı olacağı *düşünülen* pek çok kavram, listelenmiştir. Ardından, bu liste, kavramların, ele alınan konuyla bu defa *doğrudan* alâkalı olması maksadıyla sınırlandırılmıştır; zira amaç, tezin dağılmasını ve sarkmasını engellemek ve nitelik analizini daha pratik bir şekilde yapmaktır. Görüldüğü üzere, teze daha sonra eklenmek istenen bu "kavramlar dizini" üzerinden yapılacak olan "nitelik analizi", tezin bilimsel yeterliğe daha yakın olması ve daha orijinal veri sunumu amacıyla gerçekleştirilmiştir.

6. Çalışmada Kullanılan Dil ve İmlâ

Nâmık Kemâl'in yaşadığı dönemde kullanılan dil, günümüz Türkçesinden farklı olduğu için, çalışma süresince tabiî olarak birçok Eski Türkçe kelimeyle karşılaşılacaktır. Bu kelimelerin anlamları, büyük çoğunlukla, metin içerisinde, italik harflerle, köşeli parantez dâhilinde belirtilmiştir. Metne eklenmeyecek türden, geniş açıklamalar içinse dipnot yöntemi tercih edilmiştir.

Çalışmada geçen eski Türkçe kelimelerin anlamları, önce Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat* adlı kapsamlı sözlüğünden yararlanılarak açıklanmış; bu kaynağın yetersiz kaldığı durumlarda İlhan Ayverdi'nin *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* adlı eserine başvurulmuş; adı geçen bu iki sözlükte bulunamayan birkaç kelime için internetten faydalanılmış; metin içinde yer alan bazı terimlerin açıklamasının detaylı kılmak için de Necdet Sakaoğlu'nun *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler*) adlı derleme sözlüğü uygun bulunmuştur. Her eski Türkçe sözcük ve terimler, imlâ ve noktalama bakımından, istifade edilen sözlükteki şekliyle yazılmıştır. Metin içerisindeki tüm eski Türkçe kelimeler, (Sakaoğlu'nun derlemesindeki terimler hariç) bütünlük teşkil etmesi bakımından, "Lûgatçe" başlığı altında listelenmiş ve bu çalışmanın ek kısmında yerleştirilmiştir.

Çalışma süresince taranıp okunan kaynaklarda, aynı anlama gelmesine karşın farklı şekillerde yazılan bazı ifadeler, tezde bir birlik yaratmak için tek bir şekilde ifade edilmiştir. Mesela "Yeni Osmanlılar" öbeği, pek çok yazar tarafından şu minvalde ifade edilmiştir: İttifak-ı Hamiyyet, Jeunes Turques, Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı. Bu farklılıkların bir karmaşa yaratmasını engellemek için, bu teşekküle,

toptan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” denmiştir. Bu doğrultuda “cemiyet” kelimesi konusunda da bir birliğe gidilmiştir; zira, yine çalışma esnasında referans alınan kaynaklarda “Yeni Osmanlılar” için “fırka”, “komite”, “cemiyet” ve “dernek” denmektedir; bunlar da bir birlik sağlaması açısından, “cemiyet” adı altında tarafımızca tanzim edilmiştir.

Tezin muhtelif yerlerinde yer yer kısa, yer yer uzun birtakım blok alıntılar mevcuttur. Blok alıntılarda, referans alınan kaynağın (Serez’in derleme eseri hariç) diline ve noktalama işaretlerine bilhassa sadık kalınmış ve italik tarzda yapılan bu alıntılar üzerinde herhangi bir dilbilgisi düzeltimine gidilmemiştir.

7. Çalışmanın İçeriği

Tez; üç bölümden, bir sonuçtan ve sekiz ekten oluşmaktadır. İlk bölümde, Nâmık Kemâl’in hayatı, doğumundan ölümüne kadar ele alınmıştır. Nâmık Kemâl’in yaşamöyküsüne, diğer konulardan önce yer verilmesi, hem sıralama açısından hem de okuyucuyu diğer bölümlere ısındırmak açısından uygun bulunmuştur. Bu bağlamda, Kemâl’in hayatı bilhassa uzun tutulmuştur. Bunun nedeni, Nâmık Kemâl’in maceralarla dolu olan hayatını ayrıntılarıyla, renkleriyle ve Nâmık Kemâl’in hayatına dâhil olan insanları da es geçmeyerek okuyucuya nakletmektir; zira Nâmık Kemâl, dışa kapalı, sıradan ve münzevi bir hayat değil; dinamik, aktif, girişken ve hareketli bir hayat yaşamıştır ve tanıştığı herkes onu bir yönüyle muhakkak etkilemiştir. Yanı sıra, Nâmık Kemâl üzerine yazılan tezlerin biyografi kısmının kısa tutulmuş olması da, Kemâl’in biyografisinin bu çalışmada, orijinallik açısından, daha detaylı tutulması gerektiğini bize düşündürmüştür.

Tezin ikinci bölümünde, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin tarihinden, bu cemiyetin niteliklerinden ve Kanun-ı Esasî’ye giden süreçten bahsedilmiştir. Bu cemiyet, Tanzimat atmosferi içinde, Nâmık Kemâl’i ve diğer düşünürleri bir araya getirip harekete geçiren, örgütlü bir mücadelenin tezahürü olduğu için, çok önemlidir. Üstelik, Kanun-ı Esasî’ye giden süreci ve tarihin seyrini değiştiren dinamiklerin gerekli kısmının bilinmesi, Nâmık Kemâl’in hayatının ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin anlaşılması için elzemdir. Nâmık Kemâl’in içinde yer aldığı anayasa komisyonu, Osmanlı’nın ilk anayasası olan Kanun-ı Esasî’nin ilan edilmesine ve parlamentonun açılmasına doğrudan katkı sağlaması bakımından önemlidir. Zaten Nâmık Kemâl’in de ömrünü adadığı ülkü, budur.

Üçüncü bölüm, bu çalışmanın özünü teşkil etmektedir. Bu kısımda, Nâmık Kemâl'in *Hürriyet* ve *İbret*'teki gazete yazılarına odaklanılmıştır. Amaç, Kemâl'in, Osmanlı Devleti'nde tesis edilmesi gerektiğini düşündüğü ideal yönetim sisteminin temel dinamiklerini anlamaktır. Bu bölüm şu açıdan da önemlidir: Söz konusu anlayış, gazete yazılarının nitelik analizi üzerinden yapılacaktır. Nitelik analizi içinse önce bir nicelik analizine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için önce, Nâmık Kemâl'in gazete yazılarının derlendiği üç kaynaktan yüze yakın kavram belirlenmiştir. Sonra, bu kavramlar, tezin odaklanılmak istenen kısmıyla denk düşmesi bakımından belli bir sayıya indirilmiştir. Son olarak da, bu kavramlar üzerinden, söz konusu gazetelerdeki yazılar içerik analizine tâbi tutulmuş ve her kavram analizinin sonuna o kavrama dair bir değerlendirme yazısı yazılmıştır.

Tezde sekiz adet ek vardır. İlk ekte, Nâmık Kemâl'in *Vatan yâhud Silistre* piyesi incelenmiştir. İkinci ekte, Nâmık Kemâl'in *Rüya* adlı ütopik eseri incelenmiştir. Çünkü *Rüya*, ideal vatan konusunda, okuyucuya Nâmık Kemâl hakkında sağlam ipuçları vermektedir. Analiz edilecek olan *Rüya*'nın künyesi şu şekildedir:

- Kemal, N. (1932). *Edib-i Âzam Merhum Namık Kemal Bey'in Rüyası*. (Latin harflerine aktaran kişi belirsiz.) İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Üçüncü ek kısmında ise, Nâmık Kemâl'in gazeteciliğine, *Hürriyet* ve *İbret* gazeteleri hakkında birkaç bilgiye ve bu gazetelerdeki bazı makalelerinin özetlerine yer verilmiştir. Bu eklerin amacı, okuyucuya daha doyurucu bilgiler sunmak ve Nâmık Kemâl üzerine yapılan bu çalışmayı, muadillerine oranla daha orijinal ve zengin hale getirmektir. Dördüncü ek, La Marseillaise Marşı'dır. Bu marşa, marşın anafikri Nâmık Kemâl'in idealiyle örtüştüğü için yer verilmiştir. Beşinci ek, Nâmık Kemâl'in hayatı ile o döneme denk düşen tarihî olayların kronolojisidir. Altıncı ve yedinci ekler, Nâmık Kemâl hakkında bugüne değin yazılan kitapların ve tezlerin bir dökümünü sunmaktadır. Amaç, Nâmık Kemâl'e dair kaleme alınan eserler üzerinden okuyucuya bilgi ve izlenim vermektir. Sekizinci, yani son ek ise, biraz evvel bahsedilen Lûgatçe'dir. Tezdeki Eski Türkçe kelimeler bu ekte bir araya getirilmiştir.

8. Çalışmanın Tezi Hazırlayana Kazandırdıkları

Bu çalışma, tez yazarına, akademik çalışma yapmak konusunda bazı düşünce, terbiye ve tecrübeler kazandırmıştır. İlk kazanç, bilimsel bir kitabın iskeletinin nasıl olması gerektiğine dairdir. Bu bağlamda denebilir ki, bilimsel çalışmalar, muhakkak sağlam bir kaynakçaya, sağlam bir içindekiler dizinine ve sağlam bir giriş, gelişme ve sonuç bölümüne sahip olmalı ve en önemlisi, ayrıntılar, ya metin içinde ya da dipnotlarla muhakkak belirtilmelidir. Lafı dolandırmak, olayları yüzeysel geçmek, taraf tutmak, farklı kaynaklarda yer alan çelişkileri ayrıntısıyla belirtmemek, içindekiler dizinini sahte ve eksik tutmak, metnin estetiğine, bir başka deyişle sayfa düzenlemesine ve yazı karakterine önem vermemek ve metni gevşek bir dille kaleme almak, hem bilimsel çalışmaların performansını tümden düşürmekte, hem de okuyucuyu yersiz yere yormaktadır.[3] Buna mukabil, zorlama öztürkçe sözcüklerle yazıldığı ya da baştan sona Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerle süslenerek kaleme alındığı için anlaşılması zor bir hale gelmiş akademik bir dilin de hem abes olduğu hem de insanların akademiye duyduğu sıcaklığı yok ettiği aşikârdır. Neticede kitap, salt "yazılan" bir şey değil, aynı zamanda "yapılan" bir şeydir.[4] Bu bakımdan bilimsel bir eser, yazılırken olmasa bile kitap olarak basılırken, muhakkak alanında uzman bir bilirkişinin ve editörün elinden aynı anda geçmelidir. Yazar da yazı yazmanın felsefesi ve insan üzerindeki etkisi üzerine düşünmelidir; ama ülkemizde işinin ehli editör sayısı çok az olduğundan ve hem yazı yazanlar hem de okuyanlar, böyle şeylere kafa yormak istemediklerinden, bu sorunlar devam edecek gibi görünmektedir.

Bilimsel eserlerin okunması, muhakkak dipnotlar ve kaynakçalarla eşgüdümlü olarak ilerlemelidir. Dipnotlarda belirtilen eklerin takibi ve referans alınan kitapların internetten araştırılması, bilimsel çalışmada bulunan bir insanın normalde ulaşamayacağı kaynaklara ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Nitekim tez

---

[3] Bu çalışma esnasında tez yazarını en çok yoran kitap, Mehmet Serez'in 2012 yılında Tekirdağ Valiliği Yayınları'nca neşredilen *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Nâmık Kemâl Makaleleri* adlı eseri olmuştur. Eser, içindekiler dizininden tutun da sayfa düzenlemesine ve imlâ ve noktalama işaretlerine kadar, yığınla sorun barındırmaktadır. Bu eserin titiz bir araştırma ve transkripsiyon sürecinden geçmeden basıldığı kabak gibi meydandadır.

[4] Bu söz, edebiyatçı Ayfer Tunç'a aittir. *SabitFikir* dergisi ve İstanbul Modern'in birlikte hazırladığı *Sözünü Sakınmadan* toplantısına katılan Ayfer Tunç, kaynakta belirtilen videonun 7.50'nci dakikasından sonra şu cümleyi kurmuştur: "Yapı Kredi Yayınlarında editörlük öğrenince, 'Bir dakika,' dedim ya, 'kitap, yalnız yazılan değil, aynı zamanda yapılan bir şeymiş.'" Bu ufak cümlenin ne derece büyük bir önem teşkil ettiği ortadadır (https://www.youtube.com/watch?v=pzChloo_sC0 [29.01.2017]).

yazarının bu çalışması için izlediği yol da bu şekildedir. Hattâ bu bağlamda, 1950 ila 1990'lı yıllar arasında yazılıp basılan akademik çalışmaların daha sağlam olduğu; ama 1990'ların sonlarında, hele hele 2000'li yıllarda kaleme alınan bilimsel kitapların daha yüzeysel, daha gevşek ve daha sönük kaldığı, tez yazarınca gözlemlenmiştir. Bu durum da, tez yazarına, akademik çalışma yapmanın, herhangi bir yerde öğretim üyeliği/görevliliği yapmakla veya herhangi bir akademik unvanla, titrle veya süslü bir özgeçmişle alâkalı olmadığını; daha ziyade, ileri bir titizlik, sükûnet, masa başında uzun süre çalışabilme sürekliliği ve irade gerektirdiğini hem göstermiş hem de düşündürmüştür.

Bu noktada, bilimsel eserlerin baskısına yönelik, tez yazarının dikkatini çokça çeken bir konuyu da belirtmekte fayda vardır: Bilindiği üzere, e-kitaplar da artık sürümdedir. E-kitap, bilimsel eserler için bir avantaj teşkil etmektedir. Şöyle ki: Ülkemizde, birçok bilimsel eser, ufak yayınevleri tarafından basılmakta ve mevcut baskı tükenince ikinci bir baskıya gidilmemektedir. Bu durum, araştırma yapmak isteyen insanların, baskısı tükenmiş sağlam kaynaklara ulaşmasını engellemekte veya araştırmacıyı korsan yayınlara ve fotokopiye sevk etmektedir. Korsan kitabın zararı ortadadır. Dolayısıyla bilimsel eserlerin hem matbu hem de e-kitap olarak basılması, dileyen her insanın kaynaklara daha hızlı ulaşmasını mümkün kılacağı gibi, kitabın tükenmesini ve kaynak krizini de engelleyecektir.

Bilimsel çalışma yapmanın tez yazarına kattığı bir sonraki değer, okunan kitaplardaki bilgilerin depolanmasıdır. Çalışmaya katkı sağlayacağını düşünülen tüm bilgiler, sayfa numaraları ve konu başlıklarıyla beraber, düzgün dosyalar halinde bilgisayara nakledilmiş ve tez yazarına, gelecekte yapacağı herhangi bir çalışma için yine aynı, sağlıklı olduğu düşünülen metodu izleme konusunda güven vermiştir.

Bilimsel çalışmanın tez yazarına kattığı manevî unsur ise, motivasyon ve farklı bakış açısına duyulan gerekliliğin önemidir. Aslında bu durum, herhangi bir alanda yol almak isteyen herkes için geçerlidir. Mesafe kat etmek isteyen her insanın, ister turizm, ister dikiş nakış, isterse beden eğitimi alanında olsun, kendi meşrebine uygun ve kıskançlık gibi zararlı duygulardan karşılıklı olarak arınmış (çünkü ileriki yıllarda boynuz kulağı geçebilir) ve başı fazla kalabalık olmayan bir danışmanı olması gerekmektedir; zira tecrübesizliğin, tekboyutluluğun ve kolaya kaçmanın üstesinden ancak bu şekilde gelinebilmektedir. Konuya hâkim olan, ama aşırı idealist olmayan ve farklı düşünebilen bir danışmanın, en azından bir arkadaşın veya bir destekçinin olması, bilimsel çalışma yapan kişiyi hem psikolojik olarak rahatlatacak,

hem motive edecek, hem fikren zenginleştirecek, hem de sıkıcılaşmaktan kurtaracaktır.

Son olarak... Çalışmada yer alabilecek eksiklik ve yanlışlar, elbette tez yaarın aittir; her türlü eleştirinin ve önerinin orhandavutkavkas@outlook.com adresine, saygın ve teşvik edici bir üslupla gönderilmesi rica olunur.

Ve minellâhittevfîk.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

BİRİNCİ BÖLÜM
MEHMED NÂMIK KEMÂL'İN TERCÜME-İ HÂLİ

1. DOĞUMU VE İLK YILLARI

Mehmed Nâmık Kemâl, Mustafa Âsım Bey ile Fatma Zehra Hanım'ın oğlu olarak (Göçgün, 1999: XV), hem anne hem de baba tarafının Osmanlı Devleti'nin yönetim kadrosunda çeşitli görevler aldığı ve önemli şahsiyetlerin yetiştiği köklü bir ailede (Uçman, 2011: 13), 21 Aralık 1840 tarihinde, Tekirdağ'da dünyaya geldi (Akün, 2006: 362). Ailesinin kendisine uygun gördüğü isim Mehmed Kemâl idi.[5]

Annesini henüz iki yaşındayken kaybedince, anne tarafından dedesi olan Abdüllatif Paşa'nın himayesine girdi (Göçgün, 1999: XV) ve hayatının ilk on yedi senesini, Abdüllatif Paşa'yla beraber, paşanın tayin edildiği memuriyetler sebebiyle memleketin değişik köşelerini dolaşmakla geçirdi. Birçok yere atandıktan sonra Kütahya kaymakamlığına tayini çıkan Abdüllatif Paşa, tayininin üzerinden çok geçmeden azledilince, Kemâl ile dedesi, 17 Ekim 1848'de İstanbul'a döndü. Nâmık Kemâl burada mektebe başladı (Akün, 2006: 362). Önce üç ay boyunca Beyazıt Rüştiyesi'ne gitti, sonra da sekiz aylığına Valide Mektebi'ne verildi (Tanpınar, 2014: 341). Ailesinin uzun süre bir yerde ikamet edememesi dolayısıyla Nâmık Kemâl'in düzenli bir öğretim hayatı olamadı (Uçman, 2011: 14).[6]

Abdüllatif Paşa Mart 1853'te Kars kaymakamlığına atandı, 1854'ün Temmuz sonlarında ise azledildi. (Bazı söylentilere göre Nâmık Kemâl'in ilk fikrî uyanışı bu dönemde gerçekleşmeye başladı.) Azil sonrasında Kemâl, dedesiyle beraber tekrar İstanbul'a döndü. Aradan on ay geçince, Abdüllatif Paşa, Mayıs 1855'te bu defa Sofya kaymakamlığına tayin edildi (Akün, 2006: 362).

[5] Tarafımızca "uygun gördüğü isim" denmesinin sebebi, Nâmık Kemâl'e ilkin "Mehmed" ismini, aile üyesi olmayan bir şeyhin vermiş olmasıdır. Kısakürek'in aktardığına göre Nâmık Kemâl doğunca selâmlığa bir şeyh gelir. Mustafa Âsım Bey (babası), bu şeyhin bir veli olduğuna inanarak oğlunu şeyhin kucağına yatırır ve şeyhten çocuğa bir isim bulmasını rica eder. Şeyh de çocuğa "Mehmed Kemâl" adını verir (2011: 30).

[6] Kısakürek, Nâmık Kemâl'in Beyazıt Rüştiyesi'ne beş ay devam ettiğini, Valide Mektebi'nde ise üç yıl okuduğunu söylemektedir. Kemâl'in eğitim hayatı iki devreden ibaret olup üç-dört seneyi aşmamaktadır (2011: 32).

Akün'ün yazdığına göre Nâmık Kemâl'in asıl fikrî gelişimi Sofya'dayken başladı (Akün, 2006: 362).[7] Hususî hocalardan birtakım ilmî konularda ders alan Nâmık Kemâl, şiire de ciddî olarak ilk kez Sofya'da yöneldi. Hattâ Kemâl'in şiirleri o kadar birikti ki, Abdüllatif Paşa'yı ziyaret eden Şair Binbaşı Eşref Bey, Kemâl'in bir hayli şiiri olduğunu görüp bir mahlasnâme oluşturarak, Kemâl'e *"Nâmık"* mahlasını verdi ve bu mahlas, zamanla, Kemâl'in adı olan Mehmed'in yerine geçti (Akün, 2006: 362).[8] *Nâmık* kelimesi, Arapçada "güzel yazı yazmak" demek olan "nemk" kelimesinden türemiştir ve "yazan kimse, yazıcı" anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 913).

Kemâl, Sofya dönüşünde önce Edirne'de kaldı, sonra 1857'de İstanbul'a geldi (Akün, 2006: 363). Belirli bir alana yönelik bir temayülü olmadığından, aynı yıl, o devrin birçok genç düşünürü gibi, Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na girdi (Uçman, 2011: 16). Sofya'da bulunduğu esnada on altı yaşında olan Nâmık Kemâl, kendi gibi genç olan Nesime Hanım'la evlendi (Tanpınar, 2014: 341). Bir yıl sonra anneannesi Mahdume Hanım'ı, 1859'da da dedesi Abdüllatif Paşa'yı kaybetti (Akün, 2006: 363). Tanpınar'a göre Nâmık Kemâl'de her şey zaten böyle, erkenden olmuştu. Mesela on dört yaşında bir defter dolusu şiiri olan Kemâl, yirmi iki yaşında artık bir dîvan sahibiydi; yirmi beş yaşında ise devrin en meşhur imzası olarak tanınmıştı (Tanpınar, 2014: 341).

[7] Kısakürek, Nâmık Kemâl'i ilk etkileyenlerin ve ona rehber olanların, Nâmık Kemâl'in Valide Mektebi'ndeki hocası Şakir Efendi ile Kars'ta geçirdiği yıllarda kendisine rehberlik eden binicilik hocası Kara Veli Ağa olduğunu söylemektedir (2011: 35). Yanı sıra, ismini vermediği başka bir şeyh de, Nâmık Kemâl'e Kars'tayken İslamî tasavvuf konusunda bilgi vermiştir (Kısakürek, 2011: 37).

[8] Klasik Türk şiirinde şiir yazmaya yeni başlayan kişiler için hocalar ya da başka şairler tarafından övgü ve gönül alma amacıyla yazılmış kafiyeli eserlere "mahlasnâme" adı verilmektedir (Genç, 2006: 317). Kemâl'e "Nâmık" isminin verilişine dair diğer bir bilgi de şöyledir (Akün, 2006: 363): Nâmık Kemâl, hayatının her safhasında Mevlevîlerle temas halinde olmuştur. Defterine kaydettiği şiirlerden, Sofya'da tanıştığı bazı şairlerin isimleri de öğrenilmektedir. "Sofyalı Vamık" da bu şairlerden biridir. Akün'e göre Kemâl'e "Nâmık" mahlasının verilmesinde, Kemâl'in şiirlerine nazireler yazdığı bu şairin adının da tesiri vardır.

2. ENCÜMEN-İ ŞUARÂ DÖNEMİ VE İLK TESİRLER

Nâmık Kemâl'in ilk memuriyet hayatı, Sofya'dan İstanbul'a döndüğü yılda, 1857'de başladı.[9] Nâmık Kemâl, İstanbul'da edebiyat çevresiyle temâsını ilk defa, Bâb-ı Âli Tercüme Odası'ndaki kalem arkadaşları ve onların muhitiyle gerçekleştirdi (Akün, 2006: 363). Kemâl, Tercüme Odası'nda beş yıl kaldı. O dönemde tüm dünyada hâkim olan dil Fransızca olduğundan, bu süre zarfında Kemâl, batı kültürünü de bu dil üzerinden tanımış oldu. Her ne kadar Nâmık Kemâl'in bu yıllarda hangi batılı yazarları ve eserleri ne derece tanıdığı bilinmese de, bu odada geçirdiği vaktin, onun ileride, Şinasi'yle tanıştıktan sonra içselleştireceği yeni fikirleri benimsemesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Tercüme ettiği dil olan Fransızcayı da zaten bu odada öğrenmiştir (Uçman, 2011: 17). 1861'de ise eski ve yeni nesilden şairlerin bir araya gelerek oluşturduğu Encümen-i Şuarâ'ya [*Şairler Meclisi*] katılmıştır (Akün, 2006: 363).

Encümen-i Şuarâ, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bir grup şairin meydana getirdiği edebî bir topluluktu. Mayıs-Haziran 1861'de başlayıp Ocak 1862'ye kadar süren toplantılar, ortak bir zevki paylaşan bir grup insanın bir yerde toplanıp şiir ve edebiyattan dem vurdukları bir dost meclisi niteliğindeydi (DİA, 1995: 179, 180). Ancak Encümen-i Şuarâ, salt bir şiir meclisi değil, aynı zamanda mevcut idareye veya monarşik düzene muhalefet eden düşünürlerin şiiri silaha dönüştürmeyi öğrendikleri ve öğrettikleri bir kurstu. Bu, Kemâl için de böyleydi. Ömrü boyunca sürdüreceği şiir prensiplerinin ve sosyal-siyasal içerikli görüşlerinin büyükçe bir kısmı, bu encümendeyken oluşmuştu (Özgül, 2011: 132).

Encümen toplantılarını idare eden kişi, Leskofçalı [10] Galib Bey'di. Toplantılara katılan şairlerin hafta içinde yazdığı şiirleri yüksek sesle okuma görevi de yaş itibariyle en genç üye olan Nâmık Kemâl'e verilmişti. Encümen-i Şuarâ toplantılarında dikkati çeken unsur, daha sonra meydana gelecek olan Yeni

[9] Bu hususta farklı görüşler mevcuttur: Tanpınar, Leskofçalı Galip Bey'in Nâmık Kemâl'i 1859 yılında gümrük kâtipliğine aldığını, Kemâl'in burada iki sene çalıştığını ve Kemâl'in bu süre zarfında Leskofçalı Galip'ten sanatını ve kişiliğini oluşturmak hususunda çok etkilendiğini söylemektedir (2014: 341). Yine Tanpınar'a göre Nâmık Kemâl, Tercüme Odası'na, Şinasi'yle 1862 yılında tanıştıktan sonra girmiştir (2014: 342). Fakat Akün, Nâmık Kemâl'in İstanbul'a dönüşünde Tercüme Odası'na gümrükten sonra girmesinin imkânı olmadığını belirtmektedir. Kemâl, gümrük kâtibi olarak hiç çalışmamıştır (2006: 363). Lewis ise daha farklı ve ortak bir bilgi aktarmaktadır (2007: 140): Nâmık Kemâl on yedi yaşındayken memuriyete girmiş ve önce Gümrük Tercüme Odası'nda, sonra da Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalışmıştır.

[10] Leskovac veya (Osmanlı Devrinde) Leskofça, Sırbistan'ın güneyinde yer alan bir şehirdir. (Bu bilgi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Leskof%C3%A7a adresinden alındı [19.05.2016].)

Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucuları arasında, encümen üyelerinden Mustafa Refik, Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl'in de bulunmasıydı (DİA, 1995: 180).

Encümen-i Şuarâ, kimine göre Nâmık Kemâl'in Şinasi ile tanışıp *Tasvir-i Efkâr* [*Düşüncelerin Tasviri*] gazetesinde çalışmaya başlaması gibi sebeplerle, kendiliğinden (DİA, 1995: 180); kimine göre de 1862 yazının sonuna doğru, Leskofçalı Galib'in memuriyetle Trablusgarp'a gitmesi üzerine, eski havasını kaybetmeye başlayarak (Akün, 2006: 364) dağıldı.

Leskofçalı Galib ismi burada önemlidir; çünkü bu encümen yıllarında Nâmık Kemâl'in sanatı ve şahsiyeti üzerinde Leskofçalı Galib'in büyük tesiri olmuştur; zira hem şair olan, hem de devlet ve hükûmet işlerine dair görüş sahibi olan Leskofçalı Galib, Kemâl'e şiir ve tasavvuf terbiyesinin yanı sıra bazı toplumsal fikir ve davranışları da aşılamıştır (Akün, 2006: 364).

3. NÂMIK KEMÂL'İN ŞİNASİ'YLE TANIŞMASI

Nâmık Kemâl, Şinasi ile 1862 yılında tanıştı. (Nâmık Kemâl o zamanlar yirmi iki, Şinasi de otuz altı yaşındaydı.[11]) Şinasi, 27 Haziran 1862'den beri *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmakla meşguldü. Kemâl, Şinasi'nin kitapçık halinde basılmış olan *Münâcât* [*Yakarış*] adlı eserini okuduktan sonra Şinasi'nin izini sürdü ve onun gazetesinde görev almaya başladı. Şinasi de Kemâl üzerinde yönlendirici bir etki doğurdu ve Nâmık Kemâl, Şinasi'nin etkisiyle, eski şiirin ve tasavvufî simgelerin dünyasında yaşayan biri olmaktan çıkıp cemiyet davalarının adamı oldu (Akün, 2006: 364). Buna, Şinasi'nin Nâmık Kemâl'e Fransızca öğrenmesini tavsiye etmesi de etki etti; zira Fransızca öğrenen Nâmık Kemâl, bu lisan üzerinden batıya dönerek kendi dünyasından ayrıldı (Kısakürek, 2011: 73, 74). Yirmili yaşlarında, şiiri artık kitlelere ulaşmak için bir iletişim aracına dönüştürmeye de başlayan Nâmık Kemâl, Şinasi'nin muîni [*yardımcısı*] olduktan sonra, şiirin, kendisini yeni bir sosyal ve siyasî görev edinmesini sağladığına daha da inanarak, halkı bilinçlendirmek ve yönlendirmek adına halkın anlayabileceği bir üslup kullanmaya başladı (Özgül, 2011: 135).

Şinasi, 1862 Haziran'ında *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başlamıştı. Bunun öncesinde ise Bâb-ı Âli Tercüme Odası memurlarından Agâh Efendi'nin çıkarmakta

[11] Kısakürek'e göre Nâmık Kemâl, Şinasi ile tanıştığında yirmi üç yaşındaydı (2011: 75).

olduğu *Tercüman-ı Ahvâl* [*Durumların Tercümanı*] gazetesinde çalışmaktaydı ve çalıştığı gazetenin hem ortak yayıncısı, hem de yazarlarından biriydi. Gazete, muhtemelen Ziya Paşa'nın yazdığı bir yazı sebebiyle hükûmet tarafından kapatılınca (ki bu kapatma, hükûmetin ilk kez bir gazete kapatması hadisesiydi), Şinasi, söz hürriyetinin kısıtlanması dolayısıyla *Tercüman-ı Ahvâl*'i yirmi beşinci sayısından sonra bıraktı ve kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başladı. Nâmık Kemâl ise gazeteciliğe, 1863 Mart'ında çıkmaya başlayan *Mir'at* [*Ayna*] dergisiyle başladı. (Nâmık Kemâl'in *Mir'at*'ın ilk sayısında yer alan yazısı, Samî'nin *âlem* redifli gazeline yazdığı bir nazireydi [Hulûsi, 1942: 393].) Ancak *Mir'at* salt üç sayı çıkabildi, sonra kapandı. Ardından Nâmık Kemâl, *Tasvir-i Efkâr*'da yazmaya başladı (Lewis, 2007: 147) ve bu gazetede neşrettiği bir-iki makaleyle (her ne kadar bu makaleler, ileriki yıllarda başta *İbret* olmak üzere muhtelif gazetelerde kaleme alacağı yazıların yanında çelimsiz ve hacimsiz kalsa da [Kısakürek, 2011: 79]) hemen meşhur oldu (Kısakürek, 2011: 77).

4. NÂMIK KEMÂL'İN ÇEVİRİLERİ

Montesquieu (ve birazdan bahsedilecek olan diğer isimler), Nâmık Kemâl'in siyasî fikirlerinin ele alındığı bu çalışma bağlamında önemlidir; zira Montesquieu ve J. J. Rousseau, Nâmık Kemâl'in hem fikirlerinin oluşmasında önemli yer tutan, hem de siyasî düşüncelerinin temelini oluşturan düşünürlerdir.[12] Zaten Nâmık Kemâl'in ilk çevirisi, hiç şüphe yok ki, Montesquieu'ya aittir. Montesquieu'nun 1734'te yazdığı *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* adlı eserini "Roma'nın İtila ve İzmihlâline Dair Mülâhazat [*Roma'nın Yükseliş ve Yok Oluşuna Dair Düşünceler*]" başlığıyla çevirmiştir.[13]

[12] Nâmık Kemâl'in 18. yüzyıl Fransız düşünürlerinden etkilenmesinin sebebi, Fransız İhtilâli'ni hazırlayan Fransız düşünürlerinin, Tanzimat kuşağının karşılaştığı sorunlara en uygun cevabı vermiş olmasıdır. Nâmık Kemâl yanı sıra, İttihad-ı İslâm, Osmanlılık ve Şeriatçılık'tan da etkilenmiştir (Kaplan, 1948: 106).

[13] Nâmık Kemâl'in Fransızcadan yaptığı ilk çevirinin Montesquieu'dan olduğu apaçıktır; zira kaynakların ekseriyeti, bize bu bilgiyi vermektedir; ama yine de kaynaklar arasında söz konusu ilk çeviriye dair birtakım farklılıklar gözlemlenmiştir. Mesela Lewis'e göre Nâmık Kemâl'in Montesquieu'dan yaptığı bu çevirinin bir kısmı, Nâmık Kemâl'in de ilk çalıştığı gazete olan *Mir'at* dergisinde yayımlanmıştır. Kaplan da Nâmık Kemâl imzasıyla yayımlanan ilk yazıların 1273 Ramazan'ında (1857'de) *Mir'at* dergisinde başladığını söylemektedir; *Mir'at* dergisi ise, salt üç sayı çıkmıştır (1948: 49). Hulûsi, bu konuda biraz daha ayrıntı vermektedir: Nâmık Kemâl'in Montesquieu'dan yaptığı çevirinin bir kısmı, *Mir'at* dergisinin ikinci ve üçüncü sayılarında yayımlanmıştır; hattâ Nâmık Kemâl, *Mir'at* dergisindeki yazılarında, "Bâb-ı Âli Tercüme Odası Hulefâsından [*Memurlarından*] Kemal" unvanını bile kullanmıştır (1942: 393). Tanpınar da Nâmık

Montesquieu, o devirde Osmanlı düşünürlerini çok ilgilendirmiştir. Üstelik Nâmık Kemâl'in Şinasi ile ilk kez görüştüğü yıl veya onunla görüşmesinden önce, doğrudan doğruya Montesquieu'nun eserlerini çevirmeye başlaması, önemli bir hamledir. Bu girişim, Montesquieu'nun eserlerinin, Tercüme Odası memurları ve Osmanlı düşünürleri arasında çok sevildiğini göstermektedir (Kaplan, 1948: 31).

Nâmık Kemâl, bunun yanında, Rousseau'nun 1762 tarihli *Du Contrat Social*'ini de "Şerâit-i İctimaiyye [*Sosyal Şartlar*]" adıyla kısmen çevirdi. Yine Montesquieu'nun 1748 tarihli *De l'esprit des lois* adlı eserini "Ruhu'ş - Şerâyi [*Şeriat*[14] *Hükümlerinin Özü*]" adıyla, Marquis de Condorcet'in 1795 tarihli *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* adlı eserini "Tarih-i Terakkiyat-ı Efkâr-ı Beşer [*İnsan Düşüncelerinin İlerleyişinin Tarihi*]" adıyla (Olgun, 1983: 1764) ve Constantin François de Chassebœuf'un (ya da Volney) *Les Ruines, ou Méditations sur les révolutions des empires* adlı eserini "Palmir Harabeleri" adıyla Türkçeye çevirdi (Perin, 1942: 156).

Nâmık Kemâl'in fikirlerini en çok benimsediği batılı düşünür, Montesquieu'dur. Tercüme Odası, hem memurların batı fikirleriyle temâsa geçeceği en uygun çevreyi teşkil etmiş, hem de Nâmık Kemâl'i, Şinâsi'nin tesirlerine hazır hale getirmiştir (Akün, 2006: 364). Tabiî, Nâmık Kemâl'in, adı geçen düşünürlerle tesadüfî bir bağ kurduğu düşünülmemelidir; neticede Tanzimat döneminde, yakın geleceğin Osmanlı düşünürleri, hürriyet ve meşrûtiyet fikirlerine uygun olduğu için bu batılı düşünürleri seçmişlerdir (Kaplan, 1948: 32). Bu düşünürlerin eserleri, Fransız İhtilâli'ni hazırlayan eserlerin en önemlilerindendir. Nâmık Kemâl'in bu eserlerde yer alan fikirleri tercüme yoluyla ülkeye sokmayı düşünmesi, onu başarılı kılmıştır; aksi halde söz konusu fikirleri kendisinin yazıp yayımlatması halinde, bu

---

Kemâl'in 1279 Ramazan'ında (1863'de) *Mir'at* dergisinde Montesquieu'nun söz konusu eserini tercümeye başladığını söylemektedir; ama Tanpınar'a göre *Mir'at* dergisi üç sayı değil, yedi sayı çıkmıştır (2014: 342).

Akün ile Fındıkoğlu ise, bunlardan farklı bilgiler vermektedir. Fındıkoğlu, Nâmık Kemâl'in *Mir'at* dergisinde yayımlanan tamamlanmamış çevirisinin adının "Ruhu'ş-Şerâyi (De l'esprit des lois)" olduğunu belirtmektedir (1941: 187). Akün'e göre Nâmık Kemâl, söz konusu çeviriyi, *Tasvir-i Efkâr*'a girdikten sonra yapmaya başlamıştır. Hattâ bu durum o kadar önemlidir ki, Akün, Nâmık Kemâl'in söz konusu çeviriyi *Tasvir-i Efkâr*'a girişinin üzerinden henüz beş ay geçtikten sonra yapmaya başlamasının ve bu tercümenin başına bir de önsöz koymasının, ilk beş ay zarfında alınan mesafe bağlamında Nâmık Kemâl'in ne kadar ileride olduğunu bize gösterdiğini dile getirmektedir (2006: 364).

[14] Buradaki "şeriat"tan mânâ, İslâm şeriatı değil, "doğru yol" anlamındaki şeriattır. "Şeriat"ın anlamları için ek kısmındaki lûgatçeye bakınız.

durumun, onun ömrünün geri kalanını Magosa zindanında geçireceği sonucunu doğurabileceği unutulmamalıdır (Perin, 1942: 156). [15]

Kemâl, bu dönemlerde Voltaire'in *Dictionnaire philosophique* adlı eseri ile de meşgul oldu. Hattâ 1864'te kurulan Cemiyyet-i Tedrisiyye-i İslâmiyye'de [*Müslümanlık Dersi İle İlgili Topluluk'ta*] fahrî [*gönüllü*] dersler vererek, aktif eğitim faaliyetinde de bulundu.

Nâmık Kemâl, Bacon'ın bazı eserlerini, (Fransa'nın millî marşı olan) Marseillaise'den altı mısrayı ve Şeyh İnayetullâh Kanbu'nun bir eserini *Bahâr-ı Dâniş* [*İlim Baharı*] adıyla da tercüme etti (Hulûsi, 1942: 326). *Bahâr-ı Dâniş* hariç, Nâmık Kemâl'in hiçbir tercümesi kitap haline getirilmemiştir (Hulûsi, 1942: 307). Nâmık Kemâl'in Avrupa'dayken yaptığı La Marseillaise tercümesi ise, onun vatanî şiirlerindeki hareket noktalarından biridir (Akün, 2006: 371). Hattâ Nâmık Kemâl'in, *Vatan yâhud Silistre* sebebiyle tutuklanmasından sonra bindiği Pesendide vapurunun Çanakkale'ye gelmesine kadar geçen sürede, yüksek sesle Marseillaise marşını okuduğu söylenmektedir.[16]

---

[15] Nâmık Kemâl'in bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği üzere, savunduğu teorilerden biri, "kuvvetler ayrılığı" teorisidir. Kuvvetler ayrılığı teorisi ile Nâmık Kemâl ve söz konusu düşünürler arasındaki bağlantı büyüktür; zira kuvvetler ayrılığı ilkesini ilk teorileştiren, John Locke'tur; bu teoriyi sistemleştirense Montesquieu'dur (Gözler, 2011: 74).

Kuvvetler ayrılığı teorisi, mantıksal kökenini antik Yunan düşüncesindeki Karma Anayasa'dan almaktadır (R. Aslan, 2010: 11). Kuvvetler ayrılığı, siyasî yozlaşmanın ve suistimallerin önlenmesi bağlamında Karma Anayasa düşüncesinin bir nevi devamı ve gelişmiş şeklidir. John Locke, Karma Anayasa'yı örnek alarak, yönetme yetkilerini dört farklı anayasal güç arasında bölüştürmüş ve bu teoriyi literatüre kazandırmıştır (R. Aslan, 2010: 26). Kuvvetler ayrılığı teorisini geliştiren bir diğer isim de Montesquieu'dur; kendisi üç anayasal organ geliştirmiştir (R. Aslan, 2010: 27).

Nâmık Kemâl'in kendi düşüncelerini oluştururken söz konusu düşünürlerden etkilendiği açıktır; fakat kendi yazılarında, "kuvvetler ayrılığı teorisi" yerine "kuva-yi hükümet *[hükûmet kuvvetleri]*" ifadesini kullanmıştır. Mesela *Hukuk-i Umumiye* yazısında şöyle demektedir: *"(...) kuva-yi hükümet [hükûmet kuvvetleri] (...) şubelerine [dallarına] tabii [doğal olarak] munkasam olduğundan [bölündüğünden] (...)"*(Özön, 1997: 105). Kemâl, *Rüya*'sında da *"Kuvayı hükûmet [hükûmet kuvvetleri] ki, mahiyetinde [içinde] müselles [üçgen] gibi üç hattı istikametten [istikamet hattından] mürekkeptir [meydana gelmiştir] (...)"* demektedir (Kemal, 1932: 26). Hiç şüphe yok ki bu örnek cümleler, yasama-yürütme-yargı erklerinin ayrılığına dairdir.

[16] Kentler ve Gölgeler Programı – Magosa / TRT Türk Kanalı (Kaynak: https://www.youtube.com/watch?v=x1BdDixCRY8&index=2&list=PL6E101B4BC12BA7C4 [18.06.2016].) Adı geçen marş, Fransa'da 14 Temmuz 1795 tarihinde millî marş olarak kabul edilmiştir. Marşta "vatan" kavramının vurgulanması, "vatan sevgisi" ve "hürriyet" kelimelerinin yer alması, vatandaşlara hitap edilerek birlik mesajının verilmesi ve mevcut iktidarın "tiran" olarak nitelendirilmesi, Nâmık Kemâl'in bu marşı boşuna benimsemediğinin göstergelerindendir (Bu bilgiler, http://www.musikidergisi.net/?p=1817 adresinden alındı [25.09.2016].) Nâmık Kemâl, bu marşın salt ilk altı mısrasını tercüme etmiştir; ilk mısra, "Ey ehl-i vatan, gel gidelim şan günüdür bu" şeklindedir (Hulûsi, 1942: 326). (Marşın güncel bir çevirisi, bu çalışmanın ekinde mevcuttur.)

5. NÂMIK KEMÂL'İN HÜKÛMETLE ÇATIŞMASI

Şinasi 30 Ocak 1865'te Avrupa'ya gitti ve *Tasvir-i Efkâr*'ın başına Nâmık Kemâl geçti (Yazıcı, 2011: 139). Kemâl, bu gazetede yazmaya başladığı zamanlarda, simgesel anlatımlarla ve tasavvufla yüklü şairliğinin yanı sıra toplumsal konularda da uğraş veren biri haline geldi. Gazete yazılarındaki bu içerik değişikliği, bazı problemleri de haliyle beraberinde getirdi ve Nâmık Kemâl, arasının esasında iyi olduğu Sadrazam Âli Paşa ile bu yazılar yüzünden bozuşmaya başladı (Akün, 2006: 365).

Gazete, bir süre sadece haber ve resmî ilân gazetesi olarak çıkmıştı; ama Nâmık Kemâl, *Tasvir-i Efkâr*'ı içerik bakımından zenginleştirdi. Kolera, şehir, eğitim ve maliyenin ıslahı gibi konuların yanı sıra, eğitim-öğretim ve kadınların okutulması üzerinde durdu (Yazıcı, 2011: 139). Kemâl'in *Tasvir-i Efkâr*'daki ilk siyasî makaleleri ise 1866 yılı başında, "memleketeyn [*memleketler*]" meselesi üzerine yazdıklarıyla başladı. Bunu, Girit isyanı üzerine yazdığı yazı takip etti (Uçman, 2011: 22). Kemâl, gazete yazılarıyla, Girit isyanının amansızca bastırılmasını istemekteydi (Kaplan, 1948: 51). Daha sonra, Tepebaşı gazinolarında söylenen Türk aleyhtarı Rumca şarkılara dair şiddetli yazılar kaleme aldı ve hükûmetle arasında ilk kez bir gerginlik çıktı. Hükûmet kendisine bir tembihnâme [*uyarı yazısı*] gönderse de, Kemâl, muhalif tavrından vazgeçmedi (Akün, 2006: 365).

Nâmık Kemâl muhalif yazılarını yazdığı sıralarda, 1865 Haziran'ında kurulan İttifak-ı Hamiyyet [*Millî Onur ve Haysiyette Birleşme*] adlı gizli cemiyete katılmış bulunmaktaydı. Bu cemiyette Kemâl, Veliaht Murad Efendi ile yakınlık kurdu ve Şehzade Abdülhamid Efendi ile tanıştı. O zamanlar *Tasvir-i Efkâr*'ı basan matbaa, bu cemiyete mensup çoğu gencin buluşma noktasıydı (Akün, 2006: 365). Cemiyeti meydana getirense, parçalanmakta olan Osmanlı'nın vahdetini [*birliğini*] sağlamanın parlamentodan geçtiği fikriydi (Kaplan, 1948: 51).

1866 Eylül'ünde Girit isyanı yaşanınca, Nâmık Kemâl *Tasvir-i Efkâr*'ın 423. sayısından itibaren, bu isyan hakkında geniş yankı uyandıran yazılar kaleme almaya başladı (Akün, 2006: 365). Kaplan, bu konuda, Nâmık Kemâl'in Bâb-ı Âli'de memur olmasının, onun memleket meseleleriyle ilgilenmesini çok kolaylaştırdığı detayını eklemektedir (1948: 21).

6. MUSTAFA FAZIL PAŞA

Mustafa Fazıl Paşa, çalışmamızın odak ismi Nâmık Kemâl ve diğer Yeni Osmanlılar üyeleri için önemlidir; zira Yeni Osmanlı üyelerini kendi parasıyla finanse etmiş ve düşünürlerin fikirlerini Avrupa'da ifade etmelerini sağlayacak maddî kaynağı kendilerine vermiştir.

Mustafa Fazıl Paşa mesleğine bürokrat olarak başladı. Uzun süren bürokrasi tecrübesinden sonra 1862'de Maârif-i Umumiyye Nazırlığı [*Genel Eğitim Bakanlığı*] görevinde bulundu; 1863'te Maliye Nazırlığına nakledildi; 1865'te de Meclis-i Hazâin [17] başkanı oldu. Bu sırada, bir yandan Yeni Osmanlı üyeleriyle temas kurmaya başladı, öte yandan Sadrazam Fuad Paşa Hükûmeti'yle anlaşmazlığa düştü. Yanı sıra, Mustafa Fazıl Paşa, Sadrazam Fuad Paşa'nın malî politikalarını eleştirdi. Sadrazam da bunu duyunca Mustafa Fazıl Paşa'yı görevinden aldı (Buzpınar, 2006: 300).

Mustafa Fazıl Paşa, azilden sonra memleketi Kahire'ye dönmek istedi ama dönemedi; çünkü Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından biriydi. Amcası Said Paşa'nın ölümüyle ve Mustafa Fazıl Paşa'nın ağabeyi olan İsmail Paşa'nın Mısır valisi olmasıyla işler değişmişti. Artık Mustafa Fazıl Paşa, bir veliaht idi. İsmail Paşa'nın ardından, ekberiyet[18] usulü gereği, Mısır valiliği sırası kendisine gelecekti. Bu sebepler dolayısıyla Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar'la alâkadar olmaya başladı (Buzpınar, 2006: 300).

Lâkin Mustafa Fazıl Paşa'nın mutluluğu uzun sürmedi. Zira İsmail Paşa, Mısır yönetiminde tek söz sahibi olmak için, Mustafa Fazıl Paşa'yı engellemiş ve kardeşinin Kahire'ye gelmesine izin vermemişti. (Zaten Mustafa Fazıl Paşa'nın bürokrasiden azledilmesinde, İsmail Paşa ile Sadrazam Fuad Paşa'nın birlikteliğinin

[17] Meclis-i Âli-i Hazain: 1864'te Abdülaziz'in buyruğu ile kurulan ve bakanlığına Mustafa Fazıl Paşa'nın getirildiği kuruldur. Üyeliklerine de deneyimli birçok devlet adamı, diplomat ve asker atanmıştır. Kurulun görevi, bozulan malî durumu düzelten önlemleri görüşmek ve hükûmete bildirmektir. Ama siyasî amaçlarla ve Mustafa Fazıl Paşa'yı memnun edecek bir görev vermek maksadıyla kurulduğu için, hiçbir yararı görülmemiştir (Sakaoğlu, 1985: 82).

[18] Monarşi sisteminde hükümdar, iki şekilde tahta geçmektedir. Bunlardan birisi ırsî monarşi, diğeri de seçimli monarşidir. Irsî monarşi sisteminde hükümdar, tahta (1) belirli bir hanedana mensup olmak, (2) veraset sırasında belirli bir yerde bulunmak veya (3) belirli şartları yerine getirmek kaydıyla geçmektedir. Irsî monarşi içerisinde de çeşitli veraset usulleri bulunmaktadır. Bu usullerden biri, usul-füru (veya direkt soy) sistemidir ve bu sistemde hükümdarın ölmesiyle, yerine çocuğu geçmektedir. Irsa dayalı diğer alt sistemse civar (veya yan soy) sistemidir (Gözler, 2011: 53). Bu sistemde de saltanat, ailenin en yaşlı üyesine geçmektedir. Bu bakımdan civar sistemine "ekber evlad sistemi" de denmektedir. Velhâsıl bu sistemlerde saltanat hangi durumda olunursa olunsun, aile dışına çıkmamaktadır (Gözler, 2011: 54).

de payı vardı.) İsmail Paşa, kardeşini saf dışı bırakmak için bir de Sultan Abdülaziz'den 1866'da bir ferman almış ve Mısır vilayetinde uygulanmakta olan ekberiyet esasını bozdurarak verasetin babadan oğula geçmesini sağlamıştı.[19] Artık veliaht, Mustafa Fazıl Paşa değil, İsmail Paşa'nın oğluydu. Bununla kalmayan İsmail Paşa, Mustafa Fazıl'ın Mısır'daki malvarlığını da sattırarak işini sağlama aldı. Neticede Mustafa Fazıl'ın ne Mısır valisi olacak ne de Mısır'a ayak basacak vesilesi kaldı. O da 1866 yılında Napoli üzerinden Paris'e gitti (Buzpınar, 2006: 300). Paris'te boş durmayan Paşa, kendi safını seçerek muhalif gruplarla temas kurmaya başladı. Bunlardan biri de, tabiî olarak, Yeni Osmanlılar'dı.

Kuntay, Mustafa Fazıl Paşa'nın Avrupa'ya gitmesini (ve orada Yeni Osmanlılar'la bir araya gelmesini) şu örnekle desteklemektedir: Bir tren kazası, kırk gün geciken bir doğum ve bir çocuğun veliahtlığı. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İbrahim adlı oğlundan üç erkek torunu vardır: Ahmed, İsmail ve Mustafa Fazıl. Ahmed, Kavalalı'nın başka bir oğlu olan Said'den sonra, yani amcasından sonra Mısır'a vali olacaktır... Bir gün, Nil üzerinde yer alan Kefrüzziyad köprüsü yıkılır. Köprüden de o esnada tren geçmektedir. Trenin içinde ise Ahmed ve Kavalalı'nın diğer oğlu olan Halim bulunmaktadır. Köprü kazası sonrasında Ahmet, Nil'de boğulur. Halim ise trenin penceresinden atlayıp kurtulur (Kuntay, 2010; 312). Kuntay, bu köprü yıkılışının komplo olup olmadığına dair birtakım dedikoduların olduğundan bahsetmektedir; ama neticede Ahmed ölmüştür ve İsmail, aynı derecede bir vali adayı haline gelmiştir. Bu olay da, Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılığını başlatmıştır. Kırk gün geciken doğum ise, Mustafa Fazıl'ın İsmail'den

[19] İsmail Paşa'nın unvanının hidiv olmasının sebebi, 1840 Londra Konferansı'dır. Bu konferansta Mısır'ın yeni statüsü saptanmıştır ve o zamanın padişahı olan Abdülmecid, 1841'de, Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesini sağlayacak bir ferman hazırlayarak bunu Mehmed Âli Paşa'ya vermiştir. Bundan sonra da Mısır valilerine "hidiv" denmeye başlanmıştır (Sander, 2009: 303). Fakat Sami Moralı, bu konuda Sander'den farklı bir bilgi aktarmaktadır (tarih belirsiz: 33): İsmail Paşa'nın veraset usulünü uygun bulan padişah, Sultan Abdülaziz'dir; çünkü Abdülaziz de Osmanlı saltanatının veraset usulünü değiştirmek ve oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'yi veliaht tayin etmek istemektedir. Bu konuya dair diğer bir çelişki ise fermanın tarihiyle alâkalıdır: Sander'e göre 1841 tarihini taşıyan ferman (2009: 303), Sami Moralı'ya göre 1866'dır (tarih belirsiz: 33). İslâm Ansiklopedisi'nde "Abdülaziz" maddesini kaleme alan Küçük ise, Sami Moralı'nın tarihine uygun olan bu bilgiyi, daha da detay vererek anlatmaktadır (1988: 180): Sultan Abdülaziz, Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanından beri ayrı bir devlet gibi olmaya başlayan Mısır vilayetine gitmiştir; amacı, onların Osmanlı'ya olan bağlılıklarını kuvvetlendirmektir. İsmail Paşa da, Padişah'ın gözüne girmek için eğlenceler düzenlemiş ve Mısır'ı Osmanlı'dan ayıracak imtiyazları koparmak için uygun zemin hazırlamıştır. Neticede, 28 Mayıs 1866'da Mısır'ın veraset usulünün değişmesini sağladığı gibi, 2 Haziran 1866'da hem "hidiv" unvanını almış, hem de hidivliğin babadan oğula geçmesi esasını kabul ettirmiştir. Bununla yetinmeyen İsmail Paşa, padişahtan izin almadan borç para alma, savaş gemisi satın alma ve Süveyş Kanalı'nın açılışına kendi adına yabancı devlet adamlarını davet etme gibi imtiyazlar da elde etmek istemiş; ama Sadrazam Âli Paşa'nın engeline takılmıştır.

kırk gün küçük olmasına dairdir. (Mustafa Fazıl ile İsmail'in anneleri ayrıdır.) Çünkü bu kırk günlük farkın olmaması, hidiv adayının Mustafa Fazıl Paşa olacak olmasından mütevellit, Paşa'nın, Yeni Osmanlılar'la birlik kurmayacağı olasılığını doğurmaktadır (Kuntay, 2010; 313). Üçüncü sebepse, bir çocuğun veliahtlığıdır. Yani İsmail, kendisinin olacak olan hidivliğin yine kendi oğluna kalmasını istediğinden, Mustafa Fazıl Paşa'yı Mısır'a sokmamıştır. Bunun yanında, Mustafa Fazıl'ın İstanbul'da padişah ve vezirlerle içli dışlı olmasından da korktuğu için, Mustafa Fazıl'ı Mısır'a sokmayacak hamlelere bulunmuştur (Kuntay, 2010; 313). Bu durum karşısında ne hidiv ne de sadrazam olamayacağını anlayan Mustafa Fazıl Paşa, Nâmık Kemâl ve Yeni Osmanlılar'ın ihtilal ahbabı ve hürriyet kahramanı olmuştur (Kuntay, 2010; 314).

7. MUSTAFA FAZIL PAŞA'NIN İKİ MEKTUBU

Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa'da bulunduğu dönem içerisinde iki tane mektup kaleme almıştır; ama taranan kaynaklarda, Mustafa Fazıl Paşa'nın söz konusu iki mektubuna dair bazı farklılıklar gözlemlenmiştir. Yedi kaynak üzerinden yapılan mukayeseye göre Mustafa Fazıl Paşa'nın meşhur mektupları, şöyle bir seyir takip etmektedir (Akün, 2006: 365; Buzpınar, 2006: 301; Çelik, 2006: 32; Lewis, 2007: 153; Tevfik, 1973: 20, 22, 23, 24, 26; Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 168, 170 ve Yamaç, 2010: 1151):

İlk mektup, bir yalanlama mektubuydu. Zira Mustafa Fazıl Paşa'nın Mısır ve İstanbul'daki düşmanları, paşayı insanların gözünde küçük düşürmek için birtakım menfaat işlerine girmiş ve bazı Avrupa gazetelerinde, Paşa aleyhinde yazılar yayımlatmaya başlamışlardı. Bu gazetelerden biri, Belçika'da yayın yapan Rusya yanlısı *Le Nord* gazetesiydi. Neredeyse baştan aşağı Mustafa Fazıl Paşa'yla ilgili haberler yapan bu gazete, yeri geldiğinde, sütunlarını uydurma hadiselerle doldurmaktaydı (Tevfik, 1973: 20). Mustafa Fazıl Paşa'nın kaleme aldığı ilk mektup, aleyhindeki haberleri çürütmek amacı taşıyan bir tekzip [*yalanlama*] mektubuydu. Yamaç'a göre bu yalanlama mektubu, *Le Nord* gazetesinde 7 Şubat 1867'de yayımladı (2010: 1151). [20] Ardından *Courrier d'Orient* gazetesi, *Le Nord*'da

[20] Bu mektup, Menemencioğlu'na göre 5 Şubat 1867'de yayımlanmıştır (1988: 32).

yayımlanan bu tekzip mektubunu kopya etti (Lewis, 2007: 153).[21] *Muhbir* gazetesi ise, söz konusu yazıyı *Courrier d'Orient*'tan iktibas edip Türkçeye çevirerek 21 Şubat 1867 tarihli nüshasında yayımladı (Çelik, 2006: 32).

Tasvir-i Efkâr gazetesi de boş durmadı ve Mustafa Fazıl Paşa'nın bu tekzip mektubunu 23 Şubat 1867 tarihli 461. sayısında ele aldı. Mektubun konu edildiği yazı (her ne kadar imzasız olsa da) Nâmık Kemâl'e aitti (Akün, 2006: 365). Üstelik Nâmık Kemâl, bu yazısıyla önemli bir gelişme de meydana getirmişti. O gelişme, bir ifadeye dairdi.

Mustafa Fazıl Paşa, mektubu Fransız dilinde kaleme almış ve bir yerde "Jeunes Turcs" diye bir ifade kullanmıştı. Bu ifadenin geçtiği cümlenin günümüz Türkçesindeki karşılığı şu şekildedir: *"Mensubu olmakla iftihar ettiğim Osmanlı milletinde, yeni ve ileri fikirleri benimseyip, bunları yaymaya çalışan gençlerin de tek amacı budur."* (Tevfik, 1973: 21).[22] Bu cümlede geçen "gençlerin de tek amacı budur" kısmının Osmanlıcası "erbâb-ı şebâbın dahi muradı budur" şeklindedir (Tevfik, 1973: 22 [dipnot]). "Erbâb-ı şebâb", Mustafa Fazıl Paşa'nın kullandığı "Jeunes Turcs" ifadesinin karşılığıdır. Bu karşılığı bulansa Nâmık Kemâl'di. Kemâl, bu karşılığın önüne bir "Türklük" kalıbı eklemiş ve "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" [*Türk Yurdunun Genç Adamları*] gibi bir ifade peyda etmiştir. Bu ifade de, Yeni Osmanlılar'ın isimlerinden biri olmuştur.

Nâmık Kemâl, konu ettiği bu yazının altına bir yazı daha yazdı. Kemâl, bu ilave yazıda, Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı'nın teşkilâtlanmış bir cemiyet olduğu söyledi; ama reisinin Mustafa Fazıl Paşa olduğu iddiasını reddetti. Zira Beyoğlu gazetelerinden *Gazette du Levant*, 19 Şubat 1867 tarihli sayısında, Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e yazdığı mektup münasebetiyle Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı'na

---

[21] Bu mektubun *Le Nord*'da yayımlanmasının hemen ardından bir de *Courrier d'Orient*'te yayımlanması, bir tesadüf değildir. Zira Mustafa Fazıl Paşa'nın da kendine göre planları vardır. Paşa, bir yandan İsmail Paşa'yla girdiği kavgadan galip çıkmak için Âli ve Fuat Paşalarla veraset kanunu, hidivlik ve sadrazamlık unvanları ve Mısır'da kanun yapma yetkisi gibi anlaşmalar yapmakla meşguldü. Diğer yandansa Şinasi ve Jean Pietri'yle temas halindeydi ve bu yolla, jönlerden oluşacak bir örgüt kurma peşindeydi. Görüldüğü üzere Mustafa Fazıl Paşa, âdeta tetikteydi. Kavgadan galip çıkan kişi İsmail Paşa olunca, Mustafa Fazıl Paşa harekete geçti. Harekete geçmesine etki eden unsur, söz konusu *Le Nord* gazetesinin düzmece bir haber yayımlamasıydı. Paşa'nın tekzip mektubu, *Courrier d'Orient* tarafından da bilinmekteydi (Berkes, 2003: 279, 280).

[22] Bu cümle, Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı eserinde geçmektedir (1973). Eserin dili Osmanlı Türkçesidir; eseri bugünkü Türkçeye aktaran isim, Şemsettin Kutlu'dur. Yukarıdaki cümle de, kitabın Osmanlıcasının bugünkü alfabeye uyarlanmış halinden alınmıştır. Kutlu, cümlede geçen "gençlerin de tek amacı budur" kısmının Osmanlıcasının "erbâb-ı şebâbın dahi muradı budur" şeklinde olduğunu, kitabın 22. sayfasındaki dipnotta şahsen belirtmektedir.

"teşkilâtlanmış bir cemiyet" demiş ve yazısında Mustafa Fazıl'ı aşağılayıcı bir ifade kullanmıştı (Akün, 2006: 365).[23]

Berkes, Nâmık Kemâl'in "jeune" kelimesini Avrupa'daki anlamıyla idrak edemediğinden dem vurmaktadır. Nâmık Kemâl, "jeune" olmayı, "devrimcilik" olarak değil, "ilericilik" olarak anlamış ve "Jeune Turc" kavramını Türkçeye "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" şeklinde çevirmişti (2003: 281). "Erbâb-ı şebab" ifadesi, "Genç Türk" anlamındaydı ve "ilerici gençlik" durumunu ifade etmekteydi; fakat bu ifade, Avrupa'ya kaçan Yeni Osmanlı üyeleri tarafından benimsenmedi; çünkü onlar, milliyetlerin özgürlüğü görüşünü değil, kavimlerin Osmanlılık içinde birleşmesi görüşünü savunmaktaydı. Kaldı ki Yeni Osmanlı üyeleri kendilerini Arnavut, Çerkes, Gürcü... olarak tanımlamaktaydı (Berkes, 2003: 303 [dipnot]).

Mustafa Fazıl Paşa daha sonra bir mektup daha kaleme aldı. İşte, Sultan Abdülaziz'e hitaben yazılıp yayımlanan bu mektup, Osmanlı'yı tenkit eden ve meşrutî monarşiye geçilmesini öğütleyen o açık mektuptu.

Ebuzziya Tevfik'in eserinde, bu mektubun Revlaki adlı bir Rum tarafından Fransızca olarak yayımlandığı yazılmakta; ama hangi ülkede, gazetede ve tarihte basıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır (1973: 23). Ulusoy Nalcıoğlu, bu açık mektubun, Paris'in cumhuriyetçi gazetelerinden olan *La Liberté* gazetesinde neşredildiğini ifade etmektedir (2013, 170).

İslâm Ansiklopedisi'nde "Mustafa Fazıl Paşa" maddesini kaleme alan Buzpınar'a göre ise bu mektubun bir nüshası III. Napolyon'a, diğer nüshaları da Avrupalı diplomat, siyasetçi, bakan ve gazete başyazarına gönderildi. Söz konusu mektup, aynı günlerde Nâmık Kemâl ile arkadaşlarına da iletildi ve Türkçeye tercüme edilerek Osmanlı'da dağıtıldı. Mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından Türkçe olarak yazılan özel bir nüshası, 22 Mart 1867'de Sultan Abdülaziz'e sunuldu. Metin ise, 24 Mart 1867'de *la Liberté* gazetesinde yayımlandı (2006: 301).[24]

---

[23] Akün'ün verdiği bu bilgi ve tarih, esasında doğru gibidir; ama Akün'ün kendi yazısında "Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e yazdığı mektup münasebetiyle" ifadesini kullanması, söz konusu bilgiyi, evvelki malumatla çeliştirmektedir. Zira Mustafa Fazıl Paşa, Abdülaziz'e yazdığı açık mektubu, bu yalanlama mektubundan sonra yazmıştır.

[24] Berkes, bu mektubun da *Courrier d'Orient* çevresince bilindiğini belirttikten sonra, bu mektubu yazanın bizzat Mustafa Fazıl Paşa olmadığını söylemektedir. Mustafa Fazıl Paşa çok zengin bir adamdır; çevresi sekreter ve memurlarla doludur. Avrupa'nın maliye spekülatörleriyle gazetecileri de, Paşa'nın servetinden nemalanmaya çalışmaktadır. Bu parayı koparmaya çalışanlardan biri de, Eflâklı Romen gazeteci Gheorghe Ganesco'dur ve mektubu o yazmıştır. Ama Berkes, David Urguhart'ın eserinden özetlediği bu bilginin bir kısmına muhalefet etmekte ve Ganesco'nun para koparma peşinde olan bir gazeteci olmadığını ve kültürlü bir jön olduğunu dile getirmektedir (2003: 280).

Bu ikinci mektup, Sadullah Bey tarafından Türkçeye tercüme edildi. Esasında mektubu Nâmık Kemâl tercüme edecekti; ama Nâmık Kemâl'in diline aşina olan okuyucular, bu mektubu onun çevirdiğini anlamasınlar diye, çeviri Sadullah Bey'e yaptırıldı (Tevfik, 1973: 24). Tercüme edilmiş mektup, Beyoğlu'nda *Courrier d'Orient* gazetesini çıkaran ve Yeni Osmanlılar'ı destekleyen Jean Pietri'nin yardımı ve aracılığıyla elli bin nüsha çoğaltıldı ve on beş gün içerisinde halka dağıtıldı (Tevfik, 1973: 25, 26).

Mustafa Fazıl Paşa'nın sürekli bahsedilen açık mektubu şu bakımdan mühimdir: Bu mektup, Osmanlı'da meşrutiyet fikrini başlatacak olan mücadelenin ilk beyannamesi hükmündedir (Tanpınar, 2014: 225) ve aynı zamanda, Osmanlı'da, din ile devlet işlerinin ayrılması gerektiği istemini dile getiren ilk mektuptur (Kuntay, 2010a: 289).

Kâğıdın ilgili kısmı şöyledir (Pekdoğan, 2002: 609): *"(...) milletlerin hukukunu tahdid [sınırlayan] u [ve] tayin [belli] eden, din ü [ve] mezhep değildir ve din hakayık-ı ezelîye [ilk hakikatler] makamında durup kalmazsa, yani umur-ı dünyeviyyeye [dünya işlerine] dahi müdahale ederse cümleyi itlâf eder [mahveder] ve kendisi dahi telef olur (...)"*

Mustafa Fazıl Paşa'nın düşüncesine göre Osmanlı'ya hürriyet lazımdır. Paşa, mektubunda, ülkeler üzerinden örnekler verip halka hürriyet vermenin ve meşrutî bir düzen kurmanın, söz konusu ülkeleri zenginleştirdiğini anlatmıştır. Osmanlı padişahına da son olarak şunu söylemiştir: *"Devleti kuran değilsin, bari yenileştiren ol."* (Kuntay, 2010a: 289).

8. KARARNÂME-İ ÂLİ

Bunlar olurken, 1 Ocak 1867'den beri kendi yayın hayatını sürdürmekte olan *Muhbir* gazetesi, Mısır Valisi Hidiv İsmail Paşa'nın devletten özel bir unvanla bazı imtiyazlar isteyeceğine dair bir haber yayımladı. *Tasvir-i Efkâr* da mevzubahis haberi kendi sayfalarına aynen aktardı (Akün, 2006: 365). Çünkü Nâmık Kemâl, *Tasvir-i Efkâr*'da, Mısır valisine "aziz" unvanının ve para basma hakkının verilmesini, rütbe verme yetkisinin tanınmasını ve asker sayısını yüz bine çıkarma izninin sağlanmasını eleştirmişti (Yamaç, 2010: 1151). Hâl böyle olunca, Bâb-ı Âli bu durumdan rahatsız oldu ve *Muhbir*, otuz ikinci sayısında bir ay süreyle kapatıldı. Sadrazam Âli Paşa, Nâmık Kemâl'den *Tasvir-i Efkâr*'ı bırakmasını istedi (Akün, 2006: 365). Tam bu

sırada ise *Muhbir* gazetesinin sahibi Filip Efendi, bir beyannâme [*yazılı açıklama*] neşrederek Bâb-ı Âli'den gazetesinin neden kapatıldığını sordu. Nâmık Kemâl bu beyannâmeyi alıp *Tasvir-i Efkâr*'a koydu ve bu yayına, kapatılışı eleştiren bir de yorum ekledi (Çelik, 2006: 32). Aynı sayıda (10 Mart 1867 tarihli 465. sayıda) Nâmık Kemâl, Girit hadiseleri dolayısıyla kaleme aldığı "Şark Meselesi" adlı bir makale de yayımladı. Bu makale, hükûmeti daha çok kızdırdı. Mart 1867'de bir *Kararnâme-i Âli*[25] tebliği neşredildi ve sürgünler başladı. Nâmık Kemâl *Tasvir-i Efkâr*'ın 465. sayısından itibaren muharrirlikten men edildi (Akün, 2006: 365).

İşin böyle neticelenmesinde, Mustafa Fazıl Paşa'nın yazdığı Fransızca mektubun tercüme edilip dağıtılmasının da payı vardı. Bu açık mektup, aynı zamanda "Türkiye tarihinin" (bu ifadeyi kullanan, Kuntay'dır) ilk sivil ihtilâl hamlesindeki ilk evrak-ı muzırra [*zarara sokan evrak*] idi (Kuntay, 2010a: 281). Mardin'e göre bu açık mektup, İttifak-ı Hamiyyet grubunun akıbetini şekillendiren iki hadiseden biriydi. Diğeri ise, 1866'nın ilk aylarında Girit adasında ciddî bir isyanın başlamasıydı ve Âli Paşa bu isyanı çözmede başarısız olmuştu (2015: 32).

Muharrirlikten men edilen Nâmık Kemâl'in tayini çıkarıldı ve İstanbul'dan uzaklaştırılmak bahanesiyle 25 Mart 1867'de Erzurum'a, vali muavinliğine atandı. Ziya Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla 8 Mayıs 1867'de Kıbrıs mutasarrıflığına[26] gönderildi (Akün, 2006: 365). Ali Suavi ise tevkif edilerek 25 Şubat 1867'de Kastamonu'ya sürüldü (Uçman, 1989: 446).[27]

---

[25] Kararnâme-i Âli, *Tasvir-i Efkâr* ile *Muhbir* gazetelerinin hükûmeti eleştiren siyasî nitelikli yazılarını engellemek üzere, dönemin sadrazamı Âli Paşa tarafından, 1864 tarihli Matbuat Nizamnâmesi'nin hükümlerine ilave olarak ilan edilen geçici bir karardır ve uygulanmasını gerekli kılan sebepler sona erince yürürlükten kalkacaktır. Fakat geçici olduğu belirtilmesine rağmen söz konusu tebliğ, Sultan Abdülaziz'in hal'ine kadar, yani on yıl süresince yürürlükte kalmıştır. V. Murad'ın üç aylık iktidar dönemi boyunca uygulanmasa da, II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla tekrar icraya konulan nizamnâme, toplam otuz üç sene tatbik imkânı bulmuştur (Ceylan, 2006: 152, 153). *Tasvir-i Efkâr*'ın kapanma sebebi, Nâmık Kemâl'in "hürriyet", "milliyet" ve "meşrutiyet" gibi kavramları halka tanıtması; *Muhbir*'in kapatılma sebebi ise, Ali Suavi'nin Girit, Belgrad Kalesi sorununu ve ekonomik politikayı eleştirmesidir. Yanı sıra birkaç gazete daha kapatılmıştır. Âli Paşa, Nâmık Kemâl'in "Şark Meselesi" adlı yazısı için, "Devletin zaafını millete söylemeyi, bir vatanperverlik eseri bulmam." demiştir (Tezcan, 2005: 168).

Taranan kaynaklarda yine bir tarihî çelişki mevcuttur: Akün'ün makalesinde 15 Mart 1867 olarak geçen tebliğ tarihi (2006: 365), Küçük'ün makalesinde 5 Mart 1867 olarak geçmektedir (1988: 182). Bu bakımdan bu tarih, tarafımızca Mart 1867 şeklinde belirtilmiştir. Ulusoy Nalcıoğlu, çalışmasında, Âli Paşa'nın 10 Şubat 1867'de sadrazamlık görevine beşinci kez getirildiğini ve Kararnâme-i Âli'yi, göreve gelişi üzerinden henüz bir ay geçmişken uygulamaya koyduğunu söylemektedir (2013: 165, 166). Bu da mart ayına tekabül etmektedir.

[26] Osmanlı Devleti, sırasıyla; vilayet, sancak, kaza ve nahiye adlı idarî birimlere bölünerek yönetilmekteydi. Vilayetleri vali yönetirken, kazalara da kaymakam bakmaktaydı. Mutasarrıf ise, vilayet ile kaza arasında kalan idarî birimin, yani sancağın yöneticisi idi. Mutasarrıf, validen küçük ama kaymakamdan büyük, ikisinin arasındaki mevkinin adıydı. Bu mevki, Cumhuriyet dönemiyle birlikte kaldırıldı (Kaynak: Enver Topuz ile Evvel Zaman Sohbetleri / Manisa TV

Böylelikle Nâmık Kemâl'in ilk sürgünü başlamış oldu. Tiken'e göre Nâmık Kemâl'in sürgün serüveni üç aşamalı gerçekleşecekti: Birincisi, Avrupa sürgünüydü ve bu sürgüne Kemâl, gönüllü olarak gidecekti. İkincisi; Gelibolu, Midilli, Rodos ve Sakız sürgünleri olacaktı ve idarî görevde bulunmak üzere Kemâl, oralara zorunlu olarak gidecekti. Üçüncüsü ise, iki buçuk yılı aşan Midilli sürgünlüğü ile üç yılı aşan Magosa sürgünlüğü olacaktı (2011: 104).

9. ÜÇ SÜRGÜN

Nâmık Kemâl türlü bahanelerle kendi tayinini geciktirerek Erzurum'a gitmedi. Tayin kararından on dokuz gün sonra Ziya Paşa ile birlikte *Courrier d'Orient* gazetesine çağrıldı. Mustafa Fazıl Paşa'nın Yeni Osmanlılar namına yayın yapmak üzere Paris'e davet eden mektubu kendilerine bildirildi. Ziya Paşa ile Nâmık Kemâl bu teklifi kabul etti ve bu iki sürgün, gazetenin patronu ve başmuharriri olan Jean Pietri'nin[28] aracılığıyla, 17 Mayıs 1867'de Avrupa'ya kaçtı (Akün, 2006: 365). Sürgün edildiği Kastamonu'da iki buçuk ay kadar gözetim altında tutulan Ali Suavi ise Mustafa Fazıl Paşa'nın ısrarlı daveti üzerine gizlice İstanbul'a geldi ve o da Jean Pietri'nin yardımıyla Avrupa'ya kaçtı (Uçman, 1989: 446). Bu üç sürgün (Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve onlara Mesina'da katılan Ali Suavi), 30 Mayıs 1867'de Paris'e topluca ulaştı. Şinasi de o sıralar Paris'te bulunmaktaydı (Akün, 2006: 365). Lâkin sürgünlerin Paris'e gelişlerinden bir ay sonra, III. Napolyon, tüm imparatorları Paris sergisi dolayısıyla Paris'e davet etti. Sultan Abdülaziz de davetliler arasındaydı (Tansel, 2013a: 96).[29] Yeni Osmanlılar'ın Paris'te bulunmasını uygun görmeyen

---

[https://www.youtube.com/watch?v=v831NFbmTng&index=1&list=FLJaXLATSNtWyldv66W2PumQ adresinden, 20.02.2017 tarihinde alındı.]).

[27] Ali Suavi'nin tutuklanma sebebi bizzat Kararnâme-i Âli'dir; ama tutuklanma tarihi, kaynaklarda Kararnâme-i Âli'nin tebliğ tarihinden önce olacak şekilde belirtilmiştir.

[28] *Courrier d'Orient* gazetesinin sahibinin ismi, Akün'ün makalesinde esasında *Giampetri* diye geçmektedir (2006: 364, 365). Berkes, Jean Pietri'nin adının Giampietri olduğunu, ama bu adın Yeni Osmanlılar'ın kaynaklarında *Jean Pietri* olarak geçtiğini belirtmektedir (2003: 277). Yanı sıra, Berkes, Giampietri'nin adının Pietri oluşunun sebebinin, Giampietri'nin kendi ismini Fransızcalaştırmasından ötürü mü olduğunun, yoksa Yeni Osmanlılar'ın Giampietri ismini Fransızca aksanla söyleyerek mi Pietri haline getirdiğinin belirsiz olduğunu da not etmektedir (2003: 302 [dipnot]).

[29] Fransa imparatoru III. Napolyon'un Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya davet etmesinin sebebi, Milletlerarası Paris Sanayi Sergisi'nin açılışıdır. Bu yolla, genel barışı güçlendirecek türden bir fikir alışverişi sağlanacağı imkânı da İstanbul'daki Fransız elçi vasıtasıyla Sultan'a bildirilmiştir. O sıralarda, İngiliz Kraliçesi Viktorya da Padişah'ı Londra'ya davet edince, Abdülaziz her iki daveti kabul ederek 21 Haziran 1867'de bir Avrupa seyahatine çıkmıştır (Hattâ bu durum, Abdülaziz'i, Osmanlı tarihinde yabancı ülkelere seyahate çıkan yegâne padişah ve Hıristiyan dünyasına dost

Fransız Hükûmeti'nin bir kararıyla, Yeni Osmanlı üyelerinin bir kısmı, haziranın son haftasına bile kalmadan Paris'i terk etmek zorunda kaldı (Akün, 2006: 365).[30] Çünkü Polonyalı bir gencin Rus imparatoruna suikast düzenleme hadisesi, Yeni Osmanlılar'ı şüpheli hale getirmişti. Neticede Nâmık Kemâl, 30 Haziran'da Londra'ya geçti (Tansel, 2013a: 97). Ziya Paşa da Londra'ya gitmeyi tercih etti (Akün, 2006: 365).

Berkes, İstanbul'da, 1867 yılında, yabancı basın üzerinden bir anayasa tartışması başladığını belirtmektedir. Bu tartışmayı başlayan gazete, *Courrier d'Orient*'tir. Yazıların çoğu, Osmanlı'da anayasal rejimin kurulabileceği yönündedir. Berkes, Nâmık Kemâl'in anayasal rejim görüşüyle o zaman tanıştığını ya da en azından aklının bu rejim konusuna o zaman yattığını belirtmektedir (2003: 278).

Jean Pietri ismi de bu noktada önemlidir; zira bu isim, olayların gidişatını değiştirmiştir. Bu önem, Avrupa'nın devrimci akımlarına kadar uzanmaktadır. Bilindiği üzere Carbonari örgütü, 1820'de, İtalya'da, Fransız devrimlerinin etkisiyle doğan ve ulusal ve cumhuriyetçi İtalyan siyasal birliğini gerçekleştirmeye çalışan birliklerin en ünlüsüdür; ama örgüt üyeleri amacına ulaşamamış ve hücre hayatı yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra Mazzini, hücrede devrim yapılamayacağını anlayarak "Giovane İtalia" örgütünü kurmuştur. Bu örgüt, 1850 ila 1860 yılları arasında, önce İtalya'da, sonra da Avrupa'da, *Jeune Europe* akımı dâhilinde yayılmıştır; fakat bu devrimci hareket yeniden bastırılmıştır. 1860'ta ise, Garibaldi'nin temsil ettiği gönüllü gerillacı devrimi dönemi başlamıştır. Yürütülen savaşlar başarıya ulaşacakken, Garibaldi kuvvetleri, III. Napolyon'un ordusunun hezimetine uğramış ve devrimciler geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kimi devrimcilerse (cumhuriyetçiler), Fransa'dan kaçıp İstanbul'a yerleşmiştir. Jean Pietri de Fransa'dan kaçıp İstanbul'a gelen ve gazetecilik yapmaya başlayan bir jöndür. Şinasi, Jean Pietri'yle daha Paris'teyken tanışmıştır (Berkes, 2003: 276, 277).

olarak giden ilk halife yapmıştır. Fransa ve İngiltere'yi ziyaret edip Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğrayan Padişah, 7 Ağustos 1867'de İstanbul'a avdet etmiştir.) (Küçük, 1988: 180).

[30] Lewis, Akün'den farklı olarak, Yeni Osmanlı üyelerinin, Fransız Hükûmeti'nin değil, Osmanlı büyükelçiliğinin baskısı sonucu Paris'i terk etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir (2007: 155).

10. MUSTAFA FAZIL PAŞA'NIN TOPLANTISI VE *HÜRRİYET* GAZETESİ

Yeni Osmanlı üyeleri Avrupa'ya kaçmıştı; ama üyeler arasındaki ihtilâflar ve Mustafa Fazıl Paşa'nın cemiyete gereken ağırlığı vermemesi, Yeni Osmanlılar'ı yavaş yavaş çözülmeye uğrattı. Lewis bu dağılmayı *"(...) göçmen politikacıların çok kez kaderi olan iç kavgalara düştüler"* şeklinde ifade etmektedir (2007: 156). Çelik ise bu "çözülme" konusunda önemli bir yorum yapmaktadır (1998: 505): Mustafa Fazıl Paşa, Fransa'da müreffeh bir hayat sürmektedir. Amacı, rejime ve saraya muhalif bir tavır takınan Yeni Osmanlılar'ı kullanarak Mısır'daki veraset haklarını Hidiv İsmail'den almaktır. Bu bakımdan Yeni Osmanlılar'a faaliyetlerini serbestçe sürdürebilmeleri teklifinde bulunmuş ve cemiyet üyelerinin masraflarını bizzat karşılayarak onları Paris'e çağırmıştır.

Sultan Abdülaziz, kendisine tavsiyeler veren Mustafa Fazıl Paşa'yı affedince (Paşa, Tanpınar'a göre, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden istifade ederek, kendini bizzat affettirmiş ve Bâb-ı Âli'yle barışmıştır [2014: 229]. Hattâ Sami Moralı'ya göre Mustafa Fazıl Paşa, Bâb-ı Âli ile barışmış ve Âli Paşa'ya: "Hidiv İsmail Paşa'yı azlederek veraset fermanının feshine çare bulunuz, ben Mısır Hidivi olayım... Ben de sizi Yeni Osmanlılar'dan kurtarırım." demiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti de Mustafa Fazıl Paşa'nın cemiyetten azledildiğini, 10 Zilhicce 1286'da, (12 Nisan 1870'te) ilân etmiştir [tarih belirsiz: 34].), Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'a dönüş hazırlıklarına başladı. Bu durum, başta Nâmık Kemâl olmak üzere Yeni Osmanlı üyelerini hayal kırıklığına uğrattı; ama Paşa, Yeni Osmanlılar'la olan bağını tümüyle kesmek niyetinde değildi; onları Bâb-ı Âli'ye karşı bir tehdit cephesi olarak, arkada, Avrupa'da bırakmak düşüncesindeydi. Nihayetinde Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'dan Paris'e döndü ve cemiyet içerisinde doğan güvensizlik ortamını gidermek için tüm Yeni Osmanlılar'ı 10 Ağustos 1867'de Paris'te bir toplantıya çağırdı. 30 Ağustos'ta da, Baden-Baden'de, Leh ihtilâl fırkası mensupları ile birlikte toplantıya davet edildiler (Akün, 2006: 365). Yeni Osmanlı üyeleri, burada ilk kez, Polonyalı, İtalyan, Romen devrimcilerle ve Marksçı sosyalist devrimcilerle tanıştılar; ama üyeler, bu iki devrimci gruba özgü fikirleri paylaşamadı ve Osmanlı'da inşa etmek istedikleri anayasal monarşi üzerine Avrupa devrimcileriyle birleşemedi (Berkes, 2003: 276). Yine de bu toplantıda, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin on üç maddelik tüzüğü oluşturuldu. Cemiyetin ilk amacı, Mustafa Fazıl Paşa'nın açık

mektubunda sözü geçen ıslahat programını gerçekleştirmekti. Derhal bir anayasa taslağı hazırlanacak ve Paşa'nın İstanbul'a dönüşünün sağlanmasına çalışılacaktı (Buzpınar, 2006: 301).

Paris toplantısı kararları gereği, Ali Suavi, Londra'ya giderek Yeni Osmanlılar Cemiyeti adına, 31 Ağustos 1867'de, *Muhbir* gazetesini kaldığı yerden çıkarmaya başladı (Akün, 2006: 365); ancak Suavi'nin, gazetenin daha ilk sayısından itibaren cemiyetin prensiplerine aykırı düşen tutumu, Yeni Osmanlılar arasında bir memnuniyetsizlik yarattı. Buna rağmen Ali Suavi, kendi bildiği yoldan gitti. Hâl böyle olunca, cemiyet adına çıkarılması daha önceden kararlaştırılan ikinci gazetenin yayın hayatına konulması bir zaruret halini aldı. Fakat bu defa, Sadrazam Âli Paşa ve Bâb-ı Âli ile olan ilişkisini düzelttiği için kendisine ikbal yolunun yeniden açılmasını beklemeye başlayan Mustafa Fazıl Paşa bu hususta isteksiz davrandı. Sürüp giden anlaşmazlık ve çekişmeler yüzünden yayımına bir türlü geçilemeyen gazete, nihayet Mustafa Fazıl Paşa'dan izin alınarak çıkarıldı (Akün, 2006: 366).

Hürriyet adındaki bu gazetenin ilk sayısı 29 Haziran 1868'de Londra'da çıktı. İlk iki sayı tatmin edici bulunmayınca, gazetenin idaresi üçüncü sayıdan itibaren Nâmık Kemâl'e verildi. [31] Avrupa'ya gelişinden itibaren yayın faaliyetinde bulunmasına izin verilmeyen Nâmık Kemâl işbaşına geçti ve *Hürriyet* gazetesi, büyük bir atılım yaparak, Bâb-ı Âli'yi rahatsız eden, kuvvetli bir muhalefet aracı haline geldi. Nâmık Kemâl *Hürriyet*'te şiddetli bir siyasî mücadeleye girdi. Bu dönemde en çok üzerinde durduğu meseleler, ülkede bir meşrutiyet idaresinin kurulması, idarî ve toplumsal kurumlardaki bozukluklar ve bunların tedavi yöntemleri oldu. Bu meselelerde Nâmık Kemâl'in çıkış noktası, ferdin ve halkın siyasî hürriyetini elde etmesi, iktidara karşı vatandaşlık haklarının korunması, idarî keyfîliklerin önlenmesi ve idarenin bir parlamento tarafından denetlenmesi hususlarıydı (Akün, 2006: 366).

Yeni Osmanlılar arasındaki uyumsuzluk halen devam etmekteydi. Kemâl, Avrupa'da bir ihtilâl için çalışırken, kendisini Avrupa'ya davet eden Mustafa Fazıl Paşa ise, İstanbul'da, ihtilâlle alâkasız işler yapıp Kemâl'in düşmanlarıyla birlikte hoşça vakit geçirmekteydi (Kuntay, 2010b: 82, 83). Mesela Paşa, bir yandan

[31] Bu hususta, Hüseyin Çelik'in İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan "Hürriyet" başlıklı makalesinde şöyle bir ayrıntı yer almaktadır (1998: 507): *"Hürriyet'in ilk dört sayısının Reşad (Kayazâde), 5-63. sayıların Kemâl, 64-100. sayıların ise Arif imzasıyla çıktığı görülmekle beraber çoğunlukla imza bulunmadığı için kesin olarak bilinenler dışında hangi yazının kime ait olduğunu tayin etmek oldukça zordur."* Bu durum da, Nâmık Kemâl'in muhtemelen *Hürriyet*'te beşinci sayıdan itibaren yazmaya başladığını bize düşündürmüştür.

Sadrazam Âli Paşa'yla birlikte Beyoğlu'ndaki bir Fransız tiyatrosunda Madam Potel'i seyrediyor (Kuntay, 2010b: 80); öte yandan Çamlıca'daki köşkünde Hidiv İsmail'e ziyafet veriyordu (Kuntay, 2010b: 83).

Mustafa Fazıl Paşa gazete yazarlarından Bâb-ı Âli'yle kendi ilişkisini zedeleyecek yayınlar yapmamasını istemeye başladı. Aksi halde Yeni Osmanlılar'ın finansörlüğünü yapmayacağı ve gazetenin yayınını durduracağı tehdidinde bulundu. Nâmık Kemâl her ne kadar (Akün'e göre Mustafa Fazıl Paşa'ya duyduğu sadakati bozmadığı için) Paşa'yla tartışmaya girmese de, Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki faaliyetlerini sürdürebilmeleri konusunda ısrarcı davrandı. En nihayetinde Mustafa Fazıl Paşa, Nâmık Kemâl'den *Hürriyet*'i tatil edip gazeteyi terk etmesini istedi. Kemâl de 6 Eylül 1869'da gazetenin 63. nüshasında *Hürriyet*'ten kesin olarak ayrıldı (Akün, 2006: 366).[32]

Ziya Paşa ise, Hidiv İsmail yanlısı bir tutum sergileyerek Yeni Osmanlılar'ın başka bir yönden dağılmasına yol açtı (Akün, 2006: 366). Çünkü Hidiv İsmail, Âli Paşa ile bozuşmuştu ve *Hürriyet* gazetesini Âli Paşa aleyhtarlığında yayın yapacak bir araç gibi görmeye başlamıştı. Ziya Paşa, Hidiv İsmail'in desteğine sıcak baktı (Mardin, 2015: 63). Fakat İngiltere Hükûmeti, hakkında adlî takip başlatınca, Ziya Paşa Londra'dan kaçıp Cenevre'ye yerleşti ve Nâmık Kemâl'in terk ettiği *Hürriyet*'i orada yayımlamaya devam etti. Ama Kemâl Londra'dan ayrılmadı ve kendini daha önceden giriştiği (Hafız Osman hattı olan) Kur'an-ı Kerîm baskı işini tamamlamaya verdi (Akün, 2006: 366).

Mevcut durum karşısında diğer Yeni Osmanlı üyelerinin çoğu, uğrunda gurbete düştükleri gayenin mevcut şartlarda gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını anlayarak ülkeye dönüş çareleri aramaya başladı.[33] Nâmık Kemâl'in de yurda dönmesine zemin hazırlayıcı bazı teşebbüslere girişildi. Nâmık Kemâl, resmî mercilerin tavsiye ve yönlendirmeleriyle, kendisinin ve arkadaşlarının *Hürriyet* ile hiçbir ilişkisi bulunmadığına dair bir mektup yazdı ve bu mektubu *Hürriyet*'te

[32] Mardin, Nâmık Kemâl'in kesin olarak Ocak 1870'te ayrıldığını yazmaktadır (2015: 66). Ama birazdan bahsedileceği üzere, Kemâl'in *Hürriyet* ile hiçbir ilişkisi bulunmadığına dair 7 Ocak 1870'de bir mektup yazması (Akün, 2006: 366), Mardin'i böyle bir düşünceye sevk etmiş olabilir.

[33] Kuntay'ın eserinin 376. sayfasında, Avrupa'ya kaçan ve Avrupa'dan dönen Türk ihtilâlcilerinin bir listesi mevcuttur. Listeye göre Avrupa'ya dokuz Türk ihtilâlcisi kaçmıştır: (Kayazâde) Reşad (Bey), (Menapirzâde) Nuri Bey, Agâh Efendi, Rifat Paşa, (Sağır Ahmedbeyzâde) Mehmed Bey, Hüseyin Vasfi Paşa, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Nâmık Kemâl. Nâmık Kemâl Avrupa'ya, 17 Mayıs 1867'de, yirmi altı yaşındayken kaçmış ve yurda, dört yıl sonra, 1871'de dönmüştür. İhtilâlcilerin Avrupa'da kaldıkları süre dört ila dokuz yıl arasındadır (Kuntay, 2010a: 376). (İsimlerin parantez içindeki kısımları Ulusoy Nalcıoğlu'ndan alınmıştır [2013: 132].)

yayımlanması için Ziya Paşa'ya gönderdi. Ancak Ziya Paşa 7 Ocak 1870 tarihli bu mektubu gazeteye koymadı. Bunun üzerine mektup, hükûmet aracılığıyla 10 Mart 1870'te bir İstanbul gazetesinde yayımlandı (Akün, 2006: 366).

11. NÂMIK KEMÂL'İN AVRUPA'DAN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Nâmık Kemâl'i İstanbul'a iki mektup davet etmişti. Mektuplar, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa tarafından, Fransız-Alman muharebesinin başlaması sebep edinilerek, Âli Paşa'nın yönlendirmesiyle, 18 Temmuz 1870 ve 9 Ağustos 1870 tarihlerinde yazılmıştı. Nâmık Kemâl, kendisinin riayet edeceğine dair söz vermesi istenen bir hususla ilgili olarak, Viyana Sefiri Haydar Bey ile de mektuplaşmıştı. (Bolayır, eserinde, Kemâl'in Viyana sefiri Halit Şerif Paşa'nın tavassutu [*aracılığı*] ile ülkeye döndüğünü yazmaktadır [1992: 75].) Kemâl'in istediği şey, İstanbul'a dönüşünün herhangi bir şarta bağlanmamasıydı. Bu yüzden de İstanbul'a gelişi gecikmişti. Nihayetine Ekim 1870'te Viyana'ya gelen Nâmık Kemâl, 24 Kasım 1870'te [34] İstanbul'a ulaştı (Akün, 2006: 366). Tansel bu konuda şu bilgiyi aktarmaktadır (2013a: 172): Kemâl'in *Hürriyet*'ten ayrılması, Âli Paşa'nın baskısıyla olmuştur. Zira Nâmık Kemâl'in gazeteyi bırakmayıp hükûmet aleyhinde neşriyata devam etmesi, onun İstanbul'a dönmesine imkân bulamamasıyla neticelenecektir; bu yüzden Kemâl, bu imkânsızlığı kısmen önleyebilmek için böyle bir harekete mecbur edilmiştir.

Akün, Nâmık Kemâl'in Avrupa'da kaldığı dönemde, daha ziyade, Avrupa'nın umumî yaşayışı, idarî durumu, iktisadî seviyesi, hukuku ve siyasî müesseseleriyle ilgilendiğini aktarmaktadır. Söylenenlere göre Nâmık Kemâl, Paris'te bulunduğu esnada, Hukuk Âlimi Emile Accolas'tan hukuk dersleri almış ve ekonomi-politik konusuna yakın bir ilgi göstermiştir. Londra'dayken de, sıkı bir dostluk kurduğu ticaret ve işadamı, politikacı ve gazeteci gibi değişik hüviyetlere sahip olan Fanton adlı bir İngiliz'den hukuk dersleri almıştır (Akün, 2006: 367).

Nâmık Kemâl İstanbul'a dönünce kendisine yazı yazılmaması şartı konuldu; bu doğrultuda Kemâl, Âli Paşa (1814-1871 [Beydilli, 1989: 425]) hayatta olduğu müddetçe yazı yazmadı (Akün, 2006: 367). Arada sırada yazdığı tek yer, Teodor

[34] Tansel'e göre 25 Kasım 1870'te (2013a: XIV).

Kasap[35]'ın çıkardığı (Doğramacıoğlu'na göre Teodor Kasap ile Nâmık Kemâl'in birlikte çıkardıkları [2011: 935]) *Diyojen*[36] gazetesiydi. Teodor Kasap Efendi (Theodoros Serafim Kasapis), hâlihazırda Rumca ve Fransızca *Diogéne* adlarıyla bir mizah gazetesi çıkarmaktaydı; bunların yanında bir de Türkçe olarak *Diyojen* gazetesini çıkarmaya başlamıştı (Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 324).[37] Tanpınar'a göre Nâmık Kemâl, 7 Eylül 1871'e, Âli Paşa'nın ölümüne kadar, *Diyojen*'e verdiği yazılar haricinde başka hiçbir yerde yazı yazmadı (2014: 349).[38] Kuntay'a göre de Âli Paşa'nın ölmesi, Kemâl'in hayatına çok etki etti; zira bu ölüm birkaç yıl gecikseydi, Kemâl, belki de *İbret*'i çıkaramayacak ve hayatına memur olarak devam edecekti (2010b: 101).

Cemiyetleri dağılmış halde İstanbul'a dönen Yeni Osmanlılar'ın bir kısmı hükûmette çalışmaya başladı, bir kısmı da taşra memuriyetiyle yurdun değişik yerlerine dağıldı. Nâmık Kemâl ve Ebüzziya Tevfik gibi, İstanbul'da kalanlar ise, Veliaht Murad Efendi'nin etrafında toplandı. Çünkü eski hâmileri [*koruyucuları*] Mustafa Fazıl Paşa, artık tarih sahnesinden tamamıyla çekilmiş ve Yeni Osmanlılar, Veliaht Murad'dan destek görmeye başlamışlardı. Veliaht Murad ile Nâmık Kemâl'in teması da fark edilecek derecede sıklaşmıştı (Akün, 2006: 367).

Dağınık halde olsalar bile kalemi bırakmaya niyeti olmayan bazı Yeni Osmanlı üyeleri, kendi aralarında tekrar bir araya geldi. Nuri Bey ile Reşad Bey, yeni sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinde ilân edilen umumî af üzerine Avrupa'dan dönmüştü. Nâmık Kemâl; Nûri Bey, Reşad Bey ve Ebüzziya Tevfik ile bir araya gelerek *İstikbal* [*Gelecek*] gazetesini çıkarmaya çalıştı; ama Bâb-ı Âli gereken izni vermeyince, bu teşebbüs başarılı olamadı (Akün, 2006: 367).

Aleksan Sarafyan adında bir Ermeni, 1 Aralık 1869 ila 18 Şubat 1970 tarihleri arasında, *Kevkeb-i Şarkî* [*Doğunun Yıldızı*] adında bir gazete

[35] Teodor Kasap, ünlü Fransız yazar Alexandre Dumas'ın sekreteriydi (Berkes, 2003: 280).

[36] Doğramacıoğlu, gazetenin adının neden *Diyojen* olduğuna dair bize şu bilgiyi vermektedir (2011: 936): *Diyojen*'in logosunda, ünlü Yunan filozofu Diyojen'in bir karikatürü vardır. Bu karikatürde Yunan Kralı II. Philippe'nin oğlu Büyük İskender ile filozof Diyojen'in birlikte çizilmiş bir resmi bulunmakta ve karikatürün hemen altında, Diyojen'in: "Gölge etme başka ihsan istemem." sözü yer almaktadır. Bu karikatür ve söz, *Diyojen* gazetesinin tüm sayılarında logo olarak kullanılmıştır.

[37] *Diyojen* yayın hayatına Özön'e göre 24 Kasım 1870'te (1997: 13), Tansel'e göre 12 Kasım 1870'te (2013a: XXXVII) başlamıştır.

[38] Tanpınar, Âli Paşa'nın 6 Eylül 1870'de öldüğünü yazmaktadır (2014: 349); ama Beydilli'ye göre Âli Paşa, 7 Eylül 1871'de ölmüştür [1989: 426]). Dolayısıyla Tanpınar'ın tarihi, Beydilli'ninkiyle değiştirilmiştir.

çıkarmaktaydı. [39] Gazete 16 Haziran 1870'te bu defa *İbret* adıyla yeniden yayımlanmaya başlandı; ama okuyucudan ilgi görmedi. Sarafyan gazetesini 1871 yılında İskender Bey'e kiraladı ve söz konusu gazete 26 Nisan 1871'de *İbretnümâ-yı Âlem* [*İbretlik Dünya*] adıyla birinci sayıdan itibaren yeniden basılmaya başlandı. Ancak işler yine iyi gitmeyince, yayın 29 Ocak 1872'de durduruldu.[40] On gün sonra (7 Şubat 1872) tekrar ilk sayıdan yayımlanmaya başlanan gazetenin idaresi Ahmed Midhat Efendi'ye geçti; ama gazetenin yayınına yine ara verildi. Nâmık Kemâl ve arkadaşları, yayınına ara verilen bu gazeteyi Sarafyan'dan ayda on beş liraya iki yıllığına kiraladı (Yazıcı, 2000: 368, 369) ve *İbret* gazetesi, yeni kadrosunu ve takip edeceği gayeyi ilân eden bir beyannâme [*yazılı açıklama*] ile beraber 13 Haziran 1872'de yayın hayatına başlamış oldu (Akün, 2006: 367).

Nâmık Kemâl artık *İbret*'in başyazarı idi. (O zamanlar Nâmık Kemâl otuz iki yaşındaydı [Özön, 1997: 9].) Gazetenin yazı işleri sorumlusu Kayazâde Reşad Bey'di. Yardımcılar Ebüzziya Tevfik ve Menapirzâde Nuri Bey, idareci ise Nâmık Kemâl'in üvey dayısı olan Mahir Bey'di. Bu kadro önemliydi; çünkü bu kadroyla *İbret*, Yeni Osmanlılar'ın yayın organı haline gelmiş gibiydi (Yazıcı, 2000: 369). Artık *İbret*, halka kavâid-i siyâsiye [*siyaset kaideleri*] öğretecek, medeniyet yolunda rehberlik edecek ve daha elverişli bir basın kanunu elde etmek için çabalayacaktı (Tanpınar, 2014: 351).

[39] Ulusoy Nalcıoğlu, gazetenin ilk sayısının 4 Aralık 1869'da, son sayısınınsa 8 Ocak 1869 tarihinde çıktığını belirtmektedir (2013: 297).

[40] Ulusoy Nalcıoğlu'nun çalışmasında bu hususa dair bir ayrıntı mevcuttur: Aleksan Sarafyan, *İbret* gazetesini "İskender" adını kullanarak çıkarmıştır (2013: 297).

12. NÂMIK KEMÂL VE *İBRET* GAZETESİ

İbret gazetesi Nâmık Kemâl'in hayatında önemli bir kilometre taşıdır. Bu gazete, Kemâl'in en olgun ve en parlak makalelerini neşrettiği bir basın organı olmuştur. Üstelik *Tasvir-i Efkâr*'ın uzun bir süre boyunca haftada bir, *Hürriyet*'in ise haftada iki defa yayımlanmasına mukabil, *İbret*, haftada beş gün çıkmakta (cuma ve pazar hariç [Yazıcı, 2000: 369]), Nâmık Kemâl'in yazdığı başmakaleler ise bazen gazetenin üç tam sayfasını kaplamaktadır. *İbret* gazetesi, Nâmık Kemâl'in elinde olmasından dolayı, bir haber gazetesinden ziyade, dava hükmündeki toplumsal ve millî konuları ele alan bir fikir gazetesi özelliğine bürünmüştür (Akün, 2006: 367).

Nâmık Kemâl, bu özelliğin cezasını çekmiştir; çünkü *İbret*, Hidiv İsmail Paşa'nın emellerine hizmet eden *Hakayiku'l Vekayi* [*Vakaların (Olayların) Hakikatleri*] gazetesiyle Mısır meselesi yüzünden giriştiği münakaşa ve Midhat Paşa'nın Bağdat valiliğinden istifası hakkında çıkarılan dedikodulara karşı Kemâl'in kaleme aldığı "Garaz Marazdır" adlı makale yüzünden (Mahmud Nedim Paşa'nın buyruğuyla [Özön, 1997: 113]) 10 Temmuz 1872'de, 19. nüshasında, dört ay süreyle kapatılma cezası aldı (Akün, 2006: 367).[41]

Sadrazam Mahmud Nedim Paşa bununla kalmadı ve *İbret*'in yazarlarından olan (ve az önce bahsedilen çekirdek kadroda yer alan) Nuri Bey'i, Ebüzziya Tevfik'i, Kayazâde Reşad Bey'i ve teknik işleri yürüten Agâh Efendi'yi taşrada birer memuriyete tayin ettirdi (22 Temmuz 1872). Bu tayinlerle *İbret*, doğal olarak yazar kadrosunu kaybetmiş oldu. Nâmık Kemâl'se tayin edilmedi. Akün, bunun sebebini, hem sadrazamın yeğeni olan, hem de Nâmık Kemâl'in yakın dava arkadaşı olan Mehmed Bey'in ricasının tesiri söylentisine bağlamaktadır (2006: 367).

Taşraya tayini çıkanlar, gidişlerini bahanelerle geciktirmeye başladı. Bu sırada 31 Temmuz 1872 tarihinde Mahmud Nedim Paşa sadrazamlıktan alındı ve yerine Midhat Paşa geldi. Sadrazam değişikliği, tayini çıkanlar için bir umut ışığı olsa da bu uzun sürmedi ve Midhat Paşa'nın ilk icraatlarından biri, Nâmık Kemâl'i 9 Ağustos 1872'de Gelibolu mutasarrıflığına tayin etmek oldu. Kemâl, tayin yerine

[41] Türköne'ye göre Bâb-ı Âli'nin gazeteleri kapatmasının nedeni, gazetelerin Bâb-ı Âli'nin karşısına yeni bir rakip olarak çıkması ve yazılan yazıların Osmanlı toplumunda bir kamuoyu meydana getirmesidir. Osmanlı bürokrasisi, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yeniliklere rağmen bu kamuoyu baskısını kaldıracak esnekliğe sahip olmadığından, hükûmet, çareyi gazetelere baskı yapmakta bulmuş; ama bu baskı, muhalif fikir odaklarının daha da güçlenmesini sağlamıştır (1991: 58).

gitmeyi geciktirse de, 26 Eylül 1872'de İstanbul'dan Gelibolu'ya hareket etti (Akün, 2006: 367).

13. NÂMIK KEMÂL'İN GELİBOLU MUTASARRIFLIĞI

Nâmık Kemâl, bir idareci olarak sürüldüğü Gelibolu'da birtakım icraatlara girişti. Memur ve eşraftan bazılarının devleti zarara sokan yolsuzluklarına müdahale etti. Ancak işlerine karışılan eşraf ve kişiler, tertipledikleri oyun ve iftiralar üzerinden Nâmık Kemâl'i Bâb-ı Âli'ye şikâyet etti. (Başıboş köpekler yüzünden yaşadığı ihtilâf da bu azil sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir.[42]) Bu yüzden Nâmık Kemâl, üç ay kadar sonra, 11 Aralık 1872'de görevinden alındı. Tabiî, Nâmık Kemâl'in yazı hayatı bundan etkilenmedi. Dört aylığına kapatılan *İbret*, Nâmık Kemâl'in Gelibolu'ya varışından üç gün sonra, 30 Eylül 1872'de yeniden yayın yapma hakkını elde etmişti. Kemâl de yazılarını bu defa B. M. (başmuharrir) rumuzuyla sürdürdü (Akün, 2006: 367). Öte yandan, Ebüzziya Tevfik'in 9 Kasım 1872'den beri çıkarmakta olduğu *Hadîka* [*Bahçe*] gazetesinde de yazılar yazmaya başlamıştı (Özön, 1997: 124). Nâmık Kemâl'in *Hadîka* yazıları, genellikle, hürriyet fikirlerini yayma maksatlı ve devlet idaresini tenkit amaçlıydı (Tansel, 2013a: 223).[43]

Gelibolu sürgünlüğü bitip 25 Aralık 1872'de[44] İstanbul'a dönen Nâmık Kemâl, *İbret*'in yeniden başına geçti; fakat hükûmet işlerinin uygulanmasına yönelik eleştirel tutumu ve hükûmetin basın üzerinde kontrol sahibi olmaya çalışıp yayınları izne bağlayan yasakçı tavrını protesto ettiği uzun makaleleri yüzünden, *İbret* gazetesi, 6 Şubat 1873'te, 110. sayısında bir ay müddetle yeniden kapatıldı (Akün, 2006: 368). Nâmık Kemâl, gazetenin kapatıldığı sayısındaki yazısının son kısımlarında, bu konuya dair birkaç manidar söz eklemeyi de ihmal etmedi (Özön, 1997: 252): *"Meselede bu kadar feryadım ihya olunmak [diriltilmek] istenilen mülga [kaldırılmış] nizamı [düzeni] vatanımın saadet [mutluluk] ve selamet [eminlik] ve*

[42] Nâmık Kemâl, Gelibolu'daki kuduz olaylarının önünü kesmek için köpeklerin dişisiyle erkeğini ayırarak, bir kısmını Gelibolu'nun üst tarafına, diğer kısmını da Lapseki'ye sürdü. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Kayserili Ahmed Paşa, Kemâl'in köpekleri kendi oturduğu Lapseki'ye sürmesini hakaret addederek bu olayı önce sadrazama bildirdi; sadrazam bunu dikkate almayınca da şikâyetini Sultan'a iletti. Kemâl de görevinden azledildi (Kaplan, 1948: 85).

[43] Nâmık Kemâl, *Hadîka*'daki yazılarını Gelibolu'dan yollayarak yayımlamaktaydı. Bu gazeteye de Kemâl (otuz ikinci sayısına kadar) düzenli olarak yazı yazdı; ondan sonra ise yazıları pek görülmedi; çünkü Gelibolu'dan dönmüştü. Üstelik *İbret* ile *Diyojen* gazetelerine yazı yetiştirebilmek için *Hadîka*'yı ihmal etmek zorunda kaldı (Hulûsi, 1942: 395).

[44] Bu dönüş tarihi Özön'e göre 26 Aralık 1872 (1997: 204), Kuntay'a göre 11 Aralık 1872 (2010b: 142), Tansel'e göre ise 2 Ocak 1873'tür (2013a: XIV).

istikbalince [geleceğince] mühlik [öldürücü] gördüğümdendir, yoksa menfaat-i zatiyem [kendi çıkarım] için olmadığına efkâr-i umumiye [kamuoyu] itimat eder [güvenir] zannederim. Eğer menfaat-i zatiyemi [kendi çıkarımı] arayanlardan olsaydım o menfaatı [çıkarı] kitap yazmakta aramaya muhtaç olmazdım."

14. *VATAN YÂHUD SİLİSTRE* VE YARATTIĞI İÇTİMAÎ ETKİ

Nâmık Kemâl, İstanbul'da bir araya gelmiş bulunan tiyatro komitesinin üyeleri arasındaydı. Bu komite, ülkede tiyatro kültürü ve sevgisini yaymayı ve bu yolda seviyeli temsiller sahneye koymayı amaçlıyordu. Nâmık Kemâl, ilk tiyatro eseri olan *Vatan yâhud Silistre*'yi bu komiteye vermek üzere kaleme aldı ve *İbret*'in kapatıldığı bu müddet içerisinde ilk piyesini tamamladı. *İbret* tekrar yayın yapmaya devam edince, Nâmık Kemâl, 31 Mart 1873 günü yayımladığı *Tiyatro* başlıklı gazete yazısında, hem bu tiyatro eserini bizzat haber yapıp duyurdu, hem de tiyatronun sosyal faydalarını, millet hayatındaki rol ve tesirlerini ve tiyatronun doğuşundan bu yana geçirdiği tarihî süreci anlattı. Piyesin provalarının yapılmaya başlandığı haberi de tiyatronun panosunda ilân edilmişti. Bu ilân, oyuna karşı halk nezdinde merak uyandırdı. Akün'e göre bu merakın temelinde, Nâmık Kemâl'in *Vatan* başlıklı yazısının "vatan" kavramına yeni ve farklı bir içerik katması yatmaktaydı (Akün: 2006, 368). Zaten dönemin birçok düşünürü tarafından, tiyatro, halka mesaj iletmek konusunda gazetelerden de etkin olan bir araç olarak algılanmaktaydı (Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 327).

Vatan yâhud Silistre, 1 Nisan 1873 günü salı gecesi Gedik Paşa Tiyatrosu'nda temsil edildi. Bu temsil o gece olay oldu. O kadar ki, tiyatroyu dolduran kitle, piyes yazarını sahneye çağırdı (Tanpınar, 2014: 355). Bulamayınca da, "Yaşasın vatan! Yaşasın Kemâl! Yaşa vatanın Kemâl'i!" nidaları eşliğinde sokaklara dökülen seyirciler, Nâmık Kemâl'i görmek ve tebrik etmek üzere *İbret* gazetesinin Galatasaray'daki idarehanesine gitti (Akün, 2006: 368). Tiyatronun yazarını orada da bulamayan kalabalık, Nâmık Kemâl'e bir teşekkürnâme bırakmakla yetindi (Tanpınar, 2014: 355).

İbret, ertesi gün, temsilde yaşananları anlatan bir yazı yazdı. *Vatan yâhud Silistre*, oyunun tekrar sergilenmesine yönelik genel istek üzerine 3 Nisan 1873'te tekrar oynandı (Akün, 2006: 368). Aynı coşku, hem o gece, hem de ertesi gece devam etti (Tanpınar, 2014: 355). Neticede Sultan Abdülaziz, 5 Nisan 1873'te *İbret*'i

bir daha çıkmamak üzere 132. sayısında kapattı. Yanı sıra *Hadîka*, *Sirâc* [*Işık*] ve *Sirâc-ı Edebî [Edebiyatın Işığı]* gazeteleri de bu kapatmadan nasibini aldı (Yazıcı, 2000: 370). Mardin'e göre *Hadîka*'nın kapatılmasının nedeni, gazetenin işçi ajitasyonu yapmasıydı (2015: 78).

Ertesi gün, Nâmık Kemâl ve gazetenin yazar kadrosundan olan Ebüzziya Tevfik, Nuri Bey, Bereketzâde İsmail Hakkı Bey ve Ahmed Midhat Efendi, tiyatroda bulundukları sırada bir bir tutuklandı, hapishaneye gönderildi ve mahkemeye çıkarılmadan, Abdülaziz'in, muzır neşriyat ve harekette bulunmakla suçlandıkları 9 Nisan 1873 tarihli fermanıyla sürgün yerlerine gönderildi (Akün, 2006: 368).

Akün'e göre, Nâmık Kemâl ve arkadaşlarının sürgün edilmesindeki asıl sebep, piyesin kendisi değil, Veliaht Murad Efendi ile sürdürülen temaslardı; çünkü oyunu temsile koyan Güllü Agop'un Tiyatro-yı Osmânî [*Osmanlı'nın Tiyatrosu*] kumpanyası, herhangi bir yaptırıma tâbi tutulmamış; hattâ kumpanya, aynı yılın (1873'ün) sonbaharında, yeni tiyatro sezonuyla beraber *Vatan yâhud Silistre*'yi temsil etmeye İstanbul dışında da devam etmişti. Görünen o ki, mesele doğrudan doğruya *Vatan yâhud Silistre*'nin kendisi değildi. Üstelik mahut eserin çeşitli baskılarının yapılmasına da müdahale edilmemişti (2006: 368). Kuntay da buna benzer bir yorum yapmaktadır (2010b: 158): Piyesin oynandığı ilk gece, izleyiciler, sokağa dökülüp "Allah muradımızı versin!" nidalarıyla yürümüştür. Sultan Abdülaziz de piyesin yarattığı toplumsal etkiye değil, buradaki "murad" kelimesine takılmış ve bunu, henüz veliaht olan "Şehzade Murad" olarak algılamıştır.

Neticede Nâmık Kemâl, Sultan Abdülaziz'in 78 santimetre uzunluğundaki fermanıyla, Kıbrıs'taki Magosa'ya kalebent[45] olarak gönderildi. Mazeret şöyleydi: *"*İbret *gazetesinin muharriri [yazarı] Kemal Bey'in bazı neşriyat-ı muzırraya [zarar veren yayınlara] iptidârı [(ibtidârı) çabucak başlaması] cihetiyle [sebebiyle] te'dib-ü terbiyesi [edeplendirilmesi ve terbiyesi] lâzım gelmiş olduğundan Magosa kalesinde kalebent edilmek üzere Kıbrıs'a tard-u nefyi [uzaklaştırılması ve sürgün edilmesi]."* (Kuntay, 2010b: 283)

Ahmed Midhat ve Ebüzziya Tevfik ise Rodos'a ve Nuri Bey ile İsmail Hakkı Bereketzâde de Akkâ'ya (şu anda İsrail topraklarında, kuzeyde yer alan ve Akdeniz'e

[45] Kalebendlik: 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin, devlet memurlarının görevlerinden doğma suçları için getirdiği bir cezadır. Ceza, kürek ve pranga karşılığıydı ve hapis ve sürgün cezalarıyla birlikte uygulanırdı. Müebbet ve geçici olmak üzere iki türlüydü. Mahkûm, kalelerden birinde ya ölünceye dek ya da üç ila on beş yıl süresince ve belli koşullar arasında hapis tutulurdu (Sakaoğlu, 1985: 65).

kıyısı olan şehir[46]) sürgün edildi. Bu sürgünler V. Murad'ın cülûsuyla [*tahta çıkmasıyla*] affedilmelerine kadar sürecekti (Yazıcı, 2000: 370).

15. NÂMIK KEMÂL'İN MAGOSA SÜRGÜNLÜĞÜ

Nâmık Kemâl'in Magosa sürgünlüğü otuz sekiz ay sürdü (Akün, 2006: 369). Nâmık Kemâl, önce, kapalı, karanlık ve kapının önünde iki adet nöbetçinin beklediği bir zindana atıldı. Sonra, onun yazılarını beğenen Kıbrıs mutasarrıfının araya girmesiyle, zindanın bir üst katındaki odaya taşındı.[47]

Bu devrede Nâmık Kemâl'in gazetecilik hayatı sonlandı; ama edebiyat hayatı en verimli dönemini yaşadı (Akün, 2006: 369). Kaplan'a göre otuz sekiz aylık bu sürgün hayatı, Nâmık Kemâl'i bir kahraman yaptı ve Kemâl, yaptığı kahramanlık edebiyatını hayatıyla ödedi (1948: 90). Her ne kadar Sultan Abdülaziz, Kemâl'i edebiyat ve politikadan uzaklaştırmak maksadıyla sürgün yeri olarak Magosa'yı seçse de, bu sürgün, kalebendin enerjisini çoğalttı ve Kemâl, sürgün süresince canından usanacağına, canı kadar sevdiği politikayla ve edebiyatla uğraşmaya devam etti ve Türk edebiyatı, Magosa denen bu dünya cehenneminden on iki eser kazandı (Kuntay, 2010b: 297).[48]

Magosa'dayken eleştirel makaleciliği bırakan Kemâl, romantik edebiyata döndü ve vatan ideolojisini yavaş yavaş başlattı (Berkes, 1985: 191). İlk piyesi olan *Vatan yâhud Silistre* ile Midilli'de biten son piyesi dışındaki tüm diğer tiyatro

[46] Bu bilgi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Akka adresinden alındı (19.05.2016).

[47] Enver Topuz ile Evvel Zaman Sohbetleri / Manisa TV (https://www.youtube.com/watch?v=v831NFbmTng&index=1&list=FLJaXLATSNtWyldv66W2PumQ adresinden alındı [20.02.2017].)

[48] Kuntay, eserinin 297. sayfasında, Magosa sürgünlüğünü "dünya cehennemi" olarak niteledikten sonra, Nâmık Kemâl'in Türk edebiyatına salt bu Magosa sürgünlüğü döneminde kazandırdığı eserler arasından on iki tanesini şöyle listelemektedir: Zavallı Çocuk, Âkif Bey, Gülnihal, Kara Belâ, Behâr-ı Dâniş, İntibah yahut Ali Bey'in Sergüzeşti, Kanije, Terceme-i Hâl-i Emîr Nevruz, "Mes Prisons" Muahezenamesi (Kıbrıs adasına çıktıktan sonraki yolculuğu ve Magosa'daki ilk gecesini anlatmaktadır [Tanpınar, 2014: 356].), Tahrib-i Harabât, Takip ve İrfan Paşa'ya Mektup (Kuntay, 2010b: 297). Nâmık Kemal, bu çalışmanın beşinci bölümünde incelenecek olan *Rüya* adlı eserini de Magosa'da yazmıştır (Tansel, 2013a: XL).

Tansel'in bu konudaki yorumu şu şekildedir: Magosa'nın, Kemâl'in en çok eser verdiği yer olmasının sebebi, Avrupa'daki hayatının siyasî mücadelelerle dolu olması; Midilli, Rodos ve Sakız adalarındaki hayatının idarî işlerle sürüp geçmesi; Magosa'daki hayatınınsa, bu gibi işlerden uzak geçip Kemâl'in bizzat kendisinin edebiyat meraklılarından ve eli kalem tutanlardan mürekkep bir çevre içinde bulunmasıdır (2013a: XLVI).

Nâmık Kemâl, Magosa ve Midilli'deyken yazdığı kitapların önemli bir kısmını bastırmak üzere İstanbul'a yollamıştır. Kitabın basımlarıyla da Nâmık Kemâl'in eşi dostu ilgilenmiştir. Hattâ Nâmık Kemâl'in bu dönemdeki makalelerin tashihiyle, matbaada çalışan musahhihler alâkadar olmuştur. Bunun yanında, Nâmık Kemâl'in bazı eserleri de, Kemâl'den habersiz basılmıştır. Nâmık Kemâl'in eserlerini ilk basan isim Ebüzziya Tevfik'tir (Hulûsi, 1942: 305).

eserlerini, *İntibah* [*Uyanış*] adlı ilk romanını ve edebî tenkitlerini burada kaleme aldı (Akün, 2006: 369).

Nâmık Kemâl bu sürgünden, Abdülaziz'in hal'i ile kurtuldu. O sıralarda Sofya isyanı patlamış ve Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Bâb-ı Âli'den kaçarak, yerini Mütercim Rüştü Paşa'ya ve kabinesine bırakmıştı. V. Murad da 30 Mayıs 1876'da tahta geçmişti (Tanpınar, 2014: 358).

Veliaht Murad padişah olduğu zaman, Magosa sürgünü Kemâl, Türkçe bir telgraf ve Fransızca bir mektup aldı. Türkçe telgraf, Murad'ın tahta çıktığını ve Kemâl'in sürgünlükten kurtulduğunu müjdelemekteydi (Kuntay, 2010b: 698). Kemâl'le iki arkadaşının af tezkereleri olan mektup ise, sadaretten [*sadrazamlıktan*] saraya ancak Murad'ın cülûsundan [*tahta çıkışından*] üç gün sonra yazılmıştı. Bu kâğıtta, sürgünlere, hürriyetlerinin "cülûs sadakası [*tahta çıkma sadakası*]" olarak verildiği yazılıydı (Kuntay, 2010b: 707). Artık Nâmık Kemâl ile diğer arkadaşları hürriyetlerine kavuşmuştu. Akkâ'dan çıkıp önce Kıbrıs'a gelen Nuri Bey ile İsmail Hakkı Bereketzâde, yanlarına Nâmık Kemâl'i de alarak önce İzmir'e gitti, ardından 19 Haziran 1876'da İstanbul'a ayak bastı (Akün, 2006: 369). Akün'e göre Nâmık Kemâl ve arkadaşlarını getiren gemi İstanbul limanına demir attığı sırada, etrafı yüzlerce kayık, sandal ve tekne kaplamış ve Kemâl ile arkadaşları, güverteye çıkmaktan kendini alamayan kalabalık tarafından tebrik edilmişti (2006: 369).

16. NÂMIK KEMÂL'İN KANUN-I ESASÎ ÇALIŞMALARI

Meclis-i Mahsus[49], 8 Haziran 1876 tarihinde meşrutiyeti konuşmak üzere şeyhülislâm kapısında toplandı. Meşrutiyetin memlekete zararlı olmadığında yahut halka layık olduğunda birleşemeyen devlet adamları, (Kuntay, içlerinde Nâmık Kemâl'in de olduğunu yazmaktadır) yine toplanmak üzere dağıldı ama bir daha toplanamadı; çünkü bu toplantıdan birkaç gün sonra Çerkes Hasan Vakası çıkmış ve Sibirya, Osmanlı'ya savaş açmıştı. Kemâl'in Magosa'dan İstanbul'a döndüğü zaman hükûmet ve saray bu halde idi (Kuntay, 2010b: 713, 714).

[49] Meclis-i Vükelâ, Sultan II. Mahmud'un merkezî idarede bazı düzenlemelerin yapılması ve bakanlıkların kurulması neticesinde meydana gelen meclistir. Belgelerde Encümen-i Mahsûs, Encümen-i Mahsûs-ı Vükelâ, Meclis-i Hâs, Meclis-i Meşveret, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ, Meclis-i Hâss-ı Meşveret, Meclis-i Hâss-ı Âlî, Meclis-i Âlî-i Vükelâ, Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, Meclis-i Mahsûs ve Hey'et-i Vükelâ gibi farklı isimlerle geçmektedir (Akyıldız, 2003: 251).

Tahta V. Murad geçti; ama bu saltanat fazla uzun sürmedi. Padişah'ın zihin problemlerinin olması, kendisine meşrutiyet için büyük ümitlerle bağlanan Nâmık Kemâl'i hayal kırıklığına uğrattı. V. Murad'ın doksan üç gün süren saltanatı sonrasında tahta, 31 Ağustos 1876 tarihinde II. Abdülhamid çıkarıldı (Akün, 2006: 369).

Lewis, Murad'ın aklî çöküşünü tamamına erdiren iki olayı şöyle aktarmaktadır (2007: 161): İlki, Abdülaziz'in (kendi) hal'inden birkaç gün sonra, bilekleri kesilmiş halde Feriye Sarayı'nda ölü bulunmasıdır; ikincisi ise, Kafkasyalı bir piyade yüzbaşısı olan Çerkes Hasan'ın, kabine toplantısına dalarak Hüseyin Avni Paşa ile diğer nazırları öldürmesidir. V. Murad da akıl sağlığını bu olaylarla yitirmiş ve ne halk karşısına çıkacak ne de herhangi bir resmî işte çalışacak hale gelmiştir.

Tahta II. Abdülhamid'in çıkarılma sebebi ise, yine Lewis'e göre, nazırların, dış savaş ve iç buhranlar yüzünden kötüleşen durum neticesinde istemeyerek de olsa ikinci bir saltanat ihtimalini düşünmeye başlamasından kaynaklanmıştır. İkinci saltanat ihtimali, Murad'ın küçük kardeşi Abdülhamid'dir. 27 Ağustos 1876 günü Midhat Paşa, Abdülhamid'in hürriyetçi davaya önceden sempati vaadini almak üzere, Nişantaşı'ndaki annesinin sarayında onu görmeye gitmiş ve Şehzade'ye, hükûmet üyelerinin teklif ettiği Kanun-ı Esasî'nin bir taslağını göstermiştir. Abdülhamid, bu taslağı tasvip etmiş ve destekleyeceğine söz vermiştir. Bu ön hazırlık tamamlanınca, Sadrazam, Şeyhülislâmdan V. Murad'ın aklî yetersizliği dolayısıyla hal'ine cevaz veren bir fetva almış ve 31 Ağustos günü, V. Murad tahttan indirilerek, yerine Abdülhamid geçirilmiştir (Lewis, 2007: 161, 162). Lewis'in aktardığı bir tevatüre göre Nâmık Kemâl, Murad'ın hal'inin ertelenmesi için Midhat Paşa'ya gözlerinden yaşlar akarak yalvarmış, ama bu yalvarmalar kâr etmemiştir.

Kuntay'ın bu konudaki yorumu ise şöyledir (2010b: 744): Kemâl ile Şehzade Murad'ın birleştikleri kadar ayrıldıkları noktalar da vardı. Mesela Murad, hemen padişah olmak için meşrutiyetçi davranıyordu; ama Kemâl, esasında, şahsiyetini kaplayan bir meşrutiyetçiliğe sahipti. Bu dava onun yüzüydü ve bu, onun edebiyatını da doldurmuştu. Millet meclisinin rüyasını hem görüyor, hem yazıyordu. (Zaten Nâmık Kemâl, *Rüya* adlı eseri için "En güzel eserimdir." diyecekti.) Kemâl için meşrutiyet, düşüncelenmiş bir duyguydu; Murad içinse bir hesaptı. Tabiî, Kuntay, bu yorumundan sonra "galiba" diyerek, sözlerinin hepsinin ihtimal içerdiğini ima etmektedir; çünkü birtakım rivayetlere göre Murad üç, altı veya on dört gün boyunca deli kalmıştır. Başka bir rivayete göre Murad, tahta çıktığı gün dahi delidir. Kuntay,

daha sonra şu şekilde bir yorum daha yapmaktadır: Murad'ın meşrutiyetçi olduğunun alâmeti, ancak, vaktiyle Kemâl'in arkadaşı olmasından ileri gelecekti; fakat Murad delirdiği için fazla meşrutiyetçi kalamayacaktı.

V. Murad tahtta iken, Nâmık Kemâl'e faal bir makam verilmese de, II. Abdülhamid'in cülûsundan on yedi gün sonra Şûrâ-yı Devlet [*Danıştay*] üyeliğine getirildi. 2 Kasım 1876'da da Kanun-ı Esasî'yi hazırlamak için kurulmuş olan heyete üye olarak tayin edildi. Burada Nâmık Kemâl, Kanun-ı Esasî lâyihasının[50] metnini yazmakla görevlendirilen komisyona da alındı (Akün, 2006: 369).

II. Abdülhamid, Nâmık Kemâl'i zaman zaman huzuruna kabul ederek onunla Kanun-ı Esasî üzerine görüştü. Abdülhamid, anayasa heyetince uzun tartışmalar sonrasında hazırlanan ve Sadrazam Midhat Paşa'nın kendisine takdim ettiği Kanun-ı Esasî tasarısını yine reddetti. Lâyihanın içinde, memlekete uymayan kısımların olduğunu ileri süren Abdülhamid, gerekli düzeltmelerin yapılması için lâyihayı Vükelâ Meclisine [*Bakanlar Kuruluna*] havale etti. Lâyiha değiştirildi. Nâmık Kemâl ise, yazılışında rol aldığı bu anayasa tasarısının sakıncalarını, Abdülhamid'e sunduğu arîzalarla[51] belirtmeye çalıştı. Sunulan arîzalardan biri şuna dairdi: Abdülhamid, lâyihanın başında yer alan ve kendisinin hak ve yetkilerini tespit eden maddeleri, hükümdarlık haklarını ihlâl edeceği düşüncesiyle Vükelâ Meclisine göndermişti. Meclis de bunları kaldırmış ve yerine koyduğu bir mukaddimeyle [*önsözle*] Kanun-ı Esasî'yi, sanki Bâb-ı Âli tarafından verilmiş bir sadrazamlık emri gibi göstermişti. İşte Nâmık Kemâl bu durumu eleştirmiş ve hükümdarın hak ve yetkilerinin Kanun-ı Esasî'de gösterilmesinin, bunların kısılması demek olmadığını ve hükümdarın bazı önemli yetkilerinin, bunları belirleyen maddelerin kaldırılması halinde başka ellere geçeceğini bildirmişti (Akün, 2006: 369).

Akün'e göre Kemâl, bir yandan tüm yetkilerin Bâb-ı Âli'de toplanmasını istememekte, öte yandan da hükümdarın hukukunu korumak istediği için, kabine reisinin mevkisinin ve yetkisinin sınırlamasına yol açan hatalı bir düşünceye doğru yol almaktaydı. Neticede Nâmık Kemâl'in padişahın haklarını korumak yolunda ifade ettiği fikirleri, Ahmed Midhat Efendi tarafından saptırıldı. Abdülhamid'in emriyle *Üss-i İnkılâb* [*Değişimin Esası*] adlı bir eser kaleme alan Ahmed Midhat, bu

[50] Lâyiha: Devlet işlerinin planlanması, bozuklukların düzeltilmesi, yeniliklerin gerçekleştirilmesi gibi önemli konulardaki görüşleri içeren ve genellikle padişahlara sunulan tasarı metinleri, proje. (Sakaoğlu, 1985: 75).

[51] Arîza: Tanzimat bürokrasisinde ast makamlardan üst makamlara yazılan ve başlı başına bir veya birkaç konuyu içeren ayrıntılı yazı, sunu yazısı (Sakaoğlu, 1985: 11).

eseriyle Nâmık Kemâl'in Kanun-ı Esasî'ye muhalefet ettiği algısını yarattı (2006: 369).

Başka bir arîzasında ise Nâmık Kemâl, hükümdara şüpheli gördüğü bir şahsı ülkeden çıkarma yetkisi veren 113. maddeye itiraz etmiş ve bu maddenin Kanun-ı Esasî'yi bir "hiç" hükmüne indireceğini bildirmişti. Abdülhamid ise Kanun-ı Esasî'yi bu halde kabul etmek hususunda müteredditdavranmış ve Damat Mahmud Celâleddin Paşa vasıtasıyla koydurulan bu maddenin, kanun metnine ilave edilmesinde ısrar etmişti. En nihayetinde meşhur 113. madde, kanuna ilave edildi ve Kanun-ı Esasî, 23 Aralık 1876 tarihinde bu şekilde ilan edildi[52] (Akün, 2006: 369).

Nâmık Kemâl'in istediği meşrutiyet artık gerçekleşmişti; ama bu durum, beraberinde uzun vadeli sorunlar getirdi. Çünkü o tarihten sonra 113. maddeye dayanan Abdülhamid, Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe sokulmasında emeği geçen önemli isimleri İstanbul'dan birer birer uzaklaştırmaya başladı (Akün, 2006: 369).

O sıralarda, Sırp ve Karadağ'da bulunan askerî fırkalara giysi ve gıda yardımı yapmak amacıyla bir Hediye-i Askerîye Cemiyeti [*Askerî Hediye Cemiyeti*] kurulmuştu. Nâmık Kemâl ile arkadaşı (ve hem muhtelif cephelerde savaşmış hem de Kanun-ı Esasî maddelerini eleştiren komisyona başkanlık etmiş olan) Süleyman Paşa, söz konusu cemiyetle alâkadardı. Hediye-i Askerîye Cemiyeti tarafından, bir de Asâkir-i Millîye Cemiyeti [*Millî Erler Cemiyeti*] adlı bir alt cemiyet oluşturuldu. Bunun da amacı, vatanı korumak maksadıyla asker toplamaktı. 31 Aralık 1876 tarihinde kurulan bu alt cemiyet, Bayezid meydanındaki Misafirhane-i Askerî'de Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan âzâları kaydetmeye başladı. Böylelikle, bir Asâkir-i Millîye Taburu [53] meydana getirildi. Nâmık Kemâl, bu cemiyetin

[52] Kanun-ı Esasî'nin 113. maddesi şu şekildedir: "Mülkün [*devletin*] bir cihetinde [*yönünde*] ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid [*doğrulayan*] asar [*işaretler*] ve emarat [*deliller*] görüldüğü halde, Hükûmet-i Seniyye'nin o mahalle [*yere*] mahsus olmak üzere muvakkaten [*geçici olarak*] idare-i örfiye [*örfî kanun*] ilânına hakkı vardır. İdare-i örfiye, kavanin [*kanunlar*] ve nizamat-ı mülkiyenin [*devlet düzeninin*] muvakkaten [*geçici olarak*] tatilinden ibaret olup idare-i örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi [*yönetim şekli*], nizam-ı mahsus [*özel nizam*] ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri, idare-i zabıtanın tahkikat-ı mevsukası [*belgeye dayanan, sağlam soruşturmaları*] üzerine sabit olanların Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den [*Osmanlı ülkesinden*] ihraç [*dışarı atmak*] ve teb'id etmek [*uzaklaştırmak*], münhasıran [*sadece*] Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin yed-i iktidarındadır [*iktidar kuvvetindedir*]." (http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm adresinden 24.08.2017 tarihinde alındı.)

[53] Dr. Ali Güler, bu tabur hakkında şu bilgileri aktarmaktadır (1999: 988): Mustafa Kemâl Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi, 1876-1877 yıllarında, Selanik'teki Asâkir-i Millîye Taburu'nda Birinci Mülazım, yani üsteğmen rütbesiyle görev almıştı. İçinde yer aldığı Selanik Asâkir-i Millîye Taburu, 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı'nın başladığı günlerde, Şûrâ-yı Devlet başkanı olan Midhat Paşa'nın teşebbüsleriyle kurulmuş olan gönüllü bir taburdu. Halktan gelen gönüllülerin katılımıyla orduya yardımcı olacak bir kuvvet fikrini destekleyenler arasında, Nâmık Kemâl ile Ziya Paşa da vardı.

üyelerindendi. Süleyman Paşa ise cemiyetin oluşma ve çalışma işlerine bakıyordu (Tansel, 1955: 136).

Ziya Paşa'nın reislik yaptığı bu Hediye-i Askerîye Cemiyeti, Asâkir-i Millîye Cemiyeti'ni Abdülhamid'den izin almadan kurmuştu. Üstelik bu alt cemiyet mensupları, Midhat Paşa'nın konağı önünde tezahürat yapıp sokaklardan Nâmık Kemâl'in vatan şiirlerini yüksek sesle okuyarak geçmişti. Bu durum Abdülhamid'i endişelendirdi ve Abdülhamid, önce Süleyman Paşa'yı Hersek kumandanlığına tayin ederek İstanbul'dan uzaklaştırdı, sonra Asâkir-i Millîye Taburları'nı lağvetti, ardından da Ziya Paşa ile Nâmık Kemâl'in İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını Midhat Paşa'dan istedi. Ziya Paşa, 10 Ocak 1877'de Suriye valiliğine tayin edildi. Nâmık Kemâl ise İstanbul'da kalmak için bir müddet direndi (Akün, 2006: 369). İrtem, bu konuda, söz konusu teşebbüslerin Abdülhamid'in çevresinde bulunan kişilerce şüpheli görüldüğünden bahsetmektedir. Şüphelenenler için Hediye-i Askerîye Cemiyeti demek, halk arasında hükûmet ile devletin haysiyetini kırmak demekti ve bu cemiyet, zarar veren hürriyet fikirlerinin tamamıyla uğraşmak için bir araya gelmiş bir fesat heyeti görünümündeydi (2004: 44).

4 Şubat 1877'de saraya dört tane jurnal[54] gitti. Bu jurnallere göre Nâmık Kemâl, Asâkir-i Millîye Taburları'nın lağvedildiği gün bir beyit okumuş ve Abdülhamid'in tahttan indirileceğini hatırlatan Arapça bir mesel [*özlü söz*] söylemişti. Bununla kalmayan Kemâl, Abdülhamid'i hâl edip yerine Murad'ı veya Mekke şerîfini geçirecekti. (Nâmık Kemâl, "İki defa vaki olan bir şeyin behemehâl [*mutlaka*] bir üçüncüsü de olur." mısrası üzerinden, Abdülaziz ve Murad'dan sonra Abdülhamid'in de tahttan indirilebileceği imasıyla suçlanmıştı [Tanpınar, 2014: 361].) Bu jurnaller üzerine ertesi gün, Midhat Paşa sadaretten azledilerek Avrupa'ya sürgüne gönderildi. Bir sonraki gün de Nâmık Kemâl tevkif edildi (Akün, 2006: 370). [55]

Uçman'a göre, meşrutiyetin ilanını izleyen günlerde halkın sevinç gösterileriyle sokağa dökülmesi, söz konusu taburun Midhat Paşa'nın konağı önünde tören yaparak Nâmık Kemâl'in vatanî manzumelerini okuması ve zaman zaman Midhat Paşa lehinde tezahürat yapılması, sadece birer vesileydi. Görünenin altındaki sebep ise, bu dönemde yaşanmakta olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın, 93

[54] Jurnal: II. Abdülhamid döneminde, bir kişiyi suçlayarak saraya duyurmak (Sakaoğlu, 1985: 62).

[55] Kemâl'in tevkif tarihi Uçman'a göre 10 Şubat 1877 (2011: 32), Tansel'e göre 11 Şubat 1877'tir (2013a: XIV).

Harbi'nin yarattığı şartlar dâhilinde, Abdülhamid'in, ülkenin selametini meşrutî bir rejimden ziyade, eğitim ve öğretimde görmesiydi (2011: 32).

Mardin'in aktardığı bilgiye göre, Nâmık Kemâl'in tutuklanmasının sebebi, Nâmık Kemâl'le yakın ilişkide bulunan bir askerî akademi öğrencisinin kâğıtları arasında, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile ilgili bir planı ihtiva eden bir belgenin bulunmuş olmasıydı. Kemâl bu yüzden birkaç gün içerisinde tutuklanmış ve Sultan'ı tahttan indirmeye teşebbüs ettiği gerekçesiyle mahkemeye verilmişti (2015: 90).

Kemâl, Hapishane-i Umumî'den Mustafa Âsım Bey'e yazdığı Şubat-Mart 1877 tarihli mektubunda, neden tevkif edildiğini şöyle anlatmaktadır (Tansel, 2013b: 9): *"Sen, hilâfet'le saltanat'ı birbirinden ayırmak ve saltanatı bir hey'et ma'rifeti idâre etmek kabildir [kurul ustalığıyla yönetmek olabilen bir şeydir]" demişsin dediler. "Ben o kadar câhil değilim. Biraz fıkıh ve kelâm [İslâm şeriatı ve Allah'ın birliğinden bahseden ilim] ile teveggulüm [(tevekkül) işi Allah'a bırakıp kadere razı olma] vardır; imâmet'in [imamlığın (yol göstericiliğin)] mânâ-yi diğeri [diğer anlamı] olan saltanat, hilâfet'ten ayrılmayacağını ve bir hey'et ile idâre olunamayacağını bilenlerden(im)" dedim. Âna karşı da [ona karşı da (ben bu lafı söyleyince de)] sustular."*

O sıralarda, Meclis-i Mebusan, Dolmabahçe Sarayı'nın büyük salonunda 19 Mart 1877 pazartesi günü okunan Kanun-ı Esasî'nin nutk-ı hümayunu[56] ile açıldı ve ilk toplantısını ertesi gün gerçekleştirdi. Mebuslar ve âyanlar, Fosati ismindeki bir İtalyan'ın darülfünun [*üniversite*] olarak inşa ettiği bir binada toplandı. Nâmık Kemâl o sırada hapishanedeydi ve Meclis-i Mebusan'ın ikinci kez seçime gitmesinden sonra, arkadaşı olan mebuslara, mektuplarla fikirler verecekti (Kuntay, 2010c: 281).

İki ay kadar süren sorgulama safhasının ardından Nâmık Kemâl, 11 Nisan 1877'de mahkemede yargılanmaya başlandı. Mayıs sonunda mahkeme, Kemâl'e görevsizlik kararı verdi. Bu durumda davaya, bir Dîvan-ı Âli bakacaktı. Ama Dîvan-ı Âli bir türlü kurulamadı. (Akün, bu hususta, Nâmık Kemâl'in beraat edildiği bilgisinin yanlış bir yorum olduğunu belirtmektedir.) Nâmık Kemâl beş ay hapis yattıktan sonra, 10 Temmuz 1877 tarihinde padişahın iradesiyle Akdeniz adalarından birinde oturması şartıyla tahliye edildi. Tercihi üzerine, Girit yerine Midilli adasında ikamete memur edilerek 19 Temmuz 1877'de İstanbul'dan Midilli'ye sürüldü (Akün,

[56] Nutk-ı Hümayun: Padişah söylevi demektir. Özellikle Abdülaziz'in 10 Mayıs 1868'de hürriyet hakkını ilân ve vaat eden söylevine denmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde ise meclisin açılışı ve kapanışı münasebetiyle okunan padişah söylevleri olarak isimlendirilmiştir (Sakaoğlu, 1985: 100).

2006: 370). Tanpınar, Akün'den farklı olarak, Nâmık Kemâl'in mahkemeden beraat ettiğini söylemektedir. Yanı sıra Kemâl, İstanbul'da oturması uygun bulunmadığından, beş bin kuruş maaşla Midilli'ye ikamet edilmiş, ardından da yedi bin beş yüz kuruş maaşla oranın mutasarrıfı olmuştur (2014: 361).

17. NÂMIK KEMÂL MİDİLLİ'DE

Sürgün olarak gittiği Midilli'ye Kemâl, iki buçuk sene boyunca ikamete memur edildikten sonra, Mahmud Nedim Paşa'nın bir arîzası üzerine mutasarrıf tayin edildi (18 Aralık 1879'da [Akün, 2006: 370]); buna karşın neşriyattan men edildi (Kaplan, 1948: 101).

Nâmık Kemâl, Magosa'da olduğu gibi, Midilli'de de birtakım idarî sıkıntılar yaşadı. Mesela Kemâl'in İtalyan balıkçılarının ada sularında yerli balıkçıların zararına avlanmalarına sert bir şekilde engel olması, İtalyan elçisi tarafından şiddetle protesto edildi. Bu yüzden 8 Şubat 1881'de geçici olarak vazifesinden alınıp vilâyet merkezi olan Sakız adasına çağrıldı; ama 20 Mayıs 1881'de yerine iade edildi. Bu hadise üzerine kendisine Yıldız Sarayı ile doğrudan haberleşebilmesi için sarayın telgraf şifresi verildi. 1881 Ağustos'unda tamamladığı ve Abdülhamid'e takdim ettiği *Celâleddin Harzemşah*[57] adlı eseriyle 28 Eylül 1881'de Bâlâ rütbesine yükseltildi. 3 Ağustos 1883'te de (Tanpınar'a göre 1882'de [2014, 361]) kendisine Osmânî Nişanı verildi. Bu yıllarda Nâmık Kemâl'in sarayla olan ilişkileri düzelme sürecine girdi (Akün, 2006: 370). Ama Kuntay'a göre bu taltif, Abdülhamid'in Nâmık Kemâl'e ısındığının bir delili değil, Dâhiliye Nazırı Mahmut Nedim Paşa'nın, Kemâl'in Midilli'de sürgün olarak kaldığı müddetçe Avrupa'ya kaçmasının da kolaylaştığı vehmini Abdülhamid'e telkin etmesi dolayısıyla, Abdülhamid'in vehim deliliğine kapıldığının bir göstergesi idi (Kuntay, 2010c: 351).

[57] Bu eserin adı, bazı kaynaklarda "Celâleddin Harezmşah" olarak geçmektedir. Ama çoğu kaynakta "Celâleddin Harzemşah" dendiğinden ve yayınevleri de söz konusu kitabı "Celâleddin Harzemşah" adıyla neşrettiğinden, çoğunluğun yazım tarzına sadık kalınmıştır.

18. NÂMIK KEMÂL'İN SON MUTASARRIFLIKLARI VE VEFATI

Nâmık Kemâl Midilli'de bulunduğu zamanlarda yirmiye yakın ilkokul açtı ve adadaki Türk nüfusunu artırmaya çalıştı; ama bu faaliyetler Rumları rahatsız etti (Uçman, 1998: 5). Kemâl, Rum ahalinin ve onlara âlet olan eşraf ve memurlardan bazı kimselerin şikâyet ve iftiraları yüzünden 15 Eylül 1884'te [58] Rodos mutasarrıflığına nakledildi. 1887 Aralık'ında da Sakız mutasarrıflığına tayin edildi (Akün, 2006: 370). Rodos'tan 3 Aralık 1887'de ayrıldı, Sakız adasına 6 Aralık 1887'de vardı (Tansel, 2013c: 448).

Nâmık Kemâl Magosa'dayken sıtmaya yakalanmıştı. Midilli'deyken de zatürreye tutulmuş ve bu zatürre, Kemâl'in göğsünde, ilerlemiş bir bronşit bırakmıştı. Sakız adasının havası kendisine iyi gelse de, Kemâl'in sağlığı 19 Kasım 1888'den sonra yeniden bozuldu (Tansel, 2013c: 615). Hattâ (Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği) son mektubunda, bu hastalık yüzünden ağladığını yazdı: (Tansel, 2013c: 626): *"...Ben on günden beri keyifsizim. Bir fena soğuk almışım. Bronşit, mide fesadı, basur birbirine karıştı ..... Ağlattı."* Hastalığını yenemeyince de, 2 Aralık 1888 tarihinde, kırk sekiz yaşında yaşama veda etti (Tansel, 2013c: 616).

Vefatı, 4 Aralık 1888 tarihinde İstanbul gazetelerinde kısa bir telgraf haberiyle duyuruldu (Akün, 2006: 371). Süleyman Nazif'in *Namık Kemâl* adlı eserine göre Nâmık Kemâl'in ölüm ilanı şu şekildeydi (Nazif'ten aktaran Kısakürek, 2011: 150, 151): *"Cenab-ı Hak ömrü iclâl'i hazret-i Padişahîyi [Yüce Padişah Hazretleri'nin)] rûz-u efsun buyursun [gününü parlatsın]. Sakız Mutasarrıfı edib-i şehîr [ünlü yazar] Kemâl Bey'in müptelâ olduğu [yakalandığı] zatürreeden rehâyâp olmayıp [kurtulamayıp] irtihal-ı dâr-ı beka ettiği [öldüğü], vârit olan [gelen] telgrafnameden maatteessüf [yazık ki] anlaşılmıştır. Rahmetullahütaalâ... [Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun...]"*

Nâmık Kemâl'in cenazesi önce Sakız'da yer alan bir caminin haziresine defnedildi. Ebüzziya Tevfik'in, Kemâl'in ölünce Rumeli Fatihi Süleyman Paşa'nın türbesinin yanına defnedilmeyi arzuladığını Abdülhamid'e bildirmesi üzerine, Kemâl'in naaşı Padişah tarafından kabul edildi ve üç gün sonra Gelibolu'ya nakledildi (Akün, 2006: 371). Mehmed Nâmık Kemâl şu anda, Gelibolu ilçesinin Bolayır köyündeki Süleyman Paşa türbesi bahçesinde yatmaktadır.

[58] Tansel'e göre 15 Ekim 1884'te (2013c: XXXIV), Tanpınar'a göre 16 Ekim 1884'te (2014, 361).

19. NÂMIK KEMÂL'İN TAVRI, KARAKTERİ VE LİTERATÜRDEKİ KONUMU

Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri içinde, düşünceleri en kolay hazmeden, zamanın olaylarına uygulayabilen ve pratik siyaset programları çıkarmayı başarabilen bir kişidir (Berkes, 1985: 182). Yeni Osmanlılar'ın gerçek ve tutarlı olan biricik temsilcisidir (Berkes, 2003: 287). Kendisi ve arkadaşları birer devrimci değildir; çünkü onlar, mevcut düzeni, zorla değil; tartışmayla, mantıkla ve ılımlılıkla kırabileceklerine inanmışlar ve devrimci gücü kendilerinde bulamamışlardır (Berkes, 1985: 182). Nâmık Kemâl de zaten, Locke ve Rousseau'dan öğrendiği felsefeyi halka aktarırken, halkın devrim hakkını kullanmasından bahsetmediği gibi (hâlbuki Locke ile Rousseau'nun özgürlük felsefesinin en büyük unsuru, bu devrim hakkıdır); doğal haklar, hükûmetin kökeni ve halkın egemenliği gibi görüşleri, adı geçen Fransız düşünürlerden aynen alıp kabul etmiş; ama bu düşüncelerden devrimsel bir sonuç çıkarmamıştır (Berkes, 1985: 183). Yazılarını ise, halkı isyana sürükleyecek şekilde değil, halkın sözcülüğünü üstlenecek şekilde kaleme almıştır. Halkın güvenini kazanmanın ve millet iradesini etkin hale getirerek adaleti icra etmenin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda halkın ayaklanmasından ve zihniyet değişiminden tedirgin olan Nâmık Kemâl, sadakatin sağlanmasını da meşrutiyete dayalı İslâm hukukunun uygulanmasına bağlamıştır (Kanter, 2011: 418).

Kemâl'in fikir dünyası üç ifadeyle özetlenebilir: (1) batı medeniyeti, (2) İslâm-Osmanlı kültürü ve (3) Osmanlı vatanı. Batı medeniyeti düşünüşüne göre batı, maddî açıdan bizden üstündür; Osmanlı Devleti, batıyla münasebetleri başladığı zaman bu durumu anlayamamış ve topun karşısına şişhane ile çıkmıştır. Hâlbuki batının ilmi, fenni ve sanayisi alınmalı ve fabrika, şirket ve banka kurulmalıdır; ama yapılan şey, Avrupa'nın kötü âdetlerini almak olmuştur (Berkes, 1985: 196).

Nâmık Kemâl'in gerçekçi ve duygusal tavrı birbirine karıştırılmamalıdır. Nâmık Kemâl'in realist oluşu, onun memleketin eksiklerini görmesini ve bu eksiklikleri tamamlamak için pratik yollar göstermesini sağlamıştır; duygusal oluşu ise, onun, bütün ütopistler gibi, samimi, hararetli ve taşkın olmasına sebebiyet vermiştir. Bu coşkun tavır, Osmanlı toplumunda beliren yeni ihtiyaçları bir hedefe doğru toplaması bakımından değerlidir; ama aynı coşkun ve hararetli tavır, imparatorluğa dâhil unsurlara hürriyet vaat etmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını daha da kolaylaştıran unsurlardan biri olmuştur. Osmanlı Devleti,

kendine tâbi olan toprakları, sömürerek değil, eski saltanat sistemi ve ordu kuvvetiyle tutmaktadır; bu bakımdan Nâmık Kemâl'in İslâm Birliği ideali gerçeklikten uzaktır ve Kemâl'in istibdada karşı bayrak gibi kullandığı "hürriyet" düşüncesi, Osmanlı'dan ayrılmak için fırsat kollayan milletlerin zihnine uygun değildir. Zaten meşrutiyetin ilk taraftarları, Mısırlılar, Arnavutlar, Araplar ve bazı azınlıklar olmuştur (Ülken, 1939: 614).

Ülken, yanı sıra, bize Kemâl'in ne olmadığını da söylemektedir. Mesela Nâmık Kemâl, köylüye inmemiş ve köylü meselesine el atmamıştır; sosyal eşitliğe inanan çağdaş bir halkçı da değildir. Buna rağmen Kemâl, kendi devrini temsil eden bir ideologdur ve kendi devrini aşan, ölmez bir tarafı mevcuttur. Ülken bu savını desteklemek için Rousseau'yu örnek gösterir: Rousseau'nun da kendi devrini temsil eden toplum, aile ve devlet fikirleri, bugün için geçerli değildir; buna rağmen bir hürriyet kahramanı olan Rousseau, değerlendirilmeye halen devam etmektedir. Nâmık Kemâl de bu değerbilirlik bağlamında, mutlak idareye, zulme, dalkavukluğa ve suistimale karşı verdiği mücadeleyle, siyasî dünyada var olmaya devam edecektir (1939: 616).

20. NÂMIK KEMÂL VE "VATAN" İLE "HÜRRİYET" KAVRAMLARI

Nâmık Kemâl, çalışmanın başında da belirtildiği üzere, her ne kadar öncelikli olarak "vatan ve hürriyet şairi" olarak bilinse de, "vatan" ve "hürriyet" kelimelerini ilk kullanan kişi olmamıştır. Mesela Yusuf Halis Efendi ile Süleyman Şadi Efendi, "vatan" kelimesini Nâmık Kemâl'den evvel şiire sokmuştur (Dizdaroğlu, 1978: 666). "Hürriyet" kelimesi de ilk defa olarak, Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularından Âyetullah Bey'in *Marseillaise* çevirisinde yer almıştır (Dizdaroğlu, 1978: 667).

Özgül, Nâmık Kemâl'in "vatan" kavramıyla olan ilişkisine ve Kemâl'in "vatan şairi" olarak bilinmesine karşı eleştirel bir tutum takınmaktadır. Özgül'e göre Nâmık Kemâl bir vatan şairidir; ama bu kavramın önüne "ilk", "tek" ve "en" gibi ilave sıfatlar eklenmemelidir (2011: 122). Özgül'ün değindiği bir diğer husus, Nâmık Kemâl'den evvel de vatan şairlerinin yaşamış olması ve bu vatan şairlerinin kendi dönemine sahip olmasıdır. Sözgelimi Kırım Harbi'nin vatan şairleri, Tahir Ömerzâde Yusuf Halis, Ayaşlı Salih Hayri, Trabzonlu Ahme Rıza'dır; Yunan Harbi'nin şairi Mehmed Emin Yurdakul'dur; Kıbrıs Barış Harekâtı'nın şairi de Arif Nihad Asya'dır.

Nâmık Kemâl'se, 93 Harbi'nin vatan şairidir (O dönemin diğer vatan şairleri Diyarbekirli Said Paşa, Niğdeli Deli Hikmet ve Osman Nevres'tir.) (2011: 123).

Burada vurgulanan husus şudur: Vatan, insanın her daim sahip çıktığı bir değer olmamış; ancak tehlikeye düşünce kıymet kazanmıştır. "Vatan" temasının Osmanlı şiirinde çokça yer almamasının nedeni, Türk yurdunun asırlar boyu büyük bir tehlike atlatmayışıdır. Ne zaman millî tehlikelerle karşılaşılmış ve bu sebeple millî bir edebiyat gelişmiştir, işte o zaman "vatan" teması sıklıkla kullanılmaya başlanmış ve ortaya vatan şairlerini çıkmıştır (Özgül, 2011: 122).

Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl, çağdaşlarının arasındaki en tesirli isim olsa da, "vatan" kelimesini gönüllere ve şiire sokan ilk isim olmamıştır. Fakat onda yine de tesirli bir vatan sevgisi mevcuttur. Bu sevginin kaynağı ise, Fransız İhtilâli sonrasındaki fikrî gelişmeler değil, iki şairdir: Âşık Bahrî ve Yusuf Halis Efendi. Nâmık Kemâl, Âşık Bahrî'nin bilhassa Kırım Harbi sebebiyle ve vatan sevgisini mükemmelen yansıttığı şiirlerini Kars'tayken okumuş ve hem vatanperver ortamın üzüntülü ama yiğitlikle dolu havasını teneffüs etmiş, hem de aruz ve hece vezinlerini öğrenerek şiir yazımını güçlendirmiştir. Yusuf Halis Efendi ise, Kemâl'i Kars'tan sonra en çok etkileyen ikinci isimdir. Kendisi aynı zamanda Tercüme Odası'nın Arapça mütercim-i sânîsidir [*ikinci mütercimidir*] (Özgül, 2011: 123, 124).

Tanzimat düşünürlerinin milleti "hâkim unsur" kılma düşüncesi, Türklerden ziyade Osmanlı'da bulunan azınlıkların işine yaramaya başlamış ve dikkatler Avrupa medeniyetinin dinamiklerine, yani "hürriyet", "akıl ve terakki" ve "insan iradesi" fikirlerine çevrilmiştir Nâmık Kemâl ise bu dört kavrama o zamana kadar hiç kullanılmayan "vatan" kelimesini eklemiştir (Emil, 1988: 13). Kemâl'in kullandığı "hürriyet", "millet" ve "vatan" kelimeleri, Osmanlı Devleti için yeni kelimelerdir. İslâm dünyasına bağlı olan Osmanlı saltanatı, normalde bu kelimelere yabancıdır. Mesela *hür* ve *hürre*, "azatlı köle"; *millet*, "İslâm birliği"; *ümmet* ise "bir anneden gelen nesil" demektir. Kemâl, "ümmet" kelimesini "millet" kelimesiyle bir tutup "İslâm camiası" anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. (Bunun sebebi, Osmanlı Devleti sınırlarının o dönemde İslâm coğrafyasına kadar uzanmasıdır; tarih, geniş bir İslâm tarihi olduğundan, Nâmık Kemâl, "ümmet" ve "millet" kelimelerini birbirine katarak kullanmıştır [Ülken, 1939: 612].) *Vatan* kelimesi ise, eskiden, "içinde doğulan şehir veya kasaba" demektir. Hâsılı Nâmık Kemâl, bu kelimelere tamamen yeni anlamlar yükleyerek onları yeni baştan üretmiştir (Ülken, 1939: 609). Her ne kadar söz konusu kelimeler zamanla başkalaşsa ve dolayısıyla şu anki "millet",

"hürriyet" ve "vatan" kelimeleri Kemâl'in anladığı ve anlamlandırdığı şekilde kullanılmasa da, Osmanlı modernleşmesini yansıtan kelimelerin Nâmık Kemâl'in kelimeleriyle başladığı unutulmamalıdır (Ülken, 1939: 611).

Tanzimat'la beraber dönüşüm sürecine giren "vatan" kavramı, yanına "millet" ve "devlet" kelimelerini almış ve "özgürlük", "savaş", "hizmet" kavramlarıyla eşleşmiştir. "Millet" kavramı, Osmanlı'daki millet sisteminden gelen "dinî aidiyet" anlamından çıkıp kültür ve dil fikri ile birlikte tanımlanmaya başlanmıştır. Yeni Osmanlılar, "Türk" kelimesini "millet-i Osmaniye" ve "millet-i İslâmiye" ile birlikte kullanmıştır "Vatan" kelimesi de, romantik hislerle dolu, ideolojik bir mekân vasfını kazanmıştır. Söz konusu kelime, duygusal içeriğinin çoğunu, hem Yeni Osmanlılar'dan, hem de özellikle Nâmık Kemâl'in *Vatan yâhud Silistre* adlı oyununun sekizinci bölümündeki kullanım tarzından almıştır. Nâmık Kemâl'e göre vatan, bir fatihin kılıcı veya kalemi ile haritaya çizilen hayalî çizgilerden oluşmamaktadır. Vatan, kutsal bir fikirdir; millet, özgürlük, refah, kardeşlik, mülkiyet, egemenlik, atalara duyulan saygı, aile sevgisi, gençlik anıları gibi yüce değerlerin bütünlemesinden doğmaktadır. Vatan, uğruna ölünecek bir değerdir (Durgun; 2011: 90).

Fakat "vatan" kelimesi, her ne kadar Fransız İhtilâli'yle yayılarak Anadolu topraklarına gelse de, Nâmık Kemâl tarafından şekillendirildiği için, Fransa'daki gibi bir "ulusçuluk" anlayışını temsil etmemektedir. Vatan, Balkan savaşları sonrasında hızla küçülen Osmanlı Devleti'nin askerî anlamda savunulacak olan "yaşam alanı" anlamındadır ve bir var olma mücadelesini ifade etmektedir. Kaldı ki Nâmık Kemâl'in öncülük ettiği Osmanlılık ideali de bu doğrultuda önem kazanmıştır. Bu ideale göre mevcut çeşitlilik devam etmeli ve Osmanlı Devletine bağlılık demek olan Osmanlı vatanseverliği tesis edilmelidir. Vatan, bir Osmanlı camiasıdır; salt doğulan ve barınılan yer değildir; manevî bir boyutu olan ve tutkuyla bağlı olunan bir şeydir. Kemâl'in vatan kavramı, bu bağlamda hem hukukî, hem de ruhanî bir boyutu haizdir (Durgun; 2011: 91).

Nâmık Kemâl'in bu samimi vatan ideali, ilerideki Türk düşünürleri üzerinde de büyük bir rol oynamıştır. Mesela Kemâl'in İslâm Birliği'nde bulduğu vatan bütünlüğünü Tevfik Fikret İnsaniyetçilik'te (Avrupa'da), Ziya Gökalp Turancılık'ta bulmuştur. Bu farklı arayışların sebebi, uluslararası arenada meydana gelen olayların, adı geçen düşünürleri bu şekilde düşünmeye sevk etmesidir. Nâmık Kemâl'in İslâmcı, Tevfik Fikret'in İnsaniyetçi, Ziya Gökalp'ın da Turancı vatanperverliği,

Türk toplumunun en zayıf devrinde doğmuştur; zira üretimi ve sermayesi kendine yetecek kuvvette olmayan Osmanlı Devleti, kendisine tâbi olan bölgeleri elinde tutamayacak kadar zayıflamış ve bu durum, Türk toplumu ve düşünürlerini çelişkili düşüncelere yöneltmiştir. Bunlardan biri, anavatanı aşan büyük bir vatan hasretidir; ikincisi ise yüksek batı medeniyetini yeni fikirlerle beraber almaktır. Nâmık Kemâl, Prens Sabahattin, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp'la beraber doğan İslâm, Turan ve Osmanlı vatanı fikirleri ise, bu bağlamda, çağdaş batı milletlerinin hürriyet fikriyle çarpışarak birbirini bozmuştur. Nâmık Kemâl'in İslâmî vatanından, yine kendi "hürriyet" düşüncesiyle birçok ayrı vatan doğmuştur (Ülken, 1939: 615).

Kongar ise, Nâmık Kemâl'in farklı bir yönüne dikkat çekmektedir: Ona göre Kemâl'in asıl öncülüğü, tüm yaşamını adadığı siyasî mücadeleyi basın ve edebiyat aracılığıyla sürdürmüş olmasıdır. Kemâl, her şeyden önce bir politikacıdır. Edebî etkinlikleri, Kemâl için politik bir araçtan ibarettir; amacı, zihnindeki idealleri ve kavramları geniş halk kitlelerine yaymaktır (1998: 7).

Velhâsılıkelam, Nâmık Kemâl, dünya görüşü açısından samimi bir Osmanlı Müslümanı'dır. Hiç şüphe yok ki çevresindekilerden farklıdır. Bu özellik, deha değil, yetenek ve içtenliktir. O, Osmanlı usulü ve samimi bir terkibin temsilcisi ve İslâmcı bir batıcıdır (Hatemi, 1998: 13, 14). *Vatan* makalesiyle ütopya ve realite fikirlerini karşı karşıya getirerek, aydınlanmacı filozoflar gibi düşündürmüştür. Cicero'dan başlayarak doğal hukukçulara yaklaşan fikirleriyle ve genel dünya görüşüyle de, dindar ve idealist bir düşünür olduğunu bize göstermiştir (Alptekin, 1998: 18).

Unutulmamalıdır ki Nâmık Kemâl, bir inkılâpçı değil, ıslahatçıdır. Berkes, makalesinde, Nâmık Kemâl'in önce bir inkılapçıyken (1942: 225), Avrupa'dan döndükten sonra bir ıslahatçı olduğunu (1942: 231), daha sonra da ütopist bir kimlik kazandığını (1942: 239) belirtmektedir. Kemâl'in ıslahatçı ümitlerini yok eden unsur, 1873'te tutuklanıp Magosa'ya sürülmesidir. O tarihten sonra Kemâl, gerçekçi-makaleci özelliğini bırakıp romantik edebiyata geçmiş ve vatan ilkesi ile ütopist bir üslubun sahibi olmuştur (1942: 239). Boran da Nâmık Kemâl'in bir ıslahatçı olduğunu belirtmektedir. O bir sosyolog veya filozof değildir; herhangi bir fikrî sistem kurmasa da, sistemli fikirler ileri sürmüştür (1942: 251). Onun sorduğu soru, "Nasıl olur?" değil, "Nasıl olmalıdır?" şeklindedir (Boran, 1942: 252). Yanı sıra, ideolog olabilecek kapasitede bir insandır ve sembolleri ustalıkla işlemesini bilmiştir (Mardin, 2015: 92). İyi bir de gazetecidir; zira üslubu parlaktır, zengindir ve okuyucularını kendi düşüncelerine katabilmektedir (Dumont, 1988: 59). Kemâl'in,

zamanında Milletler Birliği'ne mukabil olarak savunduğu İttihad-ı İslâm düşüncesinin ilerleyen yıllarda Türkiye'de politika olarak benimsenmesi de, aslında onun bazı düşüncelerinin güncelliğini ve öncülüğünü halen koruduğunu göstermektedir (Dumont, 1988: 58).

İKİNCİ BÖLÜM
YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN TARİHİ VE KANUN-I ESASÎYE GİDEN SÜREÇ

1. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Çalışmanın tam anlaşılabilmesi açısından Nâmık Kemâl'in de etkin bir üyesi olduğu Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tarihinden bahsetmek gerekmektedir.

Şerif Mardin *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı eserinin 17. sahifesinde *"1865 yılı yazında, Boğaz'ın tepelerinin arkasında uzanan bir vadide, Belgrad Ormanı olarak adlandırılan yerde bir piknik yapıldı."* demektedir. (Tanpınar ise, "piknik" yerine "tenezzüh" [*gezinti*] kelimesini kullanmaktadır [2014: 223].)

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1865 Haziran'ında yapılan bir piknik vesilesiyle bir araya gelen kişilerce kuruldu ve cemiyetin temeli burada atıldı (Tevfik, 1973: 77). İlk üyeler; Nâmık Kemâl Bey, Nuri Bey, Mehmed Bey, Reşad Bey, Âyetullah Bey ve Mustafa Refik Bey'di. İlk beş isim, Tercüme Odası'nda memur olup *Tasvir-i Efkâr* kadrosu yazarlarındandı (Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 173, 174). Mustafa Refik Bey, hem *Mir'at* dergisinin sahibiydi, hem Mezahip Odası'nın bir memuruydu, hem de *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesinin yazarlarındandı (Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 174, 175). Cemiyetin önderi kabul edilen kişi, Mehmed Bey idi. (Yamaç, 2010: 1150). Paris'teki Osmanlı mektebinde eğitim almış ve meşrutiyet ve halkın temsili fikirlerine bir hayli vâkıf olarak yurda dönmüştü (Mardin, 2015: 19). Cemiyetin malî ve siyasî müdürü ise, Mustafa Fazıl Paşa'nın kethüdâsı[59] olan Azmi Bey idi (Sami Moralı, tarih belirsiz: 33). Nâmık Kemâl, Mehmed Bey'den sonra gelen en önemli ikinci kişiydi (Mardin, 2015: 20). Nâmık Kemâl'e teklif götürüp onu cemiyete katan isim ise, şairin kendisiyle samimi bir tanışıklığı olan Nuri Bey'di. Nâmık Kemâl, cemiyete katılan beşinci üye idi (Kısakürek, 2011: 83, 84).

Bu genç insanların ortak amacı, devlet büyüklerinin politikalarından rahatsız olmaları ve devletin idaresini şahsî hürriyete dayandırmak istemeleriydi (Kısakürek, 2011: 82). Cemiyet, bu inanç doğrultusunda kuruldu. Nâmık Kemâl ve diğer katılımcılar, bu toplantı esnasında, meydana getirmek istedikleri cemiyetin tüzük ve

[59] Kethüdâ: Devlet adamlarının ve zenginlerin işlerini yürüten güvenilir kişidir. Sarayda, orduda ve hükûmet dairelerindeki birçok görev kethüdâlık adı altında yürütülürdü. Hazine kethüdâsı gibi. Halk arasında ise kethüdâ yerine "kâhya" deyimi kullanılırdı (Sakaoğlu, 1985: 69).

ana ilkelerini konuştu ve ilkeleri kabataslak bir şekilde belirledi. O gün şu ilkeler kararlaştırıldı: (1) Mutlak padişahlık idaresi ortadan kaldırılmalıdır. (2) Bunun yerine meşrutî bir idare kurulmalıdır. (3) Bu kurulum için gerekli tedbirler alınmalıdır. (4) Bu tedbirler için gizli bir örgüt kurulmalıdır (Tevfik, 1973: 77). Cemiyetin madde madde sayılan bu tüzüğünü ve ana ilkelerini Âyetullah Bey kaleme aldı (Yamaç, 2010: 1150). Âyetullah Bey'in elinde birtakım kitaplar vardı. Zamanında İtalya'da kurulmuş olan Carbonari derneği ve Polonya'daki gizli birtakım derneklerle ilgili bir-iki önemli kitabı yanında getirmişti. Carbonari örgütü, İtalya'daki müstebit idareyi deviren ve yerine sosyal adaleti öngören bir İtalya Devleti kuran "Kömürcüler" adındaki gençlerden oluşan bir cemiyetti. Bu cemiyetten ilham alan Yeni Osmanlılar, tüzüğünü ilkin Carbonari tüzüğüne göre tanzim etti; ayrıntılar daha sonra değiştirildi (Tevfik, 1973: 77, 78). [60]

Cemiyet programının genel çizgileri şöyle netleşti: (1) Memleketin mutlak idaresi, meşrutiyet idaresine dönüştürülecektir. (2) Bunun için düzenlenen Şerait-i İdare (Kanun-ı Esasî), padişaha muhtıraya [*hatırlatma yazısı*] bağlı olarak sunulacak ve padişah garanti için yemine davet edilecektir (Tevfik, 1973: 83). O sırada tahtta, Sultan Abdülaziz bulunmaktadır.

[60] Bu konuya dair iki kaynak üzerinden ek bilgi verilebilir. İlk kaynak, Seniha Sami Moralı'nın bir yazısıdır. Sami Moralı, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ilk buluşmasını şöyle hikâye etmektedir (tarih belirsiz: 31, 32): Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, Haziran 1865'te, Yeniköy'de, Mehmed Bey'in babasının yalısında toplandı; ertesi sabah da vapura binerek Büyükdere'ye çıktı. *Mir'at* gazetesini yeni kurmuş olan şair Refik Bey, kendilerini iskelede bekliyordu. Böylece altı kişi oldular. Hepsi gençti. Âyetullah Bey on dokuz yaşını doldurmamıştı. Hepsi Fransızcayı iyi biliyordu. Çoğu Tercüme Odası'nda memurdu. Gözleri batı âlemine açılmıştı. Batıdaki ilerlemeden vatanlarını yararlandırmak istiyorlardı. Kimi arabaya, kimi ata binerek Belgrad ormanına gittiler, Valide bendi karşısında oturdular. (...) Yerlere hasırlar serildi, sofra kuruldu, yemek hazırlandı. (...) Âyetullah Bey, kendi kitaplığından Lehlilerin "Gizli Teşkilât-ı Nizamnamesi" ile İtalyanların Carbonari cemiyetinin nizamnamesini getirmişti. Okumadan evvel şöyle bir önsözde bulundu: "Biz bir asırda yaşıyoruz ki, dünyanın her yerinde millet hareketleri hüküm sürüyor. Size milletlerin gençlik teşkilâtına, gizli cemiyetlerine örnek olarak iki nizamname getirdim. Bunların biri, Lehlilerin Gizli Teşkilât-ı Nizamnamesi'dir."

İkinci kaynaksa, Ferhat Korkmaz'ın bir makalesidir. Korkmaz, makalesinde, Ahmet Midhat'ın romancılığı üzerinden, Carbonari cemiyetine dair bilgi vermektedir (2012: 518, 519): Guiseppe Mazzini, Avusturyalılarca yenilgiye uğratılan Carbonari cemiyetinde bulunan biridir ve devrimin hapishanede gerçekleşmeyeceğini anlayınca, bir "genç/jeune" hareketi oluşturmuştur. Önce Mazzini, sonrasında da Garibaldi öncülüğündeki İtalyan genç kuvvetleri, İtalya'dan siyasî bir birlik kurmak için savaşmışlardır. Bu çalışmanın önemli isimlerinden biri olan Jean Pietri de Fransa'dan İstanbul'a yerleşen bir İtalyan jeune'üdür. Bu bağlamda Korkmaz, önemli bir bilgi daha vermektedir: Bir Carbonaro olan Silvio Pellico'nun hapishane hayatının anlatıldığı *Mes Prisons (Hapishanelerim)* adlı eseri ile Alessandro Manzoni'nin İtalya'daki liberal genç harekete esin kaynağı olan *I Promessisposi (Nişanlılar)* adlı eseri, genç kuşak Osmanlılarca okunmuştur. Görüldüğü üzere, Korkmaz'ın da ifade ettiği gibi, Yeni Osmanlı üyeleri, Carbonari cemiyetinin örgütlenmesine pek de yabancı değildir. Korkmaz, ayrıca, Yeni Osmanlı üyelerinin kendi örgütlenme modelini Jean Pietri aracılığıyla bulduğunu da belirtmektedir.

Cemiyet, tam olarak, Yeni Osmanlılar'ın Paris'te bulunduğu zaman kuruldu. Ziya Paşa, Nâmık Kemâl, Nuri Bey, Ali Suavi, Mehmed Bey, Rifat Bey ve Agâh Efendi, cemiyeti Paris'te kurdu ve ilk yönetim kurulu meydana getirildi. Tüzük tasarısı, Polonyalı göçmen Kont Vladislav Plater ile I. Enternasyonal'in ve Paris Komünü'nün üyelerinden olan Avusturyalı Simon Deutsch'ün yardımlarıyla hazırlandı ve tasarı, Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl tarafından imzalandı (Yamaç, 2010: 1152).

2. MEŞRUTİYET FİKRİ VE ANAYASALCILIK

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ihtiyacını dile ilk getirenler, esasında Yeni Osmanlı üyeleri değildir; zira Tanzimat Fermanı'nı ilan eden Mustafa Reşid Paşa'nın kayıtlarında ve Viyana'da elçilik yapan, orada Prens Meternih ve diğer Avrupa devlet adamlarıyla temasta bulunan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye yazdığı resmî mektupta da meşrutiyetle ilgili kayıtlar mevcuttur (Kaplan, 1948: 27). Hattâ Prens Meternih, 1841 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na bir telgraf çekmiş ve Osmanlıların, kendi kanunlarına göre, yani şeriata göre yönetilmeleri tavsiyesini vermiştir (Kaplan, 1948: 28). Âli Paşa bile kendince meşrutiyet fikirleri barındırmaktadır (Kaplan, 1948: 27).[61] Meşrutiyetçiliğe dair fikirler, bundan başka, Osmanlı'da hürriyet elde etmiş bölgelerde benimsenmiş ve devlet içindeki Hıristiyanlar arasında da sınırlı bir yer edinmiştir. Bunun sebebi, dinî cemaat liderlerinin elinde olan ve Hıristiyanlarla Müslümanların cemaat içi

[61] Fakat Mardin, Âli Paşa'nın, meşrutiyete karşı olduğunu belirtmektedir. Bu durumun sebebi, Âli Paşa'nın koltuk sevdası değildir. Çünkü Âli Paşa'nın korktuğu şey, esasında, pek çok milletten meydana gelmiş olan Osmanlı Devleti'nde etnik unsurların temsil edileceği bir millî meclisin kurulması dolayısıyla, imparatorluğu bir arada tutan gücün kaybolacağıdır. Yanı sıra Âli Paşa, Osmanlı tebaasının anayasal yönetime hazır olmadığını da hissetmektedir. Bu bakımdan Âli Paşa'ya göre bunun yerine mahallî temsil müesseselerinin gelişmesine müsaade edecek geniş ara organlar tesis edilmelidir. Zaten 7 Kasım 1864 tarihli Eyalet Teşkilat Kanunu'yla, Osmanlı Devleti'nin her vilayetinde, seçilmiş bir vilayet meclisi kurulmuştur (2015: 27, 28).

İşin ilginç tarafı, Âli Paşa'nın esasında Osmanlı'yı zayıflatmakta olan kapitülasyonları da kaldırmaya niyetlenmesidir. Berkes, çalışmasında bu konuya dair şunları söylemektedir (2003: 49): Âli Paşa iki şeyi kafasına koymuştur: kapitülasyonları kaldırmak ve Katolik misyonerlerin faaliyetlerini durdurmak. Ama Fransa'nın o zamanki Yakındoğu politikasının başlıca amacı, bu iki unsuru korumaktır (Yani Rumlarla Ermenileri Katoliklik'e kazandırmaktır [Berkes, 2003: 60].). Hattâ Fransa elçisi Marquis de Bonnac, krala yazdığı bir raporunda, Âli Paşa'nın iki-üç yıl daha kalması durumunda, kapitülasyonların kaybedileceği olasılığından bahsetmektedir. Zira kapitülasyonların hukukî temeli zayıftır; Âli Paşa ise bunu idrak etmiştir; bu bakımdan kapitülasyonların devamı için Fransa'nın sürekli uğraşması gerekmektedir.

Mardin ve Berkes'ten yapılan bu iki alıntı, Âli Paşa'nın her ne kadar Nâmık Kemâl'le zıt fikirlere sahip olsa da, kendi devletinin bir bakıma ayakta kalmasını istediği fikrini bize telkin etmektedir.

anlaşmazlıklarına çözüm bulan anayasal gücün lâik meclislerce şekillendirilmesidir. Sözgelimi Ermeni cemaati, kendisi için bir anayasa bile tasarlamıştır (Mardin, 2015: 27). Berkes de Yeni Osmanlılar Cemiyeti öncesinde, 1859'da, Kuleli Olayı'nın meydana geldiğini ve bunun 1856'daki Tanzimat Fermanı'na yönelik olduğunu aktarmaktadır. Kuleli Olayı, çok geçici olmuştur. Berkes, bu olayın nedenlerinin karmaşık olduğunu dile getirmektedir; dolayısıyla Kuleli Olayı'nın –Osmanlı'da meydana gelen tarihî darbeler bağlamı doğrultusundaki en uygun– amacı, ordu yardımıyla hükûmeti devirmek ve Abdülmecid'i tahttan indirerek yerine Abdülaziz'i koymaktır. Olayda adı geçen örgütün ismi ise yine araştırmalara göre değişmektedir. Kimilerine göre Şeriatı Tutma Cemiyeti olan örgütün ismi, kimilerine göre de Fedaîler Cemiyeti'dir. Söz konusu örgütün ne zaman kurulduğu ise belirsizdir; ama 1859'da meydana çıktığı aşikârdır (2003: 272).

Anayasalcılık hareketleri ise, Avrupa'da, gelişmekte olan burjuva sınıfının toplumda güçlendiği ve bu gücün kurum ve kurallarla daha da artırılmak istediği bir dönemde başlamıştır. Görüldüğü gibi, anayasalcılık hareketlerinde, bir hak ve özgürlük savaşımı vardır. Bu savaşım, Avrupa'da 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında yaşanmaya başlanmıştır. 17. yüzyıl ila 18. yüzyılda John Lock, Thomas Hobbes ve Jean-Jacques Rousseau gibi hümanist düşünürler, toplum sözleşmesi kuramını ortaya koyarak, anayasalcılık hareketlerinin argümanlarını ve referanslarını oluşturmuştur. (Ustakara, 2010: 1110).

Nâmık Kemâl'in savunduğu meşrutiyet ise, Avrupa parlamentolarının ve anayasalarının bir taklidi değildir. Örnek alınan ülke İngiltere'dir; ama Kemâl'in meşrutiyetinin kaynağı, Kur'an, hadis, fıkıh ve İslâm tarihinde olan İslâmî bir meşrutiyettir. Hâsılı Nâmık Kemâl, Avrupa parlamentarizmi ile İslâm meşveretini uzlaştırmak niyetindedir; Montesquieu ile Rousseau'nun fikirlerini İslâm şeriatıyla uyuşturmak istemiş ve Montesquieu'nun tabiî hukuk ve tabiî kanunlar dediği düşünceyi, İslâmî ve millî bir çerçeve içinde ele almıştır. Kemâl'e göre İslâmî bir parlamentarizm mümkündür (Emil, 1988: 15, 16).

3. CEMİYETE "YENİ OSMANLILAR" ADININ VERİLMESİNİN NEDENİ

Hatırlanacağı üzere, Mustafa Fazıl Paşa, *Le Nord* gazetesi kendisi hakkında yanlış haberler yayımlayınca, bir tekzip mektubu kaleme almış ve mektubun bir yerinde, "Jeune Turqie" ifadesini kullanmıştı.

Bunun esin kaynağı, Avrupa'daki Genç İtalya, Genç Fransa ve Genç Almanya hareketleriydi. Bu "Jeune Turqie" ifadesi ise, Ali Suavi ile Nâmık Kemâl'in de hoşuna gitti ve ifade, "Yeni Osmanlılar" şeklinde tercüme edildi (Lewis, 2007: 152, 153). "Yeni Osmanlılar" ifadesinin Fransızca karşılığı ise, esasında "Jeunes Ottomans" olmalıydı; ama o dönemde, Avrupalılar arasında Osmanlı'nın ulus nitelemesi olarak bir anlamı yoktu ve "Jeunes Turcs/Jön Türkler" çevirisi yaygınlaşmıştı (Ortaylı, 2015: 306).

Türkçede "genç", Fransızcada "jeune", İngilizcede de "young" olan ifade, Osmanlı Devleti'nde yabancılar tarafından iki amaçla kullanılmaktaydı: (1) Osmanlı'nın kurumlarını eski, saf haline döndürmek isteyen ıslahatçılar için, (2) şeriatı reddedip dini devletten ayırmak isteyen lâikler için. Ama söz konusu ifadeler, Osmanlı tebaası tarafından, fazla ayrım gözetilmeksizin, "devrimcilik" ve "ilericilik" anlamlarında kullanılmaktaydı. Mesela Şinasi, lâik olandı. Nâmık Kemâl ise, bu kavramı, "ilericilik" olarak idrak etmişti. Berkes, Nâmık Kemâl'in bu ifadeyi belki de kasten "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" olarak çevirdiğini söylemektedir. Ali Suavi ise bu ifadeyi "civan [*genç*]" olarak çevirmişti. Hâsılı, söz konusu ifade, Avrupa'da farklı, Osmanlı Devleti'nde farklı algılanmış ve Avrupa'ya kaçan Yeni Osmanlılar, kendilerini, "erbâb-ı şebâb" veya "civan" olarak değil, "Yeni Osmanlılar" olarak adlandırmıştı. Bu, rastgele bir seçim değildi; çünkü jönlük veya Türklük, Yeni Osmanlılar'a bir kimlik vermemekteydi (Berkes, 2003: 282, 283); çünkü onlar, milliyetlerin özgürlüğü görüşünü değil, kavimlerin Osmanlılık içinde birleşmesi görüşünü savunmaktaydı. Kaldı ki Yeni Osmanlı üyeleri kendilerini Arnavut, Çerkes, Gürcü... olarak tanımlamaktaydı (Berkes, 2003: 303 [dipnot]).

Hâsılı, cemiyetin dört ismi vardı: (1) İttifak-ı Hamiyyet, (2) Jeunes Turques, (3) Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı ve (4) Yeni Osmanlılar (Kuntay, 2010a: 289).

4. "JÖN TÜRKLER" İSMİNİN DAHA ÖNCEKİ KULLANIMLARI

Hanioğlu'nun makalesine göre bu ifadenin önceki kullanımları, sırasıyla şöyledir (2001: 584): "Genç Türkler (Young Turks)" ifadesi, dünyada ilkin, Charles MacFarlane tarafından 1828'de kullanılmıştır. Amaç, dönemin genç Osmanlı nesline atıfta bulunmaktır. Abdolinimo Ubicini ise, 1855'te, II. Mahmud dönemindeki reform hareketine katılan devlet adamlarını ve Sultan Abdülmecid döneminin batılılaşma taraftarı Tanzimat yanlılarını tanımlamak için "Jeune Turqiue de Mahmoud" ve "Jeune Turquie d'Abdul Medjid" ifadelerini kullanmıştır. "Jenune Turqiue" ifadesini kavram olarak kullanan ilk kişi, Hippolyte Eastile'dir (1857). Bu kullanımlar, büyük ihtimalle, Giuseppe Mazzini'nin "Giovine ltalia (Genç İtalya)" hareketine hatırlatma amacıyla yapılmıştır. Amerikalı misyoner Henry J. van Lennep ise, 1864 tarihli günlüğünde, Avrupa'da tahsil görmüş Osmanlı gençleri için "Young Turkey" demiştir.

"Jön Türkler" ifadesi, Osmanlı Devleti'nde ilk kez 1861'de, İbnülemin Mahmud tarafından kullanılmıştır. İbnülemin Mahmud'un aktardığına göre, 1861'de, Sultan Abdülaziz'in cülûsu sırasında, Mabeyn-i Hümayun'da görevli padişahın aktif siyaset izleyecek bir sadrazam tayin etmesine taraftar olan Ziya ve Muhtar Beyler gibi bazı gençler, "les Jeunes"ün karşılığı anlamına gelecek şekilde "Jönler" olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla bu ifade, o tarihten sonra, Mustafa Fazıl Paşa'nın maddî desteğiyle de beraber, Avrupa'da bir muhalefet hareketi örgütleyen Yeni Osmanlılar'ı tanımlamak için, bizzat Mustafa Fazıl Paşa ve Avrupa basını tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa basını bu ifadeyi kullanırken üç kaynağı göz önünde bulundurmuştur: (1) "Genç İtalya" ve (daha sonra ortaya çıkarak, hem muhalefet hareketi olan, hem de edebî bir akım teşkil eden) "Junges Deutschland (Genç Almanya)" hareketini, (2) "Mlodej Polski (Genç Polonya)" hareketini ve (3) Yeni Osmanlılar'ın edebî şahsiyetlerini.

5. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Nâmık Kemâl'in Mustafa Fazıl Paşa'nın ikinci mektubu olan açık mektubu üzerine kaleme aldığı (Birinci Bölüm'ün *Mustafa Fazıl Paşa'nın İki Mektubu* başlıklı yedinci kısmında bahsedilen) tarihsiz makale, hatırlanacağı üzere, *Gazette du Levant*'a hitaben yazılmıştı. Kemâl, bu makalesinde, okuyucuya, Yeni Osmanlılar Cemiyeti hakkında şu bilgileri vermişti (Kuntay, 2010a: 290, 291):

1. (Yeni Osmanlılar) "hürriyet" unsuruna gönül vermiştir.

2. Fikir serbestliğini gasp etmek gibi bir kötülüğü hatıra bile getirmemektedir.

3. Fırka[62], dünyaya geç gelse bile, batı eğitiminden, babalarından ve büyük biraderlerinden ziyadesiyle istifade edecek kadar mutlu insanlardan oluşmaktadır.

4. Fırkanın üyelerini bir araya getiren bağ, uhuvvet-i efkâr [*fikir kardeşliği*] ve karabet-i kalptir [*gönül yakınlığıdır*].

5. Mustafa Fazıl Paşa, cemiyetin reisi değildir; cemiyet üyelerinin Mustafa Fazıl Paşa'ya aşinalığı bile yoktur.[63]

6. Cemiyet olarak zorluk yaşanması doğaldır; zira fikirlerimiz farklıdır.

7. Zorluk yaşamanın da bir önemi yoktur; zira büyük hizmetler, yükselmek isteğiyle vücuda gelmektedir.

8. Erbâb-ı Şebab [*Gençliğin Âlâsı*], vatanları uğruna zorluk çekmekten çekinmemektedir. Cemiyet üyeleri, pek küçük bir kuvvetle büyük bir devlet meydana getiren Osmanlı kahramanlarının kalplerindeki hislerinin mirasçılarıdır.

9. Islahat arzusu yeni değildir; yaşanan yıllara gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde var olmuştur.

10. Cemiyet üyelerinin devlette hizmet alan memurlar olması, üyeleri, mevcut fenalıkların kaynağı yapmamaktadır. Yeni Osmanlılar hizmettedir; ama hükûmette değildir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin oluşumu ve varlık amacının maddeleri, Nâmık Kemâl tarafından yukarıdaki gibi sıralandı. Fakat ilerleyen zamanla beraber ilk

[62] Nâmık Kemâl bu oluşuma yer yer "fırka", yer yer de "cemiyet" demektedir. Ebüzziya Tevfik'in *Yeni Osmanlılar Tarihi* adlı eserinin (1973) 228. sayfasının dipnotunda, kitabı günümüz Türkçesine uyarlayan Şemsettin Kutlu, Tevfik'in, kitabın orijinalinde "fırka" kelimesini kullandığını ve "fırka" kelimesini hem Nâmık Kemâl'in hem de Tevfik'in "belli bir amaç için bir araya gelmiş kimseler"i kast etmek için tercih ettiğini belirtmektedir.

[63] Nâmık Kemâl'in makalesindeki bu maddede yer alan "aşinalığı bile yoktur" kısmı, mevcut durum ile çelişki arz etmektedir. Zira Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlıları bizzat finanse etmiş, hattâ onlara bazı konularda baskı bile uygulamıştır. Nâmık Kemâl, muhtemelen, Mustafa Fazıl Paşa'nın kendileriyle olan münasebetine dair asılsız iddiaları def etmek için böyle bir ifade kullanmıştır.

kurulduğu günkü halinden çıkan cemiyet, Avrupa'ya sürülen üyelerinin arasında çıkan fikrî ihtilâflar ve çıkar çatışmaları yüzünden dağıldı ve üyeler kendilerince farklı yollar almaya başladı.

Ebüzziya Tevfik'e göre (1973: 79) Yeni Osmanlılar'ın üye sayısı 245'i bulmaktaydı. Cemiyette neredeyse her kesimden üye bulunurdu (halk tabakasından kişiler, vezir, din adamı, bilimadamı, yüksek rütbeli asker, yüksek rütbeli memur...).[64] Cemiyete ilk zamanlarda üye olmak kolaydı; ama sonraları zorlaştı. Çünkü üyeler belirli kıstaslardan geçirilerek alınmakta; bu kıstaslara uyan insanları bulmaksa gitgide güçleşmekteydi. Var olan üyeler, numaralandırma sistemiyle şifrelenmişti. Şöyle ki; cemiyet, 35 adet 7'lik birliklerden mürekkepti. Bu 7'ler de giderek katlanıyor ve her 7'lik bölüğün son hanesi, o bölüğün başkanının numarası oluyordu. Bunun tek istisnası, ilk bölüktü. İlk bölüğün başkanı olan Nuri Bey'in numarası 7 değil, 1'di; ama ondan sonra gelen her bölüğün başkanının numarası, 7'nin bir katıydı. Mesela ikici bölüğün başkanının numarası 14, üçüncü bölüğün başkanının numarası 21, dördüncü bölüğün başkanının numarası 28'di ve bu sayı, katlana katlana, 7'nin 35. katı olan 245'e kadar uzanıyordu. Kitabın yazarı Ebüzziya Tevfik'in kendisi bile cemiyete girdiği zaman, cemiyette hâlihazırda 14 tane 7'lik bölük bulunmaktaydı. Bu bakımdan Tevfik'in numarası, yedinin on beşinci katı olan 105'ti. Hâsılı Yeni Osmanlılar'da 35 bölük vardı; son bölüğün başkanı, Kolağası Süleyman Efendi'ydi ve numarası da 7'nin 35. katı olan 245'ti (Tevfik, 1973: 78, 79). Bu bilgi, Süleyman Kâni İrtem'in eserinde de yer almaktadır (2004: 10): *"Süleyman Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne, otuz beşinci yedinin reisi olarak –her altı kişiye bir reis olduğunu evvelce yazmıştık– dâhil olmuştu."*

Cemiyetin düşünsel yapısı, Mardin tarafından şöyle özetlenmektedir: Yeni Osmanlılar arasında dört grup reformcu vardı. İlk grup, Mehmed Bey-Halil Şerif-Mustafa Fazıl merkezliydi ve bunlar, geçmişten kurtulma ve liberal gelişme fikrini savunmaktaydı. En evrensel olan davaya ve insanlığın kardeşliği ile alâkalı davaya gönül vermeye en yakın kişilerdi. Mustafa Fazıl Paşa ise gevşekti ve kişisel menfaatleri uğruna ilkeleri bir tarafa bırakmaya en hazır kişiydi. İkinci grup ise Nâmık Kemâl'ce temsil edilmekteydi. Kemâl, batı fikirlerinin takipçisiydi; anahtar

[64] Yeni Osmanlılar, bürokrat asker ve ulema sınıfından da destek görmüştür. Fakat bu bürokratlar, Tanzimat dönemindeki bürokratik elitinin düşük rütbeli bürokratlarıdır. Ordunun bürokrasinin gerisinde kalması, orduyu da Yeni Osmanlılar safına itmiştir. Ulemanın çoğunluğu da Yeni Osmanlılar safındadır (Mardin, 2015: 139). Yeni Osmanlılar'ın din adamları arasındaki müttefikleri de düşük rütbeli ulema, imam ve vaiz gibi kişilerden oluşmaktadır (Mardin, 2015: 161).

kelimeleri ise “hürriyet” ve “millet” idi. Nâmık Kemâl, akılcı ve romantik bir şairdi; bu yönüyle de halkı etkilemişti ve ilk grupta yer alan Mustafa Fazıl ile Halil Şerif’e oranla halka daha yakındı. İkinci gruptaki Ali Suavi, halkın temsilcisiydi; Ziya Paşa ise Bâb-ı Âli’yle ve nazırlarla bir kavga içindeydi; saray adamıydı ve pek ideolojik değildi (2015: 92, 93). Bunlara ek olarak, Ortaylı’nın analizi verilebilir: Şinasi, lâik-ulusçuydu; Nâmık Kemâl, modernleşmeci-İslâmcıydı; Ali Suavi ise İslâmcılık-lâiklik ile Türkçülük-Osmanlıcılık arasında gidip geliyordu (2015: 297). Buradan da görüleceği üzere, Yeni Osmanlılar, siyasî programları belirli çizgilere sahip olan ve politik eylemlerinde uyum yakalamış düşünürlerden oluşmamaktaydı. Cemiyet düşünceleri arasında anayasacı liberalizm de vardı, modernist İslâmcılık da, olgunlaşmış Türkçülük de, sosyalizm de (Ortaylı, 2015: 307).

Türköne, salt Yeni Osmanlılar Cemiyeti üzerinden değil, Tanzimat dönemindeki düşünürlerin toplamı üzerinden, onların *siyasal mücadeleye bakış açısı* bağlamında bir ayrıma gitmektedir (1991: 91): İlk sınıf, siyasal eylemden önce mutlaka halkın aydınlatılması gerektiğini savunmakta ve tüm çabasını batı bilimini ve düşüncesini halka aktarmaya çalışmaktaydı. Bu ilk grup iktidarla uzlaşmıştı. Mesela Ahmet Midhat Efendi bunlardan biriydi. Şinasi ise, her ne kadar iktidarla uzlaşmasa da, hayatının son devresinde bu sınıfta yer almıştı. İkinci sınıf, doğrudan eyleme geçerek merkezî iktidara sahip olmaya veya söz geçirecek bir mevkide bulunmak yoluyla kötü gidişe son verip akıllarındaki projeyi uygulamaya çalışmaktaydı. İşte Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, bu ikinci sınıfa aitti. Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa, Kanun-ı Esasî’nin hazırlanmasında rol oynayarak, bu ikinci sınıfın kısmen başarıya ulaşmış örneklerini teşkil etmişlerdi.

Bu farklı tavır ve inançlara sahip olmalarına rağmen, üyeleri, Yeni Osmanlılar çatısı altında bir araya getiren bir unsur vardı: Âli ve Fuad Paşaların yönetimine duyulan ortak hoşnutsuzluk. Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devlet adamlarının başaramadığını, meşrutî ve temsilî bir yönetim ile başaracak, bunu yaparken de araç olarak gazeteciliği kullanacaklardı (Mardin, 2015: 93). Kuntay da Yeni Osmanlılar’ın söz konusu ortak sebep dolayısıyla bir olduğunu söylemekte; ama Âli ve Fuad Paşaların yerine geçecek olan kişinin kim olacağı konusunda Yeni Osmanlı üyelerinin farklı düşündüğünü belirtmektedir. Kuntay’a göre birbirinden bu kadar farklı âzâları bulunan bir cemiyetin bünyesi, parçalanmaya mahkûmdu. O kadar ki, Yeni Osmanlı üyeleri, kendi oluşumlarını isimlendirirken bile ihtilâfa düşmüştü. Bu oluşuma kimi “cemiyet” demiş, kimi de “komite” adını vermişti

(2010a: 359). Yanı sıra, cemiyetin ortak noktası meşrutiyet olmasına karşın (Kuntay, 2010a: 363), üyeler, üslup konusunda da farklılaşmıştı. Sözgelimi Nâmık Kemâl, kalemle meşrutiyet isterken, (Mardin'in "grubun lideri" dediği) Mehmed Bey, bunu tabanca ile arzulamaktaydı (Kuntay, 2010a: 360).

Yeni Osmanlılar, mevcut hükûmeti idare edenleri (Âli ve Fuad Paşaları) istememelerine rağmen, Osmanlı'nın saltanatına ve hilafetine ve o dönemin padişahı olan I. Abdülaziz'in şahsına yönelik bir memnuniyetsizlik içersinde değillerdi. Zaten öyle olsaydı, Yeni Osmanlılar başından beri cumhuriyeti hedeflerdi. Üyeler, daha ziyade, Bâb-ı Âli'yi tenkit etmekteydi. Zira Paşalar, çevrelerinde yer alan nazır adayı meslektaşları ve yüksek devlet memuriyetlerini tekelleri altında bulunduran dar bir devlet adamı ile beraber esir aldığı Sultan'ı devlet politikası oluşturmada yetkisiz bırakıyordu (Mardin, 2015: 124, 125). Özellikle Nâmık Kemâl'in yapmak istediği, Bâb-ı Âli'nin (yani devletin) halka dayanmasıydı (Ülken, 1939: 610).

Paşaların ön plana çıkıp sultanın pasif kalmasını, Sander, şöyle anlatmaktadır (2009: 336, 337): II. Mahmud'un reformlarına gerçek bir devamlılık katan padişah, II. Abdülhamid'di. (Aradaki padişahlar ise şunlardı: I. Abdülmecid [1839-1861], I. Abdülaziz [1861-1876], V. Murad [1876-1876].) II. Mahmud dönemindeki reformlarla, yüksek kademeli memurlara memuriyet güvencesi sağlanmıştı ve bu durum, bürokratik esnekliği azaltarak, gücü sultandan alıp yüksek memurlara kaydırmıştı. Siyasal güç, reform yanlılarının elin geçince, ağırlık, bu sivil bürokrasi içindeki yeni diplomatik elitin elinde toplandı. Sivil bürokrasinin ağırlık kazanması da tesadüf değildi; zira yüksek rütbeli devlet adamları ülkeyi başarılı bir şekilde yönetmişlerdi. Tabiî bunda, hem sultanın zayıf olmasının, hem de o dönem Osmanlı'sında İçişleri Bakanlığının yerini tutacak bir memuriyetin olmamasının ve bu eksikliği, sadrazamın tamamlamasının da payı vardı. İşte bu unsurlar bir araya gelince, II. Mahmud ila II. Abdülhamid arası dönemde hem büyük bir siyasî istikrarsızlık yaşandı, hem de reformlarla dolu bir dönem meydana geldi.

6. YENİ OSMANLILAR VE İSLÂM SENTEZİ

Etkin yıllarını 1867 ila 1878 yılları arasında yaşamış Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerini bir araya getiren unsurlardan bir diğeri de İslâm'dır. Cemiyet, fikirlerini, İslâm ile sentezleyerek meydana getirmeye çalışan ilk düşünürlerden oluşmaktadır (Mardin, 2015: 10). Cemiyetin diğer özelliği, romantizmden de kaynaklanan şiddetli bir vatanperverlik duygusu içinde olmalarıdır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde, geniş bir etnik ve dinî yapı içerisinde, vatan denen parçanın neresi olduğu sorunu temelinde, kimlik sorunsalı, Osmanlı-Türk-İslâm-Müslüman kimlikleri etrafında gidip gelmelere yol açmıştır (C. Aslan, 2010: 112).

Yeni Osmanlılar, siyasî fikirlerini açıklarken, İslâm'ın siyaset teorisinin kelimelerine başvurmuş ve "adalet", "biat [*kabul ve tasdik etme*]", "icma-i ümmet [*bütün halk*]" ve "meşveret [*danışma*]" gibi kavramlar kullanmışlardır. Mardin'e göre Yeni Osmanlılar, dört İslâmî kaynaktan faydalanmıştır: (1) Kur'an yorumcularının siyaset teorisi, (2) İslâmiyet'teki siyaset felsefecilerinin siyasî felsefesi, (2) İslâmî siyasetnamelerin oluşturdukları pratik öğütler ve (4) seküler kanunlar ve devleti yücelten Türk-İran-Moğol nazariyeleri (2015: 95).[65]

Kaplan'a göre Osmanlı'nın ilk düşünürlerini oluşturan Yeni Osmanlılar'ın İslâmcı olmalarının izahı şöyledir (1948: 24): Avrupa, Osmanlı Devleti'nin kendisine oranla geride kalmasını dine bağladığından, din kaynaklı itham, Osmanlı kamuoyunda bir dinî akis uyandırmıştır. Bunun nedeni, Osmanlı halkının, İslâm'ın

[65] Moğolların konuyla alâkası şuradan gelmektedir: Moğollar, Türkler için yaygın olmayan bir özelliğe sahiptir: Halk, hükümdarın iradesine sorgusuzca ve tam bir bağlılıkla teslim olmaktadır. Bu bağlamda Moğollar, askerî bakımdan Ortadoğu'yu etkileyip bunaltmış ve İslâm ülkelerinin büyük bir kısmına hâkim olmayı başarmıştır. Bu durum da, İslâm ülkelerinde, Moğolların yönetim metotlarının etkili olduğu kanısını uyandırmıştır. Mutlakıyetçi bir Moğol modası başlamış ve İslâmî örf kavramı ile seküler kanun koyuculuğun Türk pratiği bir araya gelerek, şeriat dışı kanun koyma işi artık meşru görülmüştür. Osmanlı sultanları da şeriatın dışında kalan konularda kanun koyuculuk işini kendi üzerlerine almıştır (Mardin, 2015: 19). Bu doğrultuda bir kamu hukuku meydana gelmiş ve bu kamu hukukunun gövdesini, kanunname ve yasaknameler oluşturmuştur. Veraset, evlilik, haksız fiiller ve özel hukukla ilgili konularsa, şeriatın ışığında karar verilmesi için ulemaya bırakılmıştır (Mardin, 2015: 120).

İnalcık, bu konuda, Osmanlı'nın, bir İslâm devleti olmasına karşın şeriatı aşan bir hukuk nizamı geliştirdiğinden bahsetmektedir. Bunu ortaya çıkaran unsur, örftür. Örf, hükümdarın, kendi iradesine dayanarak, şeriatın kapsamına girmeyen sahalarda kanun koyma yetkisidir. Osmanlı Devleti'nin bu yetkiye erişmesini mümkün kılansa, Osmanlı'dan evvel kurulmuş olan Müslüman-Türk devletleridir (2015: 87-88). İslâm devletlerinin dinî ve siyasî boyutlu bir ümmet anlayışının karşısında, Türk-Müslüman ve sonra Moğol devletlerinde, devlet kavramı, siyasî ve icraya dayanan bir birim olarak, mutlak ve üstün bir mahiyet kazanmış, sadece devletin menfaat ve ihtiyacını göz önünde tutan bir örfî hukuk anlayışı gelişmiş ve bu örfî hukuk, İslâm devletlerince benimsenmiştir (İnalcık, 2015: 90). Örfî hukukun, yani şeriat dışındaki hukukun Osmanlı Devleti'nde en hâkim olduğu dönem ise, Fatih Sultan Mehmed dönemidir. Sultan Mehmed, mutlak olan otoritesini hakkıyla gerçekleştirmek için, devlet teşkilatında kendi kanunlarıyla yenilikler yapmıştır (İnalcık, 2015: 97).

en doğru hayat tarzı olduğuna inanan bir topluluk olmasıdır. Osmanlı kamuoyunda Avrupa yeniliğine karşı bir düşmanlığın başlaması neticesinde, kamuoyu İslâm'a sarılmış ve din, Osmanlı'nın meşru müdafaa aracı olmuştur. Yenilik hareketleri de bu bağlamda İslâm'ın esaslarıyla uzlaştırılmaya çalışılınca, büyük devletlerin Panslavizm ve Pancermenizm siyasetine karşılık Osmanlı düşünürleri indinde bir Panislâmizm akımı meydana gelmiştir. Bu bakımdan Osmanlı düşünürlerinin şeriatçı, İslâmcı ve İttihad-ı İslâm'ı savunan kişiler olmaları, onların Avrupa'ya verdikleri bir tepki olarak algılanmalıdır. Türköne'ye göre Yeni Osmanlılar'ın İslâm'a yönelmelerinin sebebi, onların batıdan aktardıkları fikirlerin Osmanlı düşüncesi ve geleneğinde karşılığının olmamasıdır. Avrupa'da bulunan, ama Osmanlı'da olmayan bu felsefî birikim ve gelenek, acil çözüm arayışı bağlamında, Yeni Osmanlılar'ı hem kendi fikrî miraslarına hem de batıda gördükleri yeniliklere faydacı bir biçimde yaklaşmak zorunda bırakmıştır. Bu da onların İslâm'a sarılmalarıyla neticelenmiştir (1991: 96). Ortaylı da, Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda yaşadığı felaketlerin tesellisinin İslam'ın ideoloji haline getirilmesiyle arandığını belirtmektedir (2015: 203). Üstelik 19. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında bir Osmanlı düşünürünün, şeriattan bağımsız, tamamıyla dünyevî bir hukuk düşünmesi, henüz erkendir ve İslâm kültürüyle yoğrulmuş bir zihin için dinden sıyrılmış yasalar düşünmek, o dönemde güçtür (Dumont, 1988: 55).

Nâmık Kemâl, bu bağlamda, Arapların Osmanlı'ya bağlılığının düştüğünden şüphelenerek İslâm kardeşliği ile hilafete bağlılık düşüncelerine güvenmiştir. Dünyadaki Müslümanlar ise, 19. yüzyılın ikinci yarısında, himaye ve liderlik için Türk padişahlarına dönmeye hazır bir haldedir. Kaldı ki Hindistan'da 1857-1858 askerî ayaklanmasından sonra Moğol İmparatorluğu'nun son kalıntılarının kaldırılması, o ülkenin Müslümanlarını bir Müslüman hükümdardan da yoksun bırakmıştır. Nâmık Kemâl, 1870'lerin başında, İslâm dünyasına karşı batı tehdidinin farkında olduğundan, İslâmiyet'i bu tehdide karşı korumak için, Osmanlıların liderliği ele almasını istemiştir. Tabiî, Nâmık Kemâl'in Panislâmizm'i, siyasî olmaktan çok kültüreldir ve modernleşme arzusuyla alâkalıdır. Osmanlı Devleti, Müslümanların Avrupa'ya en yakın olduğu topraklardaki devlet olduğundan, modernleşme yolunda diğer İslâm devletlerine nazaran daha ileridedir; dolayısıyla bu yolda İslâmiyet'in de tabiî bir lideridir (Lewis, 2007: 176).[66]

[66] Türköne, İslâm'ın Yeni Osmanlılar'la beraber siyasallaştığını da dile getirmektedir: İslâmiyet, ideolojik bir din değildir; fakat Osmanlı'da, batı toplumlarında yaşanan süreçlerin bir benzeri

7. ŞİNASİ EFENDİ'NİN ÖNEMİ

Yeni Osmanlılar'ı meydana getiren kişiler, birer filozof veya ilim adamı değildi. Onlar sadece erbab-ı kalemdi (yazardı) (Mardin, 2015: 16). Erbab-ı kalem olmaları, Yeni Osmanlılar'ı kuranların hemen hemen hepsinin Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalışmış olmasından kaynaklanmaktaydı. (Tanpınar, bu odanın yanında Mühimme Kalemi[67] ile Mabeyn-i Hümayun[68]'u da eklemektedir [2014, 226].) Bu oda, Yeni Osmanlı olacak isimlere, daha o zamanda, imparatorluğun dış ilişkilerinin yürütülüş şeklini ve Avrupa'nın siyasî sistemlerini öğrenme fırsatını sunmuştu (Mardin, 2015: 19). Tercüme Odası'nın kilit ismi, Şinasi'ydi; Yeni Osmanlılar'ı teşkil edecek kişilerin entelektüel temellerini atan kişi oydu. Şinasi, yakın geleceğin Türk düşünürleri, 19. yüzyılın ortasında Avrupa'da geçerli olan edebî, sosyal ve siyasî kavramlarla tanıştırmıştı (Mardin, 2015: 281). Tanpınar da bu bağlamda Şinasi'ye çok önem vermektedir (2014: 166): Tanpınar'a göre 1859 ila Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulduğu tarih olan 1865 yılları arasında, fikir ve sanat hayatında yapıcı rol oynayan üç isim vardır: Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Münif Paşa ve İbrahim Şinasi Efendi. Bu üç isim, gelecek neslin faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Şinasi ise gerçekten bir yol açıcıdır. Her şey onunla başlamıştır.

Şinasi, Nâmık Kemâl'i de derinden etkilemişti. Nâmık Kemâl'i siyasî muhite tanıtan ve Mustafa Fazıl Paşa'yla *Courrier d'Orient* gazetesinin sahibi Jan Pietri'yi

---

yaşanmadığı için, ideoloji denen fikir yapısı ortaya çıkmıştır. Bu da, geleneksel İslâm'ın değerlerinin, batıdan gelen ideolojik düşünce yapısıyla kaynaştırılması ve bu kaynaşmanın İslâmiyet'in ideoloji formu içinde yeniden sistemleştirilmesiyle mümkün olmuştur (1991: 25). İslâmcılık, geleneksel İslâm'dan farklıdır. Bunun sebebi, dinin kendisini doğrulama biçiminin değişmesidir. Yani İslâmcılık, İslâm dininin bir rasyonellik çerçevesinde meşrulaştırılması demek olmuştur. Bu da İslâm dininin dünyevîleşmesi demek olmaktadır (1991: 26). Artık İslâm dinine, batılı ideolojiler gibi, akla uygun bir sistem olarak bakılmaktadır (1991: 27). Bunun diğer bir anlamı da, İslâm'ın artık diğer dinleri rakip olmaktan çıkarması ve pozitivizm gibi, 19. yüzyılın felsefî akımlarını kendine rakip olarak görmesidir (1991: 28). Hâl böyle olunca, İslâmcılık artık cemaatleri değil, kitleleri ele almaya başlamış ve bu açıdan İslâm dini, yeniden ama farklı bir çerçevede siyasetin merkezine yerleşmiştir (1991: 32). Türköne, İttihad-ı İslâm düşüncesinin neden Osmanlı Devleti'nde çıktığını ise şöyle açıklamaktadır: Osmanlı Devleti, beş yüz senedir dünyanın en güçlü İslâm devleti konumunda olmuştur. Bu ihtişamını, çökerken bile korumasını bilmiştir. Diğer İslâm devletleri ise böyle değildir. Mesela İran, Şii olması dolayısıyla kendi sınırları ötesine nüfuz edememiştir; Fas ise, küçük bir devlet olduğundan, etkisiz kalmıştır (1991: 149). Hızla sömürgeleşen İslâm ülkeleri içinde Osmanlı Devleti'nin varlığı, bu doğrultuda tek teselli kaynağı olmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde halifelik makamını da ön plana çıkarmıştır (1991: 170).

[67] Mühimme Dairesi: Bâb-ı Âli'de, saraya gönderilecek sadaret tezkirelerinin hazırlandığı ve önemli konuların kaleme alındığı bürodur. Mühimme defterlerini (Dîvan-ı Hümayun'da alınan kararların yazıldığı defterleri) yazan kâtipler de burada çalışmışlardır (Sakaoğlu, 1985: 94).

[68] Mabeyn-i Hümayun: II. Mahmud'dan itibaren padişahların resmî yaşayışlarını geçirdikleri sarayın ana dairesidir. Padişahlık resmî büroları bu bölümdedir. Bâb-ı Âli nasıl hükûmet makamı ise, Mabeyn de saltanat makamıdır (Sakaoğlu, 1985: 78).

tanıyan da Şinasi'ydi (Kaplan, 1948: 26). Söz konusu isimler, Nâmık Kemâl'in hayatında önemli roller oynayan isimler olacaktı. Şinasi, halkı seven de bir adamdı. Eserlerindeki dil, halkın anlayabileceği düzeydeydi. "Halk", "vatan", "millet" kelimelerini açık ve bugünkü anlamıyla kullanmaya başlayan ilk kişi oydu (Kaplan, 1948: 45). "Millet meclisi", "efkâr-ı milliye [*millî düşünceler*]", "efkâr-ı umumiye [*kamuoyu*]", "millet-i Osmaniye [*Osmanlı milleti*]", "hubb-ı vatan [*vatan sevgisi*]", "hürriyet" gibi daha birçok kelimeyi Şinasi getirmiş, hattâ Nâmık Kemâl'in bu kelimeleri diline dolamasına vesile olmuştu (Kaplan, 1948: 46).[69]

Unutulmamalıdır ki Tercüme Odası da bir Bâb-ı Âli kalemi idi. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde yetişmiş olmalarına rağmen, bu müstakbel düşünürler grubu, Bâb-ı Âli reformcularından farklıydı. Ne de olsa bu grubun amacı, ikbal peşinde koşturup devletin en yüksek mevkilerine yükselmek ve belirledikleri politikaları bu mevkideyken uygulamak değildi. Geleceğin düşünürleri, kendi ideolojilerinin teorik çatılarını Tercüme Odası'ndayken kurmuştu (Mardin, 2015: 28). Karataş da bu ikbal konusunda Nâmık Kemâl için, "devrinin yeni bir insan tipi" demektedir. Nâmık Kemâl, eserlerinde de ideal insanı hayal ve tasvir etmiştir. Bu bakımdan kendini hep devlet adamı gibi değil de halk adamı gibi yetiştiren Kemâl, bu ideale uygun olarak, hayatının hiçbir devrinde mevki ve makama düşkün olmamıştır (2011: 57).

8. TERCÜME ODASI'NIN TARİHÇESİ

19. yüzyıla gelindiğinde, Dışişleri Bakanlığının yerini tutan Reisü'l-Küttab[70] Dairesi, Osmanlı'nın devlet idareciliğinde gitgide önem kazanmaya başlamıştı (Sander, 2009: 329). Birçok daire, Reisü'l-Küttab Dairesine bağlıydı. Bunlardan biri, Dîvan-ı Hümayun Tercümanı idi. İlkin saraydaki dîvana hizmet eden çevirmenler, dış ilişkilerin gelişmesi ve Reisü'l-Küttab Dairesinin artık bu işlere bakmasıyla, söz konusu bakanlığın çevirmeni olmaya başladı. Bu çeviri görevi, 1821 tarihine kadar İstanbul'daki Yunan ailelerin tekelinde kaldı (Sander, 2009: 330). III. Selim'in

[69] Fakat Şinasi ile Nâmık Kemâl'in ilişkisi bir yere kadar sürmüştür. Mesela Şinasi, Nâmık Kemâl'i Paris'te soğuk bir şekilde karşılamıştır. Bunun sebebi ise, fikrî görüş ayrılıklarıdır. Şinasi, lâikliğin ve ulusçuluğun temsilcisidir; yani Nâmık Kemâl'den tamamen farklıdır. Şinasi'nin böyle bir siyasî görüşe sahip olması ve sahip olduğu görüşleri kavramlaştırmaya çalışmak istemesi, onu dil ve anlam sorunlarına yöneltmiştir (Berkes, 2003: 283).

[70] "Katiplerin başkanı" demektir. Klasik Osmanlı divanındaki yazıcıları şefine, aynı zamanda da dışişleri ile ilgili olan yüksek görevliye denmektedir. Bu görev, 1836'da kaldırılmıştır (Sakaoğlu, 1985: 108).

(1789-1807) saltanatı bitince, diplomasi zayıflamaya başladı. 1821'den sonra Dîvan-ı Hümayun'daki Yunan tercümanların işine son verildi ve yerine Bâb-ı Âli'de bir Tercüme Odası kuruldu (Sander, 2009: 333). Kurulma sebebi ise şuydu: Dîvan-ı Hümayun tercümanları, Fenerli Rumlar arasından seçilmekteydi; ama bazı tercümanların 1821'de Mora'da yaşanan Rum isyanı dolayısıyla Eflak ve Boğdan'daki isyancılara mektup yazdıkları anlaşılınca, hem tercümanlar aynı yıl idam edildi, hem de Bâb-ı Âli'yi yanlış bilgilendirdiği anlaşılan Rum maslahatgüzârları azledildi. Dolayısıyla bir tercüman açığı meydana geldi. Tercüman yetiştirmek maksadıyla ders verilmeye başlanması da Tercüme Odası'nın yolunu açmış oldu. Dış politika deneyimi ve geleneğine sahip olmayan Müslüman bürokratların yokluğu da bu odanın kurulmasına etki etti (Akyıldız, 2011: 504).

Oda, II. Mahmud'dan sonra Müslümanların yönetimine bırakıldı (Ortaylı, 2015: 145). Bu odanın büyümesi, kalifiye eleman sıkıntısı yaşandığı için ancak 1830'larda başladı. (Sander, 2009: 333). Bu oda önemliydi; zira yakın geleceğin bazı sadrazamları bu odadan çıkacaktı (Sander, 2009: 334). Üstelik bu dönemde diplomatik temaslar da imparatorluğun hayatta kalması için giderek önem kazanmaya başlamıştı. Osmanlı idaresinin ciddî bir boyut kazanan bu iletişim sorunu, Tercüme Odası'nda yetişen kişilerce çözülecekti. Bu bakımdan bu oda, salt bir devlet dairesi değil, genç memurlara zamanın diplomasi dili olan Fransızcayı da öğreten bir eğitim kurumu oldu. Sultan II. Mahmud, 1834'te, Avrupa'nın büyük başkentlerinde askeriye ve tıbbiye okullarının yanı sıra büyükelçilikler de kurdu. Yeni büyükelçiler, maiyetlerinde genç Osmanlı kâtiplerini götürdüler ve böylece, modern görünümlü bir kadronun meydana gelmesine önayak oldular (Zürcher, 2012: 74). Hâsılı 1821'de kurulan Tercüme Odası, 1839'dan sonra bir mektep halini aldı. Salt yabancı lisan öğretmekle kalmayan oda, aynı zamanda, yeni bir dünya görüşünün ve siyasî idealin geliştiği bir ortam haline geldi. Öyle ki, Nâmık Kemâl gibi yazarlar, bu ortamdayken şahsiyetlerini idrak etti (Tanpınar, 2014: 150). Bu oda reformcu bürokrasi için iyi bir okul da oldu (Ortaylı, 2015: 145). O kadar ki, II. Mahmud, Mart 1836'da, Reisü'l Küttab Dairesini, Hariciye Nezaretine dönüştürdü ve Tercüme Odası bu nezaret bünyesine nakledildi. 20 Şubat 1841 tarihli bir belgeye göre oda, kadro ve teşkilât bakımından tam anlamıyla gelişmişti; söz konusu tarihte ise odanın mevcudu tercümanla birlikte otuz kişiydi. Nâmık Kemâl ise 1857 ila 1865 yılları arasını bu odada geçirdi (Akyıldız, 2011: 505).

9. YENİ OSMANLILAR CEMİYETİ'NİN DAĞILMASI

Kuntay'a göre cemiyet, üyeler Avrupa'dayken, Nâmık Kemâl'in dayandığı yerlerden yıkılmıştı: güvendiği Veliaht Murad'dan, inandığı Prens Mustafa Fazıl'dan, sevdiği Kânipaşazâde Rifat'tan ve Avrupa'ya beraber kaçtığı Ziya Paşa'dan (2010a: 562). Kemâl ve arkadaşlarının içinde bulundukları hâl önemliydi; zira onlar, Osmanlı Devleti'ndeki ilk efkâr-ı umumiye [*kamuoyu*] idiler. Nâmık Kemâl ile arkadaşlarının Avrupa'ya kaçması, bu efkâr-ı umumiyenin manzarasını artırmıştı; ama üyeler birbiriyle kavgaya başlayınca, efkâr-ı umumiye diye bir şeyin kalmadığı anlaşıldı (Kuntay, 2010a: 571).

Tevfik, bu dağılmayı şu veciz ama tesirli sözle daha iyi açıklamaktadır (1973: 531): *"Ama, düzen tamamıyle çözülmüştü. Toplu olarak tek bir maksada yönelme gücünü yitirmiştik."*

Tanpınar'ın yorumu ise şu şekildedir (2014: 228): Yeni Osmanlılar, tutuklamalar ve bazı üyelerin Avrupa'ya kaçması yüzünden fiilen dağıldı; bir fikir hareketi olarak ve birkaç yazarın devam ettirdiği bir mücadele olarak sürdü. Âli Paşa'nın ölümünden sonra ise bu hareket, yalnızca Nâmık Kemâl'in etrafında toplananların yayınlarında var olacaktı.

Yeni Osmanlılar'ın neden doğrudan cumhuriyet değil de anayasal monarşi istediğin dair aranacak olan cevaba dair bir ipucu, Vambery[71]'den öğrenilebilir (Vambery'den aktaran Kuntay, 2010a: 364): *"Bunlar ihtilâlcidirler, fakat saltanat hanedanına bağlı ihtilâlciler. Tıpkı o sadedil Almanlar gibi ki, cumhuriyet isterler, fakat bu cumhuriyetin başında bir grandük bulunarak."* Arı'nın makalesinde ise bu konuya dair şöyle bir ipucu bulunmaktadır (2010: 93): Nâmık Kemâl'in cumhuriyeti istememesinin sebebi, o dönemin koşullarında cumhuriyetin ilanının imkânsız olmasıdır. Tabiî bu olanaksızlık, o an için geçerlidir; daimî değildir. Zaten Nâmık Kemâl de halkın onaylaması neticesinde cumhuriyet yapmanın hakkını dünyada kimsenin inkâr edemeyeceğini belirtmektedir. Başka bir kaynağa göre ise (Mardin, 1974: 46) Nâmık Kemâl, bir ulusun alınyazısını kendisinin tayin edeceği bir rejimin inşa edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu rejim, Osmanlı hanedanı yönetiminde kurulmalı ve yasama kuvveti, hanedanın elinden alınmalıdır. Bu rejim için

[71] Vambery (1832-1913) Peşte'de, fakir bir Yahudi ailesinde doğmuştur ve hayatını kazanmak için İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da altı yıl kalmıştır. Türkçe-Almanca sözlük hazırlamış ve paşaların konaklarında yabancı dil öğretmenliği yapmıştır. Hattâ bu yolla, Âli ve Fuat Paşaları tanıma imkânı da bulmuştur (Berkes, 2003: 301 [dipnot]).

meşrutiyet yoluyla Avrupa parlamentolarını taklit etmek gerekmektedir. Nâmık Kemâl'in bu hususta neden Osmanlı hanedanını toptan yok etmek istemediğinin yanıtı ise, aynı kaynağın bir sonraki sayfasında yer almaktadır (Mardin, 1974: 47): Nâmık Kemâl'e göre, İngiltere'de olduğu gibi padişahın her şeyden soyutlandığı ve yönetimin yalnız vekillere bırakıldığı bir sistem olmamalıdır; çünkü padişah, adalet görevinin icrasına şer'an memurdur. Anayasa içinse, Fransa'nın anayasal hükümlerini biraz değiştirerek memlekete uyarlayıp uygulamak gerekmektedir; bunun da sebebi, Tanzimat ile Islahat fermanlarının, bir anayasa gibi kuvvetli, açık ifadeli ve kesin hükümlü olmamasıdır. Kemâl'e göre ayrıca, bir ulustaki çoğunluğun kararı, hükûmeti meydana getirmektedir. Amaç, alınan kararların hakkının korunmasıdır. Böylesi bir hükûmetin meşruluğunu sağlayan bir delil ise, İslâm ve Osmanlı teamülü, yani şeriattır. Şeriat, gökten inme bir şey değil, bağıntılı ve değişme etkisine uğrayan bir kanundur. Meşru hükûmet, çoğunluğun kararına dayanan hükûmettir. Ama hakkın ve adaletin kökeni, çoğunluğun kararına değil, ilahî kaynağa bakmaktadır. Önce, devletin dayandığı anayasa ilan edilmeli ve herkesçe bilinmeli; ardından da, yasama, hükûmetin elinden alınmalıdır. Çünkü kanun yapmak ve yürütülmesini gözetmek hakkı, halka aittir (Mardin, 1974: 56).

10. CEMİYETİN DAĞILMASI SONRASINDA YAŞANANLAR

Yeni Osmanlılar Avrupa'dayken dağılınca ve üyeler parça parça ülkeye dönünce, cemiyetin gündemi de değişmeye başladı. Yeni gündem maddesi, İttihad-ı İslâm'dı. İslâm ümmeti yeniden diriltilmeliydi. Bu düşünce, Avrupa-Prusya savaşına müteakip Avrupa güç dengesince yaratılan yeni modele dayanmaktaydı. Bu olaydan sonra Fransa yenilmiş ve Ortadoğu'daki pozisyonunu kaybetmişti; Rusya, savaşla birlikte Osmanlı bölgesinde güçlenmişti; Balkan milliyetçiliği ve ayrılıkçı hareketler de, Rus Panslavistlerinden gitgide daha çok işaret ve cesaret almaya başlamışlardı. Rusya'nın Balkanlar'da nüfuz elde etmesi ise, Yeni Osmanlılar'ı düşündürmüş ve onların böyle bir antitez geliştirmelerine önayak olmuştu (Mardin, 2015: 71). Yeni Osmanlılar'ın Panislâmizm düşüncesine sarılmalarında, Rusya'nın Balkanlar'da din konusunda kendisine rakip çıktığını görmesi üzerine ortaya çıkan Panslavizm akımı ile Almanya'da hüküm sürmeye başlayan Pancermanizm cereyanının da etkisi vardı (Kaplan, 1948: 80).

Osmanlı Devleti, temelde teokratik bir devlet olsa bile [72] yönetimde hoşgörüsüz değildi; azınlıklar da baskı altında ezilmiyordu. Osmanlı, üzerinde egemenlik kurduğu ülkelerin yönetimine, kendi maddî ihtiyaçları haricinde doğrudan karışmadı ve kültürel ve dinî bir baskı uygulanmadı. Böylece söz konusu azınlıklar, bölgesel özerkliklerini sürdürebildi. Bu da bağımlı ülkelerin ulusal benliklerini sürdürmelerine olanak tanıdı. Bu olanaklık durumu, Doğu Avrupa'ya gelen ulusçuluk akımının kendine uygun bir ortam bularak yeşermesine önayak oldu. Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının, Avrupa sisteminde birer ulusal devlet olarak yer almalarının ve ulusal bütünlüklerini korumalarının bir sebebi de, Osmanlı'nın yönetim anlayışındaki bu hoşgörüdür (Sander, 2009: 292). Yoksa Avrupalıların "Osmanlının doğu despotizmi" düşüncesi doğru değildir (Sander, 2009: 293).

Görüldüğü üzere, Osmanlı'nın batılı güçlerle ilişkilerinde aşağı durumda olmaktan kurtarma arzusu bağlamında tüm Müslümanları birleştiren bir bağ düşüncesine geçişe yalnızca bir adım kalmıştı. Bu adım, Yeni Osmanlılar'ın İslâm Birliği'ni (Panislâmizm'i) keşfettikleri zaman atıldı ve Yeni Osmanlılar'ın örtük bile olsa sürekli olarak sürdürdükleri İslâmcı tavır, zamanı geldiğinde, *İbret* gazetesi aracılığıyla ve İslâm Birliği bağlamında tartışmaya açıldı (Mardin, 2015: 72, 73).

Nâmık Kemâl'in "ittihat", "İttihad-ı İslâm" ve "Osmanlıcılık" fikirleri de bu devirde çoğaldı ve Kemâl, bu fikirleri eserlerinde kullandı. Osmanlı Hükûmeti de bu dönemde merkeziyetçiliği benimsedi. Zira Mısır, Trablus ve Tunus eyaletleri, ayrı birer hükûmet gibiydi (Kaplan, 1948: 81). Mesela Bâb-ı Âli, taşrayı daha yakından kontrol edebilmek için eyaletlerin fizikî sınırlarını daraltmış ve onlara vilayet adını vermişti. Bu, sınırının yanı sıra geliri, nüfusu, kazası ve sancağıyla da daralan vilayetlerin daha etkin bir biçimde yönetilebilmesi demekti (Ortaylı, 2015: 170).

[72] Berkes, Osmanlı Devleti'nin rejiminin ne "ne feodal ne de teokratik olduğu" ne de "hem feodal hem de teokratik olduğu" görüşündedir (2003: 24). Osmanlı'nın düzenine teokratik demek yanlış ve yetersizdir (Berkes, 2003: 25).

11. YENİ OSMANLILAR'IN TEORİ BOŞLUĞU VE İDEOLOJİ-TEKNOLOJİ DENGESİZLİĞİ

Yeni Osmanlılar'ın yaptıkları, özünde, Avrupa'nın siyasî kurumlarının en iyilerini alıp İslâmî bir temel üzerine yerleştirmekti. Bunun için kullanılan argüman ise biat teorisiydi. Biat, halk egemenliği teorisi değildi; hükümdarın tahta çıkışı, bir egemenlik devrini anlamına da gelmiyordu. Üstelik bu sistemde, halifenin vekâletini iptal etmek için belirli hiçbir vasıta yoktu (Mardin, 2015: 442). Yeni Osmanlılar'ın, problemlerle karşılaşan İslamcılık akımına yeni metotlarla yaklaşmalarına rağmen kendilerini nasslarla [*anlamında kesinlik bulunan Kur'ân ayetini delil olarak gösteren hükümlerle; dogmalarla*] sınırlamaları ve yenilikleri, İslâm'ın değişmez esaslarından devşirmeye çalışmaları da onları bu bağlamda çıkmaza sokmuştu (Türköne, 1991: 34).

Mardin, Yeni Osmanlılar'ı analiz ederken, teorik boşluktan da söz etmektedir. Yeni Osmanlılar'ın isyankâr bir tavrı bulunmamaktaydı; cemiyet üyeleri, II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine göz yummadıkları gibi, makul bir direnme teorisi de geliştirememişlerdi. Bu bağlamda, Osmanlı düşünürlerinde bir teori boşluğu vardı. Bu boşluk, düşünürler katında bir isyan yaratmamıştı (Mardin, 2015: 442). İsyan edilmemesinin diğer nedeni de, düşünürlerin eylemlerinin aracının kılıç değil, söz olmasıydı (Mardin, 2015: 443).

Türköne ise Yeni Osmanlılar'ın çaresizliğine vurgu yapmaktadır: Yeni Osmanlılar'ın arkasında sosyal bir taban yoktu. Bu bakımdan Yeni Osmanlılar, kendi taleplerini formüle edecek halk desteğinden yoksundu. Bu bakımdan halkın yerine ikame edebilecekleri yan bir kuvvet olan İslâmiyet'e sarılmışlar ve bu yolla, din adına konuşup aynı zamanda halk adına da konuşma fırsatından yararlanmışlardı (1991: 86). Bu da başka mecburiyetler gerektirmişti. Mesela İslâm'ın salt bir vasıta olarak kullanılması, hürriyet ve meşruiyet gibi taleplerin de şeriata uygun olmalarını mecbur kılmıştı. Bâb-ı Âli'yi şeriat üzerinden itham eden Yeni Osmanlılar, düşüncelerini meşru hale getirmek için, düsturlarını şeriata uydurmuşlardı (1991: 87). Bunun nedeni, Tanzimatçıların politikada şeriatın yerine herhangi bir şeyi koyamamalarıydı. Hâsılı, Tanzimat döneminde Osmanlı'da bir fikir boşluğu mevcuttu; batıdan ithal edilen lâik ahlâk anlayışı, Tanzimat toplumundaki bu boşluğu dolduracak formda değildi (1991: 88). Üstelik şeriat hukukunun, Yeni Osmanlılar'ın

taleplerini karşılayacak bir şekle sahip olmaması da, onların, yaşayan şeriattan veya İslâm hukukundan farkı şeyler söylemelerini gerektirmişti (1991: 128, 129).

Yeni Osmanlılar'ın isyankâr bir karaktere sahip olmaması, ileriki yıllarda II. Abdülhamid'in Osmanlı parlamentosunu süresiz olarak tatil etmesi karşısında sessiz kalması sonucunu doğuracaktı. Düşünürler, birbirlerini isyana teşvik etmek yerine, istibdat yönetimi altındaki idarî mevkilerini kabul edeceklerdi. Mardin, isyankâr olmayan bu tavrı "tolerans" olarak yorumlamaktadır (Mardin, 2015: 443, 444). Bu hâl, Yeni Osmanlılar'ın, ideallerini devletin acil menfaatleri uğruna feda etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Yanı sıra, devlete duyulan sadakat, Osmanlı'daki tüm sınıflara nüfuz etmiş bir ideolojiydi ve Nâmık Kemâl'le arkadaşlarının eski birer bürokrat olmaları, bu sadakati güçlendirmişti. Bu toleransın başka bir nedeni, Nâmık Kemâl'in kendi bağlılığını ifade edebileceği ve devlet ile birey arasında yer alan aracı bir kurumun Osmanlı'da henüz var olmamasıydı. Dolayısıyla Yeni Osmanlılar, milleti uyandırmak isteseler de, özünde Osmanlı yönetiminin birer parçası olduklarından, Osmanlı'yı kurtarma çabasına giriştiler ve devleti isyanla uğraştırmayı doğru bulmadılar (Mardin, 2015: 444).

Yeni Osmanlılar'ın siyasî ideolojisinin dayanağı olan biat kavramının uygulanmasında da bir problem vardı. Osmanlı'daki biat teorisinde, hükümdar, varsayımsal olarak halka danışmakla yükümlü idi; ama bu danışma işi, İslâm'da, toplumun daha itibarlı kesimiyle sınırlıydı ve halk "için" yönetim savunuluyordu. Hâlbuki batıdaki danışma, halk "tarafından" yönetimi savunuyordu. Görüldüğü üzere İslâmî teori ile batının teorisi bir değildi. Yeni Osmanlılar da batıdaki modern temsil teorisinin kişinin öznel iradesini esas alan bir değer olduğunu kavrayamamıştı. Üstelik –her ne kadar İslâm literatüründeki bazı siyaset düşünürlerinin eserlerinde hükmî şahsiyet fikri yer alsa da– hem İslâm'ın kendisinde böyle bir hükmî şahsiyet teorisi yoktu, hem de İslâm ve Osmanlı danışma uygulamalarında böyle bir değer algısı yer almıyordu. Dolayısıyla biat teorisi, kendiliğinden, şekilsiz, egemenliği yarı devreden ve topluma yarı danışan bir teori haline geliyordu. Nâmık Kemâl için de böyle bir durum dâhilinde, biata dayalı bir temsil fikrinin mantığını geliştirmek, hemen hemen başarılması mümkün olmayan bir işti; zaten Kemâl de bu dönüştürme işinde zorlandı (Mardin, 2015: 446). Bu bakımdan Yeni Osmanlılar'ın siyasî felsefesi, Aydınlanma devri öncesinin felsefesi olarak kaldı. Monarkın gücünün

Allah'tan geldiği bu sistemde, uygulanabilir bir direniş teorisi bulunmamaktaydı (Mardin, 2015: 447).[73]

Görüldüğü üzere Yeni Osmanlılar'ın ideoloji çalışmaları, bir uyumsuzluk arz etmektedir. Kongar'ın ideoloji-teknoloji dengesizliği savı, bu bağlamda söz konusu uyumsuzluğu açıklayabilecek niteliktedir.

Kongar'a göre, Osmanlı'nın çöküşüne bir çare olarak ortaya çıkan batılılaşmayla beraber, Yeni Osmanlılar'ın da baskısıyla, 1876'ta I. Meşrutiyet ilan edildi ve Osmanlı Devleti, yazılı bir anayasası olan ilk İslâm devleti oldu. Fakat bu durum problemliydi; zira I. Meşrutiyet, toplumun içinden doğan, yeni ve toplumsal/ekonomik güçlerin bir sonucu değil, tepeden inme bir hamleydi. Osmanlı'nın kurtuluşu, tutarsız bir ideolojik çerçeve içerisinde, yani meşrutiyetin ilanında bulunmuştu. İdeolojinin tutarsız olmasının sebebi, Yeni Osmanlılar'ın birer ekonomik görüşlerinin olmaması ve halktan kopuk olmalarıydı. Düşünürleri amacı, hem sultan hem de halife olan padişahın gücünü sınırlamaktı; ama sınırlamak istedikleri bu güce ortak edebilecekleri toplumsal bir destekleri yoktu. Bu bakımdan II. Abdülhamid, düşünür bürokratları rahatlıkla sınırlandırdı. Toplumsal bir tabana dayanmayan bürokratlar da bu doğrultuda etkili olamadı ve meşrutiyetin ilanından çok kısa süre sonra II. Abdülhamid tarafından bertaraf edildi (Kongar, 2013: 357).

Kongar'ın bu düşüncelerle demek istediği esasında şudur: Türkiye'nin toplumsal değişmesinde iki süreç mevcuttur: Bunlardan biri, iç gelişme öğeleriyle dış öğeler arasındaki etkileşimdir; ikincisi de, ideolojik güdümlemelerle toplumsal ve ekonomik değişmeler arasındaki ilişkilerdir. Bu süreçlerin altında, teknoloji-ideoloji dengesizliği yatmaktadır. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri de, bu dengesizliğin yarattığı bunalımları ideolojik güdümlemelerle çözmeye çalışmıştır. Bunun bir sebebi, bugüne değin bu ülke topraklarında gerçekleşen değişmelerin nedeninin, hep ideolojik temele dayandırılarak sunulmasıyken; diğer nedeni, Osmanlı Devleti'nin yapısının evrimleşme dinamiğinden yoksun olması, bu nedenle de değişme güdülerinin dışarıdan alınan ideolojilerde aranmasıdır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan bunalımları da tetiklemiştir. Görüldüğü üzere,

[73] Tabiî, bu eksik ve çelişkili düşüncelere rağmen, Mardin, Yeni Osmanlılar'ı "iç tutarlılık kusurları" üzerinden uzun uzadıya tartışmanın, söz konusu değerlendirmeyi kısırlaştıracağını ve onların gerçek katkılarının gözden kaçmasına sebep olacağını belirtmekte ve tüm kusurlarına rağmen, Yeni Osmanlılar'ın, yaşadıkları toplumu etkilediğini söylemektedir. Zira Yeni Osmanlılar döneminde bir anayasa ilan edilmiş ve bu anayasanın özü, Yeni Osmanlılar'ın bazı fikirleriyle şekillenmiştir (Mardin, 2015: 448). Bir diğer katkı ise, II. Abdülhamid'in anayasayı yürürlükten kaldırmasının bir suç olduğu düşüncesinin halka yerleşmesinde Yeni Osmanlılar'ın da payının olmasıdır (Mardin, 2015: 449).

dışarıdan alınan ideoloji, kendisini doğuran teknoloji ile desteklenmemiştir. Türk-İslâm toplumu da kendi ideolojisi ve teknolojisini üretmede başarısız kalmıştır. Bunlara sebep olanlarsa, Osmanlı'nın toplumsal ve ekonomik gelişmeyi engelleyici yapısı ve dış dünyanın üzerimizdeki sömürüleridir (Kongar, 2013: 371, 372).

Nâmık Kemâl ve Yeni Osmanlılar, bu ideoloji-teknoloji bağlamında, kapitalist açıdan gelişmemiş, değişmemiş ve feodal aşamada duraklayıp dışa bağımlı hale gelerek çökmüş bir Osmanlı ekonomisinde, normalde kapitalist gelişmenin getireceği türden birer siyasal ve kültürel kavram üretmeye çalışmışlar ve uygun ekonomik ortam olmadan, birtakım bireysel özgürlükleri ve millî değerleri yaratıp yerleştirmeye gayret etmişlerdir. Bu bağlamda Nâmık Kemâl, Tanzimat döneminin kurbanı olmuştur; zira Tanzimat dönemindeki fermanlar, halk nezdinde bir umut yaratmıştır; ama Osmanlı'nın toplumun yapısı, Tanzimat reformları gibi bir altyapıya dayanmayan bireysel hak ve güvenceleri ileri taşıyabilecek dinamiklerden yoksundur. Zaten bu doğrultuda I. Meşrutiyet'in başarısı geçici olmuş ve özünde saray entrikalarına dayalı olarak ilan edilen meşrutiyet, yine saray entrikaları neticesinde rafa kaldırılmıştır. I. Meşrutiyet'i hazırlayan nedenler, yeterice güçlü, yerleşik ve gelişmiş toplumsal nedenler değildir (Kongar, 1998: 7).

Bu ideoloji-teknoloji dengesizliğine dair Ülken de konumuzla alâkalı birkaç söz söylemektedir: Nâmık Kemâl'in kuvveti, bir Müslüman-Türk cemiyetinin uyumunu aramaya başlamasından ve bunu batıdan aldığı yeni fikirlerle sağlamlaştırmak istemesinden kaynaklanmaktadır; ama söz konusu cemiyet, henüz bu uyumdan tamamen yoksundur. Bu bakımdan Nâmık Kemâl'in yaptığı tek şey, batı milliyetçiliğinden gelen fikirleri alarak İslâm ve Osmanlı romantizmini temsil etmek olmuştur. Osmanlı Devleti, memur ve çiftçilerden oluşmaktadır ve batıdaki değişimi hazırlayan bir burjuva sınıfı, Osmanlı'da henüz meydana gelmemiştir. Bu yüzden Nâmık Kemâl, hürriyet fikrinin Fransız devriminden sonra anlaşılan anlamıyla Osmanlı'da yerleşebilmesi için, batıdan gelen şekilleri almış ve tamamen eski, alaturka içeriklerle doldurmak zorunda kalmıştır. Kemâl, *Tasvir-i Efkâr* ile *İbret*'teki bazı makalelerinde, Osmanlı'da millî bir sanayinin meydana gelmesini, Türk burjuvazisinin doğmasını istemiş ve fabrika, şirket ve bir Müslüman bankasının kurulmasından bahsedip bunların halk teşebbüsüyle nasıl tesis edileceğini anlatmıştır. İktisadî tutumu liberal bir tutum olan Nâmık Kemâl, gerçek hürriyetin ancak ekonomik özgürlükle, bu özgürlüğün de müstakil bir burjuva sınıfının meydana gelmesiyle mümkün olacağına inanmıştır (1939: 613).

12. NÂMIK KEMÂL'İN MEŞVERET DÜŞÜNCESİNİN TEMELİ: "ŞÛRÂ" KAVRAMI

Her ne kadar Lewis, Nâmık Kemâl'in "meşveret" kelimesini hatalı bir şekilde ve temsilî hükûmetin sağladığı, Türkçede de "eşitlik" anlamına gelen bir forma sokarak kullandığını belirtse de (1981-1982: 775), Kemâl'in düşünce dünyasını oluşturan birçok düşünceden biri olan "meşveret" kavramı, bu çalışma için önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında analiz edilip incelenecek olan "meşveret"in daha rahat anlaşılması için, bu kavramın bu noktada açıklanması tarafımızca uygun bulunmuştur. "Meşveret" kavramına ilişkin referans alınan ilk güvenilir kaynağın İslâm Ansiklopedisi olması ve bu kavramın da ansiklopedide "Şûra" başlığıyla ele alınması hasebiyle, açıklamalar, "şûrâ" kelimesi üzerinden yapılacaktır.

Şûrâ, "danışma", "görüş alışverişinde bulunma", "danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme" demektir. Bu kelimenin fıkıh doktrininde bir tanımı yapılmamıştır. İslâmî literatürde, "yöneticilerin, görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurması" anlamına gelmektedir. "Meşveret", "meşûre", "müşâvere", "istişâre" ve "teşâvür" gibi, "şûrâ" ile aynı kökten, "şevr"den türeyen birçok kelime, genel olarak, "danışma işinde, bir meselede, isabetli karara varabilmek amacıyla, kişilerin fikirlerinin açığa çıkmasını sağlama" anlamını barındırmaktadır (Türcan, 2010: 230).

Meşveret ise, "danışma", "konuşup anlaşma", "fikir edinmek için konuşup görüşme" ve "bir konu hakkında çeşitli ve ehil şahıslardan fikir alma ve danışma toplantısı" anlamlarına gelmektedir. *İstişare*, "işaret etmek" demektir. *Müsteşir*, "işaret isteyen" anlamındadır. İşaretten kasıt, "fikir verme", "nasihat verme", "oy verme"dir. O halde *istişare*, "birinin veya bir heyetin fikrine müracaat etme", "fikir ve görüş alma" ve "danışma" demek olmaktadır (Mehmedoğlu, 2006: 21). "İstişare" ve "meşveret" kelimeleri, birbirinin yerine kullanılabilmektedir (Mehmedoğlu, 2006: 22).

"Meşveret" kelimesi ve kelimenin barındırdığı politik kapsam, Osmanlı ve İslâm tarihinde yeni değildir. *Danışma* kavramının "bir yöneticinin sorumluluğu" olarak kullanılmaya başlanması, İslâm'ın ortaya çıkışına; "danışmayı gerekli kılan bazı unsurların organize edilmesi girişimi" olarak kullanılması da, Türklerin binlerce yıl önceki tarihine dayanmaktadır (Lewis, 1981-1982: 775). Hâsılı, bu kavramın

özünde (uygulanma biçimi ve ölçüsü her ne kadar değişse de), yöneten-yönetilen ayrışması yatmaktadır. Şûrâ yöntemi de hemen hemen bütün toplumlarca bilinmektedir. Mesela Eski Yunan şehir devletlerinde bu tür uygulamalar mevcuttur. İslâm öncesi dönemde, özellikle Katolik Hıristiyanlar, bir kısım dinî meseleleri, yüksek mevkideki din adamlarını "konsil" adlı toplantılarla bir araya toplayıp onları tartışarak çözüme bağlamıştır. Eski Türk devletlerindeki hükümdarların çok sayıda danışmanı bulunmakta ve "kurultay" adı verilen danışma kurumları organize edilmektedir. İslâm öncesi Araplar ise, kurdukları krallıkların, şehir devletlerinin ve aşiretlerin yönetiminde, şûrâ yöntemine başvurmuşlardır (Türcan, 2010: 230).

"Şûrâ" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in 42. suresinin adı Şûrâ'dır ve bu surenin 38. ayetinde "şûrâ" kelimesi geçmektedir. Ayrıca iki farklı ayette de "şevr" kökünden türeyen "teşâvür" (el-Bakara 2/233) ve "şâvir" (Âl-i İmrân 3/159) kelimeleri bulunmaktadır (Türcan, 2010: 230).[74] "Şûrâ" kelimesi sözü edilen ayetlerden başka yerde kullanmasa bile, Kur'ân-ı Kerîm, danışma işinin önemine dikkat çekmektedir. Mesela Şûrâ suresinin 36-38. ayetleri ve Muhammed suresinin 20. ve 21. ayetleri, istişare emrinin Kur'an'da geçen kısımlarına eklenebilir (Mehmedoğlu, 2006: 22, 23). Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hadis-i şeriflerinde de "şûrâ", "meşveret", "meşûre", "istişare" ve "teşâvür" gibi kelimeler sıkça geçmektedir (Türcan, 2010: 231).

İslâm tarihi boyunca, Müslümanlar tarafından kurulan devletlerde de hükümdara danışmanlık yapan çeşitli kurul ve kurumlar oluşturulmuş ve meşveret usulü bu yolla devam ettirilmeye çalışılmıştır; lâkin şûrâ, genellikle, yönetim merkezlerinde bulunan kimselerin katılımıyla sınırlı kalmıştır. Özellikle Emevilerle başlayan danışmanlık sürecinde, şûrâ, toplumun önde gelenleri (kabile reisleri, eşraf, âyan), yöneticiler ve ordu kumandanları ile ilim adamlarından meydana gelen üç sınıfın temsilcileriyle, birlikte ya da ayrı, genel ya da özel biçimde gerçekleşmiştir. Türkler ise Müslüman olduktan kısa bir süre sonra İslâm dünyasında hâkimiyeti üstlenmiş ve devlet işlerini danışma yoluyla yürütme geleneklerini İslâm'ın bu ilkesiyle kaynaştırarak devam ettirmişlerdir. Türk devlet geleneğinde kurultay, başlangıçta, dinî tören, bayram, yeme içme toyu, eğlenme ve yarışmayı ifade eden genel bir toplantı iken, daha sonra, önemli meselelerin müzakere edilip tartışıldığı ve

[74] Nâmık Kemâl, *Hürriyet* gazetesinde yer alan *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* yazısının başlığını, Kur'ân-ı Kerîm'in Âl-i İmran suresinin 159. ayetinden almıştır. *Ve şâvir-hum* "ve onlarla müşavere et, onlara danış"; *fî el emri* ise "işler konusunda" anlamlarına gelmektedir. (Bu bilgi, http://www.kuran meali.org/3/ali_imran_suresi/159.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx adresinden alındı [06.06.2016].)

kararların ittifakla alındığı bir müessese haline gelmiş ve şûrâ ilkesinin ilk nüvesini teşkil etmiştir. Osmanlılar'da ise devlet işlerini görüşmek üzere yapılan toplantılar için şûrânın uygulanmaya başlanması 18. yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır. Daha önce, önemli devlet meseleleri, çeşitli askerî, mülkî erkânın ve ulemanın fikirlerine başvurulan meşveret meclisinde çözülmüştür. 19. yüzyıl başlarına ait kaynaklarda çeşitli vesilelerle toplanan meclisler için şûrâ kelimesinin kullanımı genişlemiş, "erbâb-ı şûrâ [*danışma reisi*]", "encümen-i şûrâ [*danışma komisyonu*]", "meclis-i şûrâ [*danışma meclisi*]", "şûrâ-yı kübrâ [*büyük danışma*]" gibi tanımlamalar yapılmıştır. Daha sonraları, bugünkü Danıştay'ın temelini teşkil eden, kanun ve nizamname lâyihalarını inceleyip düzenlemesi yanında idarî yargı görevi de yapan Şûrâ-yı Devlet kurulmuştur (Türcan, 2010: 232).

Meşveret uygulaması, Osmanlı Devleti'nin de hemen her devrinde sıkça başvurduğu bir İslam devlet geleneğidir. Dîvan toplantılarında veya bu toplantıların haricinde ihtiyaç duyulan görüş alışverişleri için bu usûle başvurulmuştur. Meşveret toplantıları, çeşitli kesimlerden görüşülecek konuyla ilgili kimselerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu geniş katılımlı toplantılar I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde nispeten daha düzenli bir şekle girmiştir; bunun sebebi, muhtemelen 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra devletin varlığını tehdit eden buhranların sebep olduğu siyasî kargaşa ve sorunların çözümünde, geniş bir mutabakata dayanmak ve bu çözümleri halkın gözünde meşrulaştırmaktır. Meşveret Meclisi savaşa veya barışa karar vermek, antlaşmalar yapmak ve önemli devlet işlerini görüşmek üzere toplanmıştır (Akyıldız, 2003: 248). Meşveret Meclisi'nin toplandığı belli bir yer yoktur. II. Mahmud da meşveret meclislerini I. Abdülhamid ve III. Selim gibi gayet yararlı bir şekilde kullanmış ve o dönemde meclis, toplanma periyodu ve katılımcılar açısından belirgin şekilde kurumlaşmıştır. Özellikle 1830'lu yıllarda devletin merkezî yapısında gerçekleştirdiği reformlarla ve kurduğu yeni bakanlıklarla Avrupaî bir kabine sistemi görüntüsünü ortaya koyan II. Mahmud, daimî meclislerle alt kademelerdeki yöneticilerin de karar verme mekanizmasında yer almasını sağlamıştır. Üst düzey görevlilerin bir araya gelmesiyle oluşan Meclis-i Meşveret'ten Meclis-i Vükelâ'ya, yani modern hükûmet yapısına derece derece geçilmiştir (Akyıldız, 2003: 249).

13. TANZİMAT DÖNEMİ VE KANUN-I ESASÎ'YE GİDEN SÜREÇ

Çalışılan konunun geçtiği dönemin adı "Tanzimat" olduğundan, bu döneme dair malumat vermek de Nâmık Kemâl'i anlamak açısından faydalı olacaktır. Dönemin adından da anlaşılacağı gibi, Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin artık yavaş yavaş çöküşe gittiği, bu yüzden de bazı konularda yenilik yapılması gerekliliğinin başgösterdiği bir dönemdir.

Osmanlı Devleti'nin duraklama devrinden sonra gerilemeye başlaması, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile kesinlik kazandı. Bu durumun farkına varan bürokratlar, devleti ve milleti kurtarmak adına ıslahat yapılması gerekliliğine inanmaya başladı. Islahat, batının biliminin Osmanlı'ya aktarılması şeklinde tezahür etti ve bu aktarım, (1) III. Selim'in ıslahatı, (2) II. Mahmud'un yeniçerileri ilgası ve (3) I. Abdülmecid'in Tanzimat Hattı şeklinde özetlenebilecek üç aşamayla gerçekleşti. Fakat bu ıslahatlar, zamanın ihtiyaçlarına karşılık vermeyince, dördüncü bir hamlede bulunuldu ve meşrutiyet ilan edilmek suretiyle nüfuz, padişah ve vükelânın elinden alınarak halka verildi (Bolayır, 1992: 36, 37).

Osmanlı Devleti'ni yenilik yapmaya sürükleyen ilk unsur, askerî yetersizliklerdi; bu bakımdan batılılaşma, ilkin askerî metotlarla tekniklerin alınmasıyla başladı. Bu başlangıcın tarihi, 1700'lü yılların başlarıydı. Mesela 1683'teki Viyana bozgunu ve arkasından başlayan mağlubiyetler, Osmanlı Devlet adamlarını, askerî gücün kuvvetlendirilmesi işine sevk etmişti (Bolay, 2002: 515). Tam tarih ise 1718'di. Batının üstünlüğünün nedenlerinin tartışıldığı bir takrir[75], 1718 yılında III. Ahmed'e sunulmuştu. Bu yenilikleri, 1726'da kurulan ilk Osmanlı matbaası izledi; yanı sıra, yine III. Ahmed döneminde, Türklerle Fransızlar arasındaki yakınlık artırıldı ve yenileşme hareketleri daha çok kabul görmeye başladı (Pekdoğan, 2002: 606).

Askerî yenileşmeyle beraber batıdan Osmanlı'ya getirilen askerî danışmanlar, Osmanlı'da batı tipi okulların da kurulmasına önayak oldu (Göçek, 1999: 158). Hattâ batı tarzı okulların kurulması ile yeniçeri ocağının lağvedilmesi arasında bu bakımdan bir nedensellik bağı vardır. Ne de olsa 1789-1807 arasında, Nizam-ı Cedit ordusu için yeni talimatnameler ve batıdan da askerî danışmanlar getirilmiş ve

[75] Takrir, yetkili makama yapılan yazılı duyurudur. Osmanlı bürokrasisinde, Tanzimat'a kadar, takrirlere imza atılmaz ve tarih yazılmazdı; daha sonra başlık, imza ve tarih eklenmeye başlandı (Sakaoğlu, 1985: 124).

Sultan, bu orduyu geliştirmek adına batılı kurum sayısını artırmıştır (Göçek, 1999: 160).

18. yüzyıl sonunda gelindiğinde görülmektedir ki, Osmanlı'nın reform girişimlerinin tek bir nedeni vardı: Hıristiyan Avrupa'ya ve özellikle Rusya'ya karşı durabilmek için orduyu modernleştirmek (Ortaylı, 2015: 49). Tabiî, Osmanlı modernleşmesinin çekirdeğini ve itici öğesini askerî modernleşme oluştursa da, bu gelişmeler; orduya, idareye, maliyeye, edebiyata, mimariye ve günlük hayata da kaçınılmaz olarak tesir etti (Ortaylı, 2015: 51).

Osmanlı Devleti, Avrupa'nın başını çektiği endüstri devriminden uzak olduğundan, endüstrileşme ve teknolojiyle gelişen Avrupa ordusu karşısında gerideydi. Bunun bir sebebi de yeniçeri ocağı idi. Bu ocak, sultana bağlıydı. Osmanlı sultanı, eskiden savaşlarda ordusunun başında her daim hazır bulunur ve ocak bu şekilde yönetilirdi; ama sultanın saraya kapanması ve imparatorluğun çökmeye başlamasıyla, yeniçeriler, sultandan bağımsız hareket eden bir anarşi yuvasına döndü (Sander, 2009: 291, 292). Osmanlı yüksek kademe yöneticilerinin ülke sorunlarını anlayamaması ve çözememesi de merkezî otoriteyi yıpratarak gerçek yönetim yetkisinin eyalet beylerine, valilere ve paşaların eline geçmesine neden oldu. Bu yolla bozulmaya başlayan merkeziyetçilik neticesinde vergi sistemi de bozuldu ve tımar sistemi terk edilerek iltizam usulü uygulanmaya başlandı (Sander, 2009: 293).

Askerî alanda başlayan ıslahat ihtiyacı, diğer alanlara da sıçrayarak –biraz önce bahsedildiği gibi– askerî okulların, tıp ve harbiye akademilerinin açılmasına vesile oldu. Osmanlı'ya giren batı düşüncelerinin ilk kanalını da bu askerî okullar oluşturdu; bunun nedeni, askerî okul öğrencilerinin yurtdışına gönderilmesi, batıdan hoca getirtilmesi ve eğitimini Avrupa'da tamamlayan Türk öğrencilerin ileriki yıllarda, batılı hocalarla beraber bu okullarda ders vermeye başlamasıydı. Eski Yunan ve Fransız felsefî eserlerinin okunması da askerî okul öğrencilerinin fikirlerini dönüştürdü ve din, bilimle mukayese edilerek sorgulanmaya başlandı (Pekdoğan, 2002: 608). (Tabiî, bu açılan okulların yarattığı tesir, Nâmık Kemâl'in döneminden sonra yaşanacaktır; ama yenileşmenin ilk ayağı, askerî sahada gerçekleşmiştir.)

1860'larda ortaya çıkan bu modernleşme ve ıslahat ihtiyacı, doğal olarak bir tepki doğurdu. Dönemin düşünürleri, tepkilerini, kendi fikirlerini İslâmî düşüncelerle kaynaştırmak suretiyle dönüştürdü ve tepkisel bir muhafazakâr tavır ortaya çıktı. Nâmık Kemâl de bu felsefî zemin içinde görüşlerini sunma konusunda dönemin öncüsü pozisyonunu aldı ve yenileşme hareketlerine, yerel ve geleneksel bir çerçeve

kazandırdı. Bu çerçeve, daha sonra, Türk-muhafazakâr yorumun neredeyse tümüne etki eden bir ölçüt haline geldi ve Ziya Gökalp'la birlikte başlayan "batılılaşma fakat özü muhafaza etme" düşüncesinin nüvelerini taşıdı; hattâ bu düşünce, Cumhuriyet dönemindeki temel metinlerle ideolojik söylemlerde de karşılığını buldu (Aslan, 2010: 111).

Yenileşmeyle başlanmasıyla beraber, Osmanlı'ya birtakım batı fikirleri geldi: hürriyet, eşitlik ve milliyet. Buradaki milliyetçilik, "kardeşlik" değil, onun mukabili olan türden bir milliyetçilikti. Hürriyet ise, 1800'lü yıllar öncesinde, İslâm dillerinde, "esirlik"in karşıtlığını ifade eden, esas itibariyle hukukî bir terimdi (Lewis, 2007: 55); ancak bu terim, 19. yüzyıl süresince, Avrupa'dan gelen akımlarla birlikte yeni bir siyasî anlama büründü ve iç despotizm ile dış emperyalizme karşı verilen mücadelenin adı oldu. Artık "hürriyet" demek, anayasaları, temsilî bir hükûmeti ve hukukun egemenliğini gerektiren bir ilke demekti. Eşitlik ilkesi de, Osmanlı'da, daha ziyade, bireyler üzerinde değil, gruplar üzerinde bir etki yarattı; zira Osmanlı Devleti'nin üretim yapısı, servetin edinilmesini ve dahi harcanmasını sınırlamakta ve zengin ile yoksul arasında göze batan eşitsizliklerin çıkmasını önlemekteydi. Bu bakımdan eşitsizlik, milletler ekseninde yükselerek, batılı bir ilke olan "millî özgürlük" ile birleşti. Batının bu ilkesi Müslümanlarca da bilinmekteydi; ama hiçbir zaman bir grup birliğinin esası olarak algılanmadı. Birliğin temeli, dinî toplum içinde ortak hanedan bağlılığı ile kuvvetlendirilmiş bir iman kardeşliğiydi (Lewis, 2007: 56). Bu dönemin bir diğer anahtar kelimelerinden biri de meşrutiyet idi. Meşrutiyet, söz konusu fikir akımlarının yanı sıra, ihtiyacı hissedilen ve o zamanın tüm vatanperverlerine de yayılan bir ıslahat fikriydi (Bolayır, 1992: 70). Çünkü I. Abdülmecid'in tahttan indirilmesi, devlete bir fayda getirmemiş, Abdülaziz'in de müstebitten başka şey olmadığı görülmüştü. Bu bakımdan da Kanun-ı Esasî'nin ilanı olmadan vatanın kurtuluşa eremeyeceği anlaşılmıştı (Bolayır, 1992: 71).

Kanun-ı Esasî, görünüşte, padişahın yetkilerini sınırlayacak olan bir düzenleme gibi dursa da, esasında sultanın iktidarını fiilen sınırlandıran pek çok yapı ülke içinde zaten mevcuttu ve geleneksel kurumlarla ilkeler, iktidar süresince hep belirleyici olmuştu (Dursun, 2002: 584). Bunlardan biri, manevî etkilerdi. Sözgelimi bürokrasinin ileri gelenlerinin, yeniçerilerin, ulemanın ve şeyhlerin sultana karşı tavır almaları, sultanların tahtlarını –ülkenin yeni bir düzene kavuşması ümidini taşımak bağlamında– kaybetmelerinde etkili olmuştu (Dursun, 2002: 585). Maddî unsurlardan biri ise Sened-i İttifak'tı; taşra güçlerinin merkezî yönetimle bir belge

üzerinden uzlaşması, sultanın otoritesini kısıtlamıştı. Bu, her ne kadar ilk sınırlayıcı anlaşma hükmünde olan bir senet olsa da (Dursun, 2002: 585), 7 Ekim 1808'de imzalanan, ama Alemdar Mustafa Paşa'nın 15 Kasım 1808 tarihindeki katlinden sonra unutulan bu ittifak, hükümden düştü. Nedeni, âyanlar arasında bir birliğin, belgenin uygulanmasını denetleyecek bir parlamentonun ve Alemdar'ın öldürülmesinden sonra belgeyi yeniden ortaya çıkarıp imzalayacak olan bir sadrazamın olmamasıydı (Tanör, 1999: 49).

Osmanlı Devleti'nde bir şeylerin değiştirilmesi gerektiği fikri, II. Mahmud döneminde resmen kabul edildi (Mardin, 2015: 194). II. Mahmud, 1828 Rus Savaşı'ndan sonra, devletin sadece askerî alanda yaptığı yeniliklerin yeterli olmadığını anladı; bu bağlamda, bürokrasinin gücünü hızlandıran politikalar aldı (Mardin, 2015: 169). II. Mahmud'un aldığı ve uyguladığı politikalar, kendisinden sonra gelen Abdülmecid tarafından yayımlanacak olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na da zemin hazırladı (Mardin, 2015: 175).

II. Mahmud, tıpkı III. Selim ve Mehmed Âli Paşa gibi davranarak, orduyu ıslah etme yoluyla merkezî devleti güçlendirmeye çalıştı. II. Mahmud'un III. Selim'den farkı, III. Selim'in esas olarak mevcut sistemin kötüye kullanılmasına karşı mücadele etmeye çalışması, II. Mahmud'un ise, yeni idarî ve adlî düzenlemeler yaratmasıydı. Osmanlı'da yerleşik düzene baş eğdirme noktası da 1826 yılıydı. Vaka-yı Hayriye olarak bilinen bu olayla yeniçeri ocağı mutlak surette lağvedildi. Yerine, seraskerlik makamı kuruldu. Vaka-yı Hayriye'nin ardından, yeniçerilerle 15. yüzyıldan beri yakın ilişkisi olan Bektaşi tarikatı da resmen kapatıldı ve tekkelerin çoğu yakıldı. Ulemanın bir kanadı da böylelikle kırılmış oldu. II. Mahmud, dinî vakıflarla evkafın mülkünü Evkaf Müdürlüğü ile hükûmetin denetimine aldı. Böylece din kurumunu da ordu gibi merkezîleştirdi (Zürcher, 2012: 67, 68). II. Mahmud, idarede de değişikliler yaptı. Bunlardan kayda değer olanı, sarayda ve Bâb-ı Âli'de danışma meclisleri oluşturulmasıydı. Bu meclislerin en önemli olanı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ydi (Zürcher, 2012: 70, 71). II. Mahmud, yanı sıra, tıp ve harp okulları da kurdu. 1833'te ise Tercüme Odası açıldı (Zürcher, 2012: 74).

Tanzimat Fermanı, her ne kadar Abdülaziz döneminde ilan edilse de, esasında ilanı yapılan reformlar doğrultusunda, Tanzimat'ın başlangıcı, daha öncesine dayanmaktadır. Türköne'ye göre söz konusu dönemin başlangıcını, Mustafa Reşid Paşa'nın meşhur fermanı okuduğu tarih olan 3 Kasım 1839'dan bir buçuk yıl geriye almak lazımdır. Tanzimat'ın aslı, modern anlamda bir

kanunlaştırma hareketidir ve temel amaç, merkezin taşra üzerindeki gücünü modern araçlarla pekiştirmektir. İşte bu açılardan bakıldığı zaman, Tanzimat'ın başlangıcını bir buçuk yıl geriye almak gerekmektedir; zira Tanzimat reformları, bir buçuk yıl önce, Mart 1838'de, Tanzimat-ı Hayriyye adıyla başlatılmıştır. Bu tarih, aynı zamanda, Meclisi-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin de kuruluş tarihidir (Türköne, 2002: 681). Tanzimat-ı Hayriyye, tıpkı Gülhane Hatt-ı Hümayun'u gibi, hem temel hakları güvence altına almış hem de merkeziyetçi reformları uygulamaya koymaktan bahsetmişti. Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulanması ise, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ve bu meclisin yanı başındaki diğer meclislerin kurulmasıyla ve esasında Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda ele alınan reformların bu meclislerde görüşülüp karara bağlanıp uygulanmaya başlanmasıyla mümkün olmuştu (Türköne, 2002: 682).

Tanzimat Fermanı, aslında II. Mahmud döneminde ilan edilecekti; ama ilan, dönemin devlet adamlarından biri olan Akif Paşa'nın itirazları yüzünden engellendi ve gecikti. Mustafa Reşid Paşa ise, Osmanlı'da bir dizi reform yapmayı kafasına koymuş, bu projeye "Tanzimat-ı Hayriyye" adını vermiş ve bu reformu bir paket haline getirip bir hatt-ı hümayunla ilan edilmesi konusunda II. Mahmud'u ikna etmişti. Zaten Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye de 24 Mart 1838'de, bu amaçla kurulmuştu. Bu meclisin görevi, Tanzimat-ı Hayriyye'nin nasıl hazırlanacağını müzakere etmekti. Bu meclis, II. Mahmud ile Tanzimat ilanı arasındaki bir geçiş gibidir (Çakır, 2002: 700). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat-ı Hayriyye'nin uygulayıcısıydı. Adliyenin ilk görevi idare olsa da, yasama ve yargı yetkilerini de haizdi; o kadar ki, pek çok bürokrat, bu adliyede yargılanıp ceza aldı. Adliye, o dönem Osmanlı'sının en yüksek yargı organı oldu; kanun yaptı, Tanzimat'la ilgi hukukî kuralları uyguladı, ceza verdi, idarî ve malî denetimde bulundu, müfettiş gönderdi, şirketlerin defter kayıtlarını inceledi ve yıllık bütçeyi hazırladı (Çakır, 2002: 707).

Gülhane Hattı ilan edildikten sonra da bazı haklar getirildi: can, mal ve namus güvencesi sağlandı; vergi ve askerlik konusunda adil bir sistem tesis edildi; devletin her alandaki tasarrufu, kanunlara uygun hale getirildi ve bunun için yukarıdaki esasları hayata geçirecek kanunların çıkarıldı (Türköne, 2002: 682). Ortaylı da Tanzimat döneminin, tebaanın hakları konusunda üç aşamada önemli bir başlangıcı teşkil ettiğini belirtmektedir: köleliğin kaldırılması, Müslümanlarla gayrimüslim tebaa arasında eşitliğin sağlanması ve yönetilenlerin can ve mal

güvenliğinin sağlanıp haysiyetlerinin korunması çabası (2015: 105). Ama Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın özgün bir belgesi değildi; zira her padişah, zaman zaman adaletnameler çıkarırdı. Aradaki terk fark, Tanzimat Fermanı'nın Bâb-ı Âli bürokratlarınca kaleme alınmış olmasıydı. Yanı sıra ferman, bir restorasyon değildi, sadece düzenle öngörmekteydi (Ortaylı, 2015: 113, 114). Buna rağmen, 19. yüzyıla özgü modern anayasal sistemi getiren bir belge değildi. Anayasal gelişmenin başlangıcı sayılmasının sebebi ise, tebaanın güvencesinin hükümdarın iyiliğine değil, çıkarılacak kanun ve düzenlenmelere bağlanmasıydı (Ortaylı, 2015: 115). "Tanzimat" kelimesiyle vurgulanan husus ise, hukukî yapının ıslahı ile kanun ve düzen getirilmesiydi. "Tanzimat" kelimesi, "yeniden organize etmek" ifadesinin karşılığıydı (Ortayı, 2015: 126).

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, temsilî hükümet ilkesi ve pratiği ile ilgili bir madde içermemekteydi. Yapılan şey, idarenin tüm hareketlerini nizamname ile düzeltmekti. Normalde her sancak için bir kanunname hazırlanırdı ve bunlar bir birlik barındırmazdı; ama Tanzimat Fermanı'yla beraber çıkarılan kanunnameler, Osmanlı'nın her yanı için geçerli oldu. İdareciler, görevlerini, artık bu nizamname ve kanunnameler çerçevesinde yerine getirmeye başladı. Biraz önce bahsedilen Tanzimat kurulları da bu idarenin icrası için kuruldu (Dursun, 2002: 587).

II. Mahmud'un kurduğu sürekli danışma ve karar organlarının en önemlileri, askerî konular için kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, adlî işler için kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve idarî konular için kurulan Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbıâli idi. Ardından, idare biçimi içerisinde de görev ayrımına gidildi ve kabine usulüne geçildi. Sadrazam, artık mutlak vekil olma sıfatını kaybetti ve hükûmetin birliğini temsil eden kişi konumuna indirildi. Yanı sıra, bürokraside, Dışişleri, İçişleri, Ticaret, Maliye ve Evkaf gibi yeni nazırlıklar kuruldu (Tanör, 1999: 67, 68).

Danışma meclisleri, Osmanlı'ya Tanzimat dönemiyle birlikte gelmedi. Sözgelimi Dîvan-ı Hümayun, devletin kuruluşundan beri vardı (Dursun, 2002: 585). Kurum, kuvvetler birliği esası çerçevesinde, hükümdar adına var olmakta ve yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarını yerine getirmekteydi. Dîvan-ı Hümayun'da görüşülüp karara bağlanan kanunlar, padişah onayından sonra, fermanlar, hatt-ı hümayunlar ve iradeler yoluyla geçerlilik kazanırdı. Bu yasama faaliyetleri, daha çok örfî hukuk kapsamındaydı. (Seyitdanlıoğlu, 2015: 240). Fakat yasama, yürütme ve yargı yetkisine sahip olan bu kurumun etkinliği 17. yüzyıldan sonra azaldı ve idarî otorite Bâb-ı Âli'nin eline geçmeye başladı. Bunun sebebi, Dîvan-ı Hümayun'daki

üyelerin sivil halk kesimlerinin değil, bürokrasinin farklı kanatlarının temsilcileri olması ve padişah adına hareket etmesiydi (Dursun, 2002: 587). Neticede Dîvan-ı Hümayun'un görevleri, sadrazamlık, Bâb-ı Âli ve özellikle III. Selim ve II. Mahmud dönemleri boyunca Meclis-i Meşveret adlı kurumlara devredildi (Seyitdanlıoğlu, 2015: 240, 241). Fakat Meşveret Meclisi de daimî bir yapı arz etmemekte, ihtiyaca göre toplanmakta ve kendine bağlı bir bürokrasi barındırmamaktaydı (Dursun, 2002: 587).

Bu başarısız kurumlaşmaların ardından, Tanzimat dönemine damgasını vuran ve Dîvan-ı Hümayun ile Meclis-i Meşveret'in yerini alan kurum, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye oldu. Bu kurum, padişah adına yasama ve yargı yetkilerine sahipti. (Kurum, 24 Mart 1838'de, II. Mahmud tarafından kurulmuştu [Seyitdanlıoğlu, 2015: 241].) Yanı sıra, 1854'te kurulan Meclis-i Tanzimat adlı kurulun da üyeleri bürokrasiden geldi; ama burada, yönetilenlerin temsili söz konusu değildi (Dursun, 2002: 587). Kurum, Dîvan-ı Hümayun'un kuvvetler birliği esası içerisindeki yasama, yürütme ve yargı görevlerini mutlakıyetçi bir sistem çerçevesinde devam ettirdi ve hükümdarın yetkilerini kullandı (Seyitdanlıoğlu, 2015: 241).

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin yanında bir de Meclis-i Âli-i Umumî kuruldu. Bu mecliste, hükûmet üyeleri, yüksek rütbeli devlet memurları ve emekli yüksek devlet memurları bulunmaktaydı. Bu meclis, senato hükmündeydi; Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'den alınan kararlar ve yapılan yargılamalar, burada, ya kabul edilecek, ya reddedilecek ya da değiştirildikten sonra kesinleştirilmesi için padişahın onayına sunulacaktı (Seyitdanlıoğlu, 2015: 242).

Tabiî, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, kurulduğu andaki gibi değişmez bir yapı arz etmedi ve bazı nedenlerle bölünüp birleştirildi (Seyitdanlıoğlu, 2015: 242). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, ilk döneminde başarılıydı; ama bu başarı, işlerin çokça artmasına, dolayısıyla da gecikmelere neden olmaktaydı. Bu bakımdan kurum, 26 Eylül 1954'te Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrıldı. İlkinin görevi, yasamaydı. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ise, 1854-1861 arasında, yüksek bir yargı organı olarak görev yaptı. Bu iki meclis 9 Eylül 1861'de yeniden birleştirildi (Seyitdanlıoğlu, 2015: 243). 1861-1868 arasında bu sefer üçe ayrıldı (Seyitdanlıoğlu, 2015: 244). 1868'den sonra ise Şûrâ-yı Devlet [*Danıştay*] ve Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye olarak tekrar ikiye bölündü (Seyitdanlıoğlu, 2015: 247).

Bu bağlamda yaşanan başka bir gelişme de, 1864 Vilayet Kanunu ile vilayet sistemine geçilmesiydi. Öncesinde, sancak ve kazalarda, halkın temsilcisi olan büyük ve küçük meclisler bulunmaktaydı; ama onlar, hükûmeti ya da lonca üyeleriyle âyanları temsil etmekteydi. Sonra bu kurumlar, eyalet meclisleri ve sancak meclisleri şekline bürünerek, 1864'e kadar faaliyet gösterdi. Vilayet Kanunu ile birlikte, her vilayet, sancak ve kazada, Meclis-i İdareler kuruldu. Yanı sıra, Vilayet Genel Meclisleri de açıldı. İlk Osmanlı parlamentosu ise 19 Mart 1877'de, İstanbul'da toplandı. Görüldüğü üzere temsil sistemi, Osmanlı Devleti'ne 19. yüzyıl süresince yerleşip kurumsallaşmaya başlamıştı (Dursun, 2002: 588, 589).

Osmanlı Devleti'nde anayasal rejime geçebilmenin gerekli koşulları hiçbir zaman oluşmadı. İslâm öncesi Türk devletlerinden beri süregelen "siyasî iktidarın tek elde toplanması" ilkesi, askerî ihtiyaçlar (fetih ya da toprakları elde tutma) nedeniyle daha da pekişti ve İslâmî devlet anlayışının emrettiği "devlet başkanına itaat" kuralı, sultanı ve onun devletini dokunulmaz, denetlenmez ve beşerî takdirin üstünde bir kurum haline getirdi (Tanör, 1999: 31).

Ülke buna rağmen meşrutiyete hazırdı: Şöyle ki; 1875 yılında en önce başlayan Hersek isyanı, sonrasında Bosna'ya geçmişti. Mahmut Nedim Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında Bulgaristan halkı ayaklanmıştı. Osmanlı'nın malî iflası sakınılmaz hale gelmişti. Bir yandan da yabancı müdahalesi, devleti birkaç yönden sıkmaktaydı. Mahmud Nedim Paşa'nın devletin borçlarının faizini ödememe kararı, hem dışarıda Osmanlı aleyhine bir cephe oluşturmuş, hem de İstanbul'da malî bir buhran doğurmuştu. Bu yolla yüz milyondan fazla demiryolu ve esham senedi değersizleşmiş ve bu senetlere bel bağlayanlar zorluk çekmişti. Görüldüğü gibi, halk, halinden hoşnut değildi. Sonra, Sofya isyanı patladı ve 30 Mayıs 1876'da V. Murad tahta geçti. Yeni Osmanlılar, çıkan afla sürgülerinden döndü. Ülkenin buhranı halen devam etmekteydi: Abdülaziz intihar etmiş, Çerkes Hasan vakası yaşanmış, Sırbistan ve Karadağ'la savaş başlamış, V. Murad'ın zihnî problemleri de artmıştı. Buna mukabil, Sırbistan meselesi, kazanılan zaferlerle âdeta halledilmiş ve Bulgaristan'da isyan hareketleri durdurulmuştu. Bu durum, halk nezdinde hem bir vatanseverlik duygusu doğurmuş, hem meşrutiyet fikrine duyulan güveni artırmıştı ve meşrutiyet hazırlıklarına böylece başlanmıştı (Tanpınar, 2014: 357-359).

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının planları, 1876 Mayıs'ında, 31 Temmuz 1872'de sadrazam olan Midhat Paşa'nın hükûmete girmesinden hemen sonra başladı.

Devlet adamları ve ulemadan kurulu bir komisyona metin yazma görevi verildi ve anayasa metni, yıl sonuna doğru tamamlandı. Kanun-ı Esasî, 19. yüzyıl anayasalarının pek çoğu gibi, 1850 tarihli ve daha otoriter olan Prusya Anayasası fermanı aracılığıyla, 1831 Belçika Anayasası'ndan büyük oranda etkilenilerek oluşturuldu; Prusya Anayasası fermanı gibi o da, bir kurucu meclisten[76] çıkmadı ama mevcut iktidar tarafından ilan edildi (Lewis, 2007: 163).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin hayalini kurduğu ilk Osmanlı parlamentosu, 19 Mart 1877'de toplandı. Parlamento iki başlıydı: yüz yirmi kişilik bir Heyet-i Mebusan ve yirmi beş kişilik Heyet-i Âyan (Fendoğlu, 2002: 739). Parlamentonun âyan kısmı, mevkilerine tayinle geldi; yüz yirmi mebus ise resmî baskı altında seçmenlerin genel ilgisizliği arasında ve Kanun-ı Esasî'ye aykırı bir yöntemle seçildi (Lewis, 2007: 166). Bu ilk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877'de sona erdi. İkinci parlamento 13 Aralık 1877'de toplandı (Lewis, 2007: 167). Padişah tarafından açılan bu ikinci parlamento, yüz kırk bir üyeliydi. Bu üyelerin yüz on beşi mebus, yirmi altısı ise âyandı. Yüz on beş mebusun da altmış dokuzu Müslüman, geri kalan kırk altısı gayrimüslimdi (Fendoğlu, 2002: 744). Bu ikinci parlamento, Nisan 1877 ila 31 Ocak 1878 arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın, Sultan'ın işini kolaylaştırmasıyla beraber, Sultan'ın meclisi dağıtarak mebuslara seçim bölgelerine dönmelerini emretmesi suretiyle dağıldı. Görüldüğü üzere parlamento, beş ay içinde iki kez toplanmasına rağmen, bir daha otuz yıl boyunca toplanamadı. Lewis'e göre bu olay Yeni Osmanlılar'ın sonunu getirdi (Lewis, 2007: 167). Ama unutulmamalıdır ki kapatılan kurum, parlamentoydu; anayasa ise meclisin kapatılması dolayısıyla (Haziran 1908 tarihli Hatt-ı Hümayun'la yeniden yürürlüğe konana kadar) askıya alındı (Lewis, 2007: 359).

Fendoğlu'na göre 1876'da açılan parlamento, her ne kadar Bâb-ı Âli'nin despotizmine karşı kurulmuş olsa da, iğreti ve ithaldi; çünkü temelinde halk egemenliği yoktu. Halk, bu parlamentoda yer almadığı için, maçı izleyen seyirci hükmündeydi. Üstelik meşrutiyete ihtilâlle değil, bir grubun hareketiyle geçilmişti. Bu bakımdan söz konusu meşrutiyet, devletin devlet içinde gerçekleştirdiği bir dönüşüm olarak kaldı. Zaten II. Abdülhamid'den önce de ülkeye, sultanın çevresindeki sadrazam ve düşünür takımının kontrolü egemendi (2002: 739, 740).

[76] Kurucu meclis (veya konvansiyon), anayasanın yapılması için halk tarafından seçilmiş özel bir meclistir. Kurucu meclis, millet adına karar almakta ve millet meclisinin iradesi, hukuken, milletin iradesi olarak kabul edilmektedir. Kurucu meclisler, hazırladıkları anayasa tasarılarını bizzat kabul etmekte; ama halkın onayına sunmamaktadır (Gözler, 2011: 25, 26).

Üstelik bu anayasal yenilik, Osmanlı için bir ilk değildi. Daha önce de anayasal parlamentonun işaretini veren hamlelerde bulunulmuştu. Mesela 1808'de, Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa, reform programını onaylamak maksadıyla İstanbul'da bir meclis toplamıştı. Mehmed Âli Paşa ise, 1829'da, Mısır'da, her yıl birkaç gün toplanan yüz elli altı üyeli bir danışma meclisi tayin etmişti. (Hattâ bu meclis, *Tasvir-i Efkâr*'da tartışılıp övülmüştü [Mardin, 2015: 40].) 1845'te ise Abdülmecid, –her ne kadar başarısız olsa da– taşra eşrafından kurulu bir meclis meydana getirmişti. 1861'de Tunus Beyi, Müslüman bir ülkede Avrupa tipinde ilk anayasayı ilan etmişti; yürütme yetkisi Tunus Beyi'ndeydi, yasama da Bey'in tayiniyle kurulmuş olan altmış üyelik Büyük Meclis'indi. 1866'da ise Hidiv İsmail Paşa, Mısır'da, seçmenleri ve fonksiyonları sınırlı bir danışma organı kurmuş ve ilk seçimli meclis denemesinde bulunmuştu (Lewis, 2007: 151). 19 Mart 1876'da açılan ilk parlamento ise (Kanun-ı Esasî, 23 Aralık 1876'da ilan edilmişti) Osmanlı Devleti'nin tüm sathında faaliyet gösteren merkezdeki bir meclisti (Fendoğlu, 2002: 740). Amma velâkin Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına, sonu alınamayan iç karışıklık ve dış müdahalelere ve 1871'den sonra iyice koyulaşan baskıcı rejimine karşı yeni bir aranışın ifadesi olan ve 1876 tarihli Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla başlayan dönem, iki yıl kadar sürdü (Tanör, 1999: 121).

Kanun-ı Esasî hazırlanırken, Rusya, Fransa ve 1831 tarihli Belçika anayasalarından istifade edildi. Bu pay, farklı görüşlere göre değişmektedir: Kimine göre Belçika ve Fransa Anayasalarından, kimine göre de Belçika, Rusya ve Polonya Anayasalarından yararlanıldı. Anayasa, kimilerine göre sadece Prusya Anayasası ile uyumluydu. Fendoğlu'na göre ise Kanun-ı Esasî, 1831 Belçika ve 1851 Prusya Anayasalarından faydalanılarak oluşturulmuştu; Belçika Anayasası kadar liberal olmadığından, Prusya Anayasası'na daha yakındı. Normalde Prusya Anayasası da Belçika'dan esinlenilerek oluşturulmuştu; ama liberal değildi; çünkü yürütme üstündü, egemenlik ilahî kaynaklıydı ve hanedan meşru ve etkili olup halkın egemenliği yoktu (Fendoğlu, 2002: 744). Lewis'e göre ise Kanun-ı Esasî'nin kaynağı, 1831 Belçika Anayasası'ydı. Fakat Osmanlı Devleti, bir Belçika değildi. Bu bakımdan kökeninde farklı bir kültürün izini taşıyan Anayasa, Türk şartlarıyla kaçınılmaz olarak ilgisiz, bağdaşmaz ve sonunda işlemez kalmıştı (Lewis, 2007: 359, 360).

Meşrutiyet gelişmelerinde Balkan anayasalcılığının da etkisi mevcuttu. Buna ilk örnek Romanya'dır. Romanya'nın siyasal birliği 1859'da gerçekleştiğinde, Bâb-ı

Âli bunu 1861'de onaylamıştı. Ertesi yıl Romanya, temsil sistemine geçmişti. Kaldı ki Romanya, bunun öncesinde, Eflak ve Boğdan'da, 1831 ve 1832 tarihlerinde, *Organik Nizamname* adlı bir anayasal belge ile seçime dayalı yasama ve yürütme organları meydana getirmişti. Bu nizamnameyi tanıyan, Osmanlı'ydı, ki o zamanlar Osmanlı'da Tanzimat Fermanı ilan olunmamıştı (Tanör, 1999: 129). İkinci gelişme örneği ise Sırbistan'dı. 1804 ayaklanması neticesinde yarı temsilî organa sahip olan Sırbistan, diğer anayasal belgelerle birlikte, 1842'de, Devlet Şûrâsı adlı organla gerçek bir temsilî kurum niteliği kazanmıştı. 1869'da da ilk gerçek anayasa yapılmış ve Osmanlı bunu tanımıştı (Tanör, 1999: 130). Üçüncü örnek ülke, Yunanistan'dı. Öncesinde demokratik geleneklere sahip olan Yunanistan, 1844 Anayasası'yla ilk ve gerçek anlamda bir anayasal hayata başlamış, 1864 Anayasası'yla da Balkanlardaki ilk ciddî parlamenter rejim uygulamasına geçmişti (Tanör, 1999: 131). Görüldüğü üzere 1876 Anayasası'nın köklerini veya esin kaynağını, ilk önce, Balkan uluslarında ve Osmanlı milletlerinin sundukları örneklerde aramakta fayda vardır; zira 1856 Fermanı'nın bir gereği olarak, Osmanlı milletleri, Cemaat Nizamnameleri'yle kendi iş yönetimlerini düzenlemekte ve her millet için kendi genel meclislerini ve eyaletlerde bölgesel meclislerini kurmaktaydı. Bu bağlamda anayasa ve meclis uygulamaları, Osmanlı Devleti'nde esasen ufak da olsa vardı; lâkin genel bir meclis yoktu (Tanör, 1999: 131, 132).

Kanun-ı Esasî'nin hazırlanışında bugüne değin bilinen üç tasarı mevcuttu; bunların dışında iki ayrı tasarı daha vardı. Bilinen tasarılar şunlardır: Midhat Paşa tasarısı, Sait Paşa tasarısı, Süleyman Paşa tasarısı (Kaya Kılıç, 1993: 557). Midhat Paşa'nın *Kanun-ı Cedid* tasarısı sekiz bölüm ve elli dokuz maddeden mürekkepti (Kaya Kılıç, 1993: 558). Sait Paşa tasarısı, 4 Kasım 1848 ve 14 Ocak 1858 Fransız Anayasası'nın birleşiminden ve satır satır tercüme edilmesinden ibaretti (Kaya Kılıç, 1993: 560). Süleyman Paşa tasarısı ise *Kanun-ı Esâsi Müsveddesi* adıyla yazılmıştı; kırk beş maddeden oluşan bu tasarıda bölüm ayrılığı yapılmadı ve kırk beş madde alt alta sıralandı (Kaya Kılıç, 1993: 563).

Tanör'e göre Midhat Paşa'nın (Midhat Paşa, V. Murad'ın saltanatından beri anayasa çalışmaları içerisindeydi) taslağı elli yedi maddelikti (1999: 132). Midhat Paşa, kaleme aldığı lâyihaya "Kanun-u Cedit" demişti; Mabeyn Başkâtibi Said Bey'in uyarısıyla "Kanun-u Cedit", "Kanun-ı Esasî" ismine çevrildi (İrtem, 2004: 10). Fakat II. Abdülhamid, bu tasarıyı geri çevirdi. Sebep, meşrutiyet hazırlıklarının Midhat Paşa'ya mal edilmesini istememesi ve söz konusu tasarıyı ülkenin koşullarına

aykırı bulmasıydı. Sonra, II. Abdülhamid, Sait Paşa'ya 1814, 1830 ve 1875 tarihli Fransız anayasalarını çevirtti. Nihayetinde anayasayı hazırlamakla mükellef olan *Cemiyet-i Mahsusa* adında resmî bir komisyon kuruldu (Tanör, 1999: 133).

Komisyon, II. Abdülhamid'in iradesiyle, 30 Eylül 1876 tarihinde kuruldu. Başkanı Midhat Paşa'ydı. (Midhat Paşa, Çırağan Sarayı'nda yapılan toplantılara başkanlık etmenin yanında, komisyonu sıkı şekilde de takip ediyordu [Oğuz, 2010: 75].) Üye sayısı ise yirmiydi. Komisyonda yaşanan tartışmalar, basına da yansıdı. Anayasaya karşı olanlar bildiri bile dağıttı. Bunun bir delili, 8 Ekim 1876'da, Bâb-ı Âli'de toplanan bakanlar kurulunda yeni bir komisyon kurulması kararın alınmasıdır (Kaya Kılıç, 1993: 565). Nâmık Kemâl, bu komisyona, "yazar ve düşünür"[77] olarak katıldı (Kaya Kılıç, 1993: 569).

Komisyon âzâlarının bir kısmı kanun maddelerini hazırlamakta ve üst komisyona göndermekteydi (Oğuz, 2010: 76). Oğuz'un *İttihat* gazetesinden aktardığı bilgiye göre, komisyon üç alt gruba ayrılmıştı. Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki komisyon, vilayete dair kanun hazırlamaktaydı; Server Paşa'nın başkanlığındaki komisyon, matbuat kanunu hazırlamaktaydı; üçüncü komisyon ise Kanun-ı Esasî'yi yazmaktaydı. Bir de, Ziya Paşa'nın başkanlığında bir alt komisyon daha mevcuttu; Nâmık Kemâl, bu alt komisyonun üyelerindendi (2010: 76). Kaya Kılıç, Nâmık Kemâl'in üyesi bulunduğu komisyonun görevinin "anayasa seçim kanunu yapmak" olduğunu belirtmiş; ama ayrıntıya girmemiştir (1993: 570). Nâmık Kemâl'in Kanun-ı Esasî komisyonuna katılma tarihi ise 2 Kasım 1876'dir (Kaya Kılıç, 1993: 571).

Komisyon, asıl anayasa tasarısını, bu iki taslaktan ve Belçika, Polonya, Prusya gibi ülkelerin anayasalarından faydalanarak hazırladı. Sadrazam Midhat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükelâ'dan geçen bu metin, 23 Aralık 1876'da Padişah tarafından kabul ve ilan edildi (Tanör, 1999: 133).

Anayasanın hazırlanışı esnasında dikkate alınan iki siyasal odak vardı: Yeni Osmanlılar ve Balkan ulusçuluğu (Fendoğlu, 2002: 744). Fendoğlu, 1876 Anayasası'nın hazırlanmasına yol açan etmenleri şöyle sıralamaktadır: (1) Saray etrafında toplanan Bâb-ı Âli oligarşisinin keyfî baskılarına son vermek, (2) dış güçlerin devletler hukukuna aykırı olarak, azınlıkları himaye uğruna yaptıkları müdahaleleri sonlandırmak (Fendoğlu, 2002: 745).

[77] Komisyon üyeleri, Kaya Kılıç'ın makalesinde kategorize edilerek listelenmiştir. Nâmık Kemâl, bu listede "Yazar ve Düşünür" başlığı altında yer aldığından (aynı zamanda bu başlığın tek ismidir), "yazar ve düşünür" olarak tarafımca ayrıca belirtilmiştir (Kaya Kılıç, 1993: 569).

Tabiî bu çalışmalar kolay olmadı. Aralarında Midhat Paşa, Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl'in bulunduğu liberal-reformist cenah, padişahın haklarını sonuna kadar savunan reformcu-meşrutiyetçi cenahla çatıştı; ama II. Abdülhamid, ağırlığını ikinci kanada koyunca, denge değişti. II. Abdülhamid bu anayasayla önemli kazançlar da sağladı. Meşhur 113. maddenin kabulü, bunun bir göstergesiydi (Tanör, 1999: 133).

Tüm bunların yanında, yukarıda sayılan müsveddelerin dışında kalmak suretiyle, Kanun-ı Esasî'nin bilinmeyen iki adet tasarısı daha mevcuttur. Bu tasarılardan ilki, "Kanûn-ı Esâsi" başlıklı bir mukaddeme ile 11 ana bölüm halinde 113 maddeden oluşmaktadır. Bu taslak, Başvekâlet Arşivi'ndeki kataloglara, *"Kanûn-ı Esâsi lâyıhasıyla, Meclis-i Vükelânın vazifelerine müteâlik [(müteâllik) ilişkin] kararname müsveddesinin, Namık Kemal, Sait Paşa ve diğerleri tarafından düzeltilmiş olan nüshaları"* kaydıyla geçmiştir. Bu tasarı, yeniden kuruluşu komisyonca oluşturulmuştur; bunun delili, bazı maddelerin düzeltilmesi, değiştirilmesi, tasarıya bu amaçla ek yapılması ve bunun da derkenarlarda belirtilmesidir. 24., 47., 54., maddelerin derkenarında *"komisyon"* ifadesinin yer alması, bu görüşü doğrulamaktadır (Kaya Kılıç, 1993: 570, 571).

Bu düzeltmeler, Nâmık Kemâl'e ait olması dolayısıyla önemlidir. Mesela komisyonun hazırladığı 113 maddelik ilk tasarının mukaddimesinin [*girişinin*] derkenarında yer alan ifade, Nâmık Kemâl'e aittir ve Padişah'a "âriza" şeklinde ayrıca sunulmuştur (Kaya Kılıç, 1993: 571). Kaya Kılıç, makalesinde, Nâmık Kemâl'in komisyona sonradan katıldığını söylemekte ve iki olasılıktan bahsetmektedir: Nâmık Kemâl bu tasarının hazırlanması safhasında ya bulunmamıştır ya da bulunsa bile görüş ve düşüncelerini benimsetememiştir. Bu bağlamda ikinci olasılık daha geçerlidir; zira maddelerin görüşülmesi esnasında Nâmık Kemâl'in, tasarının derkenarlarında sarıklı efendilerin takındıkları tavırlardan bahsetmesi, Kemâl'in, tasarının hazırlanışı esnasında komisyonda yer aldığı ihtimalini güçlendirmektedir (2010: 686). Anayasa tasarısının üzerinde ve derkenarlarında, metnin hazırlandığı ve Padişah'a sunulduğu tarihle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır; bu da, komisyonun, söz konusu taslağı ne kadar sürede hazırladığını belirsizleştirmektedir (Kaya Kılıç, 1993: 571, 572).

Kanun-ı Esasî'nin bilinmeyen ikinci tasarısı ise, on bir bölüm ve yüz otuz maddeden mürekkeptir. Maddeler başlıksız olup sadece 1., 2., 3. gibi numaralarla listelenmiştir. İkinci tasarı da ilki gibi düzeltilmiştir. Bu sefer düzeltmeler, arşiv

kaydından anlaşılacağı üzere, Saffet Paşa tarafından yapılmıştır (Kaya Kılıç, 1993: 573).

Fendoğlu'na göre 1876 Anayasası, parlamenter bir sistem getirmedi; zira 30. maddeye göre, bakanlar kurulu, meclise karşı değil, padişaha karşı sorumluydu. 113. maddeye göre ise, bir vatandaş, salt bir polis raporuyla sürgün edilebilecek kadar haklarından mahrumdu. Hâsılı, bu anayasanın kaynağında halk yoktu; yasama ve yürütme yetkileri padişahtaydı; hükûmet, meclise karşı sorumsuzdu; güvenoyu alınmıyordu; güçler dengesi yoktu; temel haklar teminatı da kısırdı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen bu anayasa, hâkim bağımsızlığına yeni kurallar getirmişti (2002: 745).

Kanun-ı Esasî, halkı temsil eden bir merci tarafından değil, üyeleri doğrudan padişah arafından atanan bir merci tarafından yapılmıştı; üstelik tasarıyı inceleyip onaylayan, padişahın kendisiydi. Halkoylaması da yapılmamıştı. Bu bakımdan Kanun-ı Esasî, biçimsel ve hukukî anlamda, padişahın tek yanlı işleminden doğan bir ferman anayasa idi; fakat içerik açısından, ihsan veya bağış getirmemekteydi (Tanör, 1999: 133, 134). Tanör'e göre Kanun-ı Esasî, gerçek bir meşrutiyete geçişi değil, mutlakıyetten çıkışı ifade etmektedir (1999: 149). Her ne kadar azımsanmayacak güvenceler getirse dahi, yetkilerin padişahta olması ve padişaha yaptırım uygulanamaması, tüm bu güvenceleri geçersiz kılmaktadır (Fendoğlu, 2002: 745). Bu durumu doğuran unsur ise 113. maddedir.

113. maddenin anayasa metnine girmesi şöyle olmuştur:

Padişah'ın meşrutiyet idaresi içinde bir istibdat yürütebilmesi ve güven duymadıklarını def ve sürgün edebilmesi için, Mabeyn Başkâtibi Said Bey'e bir madde yazdırıldı. Damat Mahmud Paşa bu durumu vükelâya bildirdi ve Midhat Paşa buna muhalefet etti. Mahmud Nedim Paşa, Padişah'ın tarafını tutmaktaydı; zira padişahın büyüklüğü ve kudreti, ancak bu 113. maddeyle muhafaza edilebilirdi. Cevdet Paşa da bu maddenin kanuna ilavesini desteklemekteydi. Neticede 113. madde, Kanun-ı Esasî'ye bu yolla eklenmiş oldu. Midhat Paşa her ne kadar bu maddeye itiraz etse de, Kanun-ı Esasî'nin daha fazla geciktirilmemesi ve Padişah'la çatışılmaması lazımdı (İrtem, 2004: 24). Ardından, Kanun-ı Esasî lâyihasının müsveddesi, Ebüzziya Tevfik tarafından temize çekildi; arz edilmek üzere de Mabeyn'e takdim edildi. Sadrazam emir verdi; Matbaa-i Âmire geceleyin açıldı ve lâyihanın basılmasına başlandı. Kanun-ı Esasî, 23 Aralık 1876'da Mabeyn Başkâtibi Said Bey'e tevdi edilerek Bâb-ı Âli'ye gönderildi. Said Bey, hatt-ı hümayunu Bâb-ı

Âli'ye getirdi (İrtem, 2004: 29); Midhat Paşa da Said Bey'i karşıladı ve hatt-ı hümayunu Damat Mahmud Paşa'ya verdi. Paşa da kürsü üzerine çıkarak hatt-ı hümayunu açık ve yüksek sesle okudu. Kanun-ı Esasî okunduktan sonra, basılmış binlerce kopyası halka dağıtıldı (İrtem, 2004: 30).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HÜRRİYET VE *İBRET* GAZETELERİNDEKİ YAZILARIN KAVRAMLAR ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüm, çalışmanın özünü teşkil etmekte ve bu çalışmayı, muadillerinden farklı kılmaktadır. Farklı kılan unsur, Nâmık Kemâl'in dünyasını, belirlenmiş kavramlar üzerinden, nicelik ve nitelik analizi yaparak yorumlamaktır. Hatırlanacağı üzere, çalışmanın Giriş'inde yer alan *Çalışmanın Amacı* kısmında cevabı aranan sorulardan biri, "Nâmık Kemâl gazete yazılarında hangi kavramlara ağırlık vermiştir?" şeklindedir. Beşinci bölümün amacı, bu suale yanıt bulmaktır.

Birinci adımda kavramlar belirlenmiştir. Nâmık Kemâl'in gazete yazılarının derlendiği iki kitap (Serez, M. S. [2012]. *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Nâmık Kemâl Makaleleri*. Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği Yayınları / Özön, M. N. [1997, Ağustos]. *Nâmık Kemâl ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) baştan sona hızlıca taranmış ve göze çarpan, bu çalışmanın bütününü oluşturduğu düşünülen doksan altı adet kavram, tarafımızca belirlenmiştir.

İkinci adımda nicelik analizine geçilmiş ve bu doksan altı adet kavramın, yukarıda ismi geçen iki derleme eserde ne sıklıkla geçtiği tespit edilmiştir. Bunun için, Serez ile Özön'ün derlemeleri, taranıp Word dosyası formatında bilgisayara aktarılmış ve Word dosyasında yer alan "Bul ve Değiştir" seçeneğiyle yapılan kelime sayımı neticesinde doksan altı adet kavramın Nâmık Kemâl tarafından kaç kez kullanıldığı saptanmıştır. Saptalamalar, Tablo 1'de listelenmiştir.

Üçüncü adım olarak, bu doksan altı kavram, hem Nâmık Kemâl'in bu çalışmada odaklanılmak istenen "ideal devlet görüşü" düşüncesiyle alâkalı olması, hem de çalışmanın daha pratik ve öz olması sebebiyle yirmi altıya indirilmiştir. Yirmi altılık liste, Tablo 2'de belirtilmiştir. Kelimelerin indirgenmesi aşamasında, kelimelerin incelenen gazete yazılarında kaç kez geçtiği dikkate alınmaksızın, doğrudan doğruya, o zamanki Osmanlı Devleti'nin yönetimindeki sorunları ortadan kaldırmak, yeni bir rejim veya sistem değişikliğine yol açabilecek (mesela parlamenter sistem, kuvvetler ayrılığı, halkın yönetime katılması vb.) görüşleri ifade etmede ihtiyaç duyulacak kavramlar esas alınmıştır. Bu bağlamda, sözgelimi "teşrî [*yasama*]" kelimesi mevcut metinlerde 1 kez geçmesine rağmen, söz konusu kelimenin analize dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Bunun yanında, sözgelimi "Türk", "Türkçe" ve "Türkistan" gibi, incelenen gazete yazılarında sırasıyla 47, 40

ve 33 kez geçen kavramlara Tablo 2'de yer verilmemiştir. Bu durumun bir başka sebebi de, Nâmık Kemâl'in vatan anlayışının etnik değil, dinî temelli olduğunu varsayabileceğimiz düşünceleridir.

Dördüncü adım, çalışmanın nitelik analizini teşkil etmektedir. Bu adımda, yirmi altı kavramın yer aldığı gazete yazılarının ilgili kısımları, zamandizinsel olarak, önce *Hürriyet*, sonra da *İbret* altbaşlıkları dâhilinde, alıntı yapılmak suretiyle analiz edilmiş; analizler, üçüncü altbaşlık olan "İnceleme" kısmında genel olarak değerlendirilmiştir. Önemli olması bakımından "vatan" kavramı ilk sıraya alınmıştır. Diğer kavramlar alfabetik olarak sıralanmıştır. Nâmık Kemâl'in incelenen yazılarında yer almayan kavramlar ise bu listenin sonuna eklenmiştir.

Farklı kavramlar, bazen aynı alıntıda yer alabildiğinden, aynı alıntı, ilerleyen sayfalarda tekrarlanmıştır. Alıntılar italik şekilde yapılmıştır. Metinde yer alan eski Türkçe kelime ve ifadeler, büyük çoğunlukla köşeli parantez içinde, bazen de dipnotlarla, anlam bütünlüğünü sağlayacak şekilde açıklanmıştır. Gazete yazılarının isimlerine ve tarihlerine bizzat dikkat edilmiş, derlemelerde yer alan eksiklikler dipnot aracılığıya belirtilmiştir. (Gazete yazılarının başlıklarındaki eski Türkçe kelimeler açıklanmamıştır; bunun için çalışmanın ek kısmında yer alan Lûgatçe'ye bakılabilir.)

İmlâ ve noktalama hususunda, Serez'in derlemesi hariç, alıntı yapılan kitaba sadık kalınmıştır. Unutulmamalıdır ki bazı kavramlar, bazı gazete yazılarında yer almamaktadır. Bunun sebebi, referans alınan kitapların içerdiği yazıların sınırlı olmasıdır; zira Serez'in derlediği *Hürriyet* gazetesi yazıları ile Özön'ün derlediği *İbret* gazetesi yazıları birer seçkidir ve Nâmık Kemâl'in tüm yazılarını ihtiva etmemektedir.

Tablo 1: Çalışmanın Bütününü Oluşturduğu Düşünülen Kavramlar[78]

Kavramlar[79]	***Hürriyet* Gazetesi**	***İbret* Gazetesi**
adalet	141	28
Alevî		
Âli Paşa	21	
Allah/Cenab-ı Hakk	113/39	14/8
Arap	17	13
Asya	32	7
Avrupa	675	94
Bâb-ı Âli	32	
barış/sulh	0/7	
cemiyet	75	32
cumhur (halk)	15	8
cumhuriyet	11	1
demokrasi		
devlet/mülk	1706/38	173/
Devlet-i Aliyye/Devlet-i Osmanî	68/7	
efkâr/fikir/umumiye	48/22/103	107/31/78
efrad/birey	27/115[80]	30/0
erbâb-ı şebab/erbab/Jön Türk	0/92/0	0/10/0
fırka (parti)	16/0	1/0
Fransa/Fransız	301/5	15/1
Garp	39	16
hamiyet	57	15
Hanbelî	1	1
Hanefî		1
heyet-i müstakill		
hıfz-ı vatan		
Hıristiyanlık	146	4
hubb-ı vatan		2
hukuk	246	95
hükûmet	392	73
hükûmet-i müstakille	5	1
hürriyet	198	39
icra-yı adalet (yasama)	12	8
idare-i efkâr	1	
idare-i müstakille	3	
ihtiyar (seçme, seçilme)	89	39
imparator	62	7
İslâm	168	54

[78] Bu listede yer alan bazı satırlarda birden fazla kavram yer almaktadır; bunun sebebi, her bir satırın, tek bir kavram olarak algılanmasıdır.

[79] Alfabetik olarak listelenmiştir.

[80] Burada ince bir ayrıntı söz konusudur. Nâmık Kemâl'in yazılarını Türkçeleştiren Mehmed Serez, büyük olasılıkla, Nâmık Kemâl tarafından "efrad" olarak kullanılan kelimeyi "birey" şeklinde Latinize etmiştir. Dolayısıyla bu kelimenin *Hürriyet*'te 115 defa geçmesinin sebebi budur. Yoksa Nâmık Kemâl'in bu çalışma için ele alınan gazete yazılarında "birey" kelimesi bulunmamaktadır.

İttihad-ı İslâm	1	7
kanun	259	41
Katolik	12	1
Kürdistan	1	1
Kürtlük		1
lâiklik/sekülerizm		
Mâlikî	1	1
mebus	25	1
meclis/nezaret/vükelâ	399/127/135	47/53/7
meclis-i hürriyet		
Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet (Halkın Danışma Meclisi)	8	
meclis-i umumî (halk meclisi)	1	
medeniyet	81	73
memâlik/memleket	135/305	28/50
memâlik-i Osmaniye	26	9
meşveret	82	
mezhep	36	25
milel-i gayr-i İslâmiye	1	
milel-i hâkime	1	
milel-i mütenevvia (türlü milletler)	1	
milel-i saire	4	
milel-i tâbia	1	
milel-i uhra (diğer milletler)	1	
millet/halk/umum	252/266/261	48/71/143
muhafaza/muhafazakârlık	119/0	20/0
muhtar (hareketinde serbest olan)	14	
müsâvat	61	7
Müslüman	45	5
nezaret	127	52
nizâmat (kanunlar)/ Nizâmat-ı Esasiye (Anayasa)	46/16	8/0
Ortodoks		
Osmanlı	440	57
padişah	78	23
parlamento		3
Protestan	10	
Rousseau	1	
sa'y (emek)		11
senato	4	
Sünnî		1
Şafiî		1
şark	11	
Şerait-i İçtimaiye (Toplumsal Sözleşme)	1	
şeriat	50	8
Şiî		2
Tanzimat	30	

tenfîz (yürütme)	17	1
terakki	176	81
teşrî (yasama)		1
Türk/Türkçe/Türkistan	33/36/32	14/4/1
vatan/yurt	197/1	100/0

Tablo 2: Niteliksel Kavram Analizinde Kullanılacak Kavramlar

Kavramlar[81]	***Hürriyet* Gazetesi**	***İbret* Gazetesi**
adalet	141	28
cumhuriyet	11	1
demokrasi		
erbab-ı şebab/Yeni Osmanlılar	0/83	
fırka/parti	16/0	1/0
hükûmet/ hükûmet-i müstakille	392/5	73/1
hürriyet	201	39
icra-yı adalet (yargı)	12	8
ihtiyar (seçme, seçilme)	89	39
İttihad-ı İslâm	1	7
lâiklik/sekülerizm		
meclis/nezaret/vükelâ	399/127/135	47/53/7
Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet (Halkın Danışma Meclisi)	8	
meclis-i umumî (halk meclisi)	3	
meşveret	82	
müsâvat	61	7
nizâmat (kanunlar)/ Nizâmat-ı Esasiye (Anayasa)	46/16	8/0
padişah/imparator	325/72	23/6
parlamento		3
sa'y (emek)	15	11
senato	3	
Şerait-i İçtimaiye (Toplumsal Sözleşme)/Rousseau	1/1	
tenfîz (yürütme)	17	1
teşrî (yasama)		1
vatan/yurt	197/1	100/0

[81] Alfabetik olarak listelenmiştir.

1. "VATAN" KAVRAMI

Bu kavram, Nâmık Kemâl'in, üzerinde yaşadığı toprakla kurduğu duygusal ilişkinin öğrenilmesi açısından önemlidir. Kemâl'in Osmanlı Devleti'ne, yani vatanına duyduğu sevgi ve aşk, onun düşünce sistemini önemli ölçüde etkileyen kavramlardandır.

1.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Yeni Osmanlılar İle Bâb-ı Âli* yazısında (13 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl "vatan" ile "devlet" kelimelerini eşanlamlı olarak kullanmaktadır: *"Bizim derdimiz, devlet (ile) vatanımız tehlike içinde olduğundan, mümkün ise onu kurtarmaktır."* (Serez, 2012: 25).
- 7 Eylül 1868 tarihli yazısının (başlık belirtilmemiş) bir yerinde Nâmık Kemâl, "ey fedakâran-ı vatan [*ey vatanın fedakârları*]" hitabını kullanarak, Osmanlı için fedakârlıkta bulunanlara seslenmektedir (Serez, 2012: 49). İkinci hitabını ise, "ey hamiyyetkâran-ı vatan [*ey vatanın millî onur ve haysiyet sahibi insanları*][82]" şeklinde yapmaktadır; bununla da Osmanlı Devleti'nin hamiyetli insanlar barındırdığından bahsetmektedir (Serez, 2012: 51). Bu hitap şekilleri, Nâmık Kemâl'in, Osmanlı Devleti'nde yaşayanlardan ümidini kesmediğini gösteren ipuçları hükmündedir. (Nâmık Kemâl, "hamiyyetkâran vatan" ifadesini *Tahrir Nizamnamesi'nden* adlı kısımda da kullanmaktadır [Serez, 2012: 188].)
- *Mesele-i Müsâvat* yazısında (5 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "vatan-ı müşterek", bir başka deyişle "ortak vatan" ifadesiyle, Osmanlı'nın, içinde yaşayan farklı etnik grupların ortak devleti olduğundan ve birlik ve beraberlikten bahsetmektedir (Serez, 2012: 86). (Cümlenin bütünü, mevzubahis konuyla doğrudan ilintili olmadığından buraya alınmamıştır.)
- *Yeni Osmanlıların İ'lân-ı Resmisi* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "ihvan-ı vatan", bir başka deyişle "vatan dostları" ifadesini kullanarak, Osmanlı'nın tüm tebaasına aynı duygudaşlıkla seslenmektedir (Serez, 2012: 93).

[82] Serez'in derlemesinde ve transkripsiyonunda birçok edisyon hatası bulunmaktadır. Bunlardan biri, yukarıdaki gibidir. Bu ifade, Serez'in derlemesinde, "ey hamiyyetkâran vatan" şeklinde geçmektedir. Hâl böyle olunca, "hamiyyetkâran" kelimesi, "vatan" kelimesinin sıfatı olmakta ve ortaya "ey millî onur ve haysiyet sahibi vatan" gibi bir anlam çıkmaktadır. Ama Nâmık Kemâl'in evvelki benzer kullanımları üzerinden, bu ifadenin, "ey hamiyyetkâran-ı vatan", yani "ey vatanın millî onur ve haysiyet sahibi insanları" olduğu düşünülmüş ve bu bakımdan söz konusu ifade, Nâmık Kemâl'in kullanacağına inanıldığı şekilde değiştirilmiştir.

- *Niş'ten Tahrirat* adlı mektubun [83] girişinde, *"*Hürriyet*'e hizmet, düşünceme göre cümle [bütün] vatan evlatlarına farz olduğundan, bendeniz de buradan muhabirliğe başlamak isterim."* diyen Nâmık Kemâl, yine Osmanlı topraklarında yer alan tüm etnik azınlıklara, ayrımcılık yapmadan seslenmektedir (Serez, 2012: 145).

- Nâmık Kemâl, *Hürriyet* gazetesindeki yazılarında, "vatan" kavramını yukarıda izah ettiğimiz şekilde algılamıştır. Bunların dışında, "vatan" kelimesini, başka ülkelerin vatanından, normal vatan algısından, mevcut ve geçmişteki Osmanlı topraklarından, Osmanlı Devleti'nin geçmişteki topraklarına duyulan bağlılıktan ve genel bir vatan sevgisinden bahsetmek için de kullanmaktadır. "Vatandaş" ve "vatanperver" kelimelerini de, yine sözlük anlamlarını aşmayacak şekilde kullanmaktadır.

1.2. *İbret* Gazetesi

- *İstikbal* yazısında (13 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, *"İstikbalimiz [geleceğimiz] emindir: Çünkü İslam [Müslüman] olmayan vatandaşlarımıza dahi (...) cümlesi [hepsi] bu devletin, bu vatanın vücuduyla [varlığıyla] kaimdir [ayakta durmaktadır]."* diyerek, vatanı "devlet"le, bir başka deyişle 1872 yılındaki Osmanlı Devleti'yle eş tutmakta ve Osmanlı'nın, gayrimüslimlerin de varlığıyla birlikte ayakta durduğunu ifade etmektedir (Özön, 1997: 49).

- *Mütalaa* yazısında (20 Haziran 1872) "vatan-ı hilafet" ifadesiyle, "hilafet vatanı"ndan, bir başka deyişle İslâmî bir vatandan bahsetmektedir: *"Bizde askerlik bârı [yükü] yalnız birkaç eyalat-i Osmaniye'de [Osmanlı eyaletinde] bulunan İslam üzerinde kalmakta ve bu halin tedenni-i nüfusça [nüfusun azalması dolayısıyla] pek çok mazarratı [zararı] görünmekte iken vatan-i hilafeti [hilafet vatanını] taarruzdan [saldırıdan] vikaye [korumak] için birkaç yüz bin kişi daha silahlayabilecek öyle bir mahzen-i satvetin [ezici kuvvet meydana getirmenin] fethine muvaffakıyet [başarı] politikamızca dahi ne kadar güzel tesirler hâsıl edebileceğini [ortaya çıkabileceğini] tarife hacet [ihtiyaç] yoktur."* (Özön, 1997: 68).

- *Avrupa Şarkı Bilmez* yazısında (22 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, "mader-i vatan" yani "anavatan" kavramını, yazının geneli çerçevesinde, "farklı azınlıklardan oluşsa da, İslâm'la bağlanan, geçmişteki ve şu andaki Osmanlı

[83] Serez'in derlemesindeki bazı kısımlar mektup türündedir. Söz konusu mektubun tarihi ise Serez tarafından "Fi 7 Recep" şeklinde belirtilmiştir.

toprakları" anlamında kullanmaktadır: *"Lakin vatandaşlarımız (...) mader-i vatanın [anavatanın] kucağına birbirine mülasık [yapışık] tev'emler [ikizler] gibi yekvücut olarak düşmüş oldukları bir milletin mahiyetinden [içyüzünden] haberdar olamazlarsa ağrep olur [(agrep) tuhaf olur]."* (Özön, 1997: 68). Yazının son kısımlarında ise, "vatan-ı umumî" denerek, farklı azınlıklara rağmen, Osmanlı topraklarının, içinde yaşayan her azınlığın vatanı olduğundan bahsedilmektedir: *"Biz şimdiye kadar edyan-i saire ashabını [diğer din sahiplerini] zimmetimize aldık [sahip çıktık], her ahdimize vefa gösterdik [verdiğimiz sözü yerine getirdik], asayişimizden dûr olduk [güvenliğimizden uzaklaştık], milyonlarla canlar, mallar feda eyledik. Onların asayişini [güvenliğini] idame [sürdürme] ve mal ve canını vikaye eyledik [koruduk]. Onlar tarafından da ahde vefa [verdikleri sözü yerine getirmelerini] bekleriz. Vatan-i umumi [vatanın geneli(nin)], ağraz-i nefsaniyeden [kişisel maksatlardan] mukaddes [kutsal] tutulmasını arzu ederiz."* (Özön, 1997: 72).

- *Bir Hatıra* yazısında (1 Temmuz 1872) yine "vatan-ı umumî" ifadesini kullanan Nâmık Kemâl, farklı mezheplere[84] rağmen Osmanlı topraklarının, içinde yaşayan her mezhebin vatanı olduğundan ve mezhep çatışmalarının, vatanın geneline bir fayda sağlamadığından bahsetmektedir: *"Bir zamandanberi Hıristiyan olan tebaa-i Osmaniye beyninde [Osmanlı tebaası arasında] birtakım mezhep münazaaları [çekişmeleri(nin)] cereyan ettiğini [meydana geldiğini] görmekteyiz. Bu hallerin esasen vatan-i umumiye dokunur bir yeri olmamakla beraber (...)"* (Özön, 1997: 90).

- *İmtizac-i Akvam* yazısında (2 Temmuz 1872) "vatan-ı aslî" denerek, etnik azınlıkların esas vatanlarının dahi Osmanlı Devleti olduğundan bahsedilmektedir: *"Bir nam [isim] ile vatan-i aslinin [asıl vatanın] daire-i ittifakından [birleştiği daireden] ayrılan küçük küçük akvamın [milletlerin] kaçı baki [kalıcı] oldu? Baki [kalıcı] olanların hangisi saadet [mutluluk] buldu?"* (Özön, 1997: 94). Aynı yazıda kullanılan "evlad-ı vatan" ifadesiyle de, farklı azınlıkların, aynı Osmanlı Devleti'nin tebaası olduğundan bahsedilmektedir: *"*Basiret*'te dahi denilmiştir ki, bir kere evlad-i vatan [vatan evladı] muhtelit [karma] mekteplerden*

[84] "Mezhep" kelimesinin Nâmık Kemâl tarafından hangi anlamlara gelecek şekillerde kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Yazılarının geneline bakıldığı zaman, Nâmık Kemâl'in, söz konusu kelimeyi üç ayrı eksen dâhilinde kullandığı görülecektir: (1) semavî dinlerin kendi aralarındaki farklılıkları için (İslâmiyet-Hıristiyanlık), (2) millî ve etnik unsur farklılıkları için (Ermeni, Rum, Bulgar vb.) ve (3) semavî dinlerin kendi içindeki farklılıkları için (Katoliklik-Protestanlık-Ortodoksluk, Hanefîlik-Şafiîlik-Hanbelîlik vb.).

çıkarılsın, o zaman aralarına tefrika [ayrılık] bırakmak nakabil olur [olamaz]. Nitekim daha fidan iken birbirine sarılan iki ağacı büyüdükten sonra ayırmak, ikisini bile köklerinden çıkarmaktan müşkül [(müşkil) zor] olur." (Özön, 1997: 95).

- *Meyelan-i Âlem* yazısında (6 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, "muhafaza-i vatan" diyerek, mevcut Osmanlı topraklarının muhafazasından bahsetmekte, hemen sonra da "hizmet-i padişahî" gibi bir ifade kullanmaktadır. İfadenin hangi anlama tekabül ettiği aşikârdır: *"Şimdi devletler esliha-i harbiyeyi [harp için kullanılacak olan silahları] mukavemetgüdaz olacak [direnmeyi yok edecek] bir hale getirerek ve askeri yüz binlerden milyonlara iblağ ederek [çıkararak] kendilerince tasavvur ettikleri bir daire-i vatan içinde tezyid-i menfaat [menfaatin artırılması(yla)] ve irae-i satvetle [saldırıyı göstermekle] uğraşıyorlar."* (Özön, 1997: 100). *"Askerlikle mükellef olan [mecbur tutulan] tebaa-i padişahinin [padişah tebaasının] en büyük bir cüzü [bölüğü] ise Mısır ile Tunus'tadır. Vakıa [gerçekte] bunlar muhafaza-i vatan [vatanı korumak] ve hizmet-i padişahi [padişaha hizmet] için bir hayli asker silahlandırıyorlar."* (Özön, 1997: 101).

- *İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat* yazısında (17 Ekim 1872) Nâmık Kemâl, "hıfz-ı vatan" ifadesi üzerinden, hem Osmanlı'nın veya hem de herhangi bir vatanın muhafazasından bahsetmektedir: *"(...) düvel-i mütemeddine [medenileşmiş devletler] ise umum efradının [ülke insanlarının] silah tutmaya muktedir olanlarını [gücü yetenlerini] hıfz-i vatan [vatanın korunması] vazifesiyle [göreviyle] mükellef etmekle [mecbur tutmakla] (...)"* (Özön, 1997: 162).

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) geçen ve "vatan dostları" anlamına gelen "ihvan-ı vatan" ifadesi, hitap olarak, büyük ihtimalle Osmanlı'nın tüm tebaası anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Nâmık Kemâl'e göre amaç, birlik olarak Avrupa karşısında ilerlemektir: *"Ey ihvan-i vatan [vatan dostları], nice bu zalam-i gaflet [gaflet karanlığı]?.. Nice bu hâb-i tenperestane [uykuya düşkünlerin uykusu]?.. İdrakten mi kaldık [akıl mı erdiremedik]? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım."* (Özön, 1997: 189).

- *Aile* yazısında (19 Kasım 1872) "mader-i vatan" ifadesi tekrar geçmektedir. Nâmık Kemâl'in bunu kullanma amacı, insanın kendisini vatanı içerisinde, tıpkı evinin özgürlük ve konforundaymış gibi hissedeceğini belirtmektir. Kemâl burada yine, farklı azınlıklara rağmen Osmanlı topraklarının, içinde yaşayan

her azınlığın vatanı olduğuna vurgu yapmaktadır. Irkçılık veya başka türlü bir ayrımcılık asla söz konusu değildir: *"İnsan bir hanede [evde] bulunur, fakat kendisinin, hanesinin [evinin] istiklal [bağımsızlık] ve rahatına kâfil olmuş [ödemiş] bir de mader-i vatan [anavatan] vardır ki bizden evladının teksir [çoğaltma] ve terbiyesine [eğitimine] ve istiklal [bağımsızlık] ve rahatının hıfzına [korunmasına] hizmet talep ediyor."* (Özön, 1997: 203). Yanı sıra, Nâmık Kemâl, "ebna-yı vatan", bir başka deyişle "vatan evlatları" ifadesiyle şöyle demektedir: *"Ebna-yi vatanın [vatan evlatlarının] teksirine [çoğaltılmasına] çocuklarımızı daha rahm-i maderden [ana rahmind(eyk)en] öldürmekle ve doğanlarını Körükçüoğlu macunu veya afyon şurubu ile tesmim etmekle [zehirlemekle], vücutlarımızı müskirat [sarhoşluk veren şeyler] denilen zehr-i müzmin [süreğen zehir] ile helak eylemekle [öldürmekle] mi hizmet edeceğiz?"* (Özön, 1997: 203). Bir cümle sonra da, "vatanın istiklâli" ifadesini kullanarak, Osmanlı'nın devamlılığının, tüm tebaasıyla beraber gerçekleşeceğine olan inancını yansıtmaktadır: *"Kendi istiklalimizi [bağımsızlığımızı] birkaç kuruşa feda etmekle mi vatanın istiklalini [bağımsızlığını] hıfzeyleyeceğiz [koruyacağız]? Kendi hanelerimizden rahatı selbeylemekle mi [zorla almakla mı] vatanın rahatına muavenette [yardımda] bulunacağız?"* (Özön, 1997: 203).

- 20 Ocak 1873 tarihli (başlık belirtilmemiş) yazısının girişinde Nâmık Kemâl, "vatan hizmetkârlığı" ifadesini kullanarak, kendini, mevcut Osmanlı'ya hizmet edenlerden bildiğini belirtmektedir: *"Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerden olduğum gibi bu vazifeyi [görevi] ifaya [yerine getirmeye] yazıdan başka kendimce bir vasıta [araç] bulamadığımdan elimde kalem tutmağa kudret [güç] hissettiğim günden beri gazeteciliği ihtiyar etmiş [seçmiş] idim."* (Özön, 1997: 222).

- *İfade-i Meram* yazısında (8 Mart 1873) ise "vatan" kavramına dair bir açıklamayı bizzat içinde barındıran sözler sarf etmektedir: *"Biz vatanımızı gerçekten sevenlerden ve vatanımızda cereyan eden [meydana gelen] ahvalin [olayların] bir nizam [düzen] altında gitmesi için her türlü fedakârlığı ihtiyara [seçmeye] hazır olanlardan bulunduğumuzu ne vakit iddia eylesek bu davamızda bir münkire [kabul etmeyene] karşı laakal [en azından] on musaddık [tasdik eden] bulacağımızı yakinen [hiç şüphesiz] bilmekle müftehiriz [övünüyoruz]."* (Özön, 1997: 252, 253).

- *Vatan* yazısında (22 Mart 1873) Nâmık Kemâl, "vatan" kavramını nasıl algıladığına dair malumat vermektedir. Bu bağlamda, *"Şir-hârlar [süt içen*

bebekler] beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişetgâhını [geçim temin ettikleri yeri], ihtiyarlar kûşe-i feragatini [çekildikleri köşelerini], evlat validesini [anasını], peder [baba] ailesini ne türlü hissiyat ile [duygularla] severse insan da vatanını o türlü hissiyat ile [duygularla] sever.

"Bu hissiyat [duygular] sırf sebepsiz bir meyl-i tabiden [tabiî bir istekten] ibaret değildir." (Özön, 1997: 256, 257) diyerek, insanın vatanını neden sevdiğine dair birçok sebepler ileri sürmektedir. Bu sebeplerden konuyla ilgili olanlar şu şekildedir: *"İnsan vatanını sever; çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaatı [yararı] vatan sayesinde kaimdir [ayakta durmaktadır]."*, *"İnsan vatanını sever; çünkü vatanında mevcut olan hâkimiyetin bir cüzüne [kısmına] tasarruf-i hakiki [gerçek bir sahip olma durumu] ile mutasarrıftır [sahip olandır]."* ve *"İnsan vatanını sever; çünkü vatan öyle bir galibin şimşiri [kılıcı] veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum [zihinde tasarlanan] hatlardan ibaret değil millet, hürriyet, menfaat [fayda], uhuvvet [kardeşlik], tasarruf [sahip olma], hâkimiyet, ecdada [atalara] hürmet, aileye muhabbet, yad-i şebabet [gençlik hatırası] gibi birçok hissiyat-i ulviyenin [yüksek duyguların] içtimaından hasıl olmuş [bir araya gelmesinden oluşmuş] bir fikr-i mukaddestir [kutsal düşüncedir]."* (Özön, 1997: 257).

Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl, bu yazısında, vatan hakkındaki hislerini en yüksek perdeden, hamasî bir üslupla dile getirmektedir. Bu sebepleri ileri sürdükten biraz sonra da şöyle demektedir: *"Bundan dolayıdır ki her dinde, her millette, her terbiyede [eğitimde], her medeniyette hubb-i vatan [vatan aşkı] en büyük faziletlerden, en mukaddes vazifelerdendir [kutsal görevlerdendir]."* (Özön, 1997: 257, 258). Yazının ilerleyen kısımlarında, vatan fikrini gönüllerden kaldırmamanın gerekliğinden (Özön, 1997: 258) ve vatan aşkının vicdanla alâkalı bir his olduğundan dem vuran Nâmık Kemâl (Özön, 1997: 259), yanı sıra, bu önemli yazısında, Osmanlı Devleti'ndeki cins ve mezhep çatışmasına da değinmektedir. Kemâl'e göre bu çatışma, kaçınılmaz bir bela hükmünde değildir ve Osmanlı'nın çözülmesini gerektirmemektedir. Bu bakımdan doğru hareket edilirse, Osmanlı Devleti, milletlerin ilerlemesi konusunda en yüksek konuma erişebilecektir (Özön, 1997: 260). Bunun için Osmanlı'nın kendi cins ve mezheplerine aynı vatanda yaşama duygusunu aşılaması gerekmektedir (Özön, 1997: 261).

- Nâmık Kemâl, "vatan" kelimesinin yukarıdaki kullanımlarının yanı sıra, "başka ülkelerin vatanı", "normal vatan algısı" "mevcut Osmanlı toprakları"

anlamlarında da kullanmaktadır. “Vatandaş” ve “vatanperver” kelimelerini de, sözlük anlamlarını aşmayacak şekilde, yazılarının muhtelif yerlerinde geçirmektedir.

1.3. İnceleme

Nâmık Kemâl’in vatan algısında dikkati çeken en önemli unsur, “kapsayıcı ve barışçı tavır”dır. Nâmık Kemâl için Osmanlı Devleti’nde yaşayan ve devletin mutluluğu için vatana hizmet eden her dinden ve ırktan herkes, ayrım gözetilmeksizin, vatanın tek bir parçasını teşkil etmektedir. (Berkes’e göre Nâmık Kemâl’in Osmanlı’yı oluşturan çeşitliliğe sahip çıkması ve bunu bir yıkılma nedeni olarak görmemesi, onu ulusçu yapmamakta; bu bakımdan onu, Ziya Gökalp’ın ülküsünden ayırmaktadır [1985: 197].) Bu yargıya ulaşılmasını sağlayan ifadelerden biri, “mader-i vatan”, yani “anavatan” kavramıdır. Bu kavram, Osmanlı Devleti’nin bir sıfatı olarak, “farklı azınlıklardan oluşsa da İslâm’la bağlanan, geçmişteki ve şu andaki Osmanlı toprakları” anlamında kullanılmıştır. Farklı kökene sahip insanlar, kendilerini, “mader-i vatan” içerisinde, evinin özgürlük ve konforundaymış gibi hissedecektir. Bu barışçı tavrı gösteren ikinci ifade ise, “genel vatan” anlamındaki “vatan-ı umumî” ifadesidir ki, vatan, içinde barındırdığı her türlü ırk, din ve mezhep farklılığına sahip insanların varlığıyla ayakta durmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı’daki mezhep çatışmaları vatana bir fayda sağlamayacaktır. Çünkü Nâmık Kemâl, kullandığı “vatan-ı aslî” ifadesiyle, etnik azınlıkların esas vatanlarının dahi Osmanlı Devleti olduğuna dikkat çekmektedir. Osmanlı Devleti’ndeki cins ve mezhep çatışmaları, Osmanlı’nın çözülmesini gerektirmemektedir. Doğru hareket ve hamlelerle, bu farklılıklar, aynı vatanda yaşanması duygusuyla aynı potada eritilerek Osmanlı Devleti’nin milletlerin ilerlemesi konusunda en büyük konuma erişmesini sağlayacaktır.

Nâmık Kemâl’in kullandığı “evlad-ı vatan” ifadesi de, farklılıklara sahip olanların, aynı Osmanlı Devleti’nin tebaası olduğunu bize göstermektedir. Son olarak, “ihvan-ı vatan”, yani “vatan dostları” ifadesini bir yazısında hitap olarak kullanması, Kemâl’in şu yönünü bize göstermektedir: Osmanlı tebaası tüm farklılıklarına rağmen birbiriyle dosttur ve Osmanlı tebaasının amacı, Avrupa karşısında birlik olup ilerlemektir. Bu noktada ufak bir eklemede bulunmak gerekir ki, Kemâl’in düş dünyasında vatan kavramı, devlet kavramıyla eş tutulmaktadır.

Vatan algısında dikkati çeken ikinci unsur, “İslâm”dır. Nâmık Kemâl, lâik bir düşünür değildir ve “Vatanın dini olmaz.” düşüncesine asla sahip değildir. İlk

bağlam doğrultusunda vurgulanan bu ortak vatanın bir dini vardır. Osmanlı Devleti, İslâmî bir vatandır. Ortaylı da bu konu hakkında, Yeni Osmanlılar'ın arzuladığı rejimin meşrutî olduğunu, bu rejimin İslâmî olduğunu ve meşveret usûlünün bunu gerektirdiğini ifade etmektedir; bu bağlamda Nâmık Kemâl'in "vatan"ı, İslamî'dir ve lâik de değildir (hattâ Nâmık Kemâl, Latin harflerine bile karşıdır ve Medeni Kanun'un adını ağzına almamıştır) (2015: 29).[85]

Bu doğrultuda, sözgelimi "vatan-ı hilafet" ifadesi de, bize bu İslamî vatanı işaret etmektedir. "Hizmet-i padişahî" gibi bir ifadenin kullanılması ise, İslâmiyet ve hilafet doğrultusunda, Nâmık Kemâl'in padişahlık makamına, yani saltanata karşı çıkmadığını ve tebaanın padişaha hizmet etmesi gerektiğini düşündüğünü bize göstermektedir. Tabiî burada maksat, padişahın kendisine değil, padişah üzerinden vatana hizmet etmektir.

Vatana hizmet doğrultusunda bahsedilecek olan üçüncü bağlamsa, vatanın muhafazasına yönelik takınılan tavırdır. Nâmık Kemâl, yazılarında "muhafaza-i vatan" ve "hıfz-ı vatan" ifadelerine yer vermektedir. Vatana hizmet konusunda adım atacak olanlardan biri de Nâmık Kemâl'in bizzat kendisidir. Zaten *İfade-i Meram* yazısının hemen girişinde, vatana hizmet edeceklerden biri olduğunu iftiharla ifade etmektedir.

Nâmık Kemâl'in vatan algısına dair diğer düşüncelerini, kendisi, *Vatan* yazısında dile getirmektedir. Kemâl, bir insanın vatanını sevmesi ile sahip olunan birçok sevgi bağı arasında benzeşim kurmaktadır. Mesela bir çocuğun annesini veya bir babanın ailesini sevmesi ile bir insanın vatanını sevmesi, aynı hissiyat ile açıklanmaktadır. *Vatan* yazısında, vatanın insana bahşettiği olanakları sıralamaktadır:

---

[85] Bu konunun devamı niteliğindeki düşünceler dipnotta belirtilebilir. Lewis'in analizine göre Nâmık Kemâl, düşüncelerini oluştururken hem batıdan hem de doğudan faydalanmıştır. Siyaset teorisini Montesquieu ve Rousseau'dan, hükûmet işleyişi üzerindeki fikirlerini ise Londra ve Paris'teki parlamentolardan almıştır ve Kemâl, Montesquieu'nun fikirlerini şeriatla bağdaştırmaya çalışmıştır. Kemâl'e göre şeriatın âdil ve akıllı kuralları, Montesquieu'nun bahsettiği tabiî hukuktan başka bir şey değildir. Kanunların çıktığı eşyanın tabiatı ile tasavvufî mahiyetteki Tanrı kavramı arasında bir ayniyet kurulabilir. Nâmık Kemâl, bu doğrultuda, insan haklarından ve parlamenter hükûmetten bahseden ilk kişi olmasa da, bunlar arasında ilişki kuran ve hürriyet ile kanuna bağlı demokrasi üzerinde açık bir görüş getirmeyi başaran ilk kişi olmuştur (2007: 142).

Türköne de Nâmık Kemâl'in doğu ile batıyı birbiriyle bağdaştırması hakkında şunları söylemektedir: (1991: 11): Osmanlı halkının demokratik katılım sürecine sokulmak istenmesinin kestirme yolu, batıdan alınan düşünceye İslamî giysiler giydirmekten geçmiştir. Nâmık Kemâl bunu yapmaya çalışınca, İslâmcılığın babası olmuştur. Yanı sıra, tüm Osmanlıları birleştirecek bir Osmanlı milliyetçiliğini de savunmuştur. (Analiz edilen yazılarda zaten bu durum göze çarpacaktır [o.d.k.].) Osmanlıcılık, demokratik bir çerçevede imparatorluğu yaşatacak ve bir arada tutacak tek çözümdür. İslâmcılık ise Müslümanları demokratik bir katılım için seferber eden bir değerdir. Bu bağlamda Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı bir devlet düzeni düşünülemeyeceğine göre, Osmanlıcılık ile İslâmcılık, başbaşa gitmek zorunda kalmıştır.

Mesela bir insanın hürriyeti, rahatı, hakkı ve menfaati, vatan sayesindedir. İnsan, vatanında mevcut olan hâkimiyetin bir kısmına sahiptir. Vatan aşkı, Nâmık Kemâl'in deyimiyle "en büyük faziletlerden ve en mukaddes vazifelerden" biridir.

Bu hususta bir ekleme daha yapmak yerinde olacaktır: Nâmık Kemâl, kendi vatanından ümitsiz değildir. Bu, *Hürriyet* gazetesindeki bir yazısında kullandığı "ey fedakâran-ı vatan" ve "ey hamiyyetkâran-ı vatan" hitaplarından anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde hamiyetli insanlar halen vardır. Yanı sıra, bu hitaplar, Nâmık Kemâl'in, Osmanlı'nın tüm tebaasına aynı duygudaşlıkla seslendiğini bize göstermektedir.

2. "ADALET" KAVRAMI

Adalet, artık çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni ayakta tutacak paradigmalardan biri olması bakımından önemlidir. Bâb-ı Âli'nin keyfî tutumu, maalesef adaleti önlemekte ve vatanın sağlığına halel getirmektedir. Adaletin inşa edilmesi, Nâmık Kemâl'e göre, vatanın bekasını sağlayacak unsurlardan biri olacaktır.

2.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Yeni Osmanlılar İle Bâb-ı Âli* yazısında (13 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, "mahkeme-i adalet", yani "adalet mahkemesi" ifadesini şu cümle içinde kullanmaktadır: *"(*Hürriyet*'in) yazdığı şeyler üzerine efkâr-ı umumiyye [kamuoyu] ki, mahkeme-i adalettir [adalet mahkemesidir]."* (Serez, 2012: 25).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar I* yazısında (14 Eylül 1868) Nâmık Kemâl, adaletin sağlayıcısı olarak padişahı ön plana çıkarmakta ve "vazife-i adalet", yani "adalet vazifesi" bağlamında şöyle demektedir: *"Vâkıa [gerçekte] biz padişahımızı İngiltere'de olduğu gibi her şeyden müstesna [ayrı] tutarak idareyi yalnız vükelâya [kabine üyelerine] bırakamayız. Çünkü padişah vazife-i adaletin [adalet görevinin] icrasına [yerine getirilmesin(d)e] şer'an [şeriata uygun olarak] memurdur [görevlidir]."* (Kul: 2014: 163, 164).

- *Yeni Osmanlılar'ın İ'lân-ı Resmisi* yazısında (12 Ekim 1868) ise Nâmık Kemâl, adaleti sağlayan sistemi ezcümle şöyle ifade etmektedir: *"Usul-i meşveretten [danışma yönteminden] murad [maksat], adalettir."* (Serez, 2012: 93).

- 18 Ocak 1869 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl'in adalete dair genel izahı şöyledir: *"Binâenaleyh [bundan dolayı], devleti bulunduğu hâl-i izmihlâlden [yok olmaktan] kurtaracak şeylerin en başlısı hukuk muamelatının [işlerinin] ıslahatıyla [düzeltilip iyileştirilmesiyle] adalet-i meşruayı [şeriata uygun olan adaleti] bir suret-i muntazamada [düzgün bir şekilde] meydana çıkarmaktır. Bunu vükela-yı hâzıra [mevcut bakanlar] mı yapar, yoksa icrası [yerine getirilmesi] usûl-i meşverete [danışma yöntemine] mi tevakkuf eder [bağlı olur]? Neşriyatımızı [yazılarımızı] okuyanlar içün muhtac-ı tarif [tarife muhtaç] değildir."* (Serez, 2012: 228).

- Tarihin ve başlığın belirtilmediği bir yazısında Kemâl, adaletin azınlıklara da katkı sağlayacağını anlatmaktadır. Adalet olunca, azınlıklar, başka ülkelerin boyunduruğu altına girmekten kurtulacaktır: *"Bu belanın def'ine [ortadan kaldırılması] ise adaletli davranmaktan ve tam bir şekilde adaleti tatbik etmekten [uygulamaktan] başka çare yoktur. Nüfus-u İslamiye'yi [İslâm nüfusunu] bu çöküşten o kurtarır. Akvâm-ı saire [diğer milletler] adalet görürse, devlete ısınır, hıfz-ı vatana [vatanın korunmasına], silah kullanmak hizmetine harfiyen uyar."* (Serez, 2012: 324).

- *Tecrübe Noksanlığı* yazısında (tarihi belirtilmemiş) "ikmâl-i adalet [*adaletin tamamlanması*]" diyen Nâmık Kemâl, Osmanlı'daki adaletsizliğin belli başlı gereklilikler sağlanmadan tamamlanmaya çalışılmasına vurgu yapmaktadır: *"Şimdi dahi nizamat-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)] ve usûl-i meşveret [danışma yöntemi] mevcut değil iken, Şûrâ-yı Devlet gibi şeylerle ikmâl-i adalete [adaletin tamamlanmasına] say ediliyor [emek sarf ediliyor]."* (Serez, 2012: 335).

- *Rayb-ül Menûn (Zamanın Hâdiseleri)*[86] başlıklı yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl bir önceki maddeyle tesadüfen alâkalı gibi görünen şöyle bir cümle kurmaktadır: *"Fakat usûl-i meşveret [danışma yöntemi] olmadıkça bu adalet nasıl meydana çıkacak? Farz edelim ki mahkemeler tanzim olundu [düzeltildi] ve cümlenin [bütünün] malumudur [bilgisindedir] ki geçen seneki nutk-ı hümayun*[87] *ile bir de hürriyetimiz alenen [açıkça] ilan buyuruldu. Ancak büyük memurlarımızı, birtakım biçareyi mahkemeye göndermeksizin hapis ve nefiy*

[86] Serez'in derlemesinde bu başlığın Türkçesi "(Zamanın Hadisleri)" şeklindedir ve yanlıştır. Doğrusu "(Zamanın Hâdiseleri)" şeklindedir ve bu şekilde düzeltilmiştir.

[87] Nutk-ı Hümayun: Padişah söylevi demektir. Özellikle Abdülaziz'in 10 Mayıs 1868'de hürriyet hakkını ilân ve vaat eden söylevine denmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde ise meclisin açılışı ve kapanışı münasebetiyle okunan padişah söylevleri olarak isimlendirilmiştir (Sakaoğlu, 1985: 100).

[sürgün] etmekten kim men edecek? Hazinenin boş malını harcayarak ellerinden kim kurtarıp da maarife [ilim ve fenne] sarf eyleyecek?" (Serez, 2012: 362). Namık Kemal burada, adaletin usûl-i meşveretle, yani parlamentoyla, yani kabineyi denetleyen milletvekilleriyle, yani yasamayla mümkün olabileceğine vurgu yapmaktadır.

- 10 Mayıs 1869 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, adalet ile Osmanlı'daki azınlıkların vatan sevgisi arasında bir ilişki kurmaktadır: *"Bundan başka hanedan-ı Osmanî [Osmanlı hanedanı], bir taraftan halife-i İslam [İslâm halifesi] olduğu gibi, bir taraftan dahi birçok akvâm-ı gayrimüslimenin [Müslüman olmayan milletlerin] padişahı bulunduğundan, dayanmış olduğu kuvveti tamamen iktisab [kazanmak] içün onlara dahi vatan sevgisi efkârını [fikrini] öne sürmek lazım gelir; o da adaletle hâsıl olur [meydana gelir]."* (Serez, 2012: 383).

- *İlân-ı Mahsus* yazısında (7 Haziran 1869) şöyle denmektedir: *"Bir memlekette iki nevi [türlü] kanun olmaz. Adalet, eşyanın [nesnelerin] tabiatındandır. Asla bozukluk kabul etmez. Şeriat kanunlarını tatbik ederken [uygularken] belki Avrupa'dan daha muntazam [düzgün] kanunlar tanzim olunabilir [düzenlenebilir]."* (Serez, 2012: 416). Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl, Avrupa'dan ithal edilecek kanunlara sıcak bakmamaktadır. Kaldı ki Kemâl, *Hürriyet* ve *İbret*'teki yazılarının genelinde, Avrupa hukukunun alınmasına dair sözler sarf etmemektedir. Söz konusu görüşünü burada da ifade etmiştir.

- 21 Haziran 1869 tarihli yazısının (başlık belirtilmemiş) başında Nâmık Kemâl, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bir hadis-i şerifinden hareket ederek[88], dünyada insan için adaletten hayırlı bir fiil olamayacağını dile getirmektedir. Hadis-i şeriften faydalanması, İslâm'dan faydalandığının da bir delilidir. Zaten yazının geri kalanında, "adalet-i İslâmiye" ve "adalet-i ilahiye" ifadelerini kullanmaktadır (Serez, 2012: 430).

- *Bâb-ı Âli'nin Politikası* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "mahkeme-i adalet" bağlamında eşitlik durumundan bahsetmektedir: *"Müsâvat [eşitlik] bahsine gelince: Bundan murad [amaç], mahkeme-i adalet [adalet mahkemesi] karşısında kimsenin mezheb daiyesiyle [arzusuyla] diğerine tercih edilmemesinden ibaret olduğu (...)"* (Serez, 2012: 466).

[88] Söz konusu hadis-i şerif, Serez tarafından şu şekilde Latinize edilmiştir: "Adli saate hayrun imin ibadete elfi senete" (2012: 430). Hadis-i şerifin motomot çevirisi ise şu şekildedir: "Adalet saati bin yıllık ibadetten hayırlıdır." Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu sözünde yer alan bu "bin yıl"lık zaman dilimi, bazı yerlerde "bir sene", bazı yerlerde de "altmış sene" olarak geçmektedir.

- 18 Ocak 1869 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) "adalet" kelimesini, bu sefer Kur'an-ı Kerîm'in bir suresinden istifade ederek kullanmaktadır: *"'Allah, adaleti, iyilik yapmayı emreder.' ayet-i kerimesinde işte Cenab-ı Hak, adaletle ve ihsanla [iyilikle] emrediyor. Adalet ki, fıkıh ıstılahında [şeriat tabirince] iki şeyi birbirine tercih etmeyerek tesviye etmek [beraber kılmak], ihsan ise iyilik etmek mânâsındadır."* (Serez, 2012: 479). (Not: Söz konusu ayet-i kerîme, Nahl Suresi'nin 90. ayetidir ve ayetin *ilk kısmının* Türkçe transkripsiyonu ve anlamı şu şekildedir: "İnnallâhe ye'muru bil adli vel ihsâni [*Muhakkak ki Allah, adaleti ve ihsanı emreder*]."[89] Bu ayet ve ayetteki adalet vurgusu, Nâmık Kemâl tarafından önemsenmektedir. Kaldı ki bu çalışmada birçok kez değerlendirilecek olan 21 Eylül 1868 tarihli gazete yazısının başlığı da aynıdır: *İnnellahe Ye'muru Bil Adli...*)
- Nâmık Kemâl'in *Hürriyet* gazetesindeki yazılarında vurguladığı adalet, normal adalet anlamı çerçevesinde de kullanmıştır. Normal adalet algısından kasıt, hükûmetin, devletin, mahkemelerin ve devlet erbabının göstermesi gereken kanunî ve fiilî adalet ile gündelik hayattaki adalettir.

2.2. *İbret* Gazetesi

- *İfade-i Meram* yazısında (30 Eylül 1872) Nâmık Kemâl, "adalet-i müselleme", yani "herkesçe kabul edilen, güvenilir adalet" ifadesini kullanarak, Osmanlı'nın adaletini övmektedir: *"Saltanatı seniyenin [Osmanlı İmparatorluğu'nun] adalet-i müsellemesi [herkesçe kabul edilen, güvenilir adaleti] sırf bir ferdin irade-i keyfiyesinden [keyfî iradesinden] zuhûr eden [çıkan] bu ceza-yi zalimaneyi [zulümle yapılan cezayı] üzerimizden ilga ederek [yürürlükten kaldırarak] hükm-i tatilin [tatil hükmünün][90] haksızlığını ilanen şimdiden* İbret*'in intişara [yayımlanmaya] başlaması müsaade-i seniyeye [Osmanlı hükûmetinin müsaadesine] makrun olmuştur [kavuşmuştur]."* (Özön, 1997: 130).

Aynı yazıda, "fatiha-i adalet", yani "adaletin başlangıcı" ifadesi de geçmektedir: *"İşte bir sadrazamın muhakeme [yargılama] altına alındığını gördük. Bu fatiha-i adalete [adaletin başlangıcına] nazaran [oranla] istikbalimizin [geleceğimizin] emniyeti [güvenliği] zahir [belli] değil midir?"* (Özön, 1997: 131).

---

[89] Parantez içindeki bilgi, http://www.kuranmeali.org/16/nahl_suresi/90.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx adresinden alındı (06.09.2016).

[90] Nâmık Kemâl'in "hükm-i tatil" dediği, *İbret*'in tatil edilmesine yönelik Bâb-ı Âli'nin uygun gördüğü hükümdür.

Yazının ilerleyen kısmında, "adalet-i mutlaka", yani "ideal, normal ve değişmez, mutlak olan adalet" ifadesi kullanılmaktadır: *"Hakkı menfaat-i âmme [kamu yararı] üzerine tesis etmek [kurmak] isteyenler mücerreptir [tecrübe edilmiştir, var olmuştur] ki menfaat-i âmme namıyla [kamu yararı adıyla] menfaat-i mahsusaları [kendi çıkarları] için adalet-i mutlakayı [ideal adaleti] daima pamal edegelmişlerdir [ayak altına almışlardır]."* (Özön, 1997: 134). Bu sözleriyle Nâmık Kemâl, Bâb-ı Âli'de yer alan devlet erkânının, kamu yararı adı altında düzenleme yaparken keyfî davrandıkları ve mutlak, değişmez olan adaleti ayakaltına aldıkları şikâyetinde bulunmaktadır.

Son olarak, Nâmık Kemâl'in adalet kavramına yönelik şöyle bir analoji ve tanımlaması mevcuttur: *"Adalet ejder gibi nefes aldıkça büyüyor; büyüdükçe imtidad-i hayata [hayatın uzunluğuna] istidat hâsıl ediyor [doğru meylediyor]. Zulüm ise beli kırılmış yılan gibi çırpına çırpına teneffüs edebiliyor; her çarpındıkça nefesi ve her nefes aldıkça hayatı azalıyor."* (Özön, 1997: 137).

- *Bazı Mülahazat-i Devlet ve Millet* yazısında (9 Ekim 1872) Nâmık Kemâl, "hadd-i adalet" ifadesinin geçtiği cümlelerinde, devlet adamlarının adaletin sınırını aştığından ve bu hak aşımının yok edilmesi için ezici bir kuvvetin meydana getirilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir: *"Fakat hukuk-i insaniyenin tekabülünden hâsıl olan [insanların hukukunun karşı karşıya gelmesinden meydana gelen] hadd-i adaleti [adaletin sınırlarını] bilmeye umum ebna-yi beşer [tüm insanoğlu] muktedir olamadığından [güç yetiremediğinden] ve muktedir olanların [gücü yetenlerin] dahi pek çok defalar bilmek veyahut bilişine göre hareket etmek istemediği her gün bin tecrübe ile bedahate [açığa] çıktığındandır ki zaten mücerret [tek olan] ve binaenaleyh [bundan dolayı] hükmünü mer'i [yürürlükte] tutturmaya iktidardan mahrum olan bu haddin [sınırın] taarruzdan [saldırıdan] vikayesi [korunması] için her cemiyette [toplulukta] maddi bir kuvve-i galibenin [ezici kuvvetin] vücuduna [varlığın(d)a] zaruret-i kat'iye [kesin bir kaçınılmazlık] messetmiştir [meydana gelmiştir]."* (Özön, 1997: 139). Yazıda, daha sonra, adaletin toplum içerisindeki muhafazasından bahsedilmektedir: *"Demek ki cemiyet [topluluk] içinde adaleti yalnız ekseriyetin [çokluğun] kuvveti muhafaza eder [korur]. Bununla zannolunmasın ki ekseriyet [çoğunluk] her neye mail [hevesli] olursa ve yahut her nede fayda görürse adalet ondadır. (...)*

"Umum veya ekseriyet [halk veya çoğunluk] hakkı icada değil, fakat muhafazaya [korumaya] vasıta [araç] olduğu bir kere tebeyyün ettikten [belli

olduktan] sonra şurasını bilmek lazım gelir ki hiçbir cemiyette umum bizzat hıfz-i adalet vazifesini ifaya muktedir değildir [toplulukta halk bizzat adaletin korunması görevini yapmak gücüne sahip değildir]." (Özön, 1997: 140).

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) "ahkâm-ı adalet", yani "adalet hükümleri" ifadesiyle Nâmık Kemâl, Londra'daki parlamentodan ve hukuk kurallarının sağladığı adaletin hükümlerinden bahsetmektedir. Nitekim Nâmık Kemâl için Londra, parlamentoyu gözlemlemesi bakımından önemli bir şehir olmuştur. (Burada *Terakki* yazısı, nitelik analizine tâbi tutulmayacaktır. Nâmık Kemâl'in Londra hakkındaki gözlemleri için, bu çalışmanın eklerinden biri olan "Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği" kısmındaki *Terakki* yazısının özetine bakılabilir.)
- *Türkçe Matbuat* yazısında (15 Ocak 1873) Nâmık Kemâl'in şu cümlesi, onun adalet-hükûmet ilişkisini bir bakıma özetlemektedir: *"İtikadımızca [inancımızca] gazetelerde vücudundan [varlığından] bahsolunan münasebetsizliklere [uygunsuzluklara] nizamsızlıkla [düzensizlikle] mukabele etmek [karşılıkta bulunmak] hükümet-i seniyenin [yüce hükûmetin, padişahın] şan-i adaletine [adalet ününe, âdetine] yakışmaz."* (Özön, 1997: 219).

2.3. İnceleme

Nâmık Kemâl, adalete dair birçok düşünce ileri sürmektedir. Bunlardan biri, *İbret* gazetesinin tatilinin bitirilmesi örneğidir. Gazetenin yeniden yayın hayatına dönmesi, Nâmık Kemâl'in (Osmanlı'nın adaletine duyduğu) güvenini artırmıştır. Hattâ Kemâl, bir yazısında, bir sadrazamın yargılanmasını, "fatiha-yı adalet", yani "adaletin başlangıcı" olarak nitelemiştir. Görüldüğü üzere bu durum, Kemâl'i adalet bağlamında memnun etmiştir; kaldı ki kendisi, Bâb-ı Âli'nin keyfî yönetiminden mustariptir. Bu bağlamda Kemâl, ülke yönetiminde söz sahibi olanların yargı karşısına çıkarılmasını ve yargının bağımsız olmasını arzulamaktadır.

Nâmık Kemâl, ne olursa olsun, adaletin hüküm sahibi olacağından emindir. Zaten *İfade-i Meram* adlı yazısında, adaleti, nefes aldıkça büyüyen bir ejdere, zulmü ise, beli kırılmış ve çırpına çırpına nefes alan bir yılana benzetmektedir. Tabiî bunun olması için, devlet adamlarının sınırını çiğnediği adaleti muhafaza edecek bir ezici kuvvet meydana getirilmelidir. Bu ezici kuvvet, yargı bağımsızlığı olacaktır. Yargı ve yasa yapmak demek, çoğunluğun kararına uymak demek olacaktır. Fakat bir çoğunluğun karar vermesi, her zaman faydalı ve âdil bir karar ortaya koymamaktadır.

Halk veya çoğunluk, hakkı muhafaza eden birer vasıtadır; ama halk, adaleti bizzat koruma gücüne sahip değildir.

Nâmık Kemâl, etki-tepki konusunda da bir görüş belirtmektedir. Bâb-ı Âli'nin gazetelere yönelik tutumuna, düzensizlikle değil, kanunla karşılık verilmelidir. Yanı sıra, halkın *Hürriyet* gazetesine yönelik düşüncelerinin, birer adalet mahkemesi hükmünde olduğunu düşünmektedir.

Kemâl, adalet-padişah-usûl-i meşveret kavramları arasında bir ilişki kurmaktadır. Kemâl'e göre padişahlık olmalıdır; ama yönetim, sadece kabine üyelerine bırakılmamalıdır. Bu noktada, Nâmık Kemâl'in Müslüman kimliği ve duyarlığı devreye gitmektedir. Zira padişah, adalet görevinin yerine getirilmesine hilafet makamı dolayısıyla şer'an memurdur. Bu adaleti sağlayacak düzen ise usûl-i meşveretten geçmektedir. Adalet, istişare edilerek sağlanacaktır. Ama istişareyi yapacak olan müessese, kabine değil, parlamentodur. Parlamento da şeriat doğrultusunda çalışarak kanun yapmalı; ama Avrupa'dan kanun ödünç almamalıdır. Yapılacak kanunlar, eşitliğe, yani kimsenin adalet mahkemesi karşısında mezhep arzusuyla yekdiğerine tercih edilmemesine olanak sağlayacaktır.

Adalet, hem keyfî uygulamaları engelleyecek, hem de Osmanlı'nın parçalanmasını sağlayacak olan dinî ve ırsî farklılıkları def edecektir. Kendilerine âdil davranılan azınlıklar ise vatana ısınacak ve vatanın korunmasına katkı sağlayarak Osmanlı'yı çöküşten kurtaracaktır. Bu yolla hem gayrimüslim azınlık vatan sevgisi kazanacak, hem de İslâm halifesi olan padişah, sahip olunan saltanatlık makamına daha çok sahip olma olanağına kavuşacaktır. Bu İslâmî tavır, Nâmık Kemâl'de adaletten bahsederken de vardır. O kadar ki, Kemâl, adalet konusunda hadis-i şeriften ve ayet-i kerimeden yardım almaktadır.

Nâmık Kemâl, kanunların Avrupa'dan alınmasına karşıdır; zira İslâmiyet'in siyasetteki hükmü, Avrupa'nın uygulamalarından kat kat üstündür. Hattâ Kemâl, bir yazısında, İslâm'a ve şeriata vurgu yapmakta ve bu iki unsurun gerekliliğinden bahsetmektedir. Kemâl'in şikâyet ettiği konu ise, Osmanlı'nın elinde şeriat gibi, medeniyetin her türlü ihtiyaçlarını yapmaya yeten ilahî bir ihsan varken, başka türlü hukuk hükümlerinin devlete temel alınmasıdır.[91]

[91] Nâmık Kemâl'in, Avrupa'dan alınması gereken unsurlara dair görüşü, onun mektuplarından verilecek bir örnekle desteklenebilir. Nâmık Kemâl, *Al Cevaib* gazetesine Londra'dan yazdığı Nisan 1869 tarihli mektubunun ortalarında, Osmanlı gençlerinin az çok Fransızca bildiğine ve Rousseau, Montesquieu, Thiers ve Guizot gibi kişilerin bazı eserlerini gördüklerine dair kanaatini belirttikten sonra (Tansel, 2013a: 163), şunları dile getirmektedir (Tansel, 2013a: 164): *"Hayıf! Sad [yüz kere]*

Nâmık Kemâl'in sistematize ettiği siyasal sistemdeki hukukî temelin ilahî hukuka dayanmasının sebebi, bir düşünceye göre, hükûmete karşı, hükûmetin karşı çıkmayacağı, tahrip edemeyeceği ve toplumun kolayca benimseyeceği bir kaynak gösterme endişesidir. Çünkü kaynağını ilahî hukuktan alan bir hürriyet anlayışı çerçevesinde, iktidar, halkın hak ve hürriyetlerini ne keyfî olarak sınırlandırabilecek ne de kaldırabilecektir (Aydoğdu, 2011: 464).

Berkes de bu konuda, Kemâl'in, *İbret*'teki *Hukuk* başlıklı makalesinde, hukuk kurallarının zamana ve mekâna göre değiştiğini belirttiğinden bahsetmektedir. Nâmık Kemâl'e göre kurallar görelidir; hakkın kaynağı evrende gizlidir; yasa koyucu da bu hakkı doğadan çıkarmaktadır. Nâmık Kemâl ise, şeriatın iyi ve kötü tanımlamalarından faydalanmaktadır; çünkü şeriat, iyiliği ve kötülüğü zaten baştan saptamıştır. O halde hukukun kaynağı şeriattır. Hukukun gerçek kaynağı tanrısaldır; çoğunluk kararıyla meşruiyet kazanan hükûmet ve yasa koyucular, şeriatı bir aydınlık olarak almakta ve o aydınlıkla yollarını bulmaktadırlar. Ama esas hak ve adalet, çoğunluk esaslı değil, tanrısaldır (Berkes, 1985: 184).

Başka bir görüşe göre ise, Nâmık Kemâl, Yeniçağ siyaset felsefesinin öncü kavramlarını alıp kendine çevirmiştir; "adalet", "eşitlik", "hak", "özgürlük" ve "hürriyet" gibi kavramlar, Kemâl tarafından, ortaya çıktıkları felsefî ve tarihî bağlamlarından alınarak İslâm çerçevesinde yorumlanıp meşrulaştırılmış ve Osmanlı'nın gelişmesi için bir çözüm olarak öne sürülmüştür; ama bu öneri, İslâm düşüncesindeki bazı kavramların geride kalmasıyla neticelenmiştir. Mesela İslâm düşüncesinin temel kavramlarından biri olan "biat" kültürünü alan Nâmık Kemâl, bu kavramı tarihsel bağlamından koparıp (Umut, 2010: 1092) daha dar çerçevede yorumlamıştır. Bu doğrultuda, halk hâkimiyeti ön plana çıkarılmıştır. Nâmık Kemâl, her ne kadar batıdan aldığı kavramları İslâm kültürü içinde yorumlayıp İslâm'dan aldığı kavramları da batıdaki kavramlarla yer değiştirerek düşünsel temelde çelişkiye düşse de, sabit olan nokta şudur ki, Nâmık Kemâl'in toplumsal sözleşme kuramı, kuramın içinden çıktığı felsefî ve tarihî düşüncenin üzerinden değil, sonuçları üzerinden kabul görmüştür. Nâmık Kemâl de bu sonuçları ve diğer kavramları, İslâm

---

hayıf ki vaktiyle Avrupa'dan istifâdeye ihtiyaç görülmeye başlanıldı; dans etmeyi aldık; büyük balolar vermeyi aldık, dini istihfaf etmeyi [küçük görmeyi] aldık; istikraz [faizle para alma] usûlünü aldık; tuz resmini [vergisini] aldık; tütün resmini [vergisini] aldık. Daha bunlar gibi, bin türlü murdarlıklarını [pisliklerini] aldık; kimse ağzını açıp, birşey demedi. İntizam [düzen] ve adâletlerini, ma'rifetlerini almaya ihtiyâcımız var; ânların [onların] vâsıta ve mebdei [prensibi] olan usûl-i meşvereti ve edebiyat-ı garbiyeye [batı edebiyatına] taklit gibi hasenâtı [iyi işleri], nazar-ı red [reddederek bakmak] ve tahkir ile görmesini şöyle dursun, mürebbî-i ümmet olması [ümmeti terbiye etmesi] lâzım gelen gazeteler de takbih ediyor [çirkin görüyor]!"

siyaset geleneğine ait olan tecrübelerle örneklendirmiştir. Buna yol açan etmen ise, Avrupa düşüncesinin, Nâmık Kemâl ve arkadaşlarının düşüncelerine uyması ve uygulanabilir bir model olmasıdır (Umut, 2010: 1090).

3. "CUMHURİYET" KAVRAMI

Bu kavram, Nâmık Kemâl için çok önemlidir. Onun, cumhuriyet rejimi kurmak gibi bir niyeti olmasa da, bu kavramın Kemâl tarafından nasıl algılandığını bilmek, onun hakkında daha sağlam yorum yapmamıza fırsat tanıyacaktır.

3.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V* yazısında (19 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "cumhuriyet" kelimesini örnek vermek için kullanmaktadır: *"Gerçi Fransa'da 'Senato' iki kere cumhuriyetten imparatorluğa inkılabına [dönüşmesine] sebep oldu (...)"* (Kul, 2014: 182).
- 18 Ocak 1839 tarihli yazıda (başlık belirtilmemiş) şöyle bir cümle geçmektedir: *"Vakıa [gerçekte] cumhuriyet-i İslamiyye'nin [İslâm cumhuriyetinin] saltanat inkılâbından [değişiminden] sonra zuhur eden [meydana çıkan] düvel-i İslamiye [İslâm devletleri] ve bahusus [hele] Devlet-i Osmaniye'de bir hayli mütegallibler [zorbalar] gelmiştir."* (Serez, 2012: 220) Bu alıntıda yer alan "cumhuriyet" ifadesi, herhalde saltanat öncesindeki İslâm toplumlarından bahsetmek amacıyla kullanılmıştır; ama Osmanlı'nın sistemine yönelik bir kullanım söz konusu değildir.
- *Sadaret* yazısında (tarih belirtilmemiş), *"(...) millet-i İslâmiye [İslâm milleti] dahi Emeviye'nin zuhuruyla [ortaya çıkmasıyla] cumhuriyetini kaybeder etmez Yezid gibi, Haccac gibi*[92] *zalimane meydana gelerek [zulümle yapılarak meydana gelen] bir nevi [tür] şekl-i istiklâle [bağımsızlık şekline] girmişti. Fakat İslâm içinde bulunmaları hasebiyle [dolayısıyla], hiçbirisi şeriatı lağvedemedi [kaldıramadı]. Binaenaleyh [bundan dolayı] kendileri müstakil [tek başına] oldular; fakat hükümet-i İslamiye [İslâm hükûmeti] hiçbir vakit hükûmet-i müstakille*[93]

[92] Yezîd: Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin oğlu (Devellioğlu, 2012: 1354). Haccâc: Irak vâlisi olup, Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf bin Sakafî'nin unvânı (Devellioğlu, 2012: 350).

[93] Hükümet-i Müstakille: Devletin yasalarını ve buyruklarını tanımayan bağımsız yönetim demektir. Mesela, Kozanoğlu Yusuf Ağa, Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak Kozan'ı ikiye ayırmış ve bunların

olamadı." (Serez, 2012: 286) diyen Nâmık Kemâl, herhalde, buradaki cumhuriyeti, şeriatın insanları baskı altına almadığı ve insanların da söz sahibi olduğu, istişareye dayanan bir İslamî toplum anlamında kullanmıştır.

- Nâmık Kemâl, bu kavramı, "Amerika cumhuriyeti", "Fransa imparatorunun cumhuriyeti" derken ve Fransa ile Napolyon'u anlatırken de kullanmaktadır. Osmanlı'da kurulması gerektiğini düşündüğü bir cumhuriyet sisteminden ise söz etmemektedir. Zaten Nâmık Kemâl'in özlemini çektiği devlet şekli cumhuriyet değildir. Nâmık Kemâl monarşiden memnundur.

3.2. *İbret* Gazetesi

- *Hukuk* yazısında (19 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, cumhuriyeti, sadece örnek vermek için kullanmaktadır: *"Londra'da krallık var, onu ifnadan [yok etmekten] bahsetmek kabil [mümkün] oluyor; Paris'te Cumhuriyet var, onun ipkasına [(ibkasına) yerinde bırakılmasına] dair söz söylemek mümkün olamıyor. (...)"* (Özön, 1997: 61).

3.3. İnceleme

Nâmık Kemâl bu kavramı, yer yer "cumhuriyet-i İslâmiye" gibi tamlama dâhilinde, yer yer de "cumhur" şeklinde kullanmaktadır. Bu kullanımlardaki amaç, bugünkü anlamıyla bir cumhuriyet yönetiminden bahsetmek değil; daha ziyade, İslâmî kuralların hüküm sürdüğü, kuvvetler ayrılığının yerleştirildiği, şeriatın insanları baskı altına almadığı ve insanların da söz sahibi olduğu, istişareye dayanan bir İslamî toplum anlamındaki cumhuriyet sistemidir. Ama Fındıkoğlu, Nâmık Kemâl'in şeriat anlayışına farklı bir yorum getirmektedir. Nâmık Kemâl'e göre şeriat, kuralları değişmez bir kanun hükmü değildir. Kemâl, şeriatı, Bâb-ı Âli'nin keyfî yönetimine, baskısına ve zulmüne karşı bir siper olarak kullanmaktadır (1941: 33). Dolayısıyla Nâmık Kemâl'in şeriatla imtihanı biraz çelişkilidir. Buna rağmen Kemâl, samimi bir Müslüman'ın ruh haliyle hareket etmektedir. Avrupa karşısında canlılığı sarsılmayan bir hukuk anlayışına sahip olduğu için, mağrur bir Türk edası takınmaktadır; ama Kemâl, şeriatı olması gerektiği gibi göz önüne alan "ulema-yı rüsum [*din âlimleri*]" tipinden uzaktır (1941: 36, 37). Bu bağlamda, Nâmık Kemâl'in

yönetimini oğullarına bırakmıştır. Kozan-ı Garbî ve Kozan-ı Şarkî ağalıkları, uzun zaman başına buyruk kalmıştır (Sakaoğlu, 19850: 55).

şeriatı kendi fikirlerine uyarladığını ve oldukça "öznel" bir nitelik taşıdığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

4. "FIRKA/PARTİ" KAVRAMLARI

Siyasal düşünce demek, bir bakıma da bir ülkede veya toprak parçasında yapılacak olan iktidar mücadelesini tanımlamak demektir. Söz konusu kavramların Nâmık Kemâl'ce nasıl algılandığı, onun ideal devlet düzenini anlamak bakımından faydalı olacaktır. Fakat "parti" kelimesi, gazete yazılarında geçmediğinden, sadece "fırka" kelimesi içerik analizine tâbi tutulmuştur.

"Parti" kelimesi, NişanyanSözlük'e göre Türkçe metinlerde ilk kez 1924 yılında, Mehmed Bahaeddin (Toven)'in *Yeni Türkçe Lugat*'ında, *"parti: Hizip, fırka."* şeklinde kullanılmıştır.[94]

4.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *İnnellahe Ye'muru Bil Adli...*[95] yazısında (21 Eylül 1868), *"Bir padişaha ki vükelasından [bakanlarından] birkaç kimse ile kurenâdan [yakınlardan] bir fırka-i mahsusadan [özel bir gruptan] ma'dâ [(ma'adâ) başka] kimse sokulup ihtilat edemez [karışamaz]."* diyen Nâmık Kemâl, "fırka" kelimesini, "kurenâ"[96], yani "bir padişahın yakınında bulunan ve onun sohbetine eşlik edenlerden oluşan herhangi bir insan grubu"ndan bahsetmek için kullanmıştır (Serez, 2012: 64).

- *Kırmızı Kitap Sahife 48* adlı kısımda[97] (tarih belirtilmemiş) kullanılan "fırka" kelimesi, "grup" anlamı taşımaktadır. *"Tanzimat-ı Hayriye'nin*[98] *ilanından mukaddem [önceki] tebaa-i saltanat-ı seniyye [Osmanlı İmparatorluğu'nun uyrukları], suret-i zahirede [görünüşte] izalesi [yok edilmesi] nakabil [mümkün olmayan] bir zaim-i batıl [boş bir şan] ile müteferrik [ayrı ayrı] iki sınıfa münkasım*

---

[94] Bu bilgi, http://www.nisanyansozluk.com/?k=parti2&lnk=1 adresinden alındı (06.11.2016). Sitenin son güncellenme tarihi 12 Ocak 2016'dır. (NişanyanSözlük'ten tam olarak yararlanmak için siteye üye olmak gerekmektedir.)

[95] Serez'in derlediği eserde belirtilmeyen bu kayıp başlık (2014: 63), Türköne'nin çalışmasından faydalanılarak belirtilmiştir (1991: 201 [dipnot]).

[96] Kurenâ: Padişahın her zaman yanında ve hizmetinde bulunanlar demektir. Tanzimat sonrası bir deyimdir. II. Abdülhamid'in kurenâsı, saray üzerinde geniş bir nüfuza sahipti (Sakaoğlu, 1985: 73).

[97] *Kırmızı Kitap Sahife 48* adlı kısım, Nâmık Kemâl'in 5 Ekim 1868 tarihli *Mesele-i Müsâvat* adlı yazısında belirttiğine göre (Serez, 2012: 87), Bâb-ı Âli'nin yayımladığı bir fermandır. Bu bakımdan söz konusu *Kırmızı Kitap Sahife 48* adlı kısım, irdelenen kelimenin o dönem itibariyle nasıl kullanıldığının bilinmesi açısından içerik analizine eklenmiştir.

[98] Tanzimat-ı Hayriye: 3 Kasım 1839 tarihinde, Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun okunması ile açılan yeni devrin adıdır. "Hayırlı düzenlemeler" demektir (Sakaoğlu, 1985: 125).

[bölünmüş] olup biri fırka-i hâkime [hâkim olan grup] ki Müslümanlar ve diğeri kâmilen [tam olarak] ehl-i İslam'ın [İslâm topluluğuna] mut'i [bağlı] olan ahali-yi gayrimüslimedir[99] *[Müslüman olmayan halktır]."* (Serez, 2012: 87).

- *Yeni Osmanlılar'ın İ'lân-ı Resmisi* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "fırka" kelimesini, Yeni Osmanlılar'ı tanımlamak maksadıyla kullanmıştır: *"(...) amma garaz-ı mücerred [tek bir amacı olan] fırkamızın şanını ihlal [bozmak] ise Yeni Osmanlılar'ın meydan-ı iddiaya [iddia meydanına] döktükleri rayet-i hakkaniyet [doğruluk bayrağı], suçlama ve iftira nefisleriyle [üfürmeleriyle] yıkılmaz (...)"* diyen (Serez, 2012: 94). (Nâmık Kemâl'in bu kullanımı, çalışmanın altmış ikinci sayfasında yer alan 62 numaralı dipnotta açıklanmıştır.)

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VI* yazısında (26 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, *"Sâniyen [ikinci olarak], memleketimizin idaresi Hristiyan fırkalarına ihale olunursa [bırakılırsa] (...)"* demektedir (Kul, 2014: 186). Görüldüğü üzere "fırka" kelimesi, bu defa, "mezhep" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

- Bunların dışında, "fırka" kelimesi, herhangi bir "insan grubu", "askerî bölük" veya normal "bölük" anlamlarında da kullanılmıştır.

4.2. *İbret* Gazetesi

- *Bir Hatıra* yazısında (1 Temmuz 1872) "fırka" kelimesini, "azınlık" anlamında kullanılmıştır: *"Bir fırkanın bir arzusu varsa burada bağırsın, çağırsın, devlete istida [dilekçe] versin, hükümetin inayetine [iyiliğine] iltica eylesin [sığınsın]; canı isterse zaptiye [jandarma] uğrağı olmayan yerlerde hasmının [düşmanının] saçına sakalına sarılsın (...)"* (Özön, 1997: 91).

[99] Bu noktada, bir tereddüdü daha açıklamak yerinde olacaktır. Yukarıdaki ifade, Serez'in çalışmasında "ahal-i gayrimüslimedir" şeklinde geçmektedir. Fakat burada yer alan *âhâl* kelimesi, "çerçöp, bir şeye yaramayıp atılacak nesne" anlamındadır (Devellioğlu, 2012: 16). Bu durumda *ahal-i gayrimüslime* tamlaması, "işe yaramayan gayrimüslimler" anlamına gelmektedir. Hâlbuki Nâmık Kemâl'in yazılarının bütününe bakıldığında, hiçbir hususta ayrımcılık gözetmediği görülecektir. Dolayısıyla yukarıdaki tamlamanın doğru yazılışı "Müslüman olmayan halk" anlamına gelen *ahali-yi gayrimüslime* şeklinde olmalıdır. Muhtemelen, yazıları Latinize edip derleyen Serez, bu noktayı, diğer pek çok noktada olduğu gibi, yine gözden kaçırmıştır. Söz konusu ifade ise doğru olduğuna inanıldığı şekilde düzeltilmiştir.

4.3. İnceleme

Görüldüğü üzere, Nâmık Kemâl, kendi ideal devletini tanımlarken (bugün "parti" olarak kullanılan) "fırka" yapılanmasına dair bir düşünce belirtmemektedir. Bu, gayet doğal bir durumdur; zira Nâmık Kemâl, hayatına bakıldığı zaman da görülecektir ki, fırka yapılanması ve demokratik seçimler üzerine kafa yoran biri olmamıştır. Bu bakımdan "fırka" kelimesi, Kemâl tarafından, daha ziyade, "bir araya gelmiş insanlar" olarak kullanmıştır.

5. "HÜKÛMET/HÜKÛMET-İ MÜSTAKİLLE" KAVRAMLARI

Devleti yöneten insanların, özellikle devletin başında olan yöneticinin çevresinde yer alan ve her biri farklı bir kamu politikasını yerine getirmekle mükellef olan insanların oluşturduğu "hükûmet" kavramı, ideal devletin yapıtaşlarından biri olma özelliğini haiz olması bakımından önemlidir.

Fakat, birbirine yakın olması bakımından tek bir başlık altında analiz edilecek olan bu iki kavram, *Hürriyet* altbaşlığında ayrı ayrı, *İbret* altbaşlığında ise birlikte ele alınacaktır; zira "hükûmet-i müstakille" ifadesi, *İbret* gazetesinde tek bir yerde, bir kanun maddesinde (bkz. Özön, 1997: 239), sadece tanım amaçlı kullanılmıştır ve bu çalışma açısından kayda değer bir bilgi barındırmamaktadır.

5.1. *Hürriyet* Gazetesi

5.1.1. "Hükûmet" Kavramı

- *İnnellahe Ye'muru Bil Adli...*[100] yazısında (21 Eylül 1868) *"(...) Avrupa'nın ukala-yı gayret-i pişesi [çabalamak konusunda önde gelen akıllıları], hükümet-i ammeyi [demokratlığı] şahs-ı vahid yedine [tek bir kişinin eline, kudretine] tefvizden [vermekten] azası ve reis muvakkati [geçici] intihab-ı umum [halkın seçmesi ve seçilmesi] ile teşkil olunmuş bir cumhur [halk] idaresinde bulunmayı tercih ederler."* (Serez, 2012: 64) diyen Nâmık Kemâl, Avrupa'nın halini anlatmaktadır.

- *Mülâhazât* adlı kısımda (tarih belirtilmemiş), *"Rusya'nın efkâr-ı istilasına [istila düşüncelerine] mâni [engel] olmak için biçare vesayir [(ve saire) bunun gibi] etraflardan bulunmak, İslâm hükümetlerinin kuvvetlenmesi ise bütün*

[100] Serez'in derlediği eserde belirtilmeyen bu kayıp başlık (2014: 63), Türköne'nin çalışmasından faydalanılarak belirtilmiştir (1991: 201 [dipnot]).

Avrupa'nın canına minnet idi." (Serez, 2012: 136) diyen Nâmık Kemâl, İslâm hükûmetlerine ve İslâm'la yönetilen ülkelere vurgu yapmaktadır.

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar - VIII* yazısında (23 Kasım 1868) Nâmık Kemâl, Osmanlı'da var olması gereken İslâmî hükûmetin ve adaletin içeriğine dair şunları söylemektedir: *"Şurasını iyice anlayalım ki Osmanlıların talip olduğu hükümet-i İslamiyenin [İslâmî hükûmetin] manası birkaç Müslüman mesned-i ikbâle geçsin [talihli bir konuma erişsin], hangi mezhepte olursa olsun sâir [diğer] vatandaşları bâr-ı zulm [zulüm yükü] altında ezsin, mahvetsin demek değildir. Biz memleketimizde bir hükümet-i âdile [âdil hükûmet] isteriz; evvelen, Osmanlı hânedânının zîr-i saltanatında [saltanatının altında] olsun, sâniyen [ikinci olarak], kanun-ı idaresi [idare kanunu] şer'i Ahmedîye [(şeriat-ı Ahmediyye) İslâm şeriatına] mutâbık bulunsun [uysun]."* (Kul, 2014: 195).

- *Yine Girid Meselesi Tazelendi* yazısında (7 Aralık 1868) Nâmık Kemâl, halk ile hükûmet arasında bir ilişki kurarak, hükûmetin halk eliyle var olduğunu belirtmektedir: *"Hakikatte hükümet ümmetin [halkın] hakkıdır; zira hükümet ümmet [halk] ile kaimdir [ayakta durmaktadır]. Hükümete akça [para] veren ve asker ve iktidar veren ümmettir [halktır]. Demektir ki hükümet, ümmet [halk] tarafından icra-yı nüfuz u ahkâma [nüfuzun ve hükümlerin yerine getirilmesiyle] memur [görevlendirilmiş] hizmetkârdır. Asıl hâkim, hey'ât-ı ümmettir [halk kuruludur (parlamentodur)]."* (Kul, 2014: 93).

- *Konferans Kararı* adlı kısımda (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, Bâb-ı Âli'ye duyduğu hoşnutsuzluğu apaçık şekilde dile getirmektedir: *"Evet, yine tekrar ederiz ki Bâb-ı Âli'den aciz [beceriksiz, zayıf] bir heyet-i hükümet [hükûmet kurulu] tasavvur olunamaz [hayal edilemez]."* (Serez, 2012: 252).

- Yukarıdaki izahatın yanı sıra, "hükûmet" kelimesi, türlü anlamlarda yer almaktadır: (1) "hükûmet etmek", "erbab-ı hükûmet" (hükûmette çalışanlar), "hükûmet konağı" ve "mahallî hükûmet" olarak; (2) "Müslüman hükûmeti" ve "Hıristiyan hükûmeti" gibi dinî bir bölümleme bağlamında; (3) İzmir, İstanbul ve Denizli hükûmetleri kullanımları üzerinden "eyalet hükûmeti" anlamına gelecek biçimde; (4) "Osmanlı Devleti" anlamında; (5) normal, tanımlama yapmak için ve (6) Roma, İran, Çin, Yunan hükûmetleri gibi örneklerle eski veya mevcut hükûmetlerden bahsedilecek şekilde.

5.1.2. "Hükûmet-i Müstakille" Kavramı

- *Sadaret* yazısında (tarih belirtilmemiş) *"(...) millet-i İslâmiye [İslâm milleti] dahi Emeviye'nin zuhuruyla [ortaya çıkmasıyla] cumhuriyetini kaybeder etmez Yezid gibi, Haccac gibi*[101] *zalimane meydana gelerek [zulümle yapılarak meydana gelen] bir nevi şekl-i istiklâle [bağımsızlık şekline] girmişti. Fakat İslâm içinde bulunmaları hasebiyle [dolayısıyla], hiçbirisi şeriatı lağvedemedi [kaldıramadı]. Binaenaleyh [bundan dolayı] kendileri müstakil [bağımsız] oldular; fakat hükümet-i İslamiye [İslâm hükûmeti] hiçbir vakit hükûmet-i müstakille*[102] *olamadı."* (Serez, 2012: 286) diyen Nâmık Kemâl, herhalde, buradaki cumhuriyeti, şeriatın insanları baskı altına almadığı ve insanların da söz sahibi olduğu, istişareye dayanan bir İslamî toplum anlamında kullanmaktadır.

- *Fransa İhtilali* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "hükûmet-i müstakille" kavramını, halkın böyle bir hükûmeti istememesi ve milletin bu hükûmeti kendi iradesiyle değiştirdiği örneğini vermektedir: *"Bunun sebebi dahi, ahalinin [halkın] Fransa hükümet-i hâzırasından [mevcut hükûmetinden] nahoşnut olmasıdır [memnun olmamasıdır]. Çünkü Fransızlar, yüz seneden beri hâb-ı gafletten [gaflet uykusundan] uyanıp hukuk hürriyetlerini tanımış olduklarından, vatanlarında bir şahsın hükûmet müstakillesini [bağımsız yönetimini] çekemeyip, milletin hâkimiyetini isterler."* (Serez, 2012: 433). Aynı yazının son kısmında da, *"Lakin bu asırlarda maarif [bilim] ilerleyip herkesin gözündeki perde kalkmakla hakikat meydana çıktı. Eski zamanlardaki idare-i müstakillenin [bağımsız idarenin] mevsimi geçti. Ve oyunların çoktan sakalı bitti. Şimdiki zamanda, safa-yı hâl [saf bir hâl ile] ile icra-yı hükümet edeyim [hükûmet işlerini yerine getireyim] diyen hâkim-i akıl [akla hükmeden (kimse, kimseler)], mizâc-ı asr [yüzyılın tabiatı] üzere tebaasının pederi [uyruğunun babası] olmaya himmet [gayret] etmeli. Ve kendini hâkim, memur bilip, mâliki [sahibi] zannetmemeli; yoksa cebir [zorlama] ve zor ile ben halkı esir gibi kullanırım itikadında [inanışında] bulunursa, büyük hatadır. İşte Fransa numunesi [örneği] meydandadır."* (Serez, 2012: 435) diyerek, yine Fransa

[101] Yezîd: Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin oğlu (Devellioğlu, 2012: 1354). Haccâc: Irak vâlisi olup, Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf bin Sakafî'nin unvânı (Devellioğlu, 2012: 350).

[102] Hükümet-i Müstakille: Devletin yasalarını ve buyruklarını tanımayan bağımsız yönetim demektir. Mesela, Kozanoğlu Yusuf Ağa, Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak Kozan'ı ikiye ayırmış ve bunların yönetimini oğullarına bırakmıştır. Kozan-ı Garbî ve Kozan-ı Şarkî ağalıkları, uzun zaman başına buyruk kalmıştır (Sakaoğlu, 19850: 55).

örneğinden hareketle, bir ülkeyi yöneten hükûmetin, kendi konumunu aşmaması gerektiğine dair tespit ve düşünceler ileri sürmektedir.

5.2. *İbret* Gazetesi

- *İbret* yazısında (17 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, *"Hiç şüphe edilmek iktiza eder [gerektirir] ki bir hükümet halkın ne pederidir [babasıdır], ne hocasıdır, ne vasisidir [vasiyeti yerine getiren kimse], ne lalasıdır [bakıcısıdır]."* (Özön, 1997: 58) diyerek, hükûmetin ne olmadığını ifade etmektedir.

- *Hukuk-i Umumiye* yazısında (8 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, hükûmetin kendince bir tanımını yapmaktadır: *"Kuva-yi hükümet [hükûmet kuvvetleri], ifta [fetva verme] ve kaza [hüküm verme] ve icra [bir işi yürütme] veya tabir-i aharla [başka bir deyişle] teşri [kanun yapma] ve hüküm ve tenfiz [hükmü yürütme] şubelerine [dallarına] tabii [doğal olarak] munkasam olduğundan [(munkassem) bölündüğünden] ve o ınkısamı [(inkısam) bölünmeyi] idame etmek [devam ettirmek] dahi yalnız umumun [halkın] değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır."* (Özön, 1997: 105).

- *Bazı Mülahazat-i Devlet ve Millet* yazısında (9 Ekim 1872) Nâmık Kemâl'in öncelikle *"Hükümet veyahut devlet (...)"*(Özön, 1997: 140) demekte ve hükûmet ile devleti eşanlamlı kullanarak, bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilediğini bize göstermektedir. Yazının ilerleyen kısmında ise Kemâl, hükûmetin görevlerini sıralamaktadır: *"Hükümet bihakkın [hakkıyla] bir nizam [kanun] yapar, halkı bihakkın [hakkıyla] ona itaat ettirir, fakat bigayr-i hak [haksız yere] nizamsız [kanunsuz] bir harekette bulunursa halk dahi hakk-ı tabiiyet [tâbi olma hakkı] dahilinde olmak şartıyla bihakkın [hakkıyla] o muameleden [davranıştan] feryad-i şikâyetini [şikâyetinin sesini] ayyuka çıkarabilir."* (Özön, 1997: 141). Buradaki "hakk-ı tabiiyet" denen kavramının, "vatandaşlık hakkı" kavramına denk düştüğü gözden kaçırılmamalıdır.

- Yukarıdaki izahatın yanı sıra, "hükûmet" kelimesi, Osmanlı Devleti'nin mevcut hükûmeti (yani padişah ile Bâb-ı Âli) anlamında, Osmanlı'nın eski zamanlardaki hükûmeti anlamında ve başka devletlerin hükûmeti anlamında (Roma Hükûmeti, Versailles Hükûmeti gibi) kullanmıştır. "Hükûmet" derken, büyük çoğunlukla, Bâb-ı Âli'deki sadrazamlar kastedilmiştir.

5.3. İnceleme

Nâmık Kemâl'e göre hükûmet, halkının ne babası ne hocası ne de vasisidir. Hükûmet kuvvetleri belli görevlere bölünmüştür: (1) fetva verme, (2) hüküm verme, (3) kanun yapma, (4) hükmü yürütme. Bu bölünmenin devamını sağlayacak olanlar, hem halk hem de ayrı ayrı fertlerdir. Ayrıca, Kemâl'in hükûmet işlerine "fetva verme"yi de eklemesi, yine onun İslâmî yönünün kuvvetli olduğunu göstermektedir. Fertler köle değildir ve hükûmetin haksız muamelesinden dolayı şikâyet etme hakkına sahiptir; ama fert, "hakk-ı tâbiyyet" dâhilinde şikâyet edecektir. Bu da Nâmık Kemâl'i anlamak bakımından önemli bir ipucudur; zira 21. yüzyılda "vatandaşlık hakkı" olarak bilinen kavram, Kemâl tarafından "hakk-ı tâbiyyet", yani "Osmanlı'ya tâbi olma hakkı" şeklinde ifade edilmiştir.

Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar'ın İslamî bir hükûmet arzuladığını, bunun amacınınsa Müslümanların artık mutlu bir konumda olmasının sağlanması olduğunu belirtmektedir. Ama bu, diğer mezhebe mensup olanların ezilecekleri anlamına gelmemektedir. Osmanlı'da var olması gereken âdil hükûmet, Osmanlı hanedanının altında yer almalı ve İslâm şeriatına uygun olmalıdır.

Nâmık Kemâl, nasıl diğer kavramlar arasında bir ilişki halkası kuruyorsa, halk-hükûmet arasında da bir ilişki kurmaktadır. Hükûmet, halkın hakkıdır; zira hükûmet, halk var olduğu müddetçe ayakta durmaktadır. Hükûmet bu bağlamda halk tarafından bazı görevleri yerine getirmek üzere oluşturulmuştur. Yönetimde asıl hâkim konumdaki müessese ise, parlamentodur. Hükûmet, hangi zamanda, mekânda ve surette olursa olsun, temsil ettiği fertlerin hakkını en az daraltacak şekilde iş yapmalıdır.

Kemâl, hükûmeti sözü edilen adalet dairesinde tutmak için iki esaslı çareden bahsetmektedir: (1) İlk çare, yönetimin, kanunları (anayasayı) örtük olmaktan kurtarıp halka açıklamasıdır; öyle ki, hükûmetten çıkacak olan yorumlar, çatışmalar ve inkârlar, bu suretle def edilecektir. (2) Diğer çare, usûl-i meşveretten geçmelidir. Bu yöntemle yasama kuvveti, hükûmet adamlarının elinden alınacaktır. Devlet, manevî bir şahıs olduğundan, yani somut bir kişi olmadığından, kanun yapmak görevi, devletin iradesi olmakta, kanunu icra etmek ise devletin bir fiili olmaktadır. Bunların ikisi tek elde olursa, hükûmet hareketleri, mutlak bir iradeden öteye geçemeyecektir. Bu doğrultuda ise bir Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet [*Halkın Danışma Meclisi (Parlamento)*] kurulmalıdır.

Kemâl, düşüncelerini sıralarken, mevcut yönetimin, yani Bâb-ı Âli'nin, beceriksiz ve zayıf bir hükûmet olduğunu belirtmekten de geri durmamaktadır.

Bir yönetime hâkim olan erk, içinde bulunulan 19. yüzyılın tabiatı gereğince, kendini uyruğunun babası ve devletin sahibi olarak görmemeli ve halkı esir gibi kullanmak inancına sahip olmamalıdır. Nâmık Kemâl bunları ifade ederken, "tebaasının pederi" ifadesini seçmektedir; bu ifade, Kemâl'in bir ülkenin halkını halen "tebaa", yani "uyruk" olarak gördüğünün bir ispatıdır. Hâlbuki Nâmık Kemâl "vatandaş" kavramını da yazılarında pek çok kez kullanmaktadır. Bu demektir ki Kemâl, Osmanlı'yı oluşturan halkı henüz bir "vatandaş" olarak değil, bir "uyruk" olarak görmektedir; tabiî "uyruk" olarak nitelenen halkın hakları elbette yasayla düzenlenecektir. Fakat bu bağlamda, "vatandaş" algısının henüz 18. yüzyılda, tıpkı bugünkü gibi algılanmayabileceği unutulmamalıdır.

6. "HÜRRİYET" KAVRAMI

"Vatan" kavramı ne kadar önemliyse, vatan üzerinde yaşayan insanların "hür" olması da o derece önemlidir; zira biraz sonra okunacağı üzere, "vatan" sahibi olmakla "hürriyet" sahibi olmak arasında, bir kağıdın iki yüzü gibi bir ilişki vardır; bu yüzler birbirinden ayrılamaz. Bu bakımdan, "hürriyet"in Nâmık Kemâl tarafından nasıl algılandığını bilmek, Kemâl'in şifrelerini çözmek konusunda bize muhakkak yardımcı olacaktır.

6.1. *Hürriyet* Gazetesi

- 7 Eylül 1868 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, en önce, *"(...) hürriyet denilen cevher (...)*" (Serez, 2012: 49) diyerek, "hürriyet"i cevhere benzetmekte; daha sonra da, hürriyet sahibi olanları, şerefli varlıklar olarak tanımlamaktadır: *"Bilakis [tersine] şeref-i hürriyet [hürriyet ululuğu] bir milletin ne kadar ahlâkını ıslah ettiği [iyileştirdiği] dahi Avrupalılar ve Amerikalılardan malum olur [bilinir] ki hükûmet-i keyfiye [keyfî hükûmet] boyunduruğundan kurtulup meşveret-i milliye [millete danışma] ile hükûmet usulünü vaaz edeliden [öğütleyeliden] beri günden güne ilerlemektedir."* (Serez, 2012: 49).
- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, *"Hele bir kere meydan-ı imtihan [imtihan meydanı] olan Meclis-i Hürriyet açılsın, görülür ki kimsenin hayal ve hatırına gelmeyen efendilerden, ağalardan nice muhayyir-i ukul olacak [akıllara durgunluk verecek] hutebâ [hutbe*

okuyanlar (konuşmacılar)] ve ezkiyâ [hâlis, faziletli insanlar] zuhûr eder [ortaya çıkar]." (Kul, 2014: 179) demekte ve "meclis-i hürriyet" olarak ifade ettiği parlamentoyu imtihan meydanına benzetmektedir. Üstelik Nâmık Kemâl'in Osmanlı Devleti'ni oluşturan insanların fikirlerine önem vermesi ve tepeden bakmayıp halkı küçümsememesi, nasıl bir tavır takındığını da bize açıkça göstermektedir.[103]

Kemâl, yazısında daha sonra, meclisin var olma sebeplerini ve görevlerini sıralamaktadır: *"Meclisin esas-ı zuhûru [ortaya çıkışının esası], kudret-i teşri [yasama kuvveti] ile kudret-i tenfîz [yürütme kuvveti] beyninde [arasında] bir kudret-i ta'dîlin [değişiklik gücünün] tahakkuk-ı lüzumudur [gerekliliğinin anlaşılmasıdır]. Vazifesi [görevi] ise nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)] ve hürriyet-i umumiyeyi [genel hürriyeti] muhafaza etmektir. (...) 1. nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)], 2. usûl-i mezheb [mezhep düzeni], 3. ahlak, 4. hürriyet-i mezhebiye [mezhep hürriyeti], 5. hürriyet-i şahsiye [kişi özgürlüğü], 6. huzur-ı mahâkimde müsâvât-ı umumiye [mahkemeler önünde genel eşitlik], 7. emlakin taarruzundan masûniyeti [saldırıdan korunması], 8. hükkâmın ma'zûliyetten berî kalması [hâkimlerin işten çıkarılmalarından kurtulmaları], 9. muhafaza-i memleket [ülkenin korunması]… İşte 'Senato' bir nizamı [düzeni] bu kaidelerden [esaslardan] birine verecek surette [biçimde] gördüğü hâlde reddeder, hükmü ise zaruriyyü'l-kabul [mecburen kabul] ve mümteni'ü'l-istînâftır [yeniden başlamaktan çekinmektir] (...)"* (Kul, 2014: 179, 180).

- 2 Kasım 1868 tarihli (başlık belirtilmemiş) yazısında Nâmık Kemâl, "hürriyet" kavramını "usul-i meşveret" kavramıyla birlikte ele almakta ve ülke koşullarının kanunî olarak düzelmesini, bu iki kavramın varlığına bağlamaktadır: *"Velhasıl [kısacası], her işte olduğu gibi şu memurlar hususunda dahi, birtakım kanunlara, birtakım nizamata [kanun hükümlerine], birtakım tedabir-i islahiyyeye [iyileştirme tedbirlerine] muhtacız. Bunların meydana gelmesine ise usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ve kavaid-i hürriyetten [hürriyet kaidelerinden] başka çare yoktur."* (Serez, 2012: 127).

- *Mülahazat* adlı kısımda (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, İslâmî bir hükûmetin varlığına gerek duyulduğundan bahsetmektedir. Ona göre keyfî hükûmet,

[103] Nâmık Kemâl, bu yazısında, Osmanlı'da inşa edilmesini arzuladığı üçüncü tür meclisten de bahsetmektedir; bu meclisin açıklaması, çalışmanın "Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği" başlıklı ekinde yer alan *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* başlıklı (aynı) yazıda bulunabilir.

halkı devlete ısındırmamaktadır; bunun içinse devlet, temel kurallara geri dönmeli, usûl-i meşveret denen danışma yöntemini geri getirmelidir: *"Hakikat [gerçek] o halde, akvamın [milletlerin] layıkıyla ısınması mümkün olmayan hükûmet, iki-üç kişinin irade-i keyfiyesinden [keyfî iradesinden] ibarettir. Yoksa Hükûmet-i İslamiye [İslâm hükûmeti], kavaid-i asliyesine [temel kurallarına] ricatla [geri dönerek], usûl-i meşveret [danışma yöntemi], hürriyet, adalet üzerine idare-i umura [işlerin idaresine] başlarsa, herkesi kendine ısındıracağından kim şüphe eder?"* (Serez, 2012: 159).

- *Hürriyet*'in 37 numaralı nüshasında (tarih ve başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "hürriyet"in tanımını yapmaktadır: *"Hürriyet bir ferdin her istediğini (diğer bir ferdin veya umumun [halkın] hürriyetini ihlal etmemek [bozmamak] şartıyla) icraya [yapmaya] muktedir olmasına idrak olunur [gücü yetmesi (olarak) anlaşılır]. Evet, mademki bir adama büyük kudret [güç] vesayet verilmiştir [(yerine getirmesi için) verilmiştir], kimseye zerre kadar dokunmayacak arzuları icra etmesine [yerine getirmesine] kimse mâni [engel] olamaz. Gerek hayrı ve şerefi müdrik [anlamış] olsun, gerek olmasın, hürriyetin bu aydınlığında insanlarda liyakat [yararlık] görmemek güçlü bir kişiye ve yaradılışa uygun bir hareket değildir."* (Serez, 2012: 295). Daha sonra da, hürriyetin sadece kuru bir bilgiden ibaret olmadığına dair ve en önemlisi, hürriyetin ilahî bir bağış olduğuna dair şu satırlara yer vermektedir: *"Onu kimse inkâr etmez ki bir ümmetin [halkın] hürriyeti, yalnız marifetiyle [bilmesiyle] değil, ahlâk ve mevki ve zaman gibi birçok asar-ı maneviye [manevî alâmetler] ile münasebet olmak [ilişkili olması] lazım gelir."* ve *"*Terakki*'nin bahsettiği, esbab-ı efkârdan muraddır [düşünce araçlarını arzulamaktır]. Yeni Osmanlılar ise Amerika cumhuru kadar hürriyet istemiyoruz. Hukuk-u siyasiyemize [siyaset hukukumuzda] tasarruf [sahip olma] talep ediyoruz. Yine tekrar ederiz ki hak bir ihsan-ı ilahidir [ilahî, Allah'tan gelen bir bağıştır]. İnsanın keyfince takdir edeceği [değer vereceği] liyakatle [yararlıkla] meşruhat olmaz [açıklanamaz]."* (Serez, 2012: 295).

- *Zat-ı Fi El Mezbur Tâmen Ahri* yazısında (5 Nisan 1869) Nâmık Kemâl açık bir ifadeyle şöyle demektedir: *"Efkâr-ı hürriyet [hürriyet düşüncesi], memurun kesretiyle [bolluğuyla] kırılmaz, zulm ile mahvolmaz; insanlar değişir ve ölür, kanlar dökülür; ama hakikati [gerçeği] her vakit ortadan kaldırmak kâbil değildir [olamaz]."* (Serez, 2012: 339).

- 2 Ağustos 1859 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "hürriyet" kavramına, bu defa, Osmanlı tarihinden bir örnek göstererek ama ters bir okumayla yaklaşmaktadır: *"Bir kere de bizim tarihlerimize müracaat olunursa [danışılırsa] görülür ki cellatlarınca en parlak zamanımız Selim Evvel asrıdır [yüzyılıdır]. O zamanda ise hürriyet-i hadd-i marufunu [herkesçe bilinen hürriyetin sınırını] kat kat tecavüz etmiş. Ve yeniçeriler âdeta padişahın çadırına kurşun atacak derecelere serbestlenmişti.*

"Vakıa [gerçekte] hürriyetin ifratı [aşırısı], birtakım değişiklikleri mucip olduktan [gerektirdikten] başka, bir de şiddetli zulmü intac edeceğinden [zulüm ile neticeleneceğinden], hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir." (Serez, 2012: 472).

- Namık Kemal'inki, daha ziyade, kişisel hak ve fikir özgürlüğü ve söz hürriyeti anlamındaki hürriyettir; başka bir milletin veya devletin boyunduruğu altında yaşayan, sağımlık bir sömürge insanının özgürlüğü anlamındaki "hürriyet", birkaç yerde geçmektedir. Bunun dışında "hürriyet" kelimesi, gazetenin ismi olarak da birçok kez tabiî olarak kullanılmıştır.

6.2. *İbret* Gazetesi

- *İstikbal* yazısında (13 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, "hürriyet-i efkâr", yani "düşünce hürriyeti" kavramı üzerinden, İstanbul'un fethinden sonraki Osmanlı'nın, hürriyeti (başkasının alanına tecavüz etmediği müddetçe) koruyarak var olduğunu şu şekilde anlatmaktadır: *"İstikbalimiz [geleceğimiz] emindir: Çünkü İslam [Müslüman] olmayan vatandaşlarımıza dahi hafi [gizli] olmadığı üzere kendilerinde ne kadar hukuk-i müktesebe [tabiî haklar] var ise cümlesi [hepsi] bu devletin yadigâr-i inayetidir [iyiliğinin hatırlatıcısıdır], cümlesi [hepsi] bu devletin, bu vatanın vücuduyla [varlığıyla] kaimdir [ayakta durmaktadır].*

"Hatta her türlü akaidi [inanılan şeyleri], vicdan dairesinde kalıp da gayre [başkasına] tecavüzden beri [temiz] oldukça himayet etmek [korumak] hususu –ki hürriyet-i efkârın [düşünce hürriyetinin] en sahih [gerçek] manasıdır– kurun-i ahirede [İstanbul'un fethinden sonra] Osmanlıların icad-ı mürüvveti [yiğitliğinin (bir) icadı] olduğunu bir sahib-i vukuf [bilen kişi] inkâr edemez [reddedemez]." (Özön, 1997: 50).

- *Hukuk* yazısında (19 Haziran 1972) Nâmık Kemâl, kendi hukuk tanımını belirttikten sonra (Özön, 1997: 63), Avrupa'da hukuku başka şekilde tarif eden fırkaların, yani grupların, hukukun kaynağına dair birçok görüşünü sıralamaktadır; bu görüşlerden bir tanesi de şöyledir: *"Bir diğer fırka hukukunun esası, 'hürriyet-i efradı [fertlerin hürriyetini] umumun [halkın] hürriyetince lazım olduğu dereceden ziyade [fazla] tahdit etmemekten [sınırlamaktan] ibarettir.' itikadında [inancında] bulunurlar."* (Özön, 1997: 65).

- *Hukuk-i Umumiye* yazısında (8 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, hürriyet" kelimesini, "hürriyet-i şahsiye", "hürriyet-i efkâr," "hürriyet-i metabi", "hürriyet-i ictima" gibi (birazdan açıklanacak olan) kavramlar dâhilinde kullanmakta ve bu ifadeleri, "müelliflerin beyn'inde en ziyade ittifak hâsıl olabilen maddeler", yani "yazarlar arasından en çok birleşilen maddeler" bağlamında sıralamaktadır (Özön, 1997: 105). Daha sonra da bu maddeleri kendisinin onayladığı bir biçimde şu şekilde aktarmaktadır: *"Müsavat [eşitlik] – hürriyet-i şahsiye [kişi hürriyeti] – hürriyet-i efkâr [düşünce hürriyeti] – hürriyet-i metabi [matbaa hürriyeti (basın-yayın hürriyeti)] – hürriyet-i içtima [toplanma hürriyeti] – hakk-i tasarruf [tasarruf hakkı] – harem-i büyut [konut dokunulmazlığı] gibi maddeler ise kimi zatında [özünde] münferit [tek], kimi diğerinden münbais [doğan] birtakım hukuktur ki hiçbirini şahıstan tecrit ederek [ayırarak] heyet-i siyasiyeye [siyasetle ilgili kurula] atfetmek [bağlamak] katiyen [asla] mümkün olmaz."* (Özön, 1997: 106).

- *Efkâr-i Umumiye* yazısında (28 Ekim 1872) Nâmık Kemâl, "hürriyet" kelimesini, siyaset eğitimi konusunda bir tanım yaparken kullanmaktadır: *"Terbiye-i siyasiye, [siyaset eğitimi] halk içinde balâda [yukarıda] beyan ettiğimiz efkâr-i siyasetin [siyaset düşüncesinin] husulünü [ortaya çıkışını] ve hükûmeti onun ilcaatından [zorlamalarından] ayırmamak üzere efkâr-i umumiyenin [kamuoyunun] icra-yi nezaret [bakanlık görevlerini] ve lüzumu halinde ika-i tehdit edebilmesi [tehdit ettirebilmesi] için iktiza eden [gereken] ve –vatan ve millet ve hürriyet ve adalet muhabbetlerinden ibaret olan– ahlak-i siyasiyenin [siyaset ahlâkının] vücut ve terakkisini [varlık ve gelişimini] temin [elde etmek] için lazım olan hissiyat [duygular] ve ilkaat-i vicdaniyenin [vicdanın terk edilmesinin] mecmuuna [tümüne] derler."* (Özön, 1997: 173).

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) Nâmık Kemâl'in "hürriyet"e dair diğer tanımı şu şekildedir: *"(...) kendi âleminde [dünyasında] bile gedayı [yoksulu] dahi padişah eden* hürriyet *(...)"* (Özön, 1997: 183).

- *Medeniyet* yazısında (1 Ocak 1873) Nâmık Kemâl'in "hürriyet"e dair en iddialı ve örnekle desteklenmiş tanımı ise şu şekildedir: *"Bir de insanın hak ve maksadı yalnız* yaşamak *değil* hürriyetle yaşamak*'tır. Bu kadar milel-i mütemeddineye [medenileşmiş milletlere] karşı kabil [olabilir] midir ki akvam-i gayr-i mütemeddine [medenileşmemiş milletler] hürriyetlerini muhafaza edebilsinler?*

"[Bize şu lazım, onunla kanaat etmeliyiz. Ve, pederlerimizden [babamızdan] bunu gördük, onun haricinde ne varsa bid'attir [sonradan meydana çıkmıştır]. Dersler, talimler [öğretimler], kitaplar, makinalar, terakkiler [ilerlemeler], icatlar ne işe yarar? diye diye Hintliler, Cezayirliler gibi, ecanibin [yabancıların] kahır ve galebesi [zorlama ve üstünlüğü] altında izaa-i hürriyet [hürriyetlerini kaybetme], şan-i insaniyete [insanların tabiatına] hiçbir suretle [biçimle] yakışır şeylerden değildir.]" (Özön, 1997: 213).

- *Türkçe Matbuat* yazısında (15 Ocak 1873) Nâmık Kemâl, önce, *"Vükela-yi fiham hazeratının [saygıdeğer nüfuzlu bakanların] efkâr-i hürriyetperveranesini [düşünce hürriyetini koruyanlardan olduklarını] bilenlerdeniz. Binaenaleyh [bundan dolayı] bu garibenin [tuhaf şeylerin] onlardan sadır olmuş [çıkan] bir şey olmadığına emniyetimiz [güvenimiz] vardır.*

"Matbuat [basılanların (gazetelerin)] idare-i behiyesinin [güzel idaresinin] fetanet [kavrama] ve hakkaniyetine [adalete uygunluğuna] dahi itimadımız [güvenimiz] kemaldedir [eksiksizdir]. Binaenaleyh [bundan dolayı] bu nizamsızlığın [düzensizliğin] o taraftan sudur etmediğini [çıkmadığını] dahi itmınan-i tam [tam bir eminlik] ile iddia edebiliriz." demekte (Özön, 1997: 217) ve böylelikle, gazetelerin kapatılması, tatil edilmesi ve karşılan zorluklar bağlamında belli kesimin hürriyete karşı olmadığını ifade etmektir. Kemâl, daha sonra, *"(...) hükümet-i seniye [yüce hükûmet (padişah)] gazeteleri niçin bir intizam [düzen] altına almak cihetine [tarafına] meyletmiyor [eğilmiyor]? (...) Matbuat [basılanlar (gazeteler)] bir nizam [düzen] altında olsaydı, şimdiki müşkülatın [(müşkilat) zorlukların] yüzde biri mevcut olmazdı."* diye de eklemektedir (Özön, 1997: 218). Bu alıntıların yanına, ek bilgi olması bakımından, Nâmık Kemâl'in aynı yazının söz konusu alıntılarının önceki kısmında geçen şu cümlesini eklemek yerinde olacaktır; zira unutulmamalıdır

ki Nâmık Kemâl'in yazarı olduğu *İbret* gazetesi, *Garaz Marazdır* yazısını yüzünden 10 Temmuz 1872'de, 19. nüshasında, dört ay süreyle kapatılma cezası almıştır: *"Nöbet ashab-i hayata [hayat sahiplerine] gelince gene kararname meydana atıldı. Gene gazeteler kapanmaya ve hatta kendi kendine kapanmış olanların tekrar intişarına [yayımlanmasına] izin verilmemeye başladı. Dalkavuğa dalkavuktur demek adab-i umumiyeye [genel ahlâk kaidelerine], gareze [hedef (salt birine yönelmek)] marazdır [hastalıktır] demek 'menafi-i devlete [devlet çıkarlarına]' mugayir [aykırı] addolundu [sayıldı]. Memuriyet namıyla [adıyla] adam nefyetmek [sürmek] hususu daha ziyade [fazla] şiddet ve kuvvetle meydana çıktı."* (Özön, 1997: 217).

- *Vatan* yazısında (22 Mart 1873) Nâmık Kemâl, "vatan" ile "hürriyet" arasındaki ilişkiye değinmektedir: *"İnsan vatanını sever; çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaatı [çıkarı] vatan sayesinde kaimdir [ayakta durmaktadır]."*, *"İnsan vatanını sever; çünkü vatan öyle bir galibin şimşiri [kılıcı] veya bir kâtibin kalemiyle çizilen mevhum [zihinde tasarlanan] hatlardan ibaret değil millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet [kardeşlik], tasarruf [sahip olma], hâkimiyet, ecdada [atalara] hürmet, aileye muhabbet, yad-i şebabet [gençlik hatırası] gibi birçok hissiyat-i ulviyenin [yüksek hislerin] içtimaından hasıl olmuş [bir araya gelmesinden oluşmuş] bir fikr-i mukaddestir [kutsal düşüncedir]."* (Özön, 1997: 257).

6.3. İnceleme

Kemâl, "hürriyet" kavramını, başka kelimelerle türetilen tamlama dâhilinde kullanmaktadır. Bunlardan biri "hürriyet-i efkâr", yani "düşünce hürriyeti"dir. Kemâl, Osmanlı Devleti'nde hüküm süren düşünce hürriyetinin, Osmanlı'nın geleceğini teminat altına aldığına inanmaktadır; bu bağlamda düşünce hürriyeti, Osmanlı'nın kendi uyruklarına bir bağışıdır. Devlet, tebaasına bahşettiği bu hürriyet ile ayakta durmaktadır. Osmanlı, bu hürriyeti, kendi tebaasına İstanbul'un fethiyle vermiştir. Düşünce hürriyetinin en gerçek anlamı ise, her türden inanç farklılığını başkasının saldırısından korumaktır.

Kemâl yanı sıra yazılarında "hürriyet" kavramını yer yer kısa kısa, yer yer de uzunca betimlemektedir. Mesela bir yazısında hürriyet için "cevher" nitelemesini kullanmaktadır. Başka bir yazısında, "hürriyet" kavramını vatan, millet ve adalet kavramlarıyla beraber ele almakta ve bunlara toptan "siyaset ahlâkı" demektedir; bu bağlamda sağlam bir ahlâk için vicdan ölçüleri terk edilmemelidir. "Hürriyet"e dair

bir diğer tanım şöyledir: "Hürriyet, kendi dünyası içerisinde, yoksulu bile padişah etmektedir." Başka bir tanım şu şekildedir: "Hürriyet bir ferdin her istediğini (diğer bir ferdin veya halkın hürriyetini bozmamak şartıyla) yapmaya gücü yetmesi demektir." Bundan başka hürriyet, bir "ihsan-ı ilahî"dir, yani Allah'tan gelen bir bağıştır ve insanın keyfince değer vereceği bir surette açıklanamamaktadır. Hürriyet, sadece bir şeyi ilmî olarak bilmekle değil; ahlâk, mevki ve zaman gibi birçok alâmetlerle de alâkalıdır. Bu doğrultuda Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar olarak, Amerika halkı kadar bile hürriyet talep etmediklerini; arzulanan hürriyetin, siyaset hukukunda tasarruf hakkına sahip olmak olabileceğini belirtmektedir.

Bu tanımlamaların sonrasında Nâmık Kemâl, hürriyetin sınırından da bahsetmekte ve buna tarihî bir örnek vermektedir: Hürriyetin sınırının aşılması, zulüm ile neticelenebilmektedir; bu bakımdan hürriyetin bir hududu olmalıdır. Mesela Selim Evvel zamanında hürriyetin sınırı kat kat aşılınca, yeniçeriler, Padişah'ın çadırına kurşun atacak derecelere ulaşmıştır.

Kemâl'in hürriyete dair en iddialı tanımı şöyledir: *İnsanın amacı, salt yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır.*[104] Halk, başka halk ve milletlerin icatlarına sırt çevirerek gelişememekte ve başka millerin zorlaması altında yaşamakta; dolayısıyla hürriyetini ilerletememektedir. Hürriyetin kaybolması, insanlık şanına yaraşır şeylerden değildir.

Nâmık Kemâl'in hürriyeti tanımlarken şaha kalktığı yazısı *Vatan* adlı yazısıdır. Bu yazısında, "vatan" ile "hürriyet" arasında büyük bir bağ kurmaktadır. İnsanın vatanını sevmesinin nedenlerinden biri, hürriyet, hak ve menfaat kavramlarının, vatanın var olmasıyla bir anlam kazanacağıdır. Bunun sebebi de, vatan denen kavramın zihinsel bir kavram olmayıp insanı insan yapan beşerî değerlerin terkibinden bir araya gelmiş olmasıdır. "Vatan", Kemâl'e göre kutsal bir kavramdır. "Hürriyet" ise, bu bağlamda, insanları keyfî hükûmetlerden kurtarmaktadır. Bunun içinse parlamento lazımdır. Ama Kemâl, "parlamento" yerine, kendi özel tamlaması olan "Meclis-i Hürriyet" ifadesini kullanmaktadır.

"Hürriyet" kavramıyla arasında ilişki kurulan bir diğer kavram "usûl-i meşveret"tir. Buna göre ülkedeki eksikliklerin düzeltilmesi için, hürriyet kaidelerinin yanı sıra meşveret yönteminin de ülkeye uygulanması gerekmektedir.

[104] *İbret* gazetesinde yer alan *Medeniyet* (1 Ocak 1873) adlı yazısı (Özön, 1997: 212).

Son olarak, Nâmık Kemâl, düşüncelerini İslâmî bir hükûmete bağlamaktadır. İnsanları keyfî idareden kurtarıp meşvereti, hürriyeti ve adaleti getirecek olan hükûmet, İslâmî bir hükûmet olacaktır. (Bu durum, aslında, Osmanlı'daki mevcut hükûmetin ya hiç de İslâmî bir hükûmet olmadığını bize göstermektedir ya da mevcut İslâmî uygulamalar, artık Nâmık Kemâl'e yetersiz gelmektedir.)

Nâmık Kemâl'in savunduğu diğer hürriyet çeşitleri de şunlardır: "hürriyet-i şahsiye [*kişi hürriyeti*]", "hürriyet-i efkâr [*düşünce hürriyeti*]", "hürriyet-i metabi [*matbaa hürriyeti (basın-yayın hürriyeti)*]", "hürriyet-i içtima [*toplanma hürriyeti*]". Namık Kemal'inki, daha ziyade, "kişisel hak ve fikir özgürlüğü" ve "söz hürriyeti" anlamlarındaki hürriyettir. *Hürriyet* gazetesinin çıkış amacı ise, toplumun esas maksadı olan usûl-i meşveretin meydana getirilmesine çalışmaktır. Ama netice itibariyle *İbret* gazetesinde daha net bir hürriyet algısı olduğunu eklemek yerinde olacaktır.[105]

Hürriyet kavramının şeriatla olan bağına ilişkin olarak şunlar söylenebilir: Nâmık Kemâl, savını desteklemek için medeniyetin başlangıcı saydığı Eski Yunan devletlerinin örneğini vermekte ve bu devletlerin, o dönemde Asya'nın yarısına sahip olan Acem devletine nasıl mukavemet ettiğinden bahsetmektedir. Netice bellidir: Eski Yunanlılar, ekstra bir özelliğe sahip değildirler; elde ettikleri bilgi ve ahlâk olgunluğu, idarelerinde mevcut bulunan hürriyetle mümkün olmuştur. Büyüklük ve yücelik, Yunan'dan sonra Roma Devleti'ne geçmiştir. İlk önce bir ada çevresinin bir köşesinde toplanan bu Roma milleti, hürriyet sayesinde üç kıtaya yayılan bir devlete dönüşmüştür. Roma'dan sonra İslâm devletleri gelmiştir. Nâmık Kemâl, bu topraklara kadar yayılan İslâm devletlerinin başarısını, insanların hürriyetini ilahî adaletle temin eden şeriatı uygulamalarına bağlamaktadır. İslâm devletleri, şeriatçı olmalarına rağmen kimseyi zorla Müslümanlaştırmamış ve herkesi hâl, hareket ve düşüncelerinde serbest bırakarak, bir-iki asır sonra, fethettikleri topraklardaki

[105] Bu noktada, Nâmık Kemâl'in ibdasından, yani "kelime icat etmesinden" bahsetmek lazımdır. Fındıkoğlu, yazısında, Nâmık Kemâl'in bu yönüne dikkat çekmektedir: *"Filhakika [gerçekten] hukuk ile, bilhassa hukuk-u siyasiye [siyaset hukuku] ile alâkadar hak, hürriyet, millet, vatan, efkâr-ı umumiye [kamuoyu], halkın hâkimiyeti, cumhur, cumhuriyet, şûrâ gibi kelimeleri hukukî ıstılah [hukukî (bir) söz] haline getiren, hattâ bunlardan bir kısmını bizzat imal ve ibdâ eden [anlamlı kılan ve icat eden] Nâmık Kemâl, yalnız edebî müessesedeki [edebiyat alanındaki] mevkisiyle [yeriyle] değil, hukuk tarihimizdeki çehresi ile [şekliyle] ele alınmağa değer bir şahsiyettir."* (1941: 27). *"Filhakika [gerçekten] Nâmık Kemâl, bu ibdâ [icad] işinde mühim bir rol oynamıştır. Bazı kelimelerin Arapçada yalnız kökleri mevcut bulunduğu söyleniyor. Meselâ* hürriyet *kelimesinin hür [serbest], ahrar [serbest olanlar], tahrir [(yazı) yazma]... şekilleri varsa da Arapçadan* hürriyet *mevcut değildir."* (1941: 27 [dipnot]).

insanların da İslâm'a yönelmelerine vesile olmuşlardır. İslâm devletleri içerisinde en mutlu ve marifetli olanlar, Endülüslüler, ilk Abbasiler ve Ben-i Ahmer zamanlarında yaşayanlar olmuştur. Zikredilen bu devletlerin ortak özelliği, devlet içerisinde şer'î hürriyetin geçerli olmuş olmasıdır. Hak yolundan ayrılan devletler ise, kan dökmekten ve memleket tahrip etmekten başka bir şey yapmamışlardır.

7. "İCRA-YI ADALET" KAVRAMI

Adaletin tek başına bir anlam ifade etmediği, apaçıktır. Adaletin var olmalıdır; ama aynı gereklilik, adaletin hakkıyla uygulanması, yani "icra-yı adalet" için de geçerlidir. Bu bakımdan, "adalet" kavramının ele alınması, Nâmık Kemâl'in ideal devlet düşüncesi içerisinde "adalet" mefhumunu nasıl algıladığına dair bize ipuçları verecektir.

7.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *İnnellahe Ye'muru Bil Adli...*[106] yazısında (21 Eylül 1868) Kemâl, halk ile tâbi olunan padişahlık makamının müşterek olarak birbirine duyduğu ihtiyaçtan bahsetmekte; ama bu karşılıklı ihtiyaç halinde halkın daha güçlü olduğunu söylemektedir. Bu "karşılıklılık" durumunu dengeleyen husus ise, tabiî ki "icra-yı adalet"tir: *"Halk, bir padişahın hükümeti olmadıkça asayiş hâl bulamaz [huzur ve güvenlik meydana gelemez]. Halk olmazsa, padişah da yalnız saltanat edemez. Demek olur ki, iki taraf dahi ihtiyaç meselesinde müsavidir [eşittir]. Şu kadar var ki imam, cemaatin murat ettiği [istediği] gibi icra-yı adalet etmezse [adaleti yerine getirmezse], onun tebdiliyle [değiştirilmesiyle] yerine bir başkasını getirmek iktidarı [gücü] cemaatin [insanların] elindedir."* (Serez, 1997: 65).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar - III* yazısında (29 Eylül 1868) Nâmık Kemâl, "icra-yı adalet" kavramını, içişlerinin iki özünden biri olduğunu dile getirmektedir; ikinci öz ise, "ilerleme"dir: *"Bir kere meselenin künhünü [özünü] anlayalım. Bendenizin efkârımca [düşünceme göre] dâhilî idarenin [içişlerine bakan yönetimin] iki esaslı şubesi vardır ki biri icra-yi adalet [adaletin yerine getirilmesi], biri istihsal-i terakkîdir [ilerlemenin meydana getirilmesidir]. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet icra-yı adaletçe [adaletin yerine getirilmesi bakımından] vükelâyı [kabine üyelerini] elbette mesul [sorumlu] tutacak."* (Kul, 2014: 170).

[106] Serez'in derlediği eserde belirtilmeyen bu kayıp başlık (2014: 63), Türköne'nin çalışmasından faydalanılarak belirtilmiştir (1991: 201 [dipnot]).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar - VI* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "icra-yı adalet" kavramına çok önem vermektedir; o kadar ki, adaleti yerine getirmeyenlere bela okumaktan bile çekinmemektedir: *"Bize lazım olan icra-yi adalettir [adaletin yerine getirilmesidir]; adalet bittabi [doğal olarak] kuvveti istihsâl eder [ele geçirir] (...) istihsâl-i kuvveti [kazanılan kuvveti] icra-yi adalete [adaletin yerine getirilmesine] tercih edecek sahib-zuhûrların [başa geçenlerin] Allah bin türlü belasını versin."* (Kul, 2014: 188).

- *Avrupa Şarkın Asayişini İster* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, net bir şekilde, "icra-yı adalet"in usûl-i meşveretle meydana gelebileceğini ve bu meşveret yöntemiyle seçilenlerden meydana gelen meclisin ise, Bâb-ı Âli'dekiler gibi keyfî davranmayacağı öngörüsünde bulunmaktadır: *"Hâlbuki icra-yı adalet, bittabi [tabiî olarak] usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] hâsıl olur [meydana gelir]. usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ise her şeyden evvel maarifin [ilmin] kadrini [değerini] layıkıyla bilirler. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e ise tabiatıyla onlardan aza [üye] intihap olunacağı [seçileceği] gibi, öyle bir mecliste bulunan aza [üyeler], vükela-yı hâzıra [mevcut kabine üyeleri] gibi, halkı kör bırakıp da bildikleri gibi oynamak mecburiyetinde bulunmaz."* (Serez, 2012: 173).

7.2. *İbret* Gazetesi

- *İbret* yazısında (17 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, *"Fakat himmetini [gayretini] yalnız vazife-i asliyesi [asıl görevi] olan icra-yi adalete [adaletin yerine getirilmesine] hasrederse [ayırırsa] hakkında ne diyebiliriz."* demektedir (Özön, 1997: 58). Burada sitem edilen müessese, hükûmet, yani Bâb-ı Âli'dir.

- *İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat* yazısının (17 Ekim 1872) üç farklı yerinde, Nâmık Kemâl, önceki maddenin âdeta devamı gibi duran şu cümleler üzerinden, yine hükûmetin, yani Bâb-ı Âli'nin görevlerine değinmektedir: *"Tekrar ihtiyacından müstağnidir [tekrar etmeye gerek yoktur] ki dünyada vücud-i hükümetin [hükûmetin varlığının] illet-i asliyesi [asıl hedefi] icra-yi adalettir [adaletin yerine getirilmesidir]. Bu maksada ise ancak kanunun hakka muvafakati [uygun (olmasına)] ve tatbikine [uygulanmasına] memur olan [görevlendirilmiş] mahakimin [mahkemelerin] intizamı [düzenliliği] kâfi olur [yeter]."*, *"Binaenaleyh [bundan dolayı] hükümet için her şeyden evvel ihtiyac-i adalete [adalet ihtiyacına] çalışmak lazım olduğu gibi bizde dahi icra-yi adalet [adaletin yerine getirilmesi] için her*

şeyden evvel teşride [kanun yapımında] görülen nekaisin [eksikliklerin] ıslahına [düzeltilmesine] çalışmak elzemdir [gereklidir]." (Özön, 1997: 159). *"Bir devletin hemen icra-yi adalet [adaleti sağlama] derecesinde mühim denilebilecek makasidinden [isteklerinden] birisi de ikbal-i istikbali [gelecek zamanın mutluluğunu] teminidir [elde etmektir]."* (Özön, 1997: 160).

7.3. İnceleme

Nâmık Kemâl'e göre bir hükûmetin en temel görevi, adaleti yerine getirmektir. Bunun için bir kanunu doğru olana uygulamakla görevli memurların yer aldığı mahkemeler lazımdır. Kanun yapımı esnasında da eksiklikler düzeltilmelidir. Tüm bunlar, devletin, geleceğin mutluluğunu sağlamasını mümkün kılmaktır.

İcra-yı adalet, Nâmık Kemâl tarafından dengeleyici bir unsur olarak da ele alınmaktadır. Halk, padişahsız bir hükûmetle mutlu olamamakta; padişah da halk olmaksızın saltanatını sürdürememektedir. Bu bakımdan halk ile padişah, karşılıklı bir gerekliliğe sahiptir. Bu müşterek ilişki, dengeleyici bir unsur gerektirmektedir; işte o da icra-yı adalet olacaktır. Öyle ki, adaleti sağlamayan padişah, halk tarafından değiştirilebilecek konumdadır. Demek oluyor ki Nâmık Kemâl'in sisteminde halk, padişahtan daha güçlüdür. Bu durumda Nâmık Kemâl'in halkı bağımsız değişken, padişahı da bağımlı değişken olarak ele alındığı düşünülebilir.

İcra-yı adalet, devletin içişlerindeki iki ayağından biridir. İkinci ayak "ilerleme"dir. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet, adaleti yerine getirecektir. Bu konuda sorumlu tutulanlar ise kabine üyeleri olacaktır. İçişlerindeki düzen, ancak yasama ve yürütme arasında sağlanan bu dengeyle mümkün olabilecektir.

İcra-yı adalet ifadesi, Nâmık Kemâl'ce çok önemsenmektedir ki, Kemâl, yazılarından birinde, durumu duygusal boyuta çıkararak, adaleti yerine getirmeyenlere bela okumaktan çekinmemekte ve iktidarı elde etmekle kazanılan kuvveti, adaletin yerine getirilmesi işine tercih edenlere, *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar - VI* adlı yazısında, "Allah bin türlü belasını versin." demektedir.

Son olarak, Nâmık Kemâl, "icra-yı adalet"i, "usûl-i meşveret"le bir arada kullanmaktır. Adalet, doğal olarak meşveret usûlüyle meydana gelecektir. Usûl-i meşvereti meydana getirense, ilmin değerinin anlaşılmasıdır.

Nâmık Kemâl'in tüm eleştirisi, Bâb-ı Âli'ye yöneliktir; Bâb-ı Âli kendi görevini bilmeli ve başka işleri bırakıp adaletin yerine getirilmesiyle ilgilenmelidir.

8. "İHTİYAR" KAVRAMI

Bu kavram, Nâmık Kemâl'in ideal devletinin temel taşlarından biri olan ve aslında "hür" olmanın bir kazancı da olan "seçme, seçilme" kavramlarının Kemâl'ce nasıl algıandığının öğrenilmesi açısından önemlidir.

Bu kavram, *Hürriyet* gazetesinde geçmesine rağmen, "seçme" ve "seçilme" anlamlarında kullanılmadığı için analize dâhil edilmemiştir.

8.1. *İbret* Gazetesi

- *Hukuk* yazısında (19 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, "ihtiyar" kelimesini, zamanın ilk başlangıcı düşüncesi üzerinden açıklayarak, insanın seçim hürriyetinin olduğunu şu şekilde ispat etmektedir: *"İşte serdettiğimiz [düzgünce söylemek istediğimiz] mukaddemattan [öncüllerden] şu neticeler hâsıl oluyor [ortaya çıkıyor] ki, kâinatın silsile-i tertibinde [düzen sırasında] bir mebde-i evvel [ilk başlangıç] yok ise, insanda ihtiyar [seçmeye] ve ihtiyarını icraya [seçimini yerine getirmeye] iktidar [güç] da yoktur."* (Özön, 1997: 62). *"Mebde-i evvel [ilk başlangıç] kabul olununca –balâda [yukarıda] ispat olunmuş idi ki o mebde [başlangıç] insan değildir– ihtiyarın vücudu iktiza eder [seçme eyleminin varlığı gerekir]. Ya acaba insan dahi muhtar mıdır [özgürce seçen midir]? Değil midir? Şüphe yok ki muhtardır [özgürce seçendir]. Hatta biz, mebdeiyet tasavvurunu [başlangıç düşüncesini] bile nefsimizde [ruhumuzda, canımızda] olan ihtiyar [seçme ve seçilme] ile hissediyoruz."* (Özön, 1997: 63). Sonra, Kemâl, hukukun kaynağını açıklamaktadır: *"(...) acaba hukukun membaı [(menbaı) kaynağı] kâinatta vücudunu [varlığını] aradığımız mebde-i evvelde [ilk başlangıçta] midir? Yoksa ihtiyar-i beşerde [insanın seçiminde] midir?"* (Özön, 1997: 63).
- "İhtiyar" kelimesi, bunun haricinde, gündelik kullanımdaki anlamında, yani "seçmek", "razı olmak" ve "ihtiyar kişi" anlamlarında kullanılmıştır.

8.2. İnceleme

Nâmık Kemâl'e göre kâinatta bir "ilk başlangıç" mevcuttur ve buna göre insan, özgürce seçme ve seçilme gücünü sırf bu bakımdan elinde bulundurmaktadır. İnsan ruhunda bulunan "seçme" güdüsü, bunun bir delilidir. Nâmık Kemâl'in analiz edilen yazılarında bu felsefî yaklaşıma dair derin analizler bulunmamaktadır.

9. "İTTİHAD-I İSLÂM" KAVRAMI

Şimdiye kadar sayılan kavramlar, belki siyaset literatüründe üzerine kafa yorulan genel kavramlar gibi görülebilir; ama bu kavram, sadece Nâmık Kemâl gibi düşünürlerin zihin yorduğu ve düşünürü bu genellik içerisinde nev'i şahsına münhasır kılan bir kavramdır. Nâmık Kemâl'i daha orijinal hale getiren ve onun ideal devlet düşüncesine renk katan "İttihad-ı İslâm" kavramının bu bağlamda muhakkak bilinmesi lazımdır.

Hürriyet'teki yazılarında Nâmık Kemâl, "İttihad-ı İslâm" kavramını sadece örnek vermek için kullanmıştır; bu bakımdan söz konusu gazetede kayda değer bir içerik analizi yapılamamaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki Nâmık Kemâl'in kullandığı "İttihad-ı İslâm" ifadesi ilk kez 10 Mayıs 1869 tarihinde *Hürriyet*'te yazdığı 46 numaralı (başlığı belirtilmemiş) yazıda geçmektedir (Türköne, 1991: 199).

9.1. *İbret* Gazetesi

- *Mütalaa* yazısının başlarında (20 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, Osmanlı Devleti'nin Kanuni Sultan Süleyman zamanında İttihad-ı İslâm maksadıyla Yemen'e saldırdığından bahsetmektedir. Yazının son paragrafı ise şöyle bitmektedir: *"Hele ebna-yi vatan [vatan evlatları] içinde menfaat-i sahihamız [gerçek faydamız] anlaşılmaya başlayalı hamiyetperverân-i asrın [onurlu ve haysiyetli insanlar yetiştiren yüzyılın] azam-i amâli [en büyük işleri] hükmüne girmiş olan ittihad-i İslam [İslâm Birliği] maksadına bu fatiha-i zaferin [zafer başlangıcının] edeceği hizmet tarif olunmak istenilse de kolaylıkla mümkün olamaz derecede görünür."* (Özön, 1997: 68).

- *İttihad-i İslam* yazısında (27 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, *"İşte o saika [sevk eden güdü] ile tâ Devleti Aliye'nin zuhurundan [ortaya çıkışından] beri birtakım eazımın [büyük adamların] efkârını [düşüncelerini] işgal eden ittihad-i İslam [İslâm Birliği] şimdi maksad-i umumiden [genel istekten] olduğunu görüyoruz."* (Özön, 1997: 86) demektedir. Bu yazıda vurgulanan husus, Osmanlı Devleti'nin, gelişen ve güçlenen Avrupa karşısında o anki haliyle durabilmesinin imkânsızlığının az zaman içinde anlaşılmasıdır. Bu bakımdan ta Osmanlı'nın kuruluşundan beri birtakım ileri gelenlerin düşüncesi olan İslam Birliği, artık genel maksattan olmuştur. Bu durum da Asya için parlak bir saadet devri yaratacaktır.

- *İmtizac-i Akvam* yazısında (2 Temmuz 1872) yer alan ufak bir kısım, bize Nâmık Kemâl'in düşüncesini yeterince izah etmektedir: *"(...) her tarafta İslam ittihada [birliğe] çalışmakta (...)"* (Özön, 1997: 94).

- *İfade-i Meram* yazısında da (30 Eylül 1872) Nâmık Kemâl, *"Biz dünyada İslamın ittihadı [birliği] ve memalik-i Osmaniye'de [Osmanlı toprağında] akvamın [milletlerin] imtizacı [iyi geçinmesi] lazımdır dedik."* demektedir (Özön, 1997: 133).

9.2. İnceleme

Bu kavram[107], sadece Nâmık Kemâl'i Nâmık Kemâl yapan kavramlardan biri değil, Osmanlı tarihinin ve İslâm tarihinin de anahtar kelimelerinden biridir ve Nâmık Kemâl'in düşünce dünyasının özlerinden birini oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Nâmık Kemâl bir Müslüman'dır ve Osmanlı Devleti'nde şer'î kurallara ve istişareye dayanan İslâmî bir yönetim sistemi arzulamaktadır. İttihad-ı İslâm düşüncesi de bu öngörünün bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nâmık Kemâl'in bu öngörüsü yeni değildir; zira, Kemâl'in de örneğini verdiği üzere, Kanunî Sultan Süleyman da zamanında böyle bir birliği kurmak üzere Yemen'e saldırmıştır.[108]

İslâm birliği, Yeni Osmanlılar'ın en büyük işleri arasındadır. Artık (1870'li yılların Osmanlı'sından bahsolunmaktadır) İslâm birliği, ülkenin genel isteklerinden biri olmuştur. Bunu gerektiren unsur ise, Osmanlı Devleti'nin, gelişen ve güçlenen Avrupa karşısında o anki haliyle durabilmesinin imkânsızlığının az zaman içinde

---

[107] "Panislâmizm" ile "İttihad-ı İslâm" kavramları aynı düşüncenin iki farklı dildeki ifadesidir (Türköne, 1991: 197). "İttihad-ı İslâm" ifadesi, "Panislâmizm" ifadesinden önce gelmektedir (Türköne, 1991: 198). Öyle ki, "İttihad-ı İslâm" ifadesi ilk defa olarak Nâmık Kemâl tarafından 1869 yılında, *Hürriyet* gazetesindeki 46 numaralı nüshasında kullanılmıştır. "Panislâmizm" ifadesi ise ilk kez, Vambery'nin eserinde, 1875 yılında geçmiştir (Türköne, 1991: 199).

[108] Nâmık Kemâl, bu düşüncesini, kendi eserlerine de aksettirmiştir. Tarihle alâkalı eserlerinde, Türk ve İslâm tarihinin azametini, kahramanlarını ve kahramanlıklarını ele almış ve bunları örnek olarak göstererek yüceltmiştir. Öyle ki, bu kahramanlar, vatan kurmuş, vatanın bütünlüğünü sağlamış, İslâm Birliği'ni tesis etmiş ve Haçlı ve Moğol sürülerinin vahşetlerine karşı Türk ve İslâm dünyasını savunmuştur. Bu durum aslında normaldir; zira nasıl Nâmık Kemâl'in yarattığı bu karakterler, dağılmakta olan Osmanlı Devleti'ne ideal örnekler teşkil etmiştir (Emil, 1988: 23). (Türköne'nin atıf yapılan çalışmasının 207. sayfasındaki dipnotta, *Cezmi* romanının İttihad-ı İslâm fikrinin popülerleştirilmesi amacıyla yazıldığından bahsedilmektedir. Aynı ideal, Nâmık Kemâl'in *Celaleddin Harzemşah* adlı eserinde de işlenmiştir [1991: 207].) Bu durumu tersten okumak da mümkündür. Türk yurdunun asırlar boyu büyük bir tehlike atlatmayışı, nasıl "vatan" temasının Osmanlı şiirinde pek işlenmemesiyle neticelenmiş, ama belli bir dönem sonra başgösteren millî tehlikeler, bir millî edebiyat geliştirmiş, bu da millî şairleri ve vatan şairlerini meydana getirmiş ve Nâmık Kemâl de bu yüzden "vatan şairi" olarak bilinmişse, bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin dağılmaya yüz tutan yapısı da yine o şekilde Nâmık Kemâl'i ideal karakterler üretmeye sevk etmiştir.

anlaşılmasıdır. Bu bakımdan ta Osmanlı'nın kuruluşundan beri düşünülen İslam birliği, artık genel maksattan olmuştur. Fakat unutulmamalıdır ki Nâmık Kemâl, İttihad-ı İslâm'ı gündeme getirmesine rağmen, İslâm dininin kendi içerisindeki mezhep farklılıklarına dair bir gündem maddesi oluşturmamış ve mezhep kavgası meselesine yer vermemiştir. Tarafımızca bunun sebebi, Nâmık Kemâl'in kendi sınırını bilmesi ve bir âlimin konusu olan bu meseleyi, kendini buna layık görmediği için çözmek istememesidir.[109]

10. "MECLİS" KAVRAMI

Nâmık Kemâl'i ideal devlet düşüncesi ekseninde öne çıkaran düşüncelerinden bir tanesi de "meclis"tir. Kemâl, farklı düşünen insanların bir mecliste toplanmasını ve devletin bu şekilde yönetilmesi fikrini savunmuştur; çünkü Osmanlı Devleti maalesef Bâb-ı Âli'nin gücü ele geçirip padişahı pasifize eden birkaç adamının keyfî politikaları dolayısıyla çöküşe doğru gitmektedir. Nâmık Kemâl de "meclis"in, Osmanlı Devleti'ni kurtaracak unsurlardan biri olduğunu düşünmektedir.

10.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* yazısında (30 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, meclis açılması durumunda ortaya çıkacağı düşünülen sorunları kendince savunmaktadır. İlk sorun, kültür ve dil farklılıklarından kaynaklanması beklenen anlaşmazlıktır ve Kemâl, bu durumun bir sorun teşkil etmeyeceğine dair birkaç söz söylemektedir: *"Sübhanallah, eyalâtın [eyaletlerin] kâffesinde [bütününde] birer memleket meclisi var, onda her milletten aza bulunuyor, cümlesi lisan-ı resmî [resmî dil] ile müzakere-i maslahat ediyor [önemli işleri görüşüyor]. Bu bedâhet [açıklık] mevcut iken, ihtilâf-ı lisandan [dil ayrılığından] bahse ne hak olur?*

"Şûrâ-yı Ümmet demek, idaresi kanunsuz ve azası muhtar-ı mutlak [mutlak seçmen olan, seçen olan] bir cemiyet [topluluk] mefsedet mi [bozgunculuk mu]

[109] İslâm Birliği düşüncesine dair de birkaç şey söylemek, anlatılanların pekiştirilmesine olanak sağlayacaktır. Yeni Osmanlılar hareketi 1876 Kanun-ı Esasî hareketiyle bir nebze başarıya ulaşmış; ama ondan sonra başarısızlığa uğrayarak Abdülhamid dönemi istibdatını başlatmıştır. Bu istibdat, 1876 ila 1908 arasında sürmüştür. Bu dönemin dinamiklerinden biri de, İslâm Birliği düşüncesinin tavsamasıdır; zira 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) yaşanırken, Osmanlı'da, bütün Müslümanların Osmanlı'ya yardım edeceği ve Rusya Müslümanlarının isyan ederek Rusya'yı içeriden sıkıştırmak suretiyle zor duruma düşüreceği inancı hâkim olmuştur; ama bu inancın hiçbir zaman gerçekleşmemesi, İslâm Birliği düşüncesini söndürmüş ve yaşanan karamsarlık dolayısıyla başka çözüm yolları aranmaya başlanmıştır (Türköne, 1991: 279-281).

zannolunuyor?" (Kul, 2014: 158). İkinci sorun ise, cehalettir. Kemâl, halkın cehaletinin, meclisin işlevselliğini engelleyeceği görüşünü şu şekilde çürütmektedir: *"Karadağ'da, Sırp'ta, Mısır'da birer Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet var; orada buna mâni [engel] olmayan cehalet, bizde niçin mâni [engel] olsun? Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin mâdûnunda mıyız [gerisinde miyiz]? Meclis-i Şûrâ-yı Devlet gibi azalığı [üyeliği] maarif-i siyasiyede [siyaset biliminde] maharet-i kâmileye [eksiksiz bir ustalığa] muhtaç olan bir idareye taşradan celp olunacak [çağırılacak] adam bulunur iken, ashâbına [sahiplerine] temyiz-i tabii [doğal olarak danışması] kâfi olan [yeten] Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet meb'ûsluğuna [milletvekilliğine] mı bulunmayacak?"* (Kul, 2014: 158).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* yazısında (14 Eylül 1868) Nâmık Kemâl, *"İstediğimiz Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet, bir nev-i [tür] bid'at [sonradan çıkan bir tür şey] imiş, ne yapalım? Endülüs'te Melik Cevher böyle bir meclisi ilan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu [sonradan meydana çıktığını] düşünmedi miydi?"* (Kul, 2014: 161) diyerek, Meclis-i Şura-yı Ümmet'in bidat olduğu inancını çürütmektedir. Yazının ilerleyen kısmında da nizâmat-ı esasiyeyi tertip etmek için meclis yapılması gerektiğini belirten yoğun düşüncelerine yer vermektedir: *"(...) mesela bu nizamât-ı esasiyeyi [temel kanun hükümlerini (anayasayı)] tertip etmek [düzenlemek] için bir meclis yapılsa ve kaht-ı ricâl [mevki sahibi kimselerin kıtlığı] sâikasıyla [güdüsüyle] bendeniz de orada bulunsam, evvela her fırkanın [grubun] müftâ-bih [uyulması gereken hükümlerle bağlı] olmasını isterdim ve bu reyim [fikrim] kabul olunmazsa meclisten çekilirdim. Çünkü benim itikadımca [inancımca], efrâdından [aralarından biri olarak] bulunduğum ümmet-i Osmaniye [Osmanlı halkı] hürriyeti ister fakat o cevherin bir atâ-yı ilahi [Allah'ın bir bağışı] olduğunu unutur da şunun bunun inayetinden [bağışından] isterse, hem şanını [ününü] muhill [bozar] hem menfaatine [çıkarına] zarar olur. Ben hür doğmuş iken niçin ittikadan [sakınan (biri)] olduğumu tasdik edeyim [onaylayayım], niçin beni esir eden hareketlerin meşruiyetini [uygunluğunu] kabul ile avdetine [geri gelmesine] zımnen [üstü kapalı olarak] cevâz göstereyim [izin vereyim]? Şeriat gibi tagayyürden [bozulup kokuşmaktan] masûn [korunan] bir esas var iken, niçin inkılabı zaruyattân [mecburi bir değişimden] olan ef'âl-i insaniyeye [insanların işlerine] isnâd-ı hukuk eyleyeyim [hukuk yükleyeyim]?"* (Kul, 2014: 162).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II* (21 Eylül 1868) ile *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – III* (29 Eylül 1868) yazılarında Nâmık Kemâl,

Osmanlı Devleti'nde açılması gerektiğini düşündüğü meclisin özelliklerinden bahsetmektedir. Bu yazıların içeriği, çalışmanın eklerinden biri olan "Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği" kısmındaki *Hürriyet* yazılarının özetinde bulunabilir.

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, "meclis-i hürriyet" olarak ifade ettiği parlamentoyu imtihan meydanına benzetmektedir: *"Hele bir kere meydan-ı imtihan [imtihan meydanı] olan Meclis-i Hürriyet açılsın, görülür ki kimsenin hayal ve hatırına gelmeyen efendilerden, ağalardan nice muhayyir-i ukul olacak [akıllara durgunluk verecek] hutebâ [hutbe okuyanlar (konuşmacılar)] ve ezkiyâ [hâlis, faziletli insanlar] zuhûr eder [ortaya çıkar]."* (Kul, 2014: 179).[110]

- *Avrupa Şarkın Asayişini İster* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "meclis" ile "icra-yı adalet" ve "usûl-i meşveret" arasında birbirini bütünleyen bir ilişki kurmaktadır: *"Hâlbuki icra-yı adalet [adaletin yerine getirilmesi], bittabi [tabiî olarak] usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] hâsıl olur [meydana gelir]. usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ise her şeyden evvel maarifin [ilmin] kadrini [değerini] layıkıyla bilirler. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e ise tabiatıyla onlardan aza [üye] intihap olunacağı [seçileceği] gibi, öyle bir mecliste bulunan aza [üyeler], vükela-yı hâzıra [mevcut kabine üyeleri] gibi, halkı kör bırakıp da bildikleri gibi oynamak mecburiyetinde bulunmaz."* (Serez, 2012: 173).

- Bunların haricinde, "Meclis-i Ahkâm-ı Adliye", "Meclis-i Âli-i Tanzimat", "Meclis-i Âli-i Haza", "Meclis-i Şûrâ-yı Devlet" tamlamalarında, "parlamento" ve "kaza meclisi" olarak geçen "meclis" kelimesi, Nâmık Kemâl tarafından örnek vermek ve eleştirilmek maksadıyla kullanılmıştır. Ayrıca, "insanların bir arada olması" anlamında, normal, "dost meclisi" gibi bir meclis kullanımı da mevcuttur. Nâmık Kemâl, genel olarak, bir "Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet" istemektedir. "Padişahın meclisi" gibi bir kullanım da mevcuttur; bununla herhalde padişah huzurundaki devlet adamlarından bahsedilmiştir. Bir de Bâb-ı Âli'deki Meclis-i Vükelâ'dan bahsedilmiştir. Yazılarda "Meclis-i Hâs" ifadesi de geçmektedir.

[110] Nâmık Kemâl, bu yazısında, Osmanlı'da inşa edilmesini arzuladığı üçüncü tür meclisten de bahsetmektedir; bu meclisin izahı, çalışmanın üçüncü eki olan "Nâmık Kemâl'in Gazeteciliği" kısmındaki *Hürriyet* gazetesi yazılarının (bu başlıktaki) özetinde bulunabilir. "Meclis" kelimesinin kullanımı *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar* başlıklı yazı dizisinin 5., 6. ve 8. sayılarında da geçmektedir. Bu doğrultuda "meclis" kelimesinin hangi amaçla kullanıldığı, yine aynı ekteki *Hürriyet* gazetesinin aynı başlıklı yazılarında bulunabilir.

10.2. *İbret* Gazetesi

- 20 Ocak 1873 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, "gazete" ile "meclis" arasında şu şekilde bir benzeşim kurmaktadır: *"Gazete, vatanı bir meclis-i ülfet [konuşma meclisi] haline getiriyor. Öyle bir meclis ki içinde herkesin meramını [isteğini] istima [dinlemek] müşkül [(müşkil) zor] ise herkese meramını [arzusunu] isma [dinletmek (de)] eshel-i umurdur [işlerin en kolayıdır]."* (Özön, 1997: 223).

- Nâmık Kemâl, *İbret*'teki "meclis" kelimesini, yukarıdaki münferit analizin yanı sıra, Şûrâ-yı Devlet gibi bir meclis olarak, "büyük meclis" anlamında (Bâb-ı Âli denmek istenmiş olabilir), "dost meclisi" anlamında, "kaza meclisi" anlamında, "Maarif Meclisi" anlamında, Maarif Nezareti içerisinde yer alan "kütüp ve resaili teftiş eden [*kitaplarla dergileri kontrol eden*] meclis" anlamında ve Osmanlı padişahı, sadrazam ve şeyhülislamı barındıran "Meclis-i Âliye" anlamında kullanmıştır.

10.3. İnceleme

Nâmık Kemâl, meclisi, "Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet", yani "parlamento" anlamına gelecek şekilde kullanmaktadır. Bu meclis, parlamentoya tekabül etmektedir. Tabiî bu inanış böyle bir meclisin doğuracağı olası sorunları da düşündürmektedir. Nâmık Kemâl'e göre ülke genelinde açılacak bir mecliste, Osmanlı'da yer alan azınlıkların konuştukları dillerin farklı olması, bir sıkıntı doğurmayacaktır; çünkü Osmanlı'nın eyaletlerinde zaten yerel meclisler mevcuttur; orada bir sorun yaşanmıyorken, makro anlamda da bir sorun yaşanmayacaktır. Bir diğer olası sorun, cehalettir. Karadağ'da, Sırp'ta ve Mısır'da da birer Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet vardır ve orada buna mâni olmayan cehalet, Osmanlı'da da mâni olmayacaktır. Nâmık Kemâl, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in bidat, yani sonradan türeyen bir şey olduğuna dair inançları da çürütmeye çalışmaktadır. Buna yine tarihten bir dayanak bulmakta ve Endülüs'te Melik Cevher'in böyle bir meclisi ilan ettiğini ama bunun o dönemde bidat olarak algılanmadığını yazılarında belirtmektedir. Nâmık Kemâl, insanların bidat korkusunu yenmek için, bidatı, "bid'at-ı hasene [*beğenilebilir yenilikler*]" ve "bid'at-ı bedîa [*beğenilen yenilikler*]" olarak ikiye ayırmakta ve Osmanlı'yı kalkındıracak yeniliklerin "beğenilen yenilikler"den olduğunu dile getirmektedir.

Meclis gereklidir; zira anayasa bu mecliste yapılacaktır. (Bu meclise Kemâl, yer yer, "Meclis-i Hürriyet" de demektedir. "Meclis-i Hüriyet"ten kasıt, meclisin hürriyet getireceğini vurgulamaktır; yoksa Nâmık Kemâl'in "meclis" kurumunu bu ifadeyle dile getirerek literatüre yerleştirmek gibi bir gayesi yoktur.) Bu meclis, bir imtihan meydanıdır. Bu meydan, insanların içindeki cevheri açığa çıkaracak ve bu meclise âzâ olan nice nice insanlardan akla hayale gelmeyen fikirler türeyecektir. Bu özellik önemlidir; zira bu durum, Nâmık Kemâl'in, insanların fikirlerine değer verdiğini ve aklın akıldan üstün olduğunu, fikirlerin birliğinden hareketle ülkenin yönetilmesi gerektiği düşüncesini benimsediğini bizlere göstermektedir. Son olarak eklemek gerekir ki Nâmık Kemâl, "gazete" ile "meclis" arasında da bir benzerlik kurmakta ve gazetenin, vatanı bir "konuşma meclisi" haline getirdiğini düşünmektedir.

Kemâl, diğer anahtar ifadeler arasında kurduğu rabıtayı "meclis" kelimesiyle de kurmaktadır. Meclis-icra-yı adalet-usûl-i meşveret kavramları arasında şöyle bir bağ mevcuttur: Adalet, doğal olarak meşveret usûlüyle meydana gelecektir. Usûl-i meşvereti meydana getiren unsur, ilmin değerinin anlaşılmasıdır. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ise, ilmin değerini anlayanlardan seçilecektir.

Meclis, yasama ve yürütme kuvvetlerini ayıracak ve anayasa ile halkın genel hürriyetini muhafaza edecektir. Muhafaza edilecek maddeler şunlardır: anayasa, mezhep yolları, ahlâk, mezhep hürriyeti, kişi özgürlüğü, mahkemeler önünde genel eşitlik, emlakin saldırıdan korunması, hâkimlerin işten çıkarılmalarından kurtulmaları, ülkenin korunması...

11. "MEŞVERET" KAVRAMI

Meclis, Nâmık Kemâl'in ideal devletinin yapıtaşlarındandır. Fakat bu meclisi sürdürecek bir üslup lazımdır. Bu üslup da "meşveret"ten geçmektedir. Meşveret, günümüzde "demokrasi" dediğimiz yöntemin Nâmık Kemâl tarafından algılanma şekli olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla, bu kavram, "farklı fikirlerin çıkmaza girdiği anda bir bilene sorma" şeklinde algılanmalıdır. Meşveretin uygulanacağı yer, meclistir. Tabiî, yine de, Nâmık Kemâl'in "meşveret" kavramını "demokrasi" olarak algılamamak lazımdır.

İbret gazetesinde geçmeyen kavram, sadece *Hürriyet* altbaşlığı dâhilinde analiz edilmiştir.

11.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Hubb-ül Vatan Min-el İman* yazısında (29 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, *Hürriyet* gazetesine ve müsâvata dair şöyle bir izahta bulunmaktadır: *"Yeni Osmanlılar ki, eski Osmanlı şanının [şöhretinin] tecdidine [yenilenmesine] çalışmaktadır. Zulmün ne kadar hasmı [düşmanı] iseler, fitnenin [karışıklığın] de o kadar düşmanıdırlar. Sultan Süleyman zamanının feyiz [bolluk, ilerleme, ilim] ve ikbalini [saadetini] isterler. Ama bunu asrın [yüzyılın] iktiza ettirdiği [gerektirdiği] intizam-ı medeniyet [medeniyet düzeni] içinde ararlar. Buna çare, adalettir. Adalet, Ümmet-i Osmaniye efradının [bir olan Osmanlı halkının] müsâvat [eşitlik] hukukuyla hâsıl olur [meydana gelir]. Müsâvat [eşitlik] hukuku ise, akıl ve nakil ile mutabakat-ı kâmile [eksiksiz uyuşmaya] mutabık [uygun] olan usûl-i meşveret [danışma yöntemi] temin eder [sağlar].*

"İşte bu ifadelerden anlaşıldı ki, Yeni Osmanlılar'ın, kelime-i vahide-i içtimai [sosyalliğe dair tek bir kelimesi (dahi)] ezelî [başlangıçsız] olan adalet-i meşruayı [şeriata uygun adaleti] mülkümüzde [devletimizde] usûl-i meşveret [danışma yöntemi] vasıtasıyla [aracıyla] meydana çıkarmaktır.

"(...)

*"*Hürriyet *şimdilik haftada bir kere bu kıtada [bu memleket ülkesinde (Osmanlı Devleti'nde)] çıkacak ve derununda [içinde] cemiyetin [toplumun] esas maksadı olan usûl-i meşveret [danışma yöntemi] üzerine tesis-i meda [son kurulum] olunarak Osmanlılara müteallik [bağlı] her türlü mebahis [münakaşa mevzuları] ve havadisin [haberlerin] vatan menfaat bahş [bağış] olacak surette muhakemesine [zihnen incelenmesine] çalışılacaktır."* (Serez, 2012: 21).

- *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* yazısında (30 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, analiz edilen "meşveret" kelimesini, şu cümleler içerisinde kullanmaktadır: *"İkincisi, usûl-i meşverettir [danışma yöntemidir] ki o da kuvvet-i teşrî'i [yasama kuvvetini] erbâb-ı hükümetin [hükûmette bulunanların] elinden almaktır. Devlet, bir şahs-ı manevidir [manevî bir şahıstır]. Kanun yapmak onun iradesi [istemesi, dileği], icra etmek [yerine getirmesi] ef'âli [fiili] hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça, harekât-ı hükümet [hükûmet hareketleri] bir vakit ihtiyar-ı mutlaktan [mutlak seçimden] kurtulmaz. İşte Şûrâ-yı Ümmetin lüzumu bundan terettüb eder [bu bakımdan gerekir]."* (Kul, 2014: 153). "*İşte bunun netice-i zaruriyesi [zorunlu sonucu] usûl-i meşverettir [danışma yöntemidir] ki saded-i bahsimiz [konuşulan konu] dahi ondandır."* (Kul, 2014: 154). *"Çünkü esas-ı idare [yönetimin temeli]*

fâsid [bozuk], memurlar müstakil [kendi başına], meşveret [danışma] yok, nezaret-i ümmet [halkın temsilci olması (milletvekilliği)] yok." (Kul, 2014: 155). *"Mevcut olan mezâlim [haksızlıklar] ve israfâtı [gereksiz harcamaları] kaldıracak ve halkın itimatsızlığını [emniyetsizliğini] defedecek tedbir ise ancak usûl-i meşveretin [danışma yönteminin] kabulüdür."* (Kul, 2014: 157).

- *Sekizinci Numaradaki Maliye Bendine Zeyl* yazısında (31 Ağustos 1868) Nâmık Kemâl, Osmanlı Devleti'nin genel borcuna dair bir hesap yapmakta ve dış borçlardan bahsetmektedir. Yazısını ise şöyle bitirmektedir: *"Meşveret, meşveret, meşveret [danışma, danışma, danışma]... Meşveretsiz [danışmasız] bir necat [kurtuluş] mümkün olmaz."* (Serez, 2012: 49).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* yazısında (14 Eylül 1868) "meşveret" kelimesini şu şekilde kullanmaktadır: *"Evet, çaresiz onunla hâsıl olacak [meydana gelecek]; zira Devlet-i Aliye ta yeniçeriler kalkıncaya kadar yine irade-i ümmet [halkın isteği] ve binaenaleyh [bundan dolayı] bir nev-i [tür] usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] idare olunurdu. Meb'ûsâna [milletvekillerine] vereceği hakk-ı nezareti [milletvekilliği hakkını] ahali [halk] bi'n-nefs [bizzat] kendi icra ederdi [yerine getirirdi].*

"Her kışla bayağı bir silahlı Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet hükmünde idi. Bu usûlün neticesinde ne kadar fitneler hâdis olduğu, [meydana geldiği] ne kadar kanlar döküldüğü malumdur. Vakit oldu, kesret-i mezâlimden [haksızlıkların bolluğundan] intikam almak için yeniçeriler hadd-i nazareti [denetim görevlerinin sınırını] tecavüz ettiler [aştılar]. Mazlumiyet [zulüm görmüşlük] namıyla zalim oldular. Zaman oldu, hükümet def-i fitne [sıkıntının giderilmesi] namıyla [adıyla] iktidarını tevsî ederek [genişletilme] idareyi istibdad [baskı] derecesine çıkardı. Bu keşâkeş [çekişme] birkaç yüz seneler devleti harap ettikten sonra nihayet irade-i ümmet [halkın iradesi, isteği] arada mahvoldu gitti.

"(...)

"İstediğimiz Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet, bir nev-i bid'at [sonradan çıkan bir tür şey] imiş, ne yapalım? Endülüs'te Melik Cevher böyle bir meclisi ilan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu [sonradan meydana çıktığını] düşünmedi miydi? Vapurlar da bid'at, almayalım da Yunan'ın liman kayıkları Girit'i mi zaptetsin [idaresi altına mı alsın]? İğneli tüfekler de bid'at, kullanmayalım da palikaryalar [Rum kabadayıları] İstanbul'u mu alsın? Dünyada öyle bid'atlar vardır ki bid'at-ı hasene [beğenilebilir yenilikler] değil bid'at-ı bedîa [beğenilen yenilikler] denilse

sezâdır [uygundur]. Mademki şer'an [şeriatça] usûl-i meşveret [danışma yöntemi] mukarrerdir [anlatılmıştır], esas mevcut olduktan sonra icraatta olan [uygulanmasına yönelik] teferruatını [ayrıntılarını] icmâ-ı ümmet [bütün halk] tayin eder [belirler]; icma-ı ümmetle [halkın yerine getirmesiyle] yapılan şeyler bid'at değil, usûl-i dinden [din yönteminden] olur." (Kul, 2014: 161).

- *Yeni Osmanlılar'ın İ'lân-ı Resmisi* adlı yazıda (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar'ın talebinden bahsetmektedir: *"Zira Yeni Osmanlılar, usûl-i meşveret [danışma yöntemi] talebinde bulunmaktan ibarettir. usûl-i meşveretten [danışma yönteminden] murat [maksat], adalettir."* (Serez, 2012: 93).

- 2 Kasım 1868 tarihli (başlık belirtilmemiş) yazısında Nâmık Kemâl'in şöyle bir betimlemesi yer almaktadır: *"Mesela usûl-i meşveret [danışma yöntemi] gibi, devletin esbab-ı hayatiyesinden [hayatla ilgili vasıtalarından] madut [belli] olan bir mesele hakkında (...)"* (Serez, 2012: 122).

- *Avrupa Şarkın Asayişini İster* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, daha önceki bir madde de belirtildiği üzere, "icra-yı adalet" ile "usûl-i meşveret" arasında bir rabıta kurmaktadır: *"Hâlbuki icra-yı adalet [adaletin yerine getirilmesi], bittabi [tabiî olarak] usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] hâsıl olur [meydana gelir]. usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ise her şeyden evvel maarifin [ilmin] kadrini [değerini] layıkıyla bilirler. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e ise tabiatıyla onlardan aza [üye] intihap olunacağı [seçileceği] gibi, öyle bir mecliste bulunan aza [üyeler], vükela-yı hâzıra [mevcut kabine üyeleri] gibi, halkı kör bırakıp da bildikleri gibi oynamak mecburiyetinde bulunmaz."* (Serez, 2012: 173).

- *Hürriyet*'in 37 numaralı nüshasındaki yazısında (başlık ve tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, cehalet sorununun usûl-i meşveretin kötüye kullanılmasına yol açmayacağına dair görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir: *"İşte bu iki meseleden anlaşılıyor ki bir ümmetin [halkın] adalete mazhariyet [(adaleti) elde etme] hakkı ise usûl-i meşveret [danışma yöntemi] hakkıdır. İlmi olmayan ümmet [halk], usûl-i meşverete [danışma yöntemine] layık olmaz demek, malum [belli] olmalıdır demenin tabiri ahri*[111] *[tabir-i ahirri: daha uygun (bir) ifadesi] olur. Terakkiden [ilerlemeden] malumatsız [habersiz] bir ümmet [halk] her bulunduğu*

[111] Serez'in transkripsiyonunda geçen bu "tabir-i ahri" ifadesinde her alan "ahri" kısmı, sözlüklerde bulunamamıştır. Bu "ahri" kısmına ses olarak en yakın kelimeler "âhir" ile "ahîr"dir; ama bu kelimeler, "tabir" ile bir tamlama oluşturunca, cümlenin bütünüyle çelişen anlamda ifadeler ortaya çıkmaktadır. "Ahrâ" kelimesi ise, "daha layık, münasip, uygun" demektir ve *tabir-i ahrâ* tamlaması, bu doğrultuda, "daha uygun olan bir tabirle" demek olmaktadır; cümlenin bütününe bakıldığındaysa, "tabir-i ahrâ" ifadesinin, anlam bakımından daha doğru olduğu düşünülmüştür.

halde suistimal edecektir [kötüye kullanacaktır]. İddia ediyoruz. Ve buna Yunanlıların halini delil gösteriyoruz. Onu kimse inkar etmez ki bir ümmetin [halkın] hürriyeti, yalnız marifetiyle [bilmekle] değil, ahlâk ve mevki ve zaman gibi birçok asar-ı maneviye [manevî alâmetler] ile münasebet olmak [ilişkili olması] lazım gelir. Lâkin bu nasihatle cemalin[112] *[cemaatin] mazlum [zulüm görmüş] ve hakkından mahrum olmasına hükmetmek iktiza etmez [gerekmez]. Mesela hükümetin cumhuriyet [halk topluluğu] halinde bulunması ve matbuatın [basılan şeylerin] ifrat [aşırılık] üzere serbestliği gibi her kavmin hevesle tahmiline [yüklenmesine] sıkışamayacak şeyler başka, ithal [(idhâl) memleket dışından getirilmiş] hükümete nezaret [milletvekilliği] başka."* (Serez, 2012: 295). Aynı yazının ilerisinde de şöyle demektedir: *"Usûl-i meşveret [danışma yöntemi], maarifte [ilimde] Yunanlılardan her bakımdan üstün bulunan Sırbistan, Karadağ ve Mısır memâlikinde de [topraklarında da] mevcut iken onlar niçin suistimal etmiyor [kötüye kullanmıyor]?"* (Serez, 2012: 296).

- *Hülasa-i Kelâm* adlı kısımda (tarih belirtilmemiş) şöyle denmektedir: *"Usûl-i meşveretten [danışma yönteminden] murat [maksat], kudret-i teşrii [yasama kuvveti], kudretin [Bâb-ı Âli'nin nüfuzunun] zayıflatılması ve taklit edilmesinden kurtarmaktır."* (Serez, 2012: 302, 303).

- *Tecrübe Noksanlığı* yazısında (tarihi belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, usûl-i meşveretin o ülkenin durumunu güzelleştirdiğine dair örnekler vermektedir: *"Bugün Avrupa ile Amerika'dan başka bir yerde mamur [bayındır] devlet yok. Mamur [bayındır] olan devletin ise kaffesi [hepsi], usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] idare olunur. Ve mamuriyetleri [bayındırlıkları] mülklerinde [devletlerinde] usûl-i meşveretin [danışma yönteminin] tesisinden [kurulmasından] sonra başlamıştır."* (Serez, 2012: 336).

- *Rayb-ül Menûn (Zamanın Hâdiseleri)* [113] yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, yine, "usûl-i meşveret" ile "icra-yı adalet" arasında bir ilgi kurarak, meşveretsiz adalet olamayacağı savını ileri sürmektedir: *"Galiba bu zat, usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ve Şura-yı Ümmet bir mülkte [devlette] ne kadar âdem [adam] varsa bir yere toplayıp da mesalih-i devleti [devlet işlerini] onlara arz*

[112] *Cemal*, "yüz güzelliği" demektir; ama cümlenin bütününde yüz güzelliğinden bahsedilmemektedir. Serez'in "cemal" olarak Latinize ettiği sözcüğün "cemaat" olduğu tarafımızca düşünülmüştür.

[113] Serez'in derlemesinde bu başlığın Türkçesi "(Zamanın Hadisleri)" şeklindedir ve yanlıştır. Doğrusu "(Zamanın Hâdiseleri)" şeklindedir ve bu şekilde düzeltilmiştir.

etmekten kifayedir [yeterlidir] zannetmek gerek ki bizdeki akvam [milletler] halini tekrir eylemeyeceğinden [tekrarlamayacağından] bahsediyor. Yoksa akvam-ı Osmaniyye [Osmanlı milletleri] içinde mebus [milletvekili] olmak için hiç olmazsa kendinden âlâ [daha iyi] ifade-i hale [ifade haline] muktedir [gücü yeten] üç, dört yüz kişi bulunabileceğini o da inkâr edemez sanırız. Akvam-ı Osmaniyye [Osmanlı milletleri] menafi-i mahsusasını [özel çıkarlarını] maarif-i umumiyyeden [halkın ilminden] tefrik ediyormuş [ayırıyormuş], teslim edin. Bunu da def edecek ittihad-ı efkâr-ı adalet [birlik olmuş adalet düşüncesi] hâsıl olurmuş [meydana gelirmiş], o da âlâ [iyi]. Fakat usûl-i meşveret [danışma yöntemi] olmadıkça bu adalet nasıl meydana çıkacak? Farz edelim ki mahkemeler tanzim olundu [düzeltildi] ve cümlenin [bütünün] malumudur [bilgisindedir] ki geçen seneki nutk-ı hümayun[114] ile bir de hürriyetimiz alenen [açıkça] ilan buyuruldu. Ancak büyük memurlarımızı, birtakım biçareyi mahkemeye göndermeksizin hapis ve nefiy [sürgün] etmekten kim men edecek? Hazinenin boş malını harcayarak ellerinden kim kurtarıp da maarife [ilim ve fenne] sarf eyleyecek?" (Serez, 2012: 362).

- 10 Mayıs 1869 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, Osmanlı Devleti'nin kısa zaman içerisinde büyümesi için birtakım gerekliliklerin tesisine değinmektedir; usûl-i meşveret de bunlardan bir tanesidir: *"İşte bu ifadelerden anlaşılıyor ki, milletin ittihat [birliği] ve selameti [endişesizliği] için erbab-ı hükümetten [hükûmet sahiplerinden (Bâb-ı Âli'den)] ümitvâr [ümitli] olmak beyhudedir [anlamsızdır]. İtalya'da olduğu gibi, millet, kuvve-i ittihadıyla [birlik kuvvetiyle] iktisab-ı azamete [büyüklüğü kazanmakta] kendi gayret etmelidir. Bu da sahihen [gerçekten] istinada [güvenmeye] şayan [değer] bir merciin [başvurulacak yerin] vücuduna [varlığına] tevakkuf eder [bağlıdır]. Merciyete [başvurulacak yerlere] ise bilkuvve [düşünce olarak] müsteid olan [(müstaidd) kabiliyetli olan] Devlet-i Aliyye, bizde hükm-i şeriat [şeriat hükmü] ve hâkimiyet-i ümmet [halkın hâkimiyeti] ve usûl-i meşveret [danışma yöntemi] ve feyz-i marifet [(feyz ü marifet) ilim ve irfan] meydana çıkarsa, az zaman içinde saltanat-ı seniyye [Osmanlı İmparatorluğu] da bir büyük devlet olur."* (Serez, 2012: 383).

- *İhtilaf-ı Ümmet-i Rahmeten* yazısında (14 Haziran 1869) Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin bir baskı grubu işlevi gördüğünü dile

[114] Nutk-ı Hümayun: Padişah söylevi demektir. Özellikle Abdülaziz'in 10 Mayıs 1868'de hürriyet hakkını ilân ve vaat eden söylevine denmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde ise meclisin açılışı ve kapanışı münasebetiyle okunan padişah söylevleri olarak isimlendirilmiştir (Sakaoğlu, 1985: 100).

getirmektedir: *"Yeni Osmanlılar, usûl-i meşveretin [danışma yönteminin] ve müsâvat-ı hukukun [hukuk eşitliğinin] lüzumunu neşrede ede [yayımlaya yayımlaya], efkâr-ı umumiyede [kamuoyunda] ve Avrupa'da istidad-ı nam [kabiliyeti isim] husûle gelmekle [türemekle], çaresiz Şûrâ-yı Devlet yapıldı. Ve şimdilik Meclis-i Milli yerine kaim tutuldu [ayakta durdu]."* (Serez, 2012: 423).

- Nâmık Kemâl, "meşveret" kelimesini "usûl" ile birlikte bir tamlama olarak kullanmakta ve "usûl-i meşveret" ile birçok kavram arasında nedensellik kurmaktadır. Söz konusu kavramlar birbirini desteklemektedir. Usûl-i meşveretin amacı ise, Osmanlı Devleti'nin daha ziyade maddî kayıp yaşamasını engellemektir. "Hükûmet-i müstakille" ise, usûl-i meşveretle yönetilen bir ülkenin antitezi olarak görmektedir.

11.2. İnceleme

Bu kavram da Nâmık Kemâl'in düşüncelerinin özünü oluşturmaktadır. Bugün "demokrasi" olarak soyutlanan ifadenin o dönemde Nâmık Kemâl tarafından algılanış tarzı, "istişare" kelimesinden türeyen bu kelimedir. Bu durumun bir nedeni de, meşveret kavramının İslâmî bir kavram oluşu ve Nâmık Kemâl'in de İslâm'dan faydalanarak İslâmî bir devletle hükûmetin kurulmasını istemesidir. ("Meşveret", demokrasinin; "şûrâ" da parlamentonun küçük nüanslarla eşanlamlısı olarak kullanılmıştır [Türköne, 1991: 108].) Nâmık Kemâl, söz konusu kelimeyi hem tek başına hem de çoğunlukla "usûl-i meşveret" kalıbı dâhilinde kullanmaktadır.

Kemâl'in ifadesine göre Yeni Osmanlılar, eski Osmanlı şanını yenilemeye çalışmakta, Sultan Süleyman zamanının bolluğunu ve mutluluğunu istemekte; ama bunları, içinde bulunulan dönemin, yani 1870'li yılların gerekliliği içinde arzulamaktadır. Tüm bunlar içinse adalet lazımdır. Adalet, Osmanlı halkının hukukunun müsâvatıyla, yani eşitliği ilke edinmesiyle mümkün olacaktır. Müsâvatı meydana getiren unsur, usûl-i meşverettir. Tabiî, belirtmek gerekir ki, Kemâl'in adaletten kastı, Avrupaî bir adalet değil; adalet-i meşrua, yani şer'î bir adalettir.

Meşveret usûlü demek, yasama erkini Bâb-ı Âli'nin elinden almak ve Bâb-ı Âli'nin nüfuzuna son vermek demektir. Devlet, manevî bir şahıstır; kanun yapmak, devletin iradesidir, kanunu icra etmek ise devletin fiillerindendir. Bu bakımdan bunların ikisi tek elde olmamalıdır. Bunun için de Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet lazımdır. Şu anki Osmanlı'nın yönetiminin temeli bozuktur; haksızlıklar yapılmakta ve gereksiz harcamalarda bulunulmaktadır, Osmanlı'nın dış borcu vardır, memurlar

kendi başınadır ve halkın temsilciği görevini yürütecek milletvekilleri yoktur. Osmanlı'nın bunlardan kurtulması için meşveret getirilmelidir. Kaldı ki usûl-i meşveret, devletin hayatî vasıtalarındandır.

Meşveret yöntemi, Osmanlı için yeni bir şey değildir. Yeniçerilerin ilgasına kadar Osmanlı Devleti halkın isteğiyle, dolayısıyla da usûl-i meşveretle idare edilmiştir. Yeniçerilerin taşkınlık yapması ve hükûmetin bunu önlemek için kendi iktidar alanını genişletmesi, halkın iradesini daraltmış ve usûl-i meşveret de bu yolda yok olup gitmiştir. Bu arada meşveret usûlü şer'an da uygundur; esas olan şey mevcut olduktan sonra, halkın bu esası ayrıntılarla genişleterek uygulamasının dinen bir sakıncası yoktur. Nâmık Kemâl bu savını desteklemek için Avrupa ve Amerika'yı örnek göstermekte ve onların ülke mutluluğunu usûl-i meşveretle idare olundukları günle başlatmaktadır.

Nâmık Kemâl, nasıl Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in tesisiyle ortaya çıkabilecek olası sorunları çürüttüyse, usûl-i meşveretin uygulanması esnasında da oluşabilecek sıkıntıları o şekilde gidermektedir. Mesela halkın ilminin olmaması, o halkın usûl-i meşverete layık olmadığı anlamına gelmeyecektir. Çünkü bir halk, ilerlemeden habersizse, hangi hâl içinde bulunursa bulunsun, o durumu kötüye kullanacaktır. Üstelik bir halkın hürriyet elde etmesi, sadece bir şeyi ilmî olarak bilmekle değil; ahlâk, mevki ve zaman gibi birçok manevî alâmetlerle de alâkalıdır.

Nâmık Kemâl'in diğer kelimeler arasında kurduğu nedensellik bağı ve halef-selef ilişkisi, "usûl-i meşveret" için de geçerlidir. "Usûl-i meşveret" ile "icra-yı adalet" arasında varoluşsal bir bağ mevcuttur; yani biri olmadan öteki var olamaz. Osmanlı milletinde yer etmiş adaletin meydana çıkması için meşveret usûlü lazımdır. Mevcut adımlar, Osmanlı'nın sorunlarını çözememektedir. Mesela nutk-ı hümayunun ilan edilmesi bile, memurların ve birtakım çaresizlerin mahkemeye çıkmadan hapsedilmesini, sürgün edilmesini ve hazinenin gelirlerinin eğitime verilmemesini engelleyememiştir. Bâb-ı Âli'den ümit kesilmelidir; bunun yerine, şeriat hükmü gereği ve usûl-i meşveret üzerinden halk, hâkim kılınmalıdır.

Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar'ın bir baskı grubu işlevi gördüğünden, usûl-i meşveret dene dene Osmanlı'da bir Şûrâ-yı Devlet kurulduğundan ve bu kurumun, parlamentonun yerini tuttuğundan da bahsetmektedir.

12. "MÜSÂVAT" KAVRAMI

Meclis, meşveret, müsâvat... Bu üç kavram birbirine ihtiyaç duymaktadır. "Müsâvat"ın bu bahiste, yani Nâmık Kemâl'in ideal devletindeki işlevi, insanların meşvereti uygulayan meclise seçilmelerinde "herhangi bir ayrıma tâbi tutulmamaları"ndan ibarettir. Hukukî olarak herkes, adalet önünde eşittir. Halkın temsilcileri, kendilerini, meclis içerisinde, herhangi bir ayrıma tâbi tutulmaksızın temsil edecektir.

12.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Hubb-ül Vatan Min-el İman* yazısında (29 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, "müsâvat" kelimesini, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni anlatırken kullanmaktadır; hatırlanacağı üzere, aynı alıntı, önceki maddelerde, "usûl-i meşveret" kavramı bağlamında tekrar edilmiştir: *"Yeni Osmanlılar ki, eski Osmanlı şanının [şöhretinin] tecdidine [yenilenmesine] çalışmaktadır. Zulmün ne kadar hasmı [düşmanı] iseler, fitnenin [karışıklığın] de o kadar düşmanıdırlar. Sultan Süleyman zamanının feyiz [bolluk, ilerleme, ilim] ve ikbalini [saadetini] isterler. Ama bunu asrın [yüzyılın] iktiza ettirdiği [gerektirdiği] intizam-ı medeniyet [medeniyet düzeni] içinde ararlar. Buna çare, adalettir. Adalet, Ümmet-i Osmaniye efradının [bir olan Osmanlı halkının] müsâvat [eşitlik] hukukuyla hâsıl olur [meydana gelir]. Müsâvat [eşitlik] hukuku ise, akıl ve nakil ile mutabakat-ı kâmile [eksiksiz uyuşmaya] mutabık [uygun] olan usûl-i meşveret [danışma yöntemi] temin eder [sağlar]*. (Serez, 2012: 21).

- Nâmık Kemâl, "müsâvat" bahsi için *Mesele-i Müsâvat* başlıklı bir yazı da kaleme almıştır (5 Ekim 1868). Bu yazısında, "müsâvat"ın tanımını şöyle yapmaktadır: *"Malum olduğu [bilindiği] üzere müsâvat [eşitlik], iki şeyin bir hususta beraber olması mânâsındadır."* (Serez, 2012: 86). Nâmık Kemâl daha sonra, Bâb-ı Âli'nin fermanlar neticesinde, hukuk ve politikayı Avrupalılara karşı Hıristiyanlara temin ettiğinden şikâyet etmektedir. Bâb-ı Âli'nin bu yanlış politikası, ne devlete, ne millete, ne de Hıristiyanlara yaramıştır. Neticede salt birkaç Hıristiyan, hükûmet icrasına dâhil olmuş; ama halk, ef'âl-i hükûmete nezaretten, Yeni Osmanlılar gibi mahrum kalmıştır. Kemâl, bu bağlamda yazısında şöyle demektedir: *"Herkesin bildiği şeydir ki şeriat-ı İslâmiye [İslâm şeriatı], mesail-i hukukiyede [hukuk meselelerinde] İslâm ve Hıristiyan'ı tefrik etmez [ayırmaz]. Devlet-i Âliyye dahi devlet-i İslâmiye [İslâm devleti] olduğundan, tebaası [uyruğu] hakkında bu*

müsâvatı [eşitliği] icra etmek [yerine getirmesi] feraiz-i diniyesindendir [dinin farzlarındandır]." (Serez, 2012: 87). Nâmık Kemâl, eleştirisine devam etmektedir. Bâb-ı Âli, yayımladığı *Kırmızı Kitap* adlı fermanla, usûl-i müsâvatı ilan ettiğini beyan etmektedir; ama Nâmık Kemâl, bu beyanatı, hakikate mugayir ve bir kelam cahilliği olarak yorumlamaktadır.

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, Osmanlı yönetiminde inşa edilmesi gereken senatonun bir ihtiyaç olduğuna dair düşüncelerini belirttikten sonra, senatonun bozmamakla mükellef tutulduğu kaideleri şöyle sıralamaktadır: *"Meclisin esas-ı zuhûru [ortaya çıkışının esası], kudret-i teşri [yasama kuvveti] ile kudret-i tenfîz [yürütme kuvveti] beyninde [arasında] bir kudret-i ta'dîlin [değişiklik gücünün] tahakkuk-ı lüzumudur [gerekliliğinin anlaşılmasıdır]. Vazifesi [görevi] ise nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)] ve hürriyet-i umumiyeyi [genel hürriyeti] muhafaza etmektir [korumaktır]. (...) 1. nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)], 2. usûl-i mezheb [mezhep düzeni], 3. ahlak, 4. hürriyet-i mezhebiye [mezhep hürriyeti], 5. hürriyet-i şahsiye [kişi özgürlüğü], 6. huzur-ı mahâkimde müsâvât-ı umumiye [mahkemeler önünde genel eşitlik], 7. emlakin taarruzundan masûniyeti [saldırıdan korunması], 8. hükkâmın ma'zûliyetten berî kalması [hâkimlerin işten çıkarılmalarından kurtulmaları], 9. muhafaza-i memleket [ülkenin korunması]... İşte 'Senato' bir nizamı [düzeni] bu kaidelerden [esaslardan] birine verecek surette [biçimde] gördüğü hâlde reddeder, hükmü ise zaruriyyü'l-kabul [mecburen kabul] ve mümteni'ü'l-istînâftır [yeniden başlamaktan çekinmektir] (...)"* (Kul, 2014: 179, 180).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VIII* yazısında (23 Kasım 1868) Nâmık Kemâl, "müsâvat" kelimesini, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet kapsamında ve "halkın eşitliği" bağlamında kullanmaktadır: *"Sübhanallah, biz hâlâ intibâh hâsıl etmeyecek miyiz [uyanmayacak mıyız], biz hâlâ Rusyalıları bırakıp vatandaşımız olan Kevork, Hristo ile mi uğraşacağız, biz hâlâ vükelâmızın [bakanlarımızın] zulmünü kabul edip de sâir [diğer] vatandaşlarımızın müsâvât [eşitlik] hukukunu kabul etmeyecek miyiz? Şeriat umumun müsâvâtına [halkın eşitliğine] hükmeder. Onu bıraktık. Akıl ve hikmet umumun müsâvâtına [halkın eşitliğine] hükmeder. Onu da bıraktık. Yalnız birkaç kişinin hevesât-ı nefsaniyesi [nefis düşkünlüklerine] müsâvât [eşitlik] ve adaletin aleyhinde bulunuyor, kıyamete kadar onlara mı tabi olalım? Söz yeri gelince İslam'ın şecâatini [yiğitliğini], hamiyetini [onur ve*

haysiyetini], dirâyetini [kavrayışını], göklere çıkarırız. Hakikat-i hâl [gerçek durumu] dahi odur. İşte meydan-ı imtihan [imtihan meydanı] açılıyor. O şecâat [yiğitlik], o hamiyet [onur ve haysiyet], o dirâyetle [zekayla] biz mi firarı ihtiyar edelim [seçimden mi kaçalım]? Hayır, hayır." (Kul, 2014: 193).

- *İhtilaf-ı Ümmet-i Rahmeten* yazısında (14 Haziran 1869) Nâmık Kemâl, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yarattığı kamuoyundan dem vurmaktadır: *"Yeni Osmanlılar, usûl-i meşveretin [danışma yönteminin] ve müsâvat-ı hukukun [hukuk eşitliğinin] lüzumunu neşrede ede [yayımlaya yayımlaya], efkâr-ı umumiyede [kamuoyunda] ve Avrupa'da istidad-ı nam [kabiliyeti isim] husûle gelmekle [türemekle], çaresiz Şûrâ-yı Devlet yapıldı. Ve şimdilik Meclis-i Millî yerine kaim tutuldu [ayakta durdu]."* (Serez, 2012: 423).

- *Bâb-ı Âli'nin Politikası* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, şöyle demektedir: *"Müsâvat [eşitlik] bahsine gelince: Bundan murad [amaç], mahkeme-i adalet [adalet mahkemesi] karşısında kimsenin mezheb daiyesiyle [arzusuyla] diğerine tercih edilmemesinden ibaret olduğu ve o dahi usûlen devlette mevcut bulunduğu halde onu fiile çıkaracak sebeplere müracaat olunmayıp [danışılmayıp] müsâvat [eşitlik] namıyla [adıyla] sunuf-u ahali [halk sınıfları] beyninde [arasında] âdeta bir uygunsuzluk meydana geldi."* (Serez, 2012: 466).

- Bundan başka, "müsâvat" kavramı, "vergilerin müsâvatsızlığı" gibi, normal bir eşitsizlikten bahsetmek için de kullanmıştır. Verginin de müsavî olması, yani herkesten eşit şekilde alınması, Nâmık Kemâl'in "müsâvat" bağlamında iki kez üzerinde durduğu bir konudur.

12.2. *İbret* Gazetesi

- *Hukuk-i Umumiye* yazısında (8 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, önce, daha önceki maddede de analiz edilen birtakım kavramları, "müelliflerin beyn'inde en ziyade ittifak hâsıl olabilen maddeler", yani "yazarlar arasından en çok birleşilen maddeler" bağlamında sıralamaktadır. Bu kavramlardan bir tanesi de "müsâvat"tır. (Özön, 1997: 105). Daha sonra, bu maddeleri kendisinin onayladığı bir biçimde şöyle aktarmaktadır: *"Müsavat [eşitlik] – hürriyet-i şahsiye [kişi hürriyeti] – hürriyet-i efkâr [düşünce hürriyeti] – hürriyet-i metabi [matbaa hürriyeti (basın-yayın hürriyeti)] – hürriyet-i içtima [toplanma hürriyeti] – hakk-i tasarruf [tasarruf hakkı] – harem-i büyut [konut dokunulmazlığı] gibi maddeler ise kimi zatında [özünde]*

münferit [tek], kimi diğerinden münbais [doğan] birtakım hukuktur ki hiçbirini şahıstan tecrit ederek [ayırarak] heyet-i siyasiyeye [siyasetle ilgili kurula] atfetmek [bağlamak] katiyen [asla] mümkün olmaz." (Özön, 1997: 106).

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) Nâmık Kemâl, "müsâvat"ı kısa, pratik ve şahsî bir tanımla okuyucuya aktarmaktadır: *"(...) kimseyi madununun [astının] mağduriyetine hissedar etmeksizin [pay sahibi yapmaksızın] herkesi mafevkinin [üstünün] saadetine [mutluluğuna] nail etmeye [ermesi] kabil [olabilir] görünen* müsavat *[eşitlik] (...)"* (Özön, 1997: 183).

12.3. İnceleme

"Eşitlik", "denklik" anlamlarına gelen bu kavram, Nâmık Kemâl tarafından "hukuk eşitliği" bağlamında kullanılmıştır. Birçok kavramı pratik şekilde açıklayan Nâmık Kemâl, müsâvatı, insanları astının mağduriyetinden koruyan ve herkesi üstünün mutluluğuna ulaştıran bir değer olarak tanımlamaktadır. Müsâvat, aynı zamanda, hukukî olarak sağlandığı vakit, adaletin teminatı olacaktır. Müsâvat hukuku için gerekli olan koşul, usûl-i meşverettir. Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl'in savunduğu kavramlar arasında dönüşümlü bir ilişki mevcuttur.

Müsâvat, İslâm devletinin de gerekliliklerindendir; Nâmık Kemâl'e göre Osmanlı Devleti bir İslâm devletidir. Tebaanın müsâvatını sağlamak, devletin dinî vazifelerindendir. Müsâvat hukukundan kasıt ise, diğer vatandaşların eşitlik hukukunun kabul edilmesidir. Bu durum şer'an da gereklidir; öyle ki, şeriat, halkın müsâvatına hükmetmektedir. Müsâvatın amacı, adalet mahkemesi karşısında, kimsenin mezhebi dolayısıyla ayrımcılığa maruz kalmamasını sağlamaktır.

13. "NİZÂMAT/NİZÂMAT-I ESASİYE" KAVRAMLARI

Bu iki kavram, birbirine yakın anlama sahip olduklarından, aynı maddede ele alınacaktır. İlk kavram, "kanunlar", ikincisi de "Anayasa" anlamına gelmektedir. "Nizâmat" kavramı, ideal bir devletin nasıl olması gerektiğine dair alt ayrıntıları bize göstermesi bakımından önemlidir. "Nizâmat-ı Esasiye" kavramı ise, "adalet" kavramının bir karşılığı gibidir. Adalet, bir "Anayasa" ile mümkün olacaktır. O Anayasa'nın adı da "Nizâmat-ı Esasiye"dir. Bu, Nâmık Kemâl'in ideal Osmanlı Devleti'nde, toplumsal huzuru ve adaleti tesis edecek olan Anayasa'dır ve Kemâl tarafından nasıl algılandığının bilinmesi gerekmektedir.

13.1. *Hürriyet* Gazetesi

13.1.1. "Nizâmat" Kavramı

- 2 Kasım 1868 tarihli (başlık belirtilmemiş) yazısında Nâmık Kemâl, ancak hak eden ve bu iş için layık olan insanların ayıklanarak alınması suretiyle kanun yapılması gerekliliğinden dem vurmaktadır: *"Bundan başka fünün-i siyasiyede [siyaset üniversitesinde] mahir [becerikli] bazı zevat [kişiler] her devlette memurları ve memuriyetleri faide [fayda] bahşedecek [bağışlayacak] şeraiti [şartları] düşünmüş ve onun için bazı kaideler [kurallar] tayin etmişlerdir [ayırmışlardır] ki birincisi şudur: 'Bir hükümet yalnız nizamatın icrasına [kanun hükümlerinin yerine getirilmesine] lazım olan memuriyetleri kabul etmeli ve öyle bir hidmetin [işin] lüzumu tahakkuk ettiği [ortaya çıktığı] gibi ahalisinden [halkından] en müstahak [layık] olanını idaresine tayin eylemelidir [yönetimine ayırmalıdır]. (...)'* " (Serez, 2012: 126). Bir sonraki sayfada ise, devlette çalışan memurların (güncel bir ifadeyle) özlük haklarının iyileştirilmesi için, gerekli kanun hükümlerinin oluşturulmasından bahsetmektedir: *"Velhasıl [kısacası], her işte olduğu gibi şu memurlar hususunda dahi, birtakım kanunlara, birtakım nizamata [düzenlemelere], birtakım tedabir-i islahiyyeye [iyileştirici tedbirlere] muhtacız."* (Serez, 2012: 127).
- Bunların dışında, "nizâmat" kelimesi, "nizâmat-ı askeriye" ve "nizâmat-ı vakfiye" (vakıflarla ilgili bir kanunun çıkarıldığından bahsedilmektedir) şeklinde kullanılmıştır. Tüm kullanımlar, çıkarılması beklenen kanun anlamındadır.

13.1.2. Nizâmat-ı Esasiye" Kavramı

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* yazısında (14 Eylül 1869) Nâmık Kemâl, önce, *"Talep ettiğimiz nizamât-ı esasiyenin [temel kanun hükümlerinin] nasıl bir şey olduğunu sual ediyor [soruyor]."* (Kul, 2014: 161) diyerek, esasında Yeni Osmanlılar'ın taleplerinden birinin de nizâmat-ı esasiye olduğu bize söylemektedir. Kemâl, sonra, ayrıntılı olarak, temel kanun hükümlerini çıkaracak olan meclisten bahsetmektedir: *"(...) mesela bu nizamât-ı esasiyeyi [temel kanun hükümlerini (anayasayı)] tertip etmek [düzenlemek] için bir meclis yapılsa ve kaht-ı ricâl [mevki sahibi kimselerin kıtlığı] sâikasıyla [güdüsüyle] bendeniz de orada bulunsam, evvela her fırkanın [grubun] müftâ-bih [uyulması gereken hükümlerle bağlı] olmasını isterdim ve bu reyim [fikrim] kabul olunmazsa meclisten çekilirdim. Çünkü benim itikadımca [inancımca], efrâdından [aralarından biri olarak] bulunduğum ümmet-i Osmaniye [Osmanlı halkı] hürriyeti ister fakat o*

cevherin bir atâ-yı ilahi [Allah'ın bir bağışı] olduğunu unutur da şunun bunun inayetinden [bağışından] isterse, hem şanını [ününü] muhill [bozar] hem menfaatine [çıkarına] zarar olur. Ben hür doğmuş iken niçin ittikadan [sakınan (biri)] olduğumu tasdik edeyim [onaylayayım], niçin beni esir eden hareketlerin meşruiyetini [uygunluğunu] kabul ile avdetine [geri gelmesine] zımnen [üstü kapalı olarak] cevâz göstereyim [izin vereyim]? Şeriat gibi tagayyürden [bozulup kokuşmaktan] masûn [korunan] bir esas var iken, niçin inkılabı zaruyattân [mecburi bir değişimden] olan ef'âl-i insaniyeye [insanların işlerine] isnâd-ı hukuk eyleyeyim [hukuk yükleyeyim]?"

"(...)

"Şimdi bir kere bu esas kararlaştı mı ondan sonra işin suver [biçim] ve teferruatında [ayrıntılarında] yeni bir şey icadına hacet [lüzum] yok, âlemde [dünyada] mevcut olan düvel-i meşrûtadan [meşrutî (parlamenter) devletlerden] birinin nizamât-ı esasiyesini [temel kanun hükümlerini (anayasasını)] numune suretinde [örnek şeklinde] ele alırdım. Gülhane Hattı, Müsavât Fermanı'nı, geçenki Nutk-ı Hümâyûn'u[115] *da meydana kordum. Bunlardan zaman ve mekânımız ve ahlak ve âdâtımızca [âdetimizce] iktizâ eden [gereken] ta'dîlâtı [değişiklikleri] icra ettirerek [yerine getirterek] nizamât-ı esasiyemizi [temel kanun hükümlerimizi (anayasamızı)] tertip ettirmek [düzenletmek] isterdim."* (Kul, 2014: 161, 162).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1869) Nâmık Kemâl, nizâmat-ı esasiyeden bütünüyle dem vurmaktadır. Yazının geneli için bkz. Ek 1.

13.2. *İbret* Gazetesi

13.2.1. "Nizâmat" Kavramı

- *Türkçe Matbuat* yazısında (15 Ocak 1873) Nâmık Kemâl, hükûmetin yasama faaliyetleri ile hedefledikleri arasında bir bağlantı kurmaktadır: *"Gazeteler hükümet-i sineyiyenin [yüce hükûmetin (Bâb-ı Âli'nin)] iradatını [isteyişlerini] layıkıyla bilmekten âcizdir [bilememektedir]. Çünkü bir hükümetin muradı [maksadı] ne ise neşrettiği [yayımladığı] nizamattan [kanun hükümlerinden] bilinir."* demektedir (Özön, 1997: 217).

[115] Nutk-ı Hümayun: Padişah söylevi demektir. Özellikle Abdülaziz'in 10 Mayıs 1868'de hürriyet hakkını ilân ve vaat eden söylevine denmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde ise meclisin açılışı ve kapanışı münasebetiyle okunan padişah söylevleri olarak isimlendirilmiştir (Sakaoğlu, 1985: 100).

- 22 Ocak 1873 tarihli (başlık belirtilmemiş) yazısında ise Kemâl, *"Acaba mülkümüzde [devletimizde] kitaptan başka menolunacak bir şey kalmadı mı? Nizamat-i mania [men eden kanun hükümleri] elbette bir lüzum üzerine yapılır. Acaba hangi kitabın intişarından [yayımlanmasından] devletçe bir mahzur [engel] tevellüt etmiştir [doğmuştur] ki Basmahaneler Nizamnamesi'ne müracaat olunuyor [başvuruluyor]?"* (Özön, 1997: 231) diyerek, "nizâmat" kelimesini, kitapların yasaklanması için çıkarılan kanun maddesi anlamında kullanmıştır.
- "Nizâmat" kavramı, yanı sıra, mirasla ilgili bir mesele için "kanunlar" anlamında, askerlikle ilgili "düzenlemeler" anlamında ve normal "kanun" anlamında kullanılmıştır.

13.3. İnceleme

Kemâl'e göre bir hükûmetin maksadı, hukukî düzenlemelerinin belli olmasını sağlamaktır. Bir hükûmet, sadece kanun hükümlerinin yerine getirilmesi maksadıyla memuriyet kabul etmeli ve bunu yaparken, insanları liyakat usûlüne göre seçmelidir. Bu düşünce, Nâmık Kemâl'in, Bâb-ı Âli'deki memurların keyfî seçilmesine karşı eleştirel bir tutum takındığını göstermektedir. Memurların durumu Kemâl için önemlidir; her işte olduğu gibi memurlar hususunda da birtakım kanunlara, düzenlemelere ve iyileştirici tedbirlere gidilmelidir.

14. "PADİŞAH/İMPARATOR" KAVRAMLARI

Nâmık Kemâl'in meclisi savunmasının tek nedeni, Osmanlı Devleti'ni, Bâb-ı Âli'deki birkaç adamın keyfî idaresinden kurtarmaktır. Fakat bu durum, saltanatın kaldırılmasını gerektirmemektedir. Zira Nâmık Kemâl'in amacı, padişahın tamamen yok edildiği bir sistem kurmak değil, anayasal monarşi düzenini Osmanlı Devleti'ne getirmektir. Kemâl'in padişaha dair düşüncelerini bilmek de, onun yönetimsel yaklaşımınn hakkaniyetle kavranmasına yardımcı olacaktır.

Bu iki kavram, *Hürriyet* gazetesinde daha detaylı ve başka kavramlarla alâkalı olarak işlendiğinden, ayrı ayrı ele alınacaktır. *İbret*'te ise bu kavramlara dair kayda değer şeyler bulunmamaktadır. "Padişah" kavramı, *İbret*'te, sadece "Osmanlı padişahı" anlamında gelecek şekilde; "imparator" kavramı ise, yine "Almanya İmparatorluğu" gibi kalıpların içinde yer alacak şekilde kullanılmıştır.

14.1. *Hürriyet* Gazetesi

14.1.1. "Padişah" Kavramı

- *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* yazısına (30 Temmuz 1868) Nâmık Kemâl, önce, "padişah-halk-vükelâ" ilişkisine değinmektedir: *"Umumun [halkın] o hakka müterettib olan [ait olan] vazâifi [vazifeleri] bizzat icra etmesine [yerine getirmesine] imkân müsait olduğundandır ki tayin-i imam [önde bulunmanın sağlanması] ve teşkil-i hükümet [hükûmetin meydana getirilmesi] zaruriyâttan [zorunluluktan] olur, bu ise cemiyetin [toplumun] zikrolunan [anılan] vazâifini [görevlerini] icraya [yerine getirmeye] bazı efrâdını [fertlerini] tevkîl [vekil] etmesinden başka bir şey değildir. Bu hâlde, padişahların ümmet [halk] tarafından bîat [kabul] namıyla [adıyla] ve vükelânın [bakanların] padişahlar tarafından memuriyet suretiyle istihsâl ettikleri [meydana getirdikleri] vekâletten [bakanlıktan] başka icra-yı hükümet etmelerine [yürütme görevini yerine getirmelerine] hak verecek hüccetleri [delilleri] yoktur."* (Kul, 2014: 152, 153).

Kemâl, daha sonra, bu ilişki bağlamında, padişahlık makamının ne olduğuna ve ne olmadığına odaklanmaktadır. *"Usûl-i meşveretin [danışma yönteminin] kabulünde bazılarının tevehhüm ettiği [kuruntuya kapıldığı] mazarrâta [zarara] gelince, hakikatte onların hiç hükmü yoktur. Birinci derecede Şûrâ-yı Ümmetin kabulü hukuk-ı padişahiye [padişahın hukukuna] dokunur, deniliyor. Mukaddemâtımızdan [öncüllerimizden (önce dediklerimizden)] anlaşıldı ki bizde padişahın hakkı irade-i ümmet [halkın isteği] ve usûl-i hürriyet üzerine icra-yı hükümet etmektir [yürütmeyi yerine getirmektir]; unvanına 'sahib-i mülk [devletin sahibi]' derler, 'malikü'l-mülk [Allah]' değil. Zat-ı hazret-i padişahi [padişah hazretlerinin kendisi], âl-i Osman [Osman ailesi] gibi bir hânedan-ı âlî-kadrin [(hânedan-ı âl-i kadrin) kıymeti yüksek bir hanedanın] varisidir [mirasçısıdır] ki o hânedân, devletlerini himaye-i din [dinin korunması] sayesinde tesis ettiler [kurdular], o sayede kıblegâh-ı enâm [herkesin kendini döndürdüğü yer] ve yine o sayede halife-i İslam [İslâm halifesi] oldular (...)"* (Kul, 2014: 157).

- *Devlet-i Âliyye'ye Bâis-i Tenezzül Olan Mâarifin Esbâb-ı Tedennisi* adlı yazısında (3 Ağustos 1868) Nâmık Kemâl, önceki maddeyle alâkalı görünen bir olası sorundan, yani padişahlığın kötüye kullanılmasıyla meydana gelebilecek yıkımdan söz etmektedir: *"(...) padişahların bir kötü adamı, mevki-i iktidara [iktidar konumuna] getirmesiyle bir koca mülkün [devletin] yıkılması mümkündür. Tarihte bunun emsal-i adidesi [birçok benzeri] görülür."* (Serez, 2012: 35).

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* (14 Eylül 1868) adlı yazıda Nâmık Kemâl, padişahlık makamı hakkında detaylı bilgi vermeye devam etmektedir: *"Vâkıa [gerçekte] biz padişahımızı İngiltere'de olduğu gibi her şeyden müstesna [ayrı] tutarak idareyi yalnız vükelâya [kabine üyelerine] bırakamayız. Çünkü padişah vazife-i adaletin [adalet görevinin] icrasına [yerine getirilmesine] şer'an [şeriata uygun olarak] memurdur [görevlendirilmiştir]. Fakat mesela hazineye bir yağma-ger [yağmacı] el uzatsa, makam-ı saltanatta [saltanat makamında] bulunan zat da iğmâz etse [görmezden gelse], yağma-gerin [yağmacının] sirkatini [hırsızlığını] sormayıp da padişahı iğmâzından [görmezden gelmesinden] mesul etmek [sorumlu tutmak] neden münasip [uygun] olsun? Feleğin çemberinden geçerek mesned-i ikbâle vâsıl olmuş [talihli bir konuma kavuşmuş] birtakım devâhî [belalar] siyasetin her türlü desâisinden [hilelerinden] terettüb edecek [gerekecek] mesuliyetleri [sorumlulukları], naz ü naîm [refah ve bolluk] ile perverde olmuş [yetiştirilmiş] ve necâbet [soyluluk] ve veraset [mirasçılık] sevkiyle [dolayısıyla] makam-ı saltanata [saltanat makamına] gelmiş bir zatın [kimsenin] üzerine yığmak nasıl layık olabilir?*

"İşte tafsilat-ı meşrûhadan [izah edilmiş açıklamalardan] anlaşıldı ki hem şer' ve hikmete hem bizim hâl ve mevkimize mutâbık olan [uyan] suret [biçim], padişah kendi vazifesinden [görevinden], vükelâ [bakanlar] da kendi harekâtından [hareketlerinden] mesul [sorumlu] olmaktır." (Kul, 2014: 163, 164).

- *İnnellahe Ye'muru Bil Adli...*[116] yazısında (21 Eylül 1868) Nâmık Kemâl padişahlık makamına dair malumat vermeye devam etmektedir: *"Halk, bir padişahın hükümeti olmadıkça asayiş hâl bulamaz [huzur ve güvenlik meydana gelemez]. Halk olmazsa, padişah da yalnız saltanat edemez. Demek olur ki, iki taraf dahi ihtiyaç meselesinde müsavidir [eşittir]. Şu kadar var ki imam, cemaatin murat ettiği [arzuladığı] gibi icra-yı adalet etmezse [adaleti yerine getirmezse], onun tebdiliyle [değiştirilmesiyle] yerine bir başkasını getirmek iktidarı cemaatin elindedir. Lâkin hâkim, istediği gibi, cemaat-ı tebdile muktedir değildir [cemaati değiştirmeye gücü yetmez]. İş bu ihtiyaç ile hukuk-i mütekabile*[117] *[birbirinin karşısında yer alan hukuk] bahislerine gelince, milyonlardan mürekkeb [bir araya gelmiş] olan bir cemaat [topluluk] için mal ve canlarını feda ederek bir zatın*

[116] Nâmık Kemâl'in bu yazısının başlığı, Serez'in derlediği eserde belirtilmediğinden (2014: 63), kayıp başlık Türköne'nin çalışmasından faydalanılarak alınmıştır (1991: 201; dipnot).

[117] Bu ifade, Serez tarafından, "hukuk-i müştekabile" şeklinde Latinize edilmiştir; ama tamlama, "hukuk-i mütekabile" şeklinde düzeltilmiştir.

[kimsenin] debdebe [gürültü] ve saltanatına ve emr-i nehiyine [(emr ü neyh) emretmesine ve yasak etmesine] hidmet [iş] ve mutavaat [itaat] mecburiyeti ne içindir? Hazineye gelen akçayı [parayı] ahali [halk] verir. Padişahın maaşı hazineden çıkar. Yediği yemek, giydiği elbise, verdiği atiyeler [bahşişler], yaptırdığı ebniye [binalar, yapılar], bütün hazinenin, yani ahalinin akçesiyle [halkın parasıyla] yapılır. Hastanelerde, muharebelerde [savaşlarda] telef olan [ölen] asker, yine ahalinin [halkın] ciğerparesi, evladıdır. Padişahın haşmet ve şevketi [büyüklük ve heybeti] ise, asker sayesindedir." (Serez, 2012: 65).

- *Yeni Osmanlılar'ın İ'lân-ı Resmisi* yazısında (12 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, Bâb-ı Âli'nin padişahı nasıl algıladığına ve işleri nasıl kendine çevirdiğine vurgu yapmaktadır: *"Bizim anlayışımıza göre Bâb-ı Âli bu şive [tarz] ile iki yüzden istifade etmek [faydalanmak] ister. Onun birisi Avrupa'nın ve ahali-i şarkiyyenin [doğu halklarının] nazarında [itibarında] Yeni Osmanlılar'ı Rusya ve Rum politikalarıyla karıştırıp ve her işe teşvik edip [isteklendirip] bihakkın [hakkıyla] kazandıkları güç ve itibardan düşmek ve diğeri dahi zat-ı şahaneyi [padişahı] korkutup ve kendisini padişahın güya muhafızı gösterip celb-i emniyetle [emniyete güvenerek] makamda daim [devamlı] olmaktır. Padişahı asıl muhafaza eden ise, Yeni Osmanlılar gibi menfaat-ı sahihasına [gerçek faydasına] hidmet [hizmet] etmeye çalışanlar olduğunu anlamayacak kadar dirayetsizlik [kavrayışsızlık] kimden memül olunur [umulur]?"* (Serez, 2012: 93).

- 26 Ekim 1868 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, padişahı korumakta ve Bâb-ı Âli'nin padişahın makamını istismar etmesine yönelik eleştirisinin devamı niteliğine şunları söylemektedir: *"Bu gidişle halimiz neye varacak? Biz böyle şeyler istemeyiz. Padişahımıza kasteden var ise alenen [açıkça] ve kanunen icra-yı cezasını [cezanın yerine getirilmesini] umum namına [halk adına] talep ederiz. Devletin bir âdil mahkemesi varsa, bunları muhakeme etsin [zihninde incelesin], yoksa Rusya ile Yunan'dan muhakemelerini [zihnen incelemelerini] resmen istesin. İstintakları [sorguya çekilmeler] neşrolsun [yayımlansın]. Ve illa her vakit iddia ederiz ki bu da Yeni Osmanlılar'ı lekelemek için düzenlenmiş bir yalandır."* (Serez, 2012: 112).

- 2 Kasım 1868 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, bir padişahın nasıl yetiştiğine dair ufak bir bilgi vermektedir: *"Kanunumuz hakkında Yeni Osmanlılar'ın mütaalatı [düşünceleri] tekrara muhtaç değildir. Gelelim erbab-ı hükümete [hükûmette yer alanlara]. Bunların en birincisi padişahtır ki ilk meydana*

çıkışımızda küçük yaşlardan başlayarak bir eyalete mutasarrıf [yönetici] olur. Ve ümmetin [halkın] hüsn-i kabulüne [iyi şekilde kabul etmesine] mahzar olmak [elde ettiği] için kılıç ve kalemi bir an elinden düşürmemeye çalışıyordu. Bu meslekten yetişmiş on iki padişahımız ve bir o miktar dahi makam-ı saltanatına [saltanat makamına] vâsıl olmamış [erişmemiş] şehzademiz vardır ki laakal [en azından] kısacık dünyada emsali [benzeri] nadir görülen levazımdandır [gerekliliklerdir]." demektedir (Serez, 2012: 120, 121).

- *Hasta Adam* yazısında (7 Aralık 1868) Nâmık Kemâl, Osmanlı'nın zamanında ihtişamlı bir devlet olduğu söylemekte; ama bu durumun, Bâb-ı Âli'nin her şeye elini atmasıyla bozulduğu siteminde bulunmaktadır. Bâb-ı Âli, padişahlık makamını domine etmiştir: *"İşte vaktiyle bir küçük aşiretten [kabileden] bir hilafet-i kübra [büyük bir hilafet] teşkil eden [meydana getiren] ve sademat-ı celadetiyle [kahramanlık patlamalarıyla] dünyayı titreten Devlet-i Âliyye'nin zaman-ı ikbali [mutluluk zamanı] bu zamanlar imiş. Ya şimdi ne zamandayız ki Bâb-ı Âli kanun yapıyor, Bâb-ı Âli hüküm ediyor, Bâb-ı Âli icra eyliyor [yerine getiriyor]. İcraata [işlerin yapılmasına] yine Bâb-ı Âli nazır oluyor [bakıyor]. Padişah desek Bâb-ı Âli anlaşılıyor. Kanun desek kezalik [aynı şekilde] meclis, mahkeme desek kezalik [aynı şekilde]; ahali [halk] desek hiçbir şey anlaşılmıyor."* (Serez; 2014: 166).

- *Yaşasın Abdülaziz, Aferin Bâb-ı Âli* yazısında (21 Aralık 1868) Nâmık Kemâl, *"Hemen Cenâb-ı Hak devletimizi ve padişahımızı muvaffak buyursun [başarılı kılsın]. Âmin."* (Serez, 2012: 182) demektedir. Görüldüğü üzere, Nâmık Kemâl'in daimî olarak padişahı koruyan ve kollayan bir yaklaşımı mevcuttur. Hattâ Kemâl, yapılan bu son alıntı ve analizde, padişahın korunması için Allahü Teâlâ'ya dua etmektedir. Fakat dikkat edilirse, bu alıntının başlığında, Nâmık Kemâl'in Bâb-ı Âli'ye "aferin" dediği görülecektir. Mardin'e göre bunun sebebi, Nâmık Kemâl'in, söz konusu gazete yazısını Bâb-ı Âli lehinde yazması konusunda ikna edilmiş olmasıdır. Yazı bu sebeple yazılmıştır. Lehte yazılan yazının etkisiyle bir abone parası edinildikten sonra, Kemâl, Bâb-ı Âli aleyhinde yazılar yazmaya devam etmiştir (Mardin, 2015: 63).

14.1.2. "İmparator" Kavramı

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1869) Nâmık Kemâl, "imparator" kelimesini, Fransa'yı anlatmak için kullanmaktadır: *"Nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri] iktizasında [gereğince] şimdi Fransa'yı bir imparator, vükelâsının [kabinesinin] ve üç meclisin muâvenetiyle [yardımıyla] idare eder. Vükelâ [bakanlar], harekât-ı vâkıalarından [meydana gelen hareketlerinden] yalnız imparator indinde [imparatora göre] mesuldür [sorumludur]; suret-i idareden [idarenin biçiminden] halka karşı terettüb eden [gereken] mesuliyet [sorumluluk] ise yalnız imparatora aittir."* (Kul, 2014: 163). Yazının geri kalanında da imparatorun görevlerini sıralamaktadır. Bu görevler, ayrıntılı olarak Ek 1'deki aynı başlıklı yazıda bulunabilir. "İmparator" kelimesi, diğer *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar* yazı dizisinde de geçmektedir; bunlar da ayrıntılı olarak Ek 1'de bulunabilir.

14.2. İnceleme

Bu kavram da çok önemlidir; zira daha önceki kavramlarda olduğu gibi, bu kavramla diğer kavramlar arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Mesela Nâmık Kemâl, "padişah-halk-vükelâ" ilişkisine değinmektedir. Bu ilişkiye göre İslâmî şekilde yönetilecek olan Osmanlı Devleti'nin başındaki padişahın görev alanı sınırlı olacaktır. Çünkü padişah, halk tarafından biat adıyla, bakanların ise memuriyet adıyla ortaya çıkardıkları vekâletten başka bir icra alanına sahip değildir. Padişahlık makamı Nâmık Kemâl'in dünyasında sınırlıdır; ama makamın temeli sağlamdır. Sözgelimi parlamentonun, yani Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in açılması, padişahın hakkına dokunmayacaktır. Padişah, halkın iradesi ve hürriyet usûlü gereği, yürütme görevini yerine getirecektir. Padişahın unvanı bellidir: Padişah, devletin sahibidir; ama mâliki değildir. Nâmık Kemâl, padişahın unvanından bahsederken, "sahib-i mülk" ile "mâlikü'l-mülk" ifadelerini kullanmaktadır. "Sahip" ile "malik" kelimeleri, aynı anlama gelen kelimeler gibi görünse de, Nâmık Kemâl'ce nüansa dayalı bir anlam dâhilinde kullandığı apaçıktır. Söz konusu kelimelere tarafımızca uygun görülen üç sözlük ekseninde bakmak, bu noktada yerinde bir inceleme olacaktır.

Kelimeler TDK sözlüğünde şu şekilde açıklanmıştır (2011: 2009, 1615):

> **sahip, -bi** *a. (sa:hip) Ar. sahib* **1.** Herhangi bir şey üstünde mülkiyeti olan, onu yasaya uygun bir biçimde dilediği gibi kullanabilen kimse, iye, malik. **2.** Herhangi bir niteliği olan kimse, ehil. **3.** Bir iş yapmış, üstlenmiş veya bir eser ortaya koymuş kimse. **4.** *mec.* Koruyan, arka çıkan, gözeten kimse.
>
> **malik** *a. (ma:lik) Ar. malik* Sahip, iye.

Devellioğlu'nun lûgatında şu şekilde açıklanmıştır (2010: 1064, 667):

> **sahib** (a.s. ve i. sahb'den. c.: eshâb): **1.** sâhip. (bkz: mâlik). **2.** bir vasfı olan. (bkz: hâiz). **3.** koruyan. (bkz: hâmi). **4.** bir iş yapmış olan. (bkz: müellif, musannif).
>
> **mâlik** (a.i. mülk'den. c.: müllek): **1.** sâhip, bir şeye sâhip, bir şeyi olan. **2.** erkek adı.
>
> **mâlikü'l-mülk**: Allah.

Ayverdi'nin sözlüğünde ise şu şekilde açıklanmıştır (2011: 765, 1047):

> **SÂHİP – SÂHİB** *i.* (Ar. *sahib* "mâlik olan" veya *sohbet* "birlikte bulunup arkadaş ve dost olmak"tan *sahib*) **1.** Bir şeyin mülkiyetini ve o şeyi istediği gibi kullanabilme hakkını elinde bulunduran kimse, mâlik. **2.** Bir şeyi hükmü altına alıp gerektiği gibi kullanan, ona tasarruf eden kimse. **3.** (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Bahsedilen şey kendisinde bulunan, o vasfı hâiz olan kimse: *"İrfan sâhibi."* **4.** (İsim tamlamasının ikinci öğesi olarak) Bahsedilen şeyi meydana getiren, yapan, düzenleyen kimse: *"Eser sâhibi."* **5.** Himâye eden kimse, koruyucu, hâmi. **6.** Hindistan'da "efendi" anlamında saygı sözü.
>
> **MÂLİK** *sıf. ve i.* (Ar. *melk* "mâlik olmak"tan *malik*) Bir şeye sâhip olan (kimse), sâhip.
>
> **Mâlikü'l-mülk:** "Mülkün, her şeyin gerçek sâhibi ve mutasarrıfı olan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Nâmık Kemâl, büyük ihtimalle, padişahın, devletin koruyucusu olduğunu söylemekte; ama devleti istediği gibi kullanamayacağı durumunu da ifade etmektedir. Kemâl'e göre padişah, Osmanlı hanedanının vârisidir. Osmanlı hanedanı, devleti, İslâm dinini himaye etmek için

kurmuştur. Bu bağlamda İslâm dini korunduğu müddetçe, padişahlar da İslâm halifesi unvanını taşıyacaklardır.

Padişah, adaletin yerine getirilmesine şer'an memur olduğundan, İngiltere'de olduğu gibi her şeyden ayrı değildir ve yönetim temelli olarak vükelâya bırakılmamıştır. Padişahlık makamının sınırlı olması ise padişahın lehinedir; çünkü herhangi bir adaletsizlik durumunda padişahın başı yanmayacaktır.

Padişah ile halk arasında karşılıklı bir ihtiyaç ilişkisi mevcuttur; öyle ki, halk olmadan padişah, saltanat edecek bir kitle bulamamakta; padişah olmadan da ülkede güvenlik vuku bulmamaktadır. Bu ilişki içerisinde padişah kendine daha çok dikkat etmelidir; zira âdil davranmayan bir padişah, halk tarafından tahtından indirilme acizliğini haizdir ve halkı istediği gibi değiştirememektedir. Nâmık Kemâl, bir de, halkı padişaha bağlayan unsurun asker olduğunu söylemektedir. Bu da, Osmanlı'da padişahlık makamı ile askeriyenin ilişkisine dair bir ipucu sayılabilir.

Padişah, şu anda Bâb-ı Âli'nin kontrolü altındadır ve Bâb-ı Âli, padişahı hem korkutmakta hem de kendini padişahın muhafızı gösterip onun emniyetine sığınmaktadır. Bu durum da haliyle Nâmık Kemâl'i padişahı korumaya sevk etmiştir. Kemâl'in şikâyetçi olduğu tek kurum, Bâb-ı Âli'dir; çünkü Bâb-ı Âli hem kanun yapmakta, hem hükmetmekte, hem icra eylemekte, hem de işlerin yapılmasına bakmaktadır; öyle ki, padişah da dense, kanun da dense, meclis de dense, mahkeme de dense, akla hep Bâb-ı Âli gelmektedir. Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl'in padişahı koruyan bir tavrı mevcuttur. Hatta bir yazısında Nâmık Kemâl, padişahın korunması için Allahü Teâlâ'ya dua etmektedir.

Bu bağlamda Türköne'nin bu konudaki yorumundan da bahsetmek, düşüncelerimizi bir bakıma destekleyecektir. Sünnî İslâm, tarih boyunca, neredeyse her türlü otoriteye itaati meşrulaştıran bir anlayış geliştirmiş ve savunmuştur. Yeni Osmanlılar'ın da Osmanlı Devleti'nde bir başkaldırı hakkı ve itaatsizlik tezi çıkarmaları güçtür. Bu bakımdan Yeni Osmanlılar (Ali Suavi hariç), padişahı hariç tutarak salt Bâb-ı Âli'ye hücum etmişlerdir (Türköne, 1991: 124). Bu durum da, çalışmamızın odak ismi olan Nâmık Kemâl'in nazının padişaha pek geçmediği düşüncesini bize düşündürmüştür.

15. "PARLAMENTO" KAVRAMI

Bu kavramın analize dâhil edilme amacı, Nâmık Kemâl'in esin kaynağını öğrenmektir. Kemâl, parlamentoyu, İngiltere'de yaşadığı zamanlarda görüp beğenmiş ve kendi düşüncelerini bu sistem üzerinde inşa etmiştir. *Hürriyet* gazetesinde geçmeyen kavram, *İbret* gazetesinde, görüleceği üzere, sadece tanıtım amacıyla geçmektedir.

15.1. *İbret* Gazetesi

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) Nâmık Kemâl, "parlamento"yu tanıtmaktadır: *"Londra'da bulunan bir adam, ahkâm-i adaletin cereyanını [adalet hükümlerinin akışını] görmek isterse önüne her şeyden evvel merkez-i teşri [yasama merkezi] olan ve dünyada gördüğümüz kavaid-i siyasetten [siyaset kaidelerinden] hemen birçoğunun mehd-i zuhuru [meydana çıkma beşiği] bulunan o koca parlamento çıkar ki yalnız binasına bakılsa efkâr-i umumiyenin [kamuoyunun] dehşet ve mukavemeti [direnişi] nazar-i idareye [idarenin dikkatine] karşı bir cismaniyet [cisim] kesbetmiş [kazanmış] ve güya ki o cism-i hail [korkunç cisim] değme bir sademe [(sadme) tokuşma] ile zevalden [sona ermekten] masun [korunmuş] olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş [taşlaşmış] kıyas olunur [gibidir]."* (Özön, 1997: 180).

16. "SA'Y" KAVRAMI

Biraz evvelki kavramlar, hatırlanacağı üzere, birbiriyle iç içe geçen ve birbirine yaşamsal anlamda bağlı olan kavramlar idi. "Sa'y" kavramı ise, tüm bu kavramlardan bağımsız bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve Nâmık Kemâl'in ideal devletini meydana getirecek olan teşebbüsü, yani girişimi anlatmaktadır. *Sa'y*, "emek" demektir. Osmanlı Devleti'nin kurtulması içinse, Osmanlı'yı Osmanlı yapan tüm insanların aynı hedefte emek sarf etmesi gerekmektedir. Ülkenin gelişimi, emek ile mümkündür.

Hürriyet gazetesinde bu kavrama dair dişe dokunur bir kayıt bulunamamıştır; mevcut "sa'y" ifadesi ise, "herkesin sa'y ile istihsal-i servet edinmesi [*emek ile servet üretmesi*]" bağlamında kullanılmaktadır. Diğer kullanımlar ise, normal, herhangi bir edimi yerine getirmek mânâsını veren, "emek harcamak" anlamındaki sa'ydır.

16.1. *İbret* Gazetesi

- *İbret* yazısını (17 Haziran 1872) Nâmık Kemâl şöyle bitirmektedir: *"Ayetle, hikmetle [hâkimlikle], icma [yerine getirme] ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir [tespit edilmiştir] ki, insan için her ne hâsıl olursa [ortaya çıkarsa], sây [emek] ile olur, insan her neye vâsıl olursa [ulaşırsa] sây [emek] ile olur."* (Özön, 2014: 58).

- *Nüfus* yazısında (25 Haziran 1872) Nâmık Kemâl, emeğin katkılarından bahsetmektedir: *"Fakat insanın hemen kâffe-i asarı [geleneklerinin bütünü] telahuk-i efkâr [düşüncelerin birbirine eklemlenmesi] ve taavün-i sây [(teavün-i sây) emek yardımlaşması] ile hâsıl olduğu [meydana geldiği] için efradı [fertler] azaldıkça nev'inin [cinsinin] faydası dahi azalacağında hiç şüphe yoktur."* demektedir (Özön, 1997: 73).

- *Terakki* yazısında (Kasım 1872) Nâmık Kemâl, *İbret* yazısında yazdıklarını tekrarlamakta ve tekrarladığını da belirtmektedir: *"*İbret*'in üç numaralı nüshasında [sayısında] dahi denilmişti: 'Ayetle, hikmetle [hâkimlikle], icma [yerine getirme] ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir [tespit edilmiştir] ki, insan için her ne hâsıl olursa [ortaya çıkarsa], sây [emek] ile olur, insan her neye vâsıl olursa [ulaşırsa] sây [emek] ile olur.'"* (Özön, 2014: 190).

- *Vatan* yazısında (22 Mart 1873) Nâmık Kemâl, mevcut gelişmenin emek üzerinden var olduğunu ve emeğin kazanç için bir başlangıç noktasını oluşturduğunu dile getirmektedir: *"Memlekette esbab-i mamuriyet [bayındırlık sebepleri] yok denilecek... Yapmamışız ki olsun. Avrupa caddeleriyle, demiryollarıyla limanlarıyla, cetvelleriyle, şehirleriyle, kasabalarıyla halk olmadı ya! Bir iki yüz sene evvel orasının da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Sây [emek] ile orada vücuda gelen [var olan] şeyler burada niçin yapılmasın?*

"Halkımızda servet yok denilecek... İbret*'te birkaç kere beyan etmiş [söylemiş] idik ki sâyi [emeği], servet vücuda getirmez [var etmez]; serveti, sây [emek] vücuda getirir [var eder]."* (Özön, 1997: 262).

17. "SENATO" KAVRAMI

Bu kavram, tıpkı "parlamento" kavramında olduğu gibi, Nâmık Kemâl'in örnek olarak verdiği bir kavramdır.

Kavram, *İbret*'te geçmemektedir.

17.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V* yazısında (19 Ekim 1868) Nâmık Kemâl, Fransa'da yer alan senatodan bahsetmektedir: *"Gerçi Fransa'da 'Senato' iki kere cumhuriyetin imparatorluğa inkılabına [değişmesine] sebep oldu (...)"*, *"Fakat Fransa Senatosunun bir hâli var ki imparator her kimi isterse oraya aza [üye] tayin edebilir [atayabilir]."* (Kul, 2014: 182). Nâmık Kemâl'in verdiği senato örneği, Ek kısmındaki aynı başlıklı yazıdan bulunabilir.

18. "ŞERAİT-İ İÇTİMAİYE/ROUSSEAU" KAVRAMLARI

Bu kavramlar, Nâmık Kemâl'in siyasî düşüncesini oluşturan çekirdeklerdendir. Bu çalışmanın ilk kısmında da bahsedildiği üzere, Nâmık Kemâl, kendi siyasî düşüncelerini, Fransız düşünürlerin eserlerini okuyarak geliştirmiştir. J. J. Rousseau da bunlardan biridir. Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşme" kuramı ise, Nâmık Kemâl'in "meclis" düşüncesine denk düşmektedir. Bu bakımdan bu kavramın öğrenilmesi de, Kemâl'i tanımamıza yardım edecektir.

Söz konusu kavramlar *İbret* gazetesinde geçmemektedir.

18.1. *Hürriyet* Gazetesi

- Bu kavramlar, *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* adlı yazıda (14 Eylül 1869), faydalanılan fikrin yer aldığı kitap ve yazar adı olarak geçmektedir: *"Üdebâ-yı hükemâdan [bilgin yazarlardan] meşhur Rousseau,* Şerâit-i İctimâ *[Sosyal Şartlar] nam [adlı] kitabında (ki şimdi arkadaşlardan biri tercümesine himmet [gayret] ediyor) hükümet-i galibâneyi [galip hükûmeti] tedkîk ettiği [incelediği] sırada, 'Galibiyet [üstünlük], hakkı [doğruluğu] icap ederse [gerektirirse] halkın da ashâb-ı hükümet [hükûmet sahipleri (Bâb-ı Âli)] elinden zor ile ahz-ı iktidara [iktidarı kabul etmeye] hakkı olmak lazım gelir. Yok, hakkı icap etmezse [gerektirmezse] o vakit erbâb-ı hükümet [hükûmet sahipleri (Bâb-ı Âli)] de zor ile idareyi ele almakta haksızdır.' meâlinde [mânâsında] bir kıyas-ı mukassim [ikilem] îrâd eder [söyler]."* (Kul, 2014: 159).

19. "TENFÎZ (YÜRÜTME)" KAVRAMI

Nâmık Kemâl'in siyasî düşünceleri arasında dikkati çeken en önemli unsur, kuvvetler ayrılığı teorisidir. Bu teoriyi de Fransız düşünürlerden, bilhassa Monesquieu'dan öğrenmiştir. Bu bağlamda, Nâmık Kemâl'e göre kabine, "tenfîz", yani "yürütme" ile meşgul olmalıdır. Dolayısıyla yapılacak olan analiz, Nâmık Kemâl'in anayasal monarşisine karşı dikkate değer bulgular sunmaktadır.

19.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1869), *"Meclisin esas-ı zuhûru [ortaya çıkışının esası], kudret-i teşri [yasama kuvveti] ile kudret-i tenfîz [yürütme kuvveti] beyninde [arasında] bir kudret-i ta'dîlin [değişiklik gücünün] tahakkuk-ı lüzumudur [gerekliliğinin anlaşılmasıdır]. Vazifesi [görevi] ise nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)] ve hürriyet-i umumiyeyi [genel hürriyeti] muhafaza etmektir."* (Kul, 2014: 179) diyerek bir önceki maddeyle alâkalı bir düşünce beyanında bulunan Nâmık Kemâl'in meclis dediği kurum, senatodur ve senatonun Nâmık Kemâl'ce açıklaması, Ek 1'den ayrıntılı olarak öğrenilebilir.

- 18 Ocak 1839 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemal, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan zorbaların cezasını bulduğundan, bunun sebebinin de, kuvvetin, yürütme gücünün saldırısından korunmasından kaynaklandığını söylemektedir: *"Vakıa [gerçekte] cumhuriyet-i İslamiyye'nin [İslâm cumhuriyetinin] saltanat inkılâbından [değişiminden] sonra zuhur eden [meydana çıkan] düvel-i İslamiye [İslâm devletleri] ve bahusus [hele] Devlet-i Osmaniye'de bir hayli mütegallibler [zorbalar] gelmiştir. Ve zalimler ekseriyet üzerine [çoğunlukla] cezasını bulurdu.*

"Çünkü kuvvetin gücü kudret-i tenfizin [yürütme kuvvetinin] taarruzundan [saldırısından] vâreste [korunmuş] olarak kanun-i ilahi namına [Allah'ın kanunu adıyla] kimseye zulüm icra olunamazdı [yapılamazdı]." (Serez, 2012: 220). Bu alıntıda, "cumhuriyet", herhalde saltanat öncesindeki İslam toplumlarından bahsetmek üzere kullanılmıştır; ama Osmanlı'nın sistemine yönelik herhangi bir kullanım söz konusu değildir.

- *Sadaret* yazısında (tarih belirtilmemiş) Nâmık Kemâl, yasama kuvveti, yürütme kuvveti ve şeriatın Osmanlı tarihi süresince nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve neticede iktidar ile halk arasındaki karşılıklı yönetimin nasıl bozulduğunu uzun uzun anlatmaktadır: "İbret *beyan-ı ahvale [durumların*

anlatılmasına] göre tafsilden [uzun açıklamadan] bellidir ki herhangi ümmet [halk], cumhur denilen idare-i umumiyeden [halkın idaresinden] şahs-ı vâhid [tek bir kişinin] hükümetine intikal ettiyse [geçtiyse], mütegallibesi [zorbası] bir taraftan daiye-i azamet [büyüklük iddiası] ve sefahet [eğlence iddiası] cihetiyle [sebebiyle], bil'ihtiyar [isteğiyle] ve diğer taraftan ahalide [halkta] olan erbab-ı hamiyetin [millî onur ve haysiyet sahiplerinin] şiddet-i galeyanı [şiddetli kaynaması] sebebiyle çaresizlik az zaman içinde zulüm olmuştur. İşte bu kaide-i tabiyyet [doğal kural] gereğince millet-i İslâmiye [İslâm milleti] dahi Emeviye'nin zuhuruyla [ortaya çıkmasıyla] cumhuriyetini kaybeder etmez Yezid gibi, Haccac gibi[118] *zalimane meydana gelerek [zulümle yapılarak meydana gelen] bir nevi şekl-i istiklâle [bağımsızlık şekline] girmişti. Fakat İslâm içinde bulunmaları hasebiyle [dolayısıyla], hiçbirisi şeriatı lağvedemedi [kaldıramadı]. Binaenaleyh [bundan dolayı] kendileri müstakil [tek başına] oldular; fakat hükûmet-i İslamiye hiçbir vakit hükümet-i müstakille*[119] *olamadı. Zaman oldu ki bir mütegallip [zorba], kudreti [gücü] yolunda bazı cihetlerde [yerlerde] ahkâm-ı şeriyeyi [şeriat hükümlerini] tâdil etti [değiştirdi]. Amma zaman da oldu ki müntesif [(muntasıf) yarı] bir padişah zuhur etti [ortaya çıktı]. Onun yaptıklarını lağveyledi [kaldırdı] ve bazı zamanlar dahi nehiy ani'l-münker vazifesiyle [şeriatın yasak ettiği şeyleri yaptırmama göreviyle] mükellef [sorumlu] olan ahali [halk], ızdırab-ı hileyle [hileli bir ıstırapla] icra-yı adalet ettirdi [adaleti yerine getirdi]. Ulema [âlimler], vüzera [vezirler] ve ekâbir [devlet büyükleri], bir nevi [tür] usûl-i meşveretle [danışma yöntemiyle] ef'al-i hükümete [hükûmet işlerine] daima nezaret ederlerdi [bakarlardı] ve bahusus [hele] bid-defeat [birkaç kere] beyan ettiğimiz [anlattığımız] vechile [şekliyle] kudret-i teşrii [yasama kuvveti], kudret-i tenfizden [yürütme kuvvetinden] ayrı idi. Ashab-ı tenfiz [yürütmeye bakanlar], erbâbı [reisi] göstermeye muhalif [aykırı] hareket ederdi; fakat hiçbir vakit hakkını gasp edemezdi [zorla alamazdı]. Hâsılı [kısacası] devletimiz, bir hükümet-i meşruta [meşrutî (parlamenter) bir hükûmet] idi; fakat ümmet [halk], hukuk-ı siyasiyesini [siyaset haklarını] her vakit tamamıyla icra edemezdi [yerine getiremezdi]. Vaktaki [O vakit ki] Reşid Paşa Gülhane*

[118] Yezîd: Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin oğlu (Devellioğlu, 2012: 1354). Haccâc: Irak vâlisi olup, Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf bin Sakafî'nin unvânı (Devellioğlu, 2012: 350).

[119] Hükümet-i Müstakille: Devletin yasalarını ve buyruklarını tanımayan bağımsız yönetim demektir. Mesela, Kozanoğlu Yusuf Ağa, Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak Kozan'ı ikiye ayırmış ve bunların yönetimini oğullarına bırakmıştır. Kozan-ı Garbî ve Kozan-ı Şarkî ağalıkları, uzun zaman başına buyruk kalmıştır (Sakaoğlu, 19850: 55).

Hattı'nı ilan eyledi, can ve mal ve namusça efrad-ı ahalinin [halkı oluşturanların] emniyetini [güvenliğini] ilan ile beraber şer'an [şeriata uygun olarak] muhakeme olmaksızın [zihnen incelemeksizin] kimse hakkında hükümetçe bir muamele [davranışta] icra olunamayacağını [yapılamayacağını] padişaha vaat ettirdikten [söz verdirdikten] sonra hükümet bütün bütün meşrutiyet idaresinin yolunu aldı ve işi tamamlamak için yalnız nezaret-i ümmetin [halkın kontrolünün] hareketine kaldı. Fakat sonraları bütün bütün emirler tersine olmaya başladı. Hükümet, dünya işlerini dinden ayırmak daiyesine [iddiasına] kıyam eyledi [kalkıştı]. Nihayet feteve-yı şeriat [(fetâvâ-yi şeriat) şeriatın cevapları] yerine düstur [kanun] kıyam eyledi [başladı]. Onu ise yine erbab-ı hükümet [hükûmet sahipleri] tanzim eylediğinden [düzenlediğinden], kudret-i teşri [yasama kuvveti] ile kudret-i tenfiz [yürütme kuvveti] birbirine karıştı. Şimdi hükümet, aksam-ı selasenin [üç kısmın] hiçbirin dâhil olamayacak bir hale geldi.

"Bugün Devlet-i Âliyye'nin cumhur olmadığı malum [bilinmekte]. Namına [adına] devlet-i meşruta [meşrutî (parlamenter) devlet] denilse değil. Çünkü kanunlarımızı her ne vakit erbab-ı hükümet [hükûmet sahipleri] isterse mahut [sözü geçen] Matbuat Nizamnâmesi gibi lağvedebileceğinden [kaldırılabileceğinden], sabit ve mukarrer [sağlam] lafızlarıyla [sözleriyle] tavsif etmek [nitelemek] caiz olamaz. Devletimiz müstakil [bağımsız] denilse, bütün bütün ona da benzemez. Çünkü zaten padişah sırf kendi irade ve isteklerini tatbiken [uygulayarak] tesviye-i umur eylemiyor [işleri düzeltmiyor] ve memurlara da vazifelerini [görevlerini] o suretle [şekilde] havale etmiyor [bırakmıyor]. Elde bir kanun var; fakat teşri [yasama], erbab-ı tenfize [yürütmeyle uğraşanlara] muhavvel olduğundan [ısmarlandığından] ve nezaret-i ümmet [halkın denetimi] mevcut olmadığından [bulunmadığından], gerek tertibine [düzenine] ve gerek icrasına [yerine getirilmesine] bunca suistimalat [kötüye kullanmalar] karışıyor." (Serez, 2012: 286, 287).

19.2. *İbret* Gazetesi

- *Hukuk-i Umumiye* yazısında (8 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, hükûmet işlerinin bireysel bir yükümlülük gereği, her insan tarafında yerine getirilmesi durumundan bahsetmektedir: *"Kuva-yi hükümet [hükûmet kuvvetleri], ifta [fetva verme] ve kaza [hüküm verme] ve icra [bir işi yürütme] veya tabir-i aharla [başka bir deyişle] teşri [kanun yapma] ve hüküm ve tenfiz [hükmü yürütme]*

şubelerine [dallarına] tabii munkasam olduğundan [(munkassem) bölündüğünden] ve o ınkısamı [(inkısam) bölünmeyi] idame etmek [devam ettirmek] dahi yalnız umumun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır." (Özön, 1997: 105).

19.3. İnceleme

Nâmık Kemâl'in yönetim anlayışında hükûmet kuvvetleri; fetva verme, kanun yapma, hüküm verme ve hükmü yürütme yapma görevlerine bölünmüştür; söz konusu bölünmeyi devam ettirecek olanlarsa hem halk hem de ayrı ayrı fertlerdir. Burada iki hususdan bahsetmek gerekmektedir. Birincisi, Nâmık Kemâl'in şeriatçı yönüdür; her ne kadar kendisi, ehl-i sünnet çizgisinde yer alan bir şeriat anlayışı içinde olmasa da, yazılarında zaman zaman şer'î gerekliliklerden bahsetmektedir. Bu bağlamda hükûmet kuvvetlerinin görevlerinden biri olan "fetva verme" işi, Nâmık Kemâl'in bu yönünü bize göstermektedir. İkinci husus ise, Nâmık Kemâl'in hükûmet kuvvetlerinin bölünmesi durumunu devam ettirecek olanın hem halk hem de ayrı ayrı bireyler olduğunu belirtmesidir. Kemâl, daha önce de tarafımızca belirtildiği üzere, kuvvetler ayrılığını savunmaktadır. Kemâl'e göre parlamentonun ortaya çıkmasının esas nedeni, yasama ile yürütmenin ayrılması ve anayasa yapılarak halkın genel hürriyetinin korunmasıdır; çünkü Osmanlı Devleti'nde yasama, yürütmeyle uğraşanlara ısmarlanmıştır ve halkın denetimi mevcut olmadığı için de adaletin düzenlenmesi ve yerine getirilmesinde suistimaller yaşanmaktadır.

20. "TEŞRÎ (YASAMA)" KAVRAMI

Kuvvetler ayrılığının bir diğer dalı, "teşrî", yani "yasa yapma"dır. Yasayı yapan, tabiî ki de parlamentodur.

20.1. *Hürriyet* Gazetesi

- *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* yazısında (12 Ekim 1869), *"Meclisin esas-ı zuhûru [ortaya çıkışının esası], kudret-i teşri [yasama kuvveti] ile kudret-i tenfîz [yürütme kuvveti] beyninde [arasında] bir kudret-i ta'dîlin [değişiklik gücünün] tahakkuk-ı lüzumudur [gerekliliğinin anlaşılmasıdır]. Vazifesi [görevi] ise nizamât-ı esasiye [temel kanun hükümleri (anayasa)] ve hürriyet-i umumiyeyi [genel hürriyeti] muhafaza etmektir."* (Kul, 2014: 179) diyerek bir önceki maddeyle alâkalı bir düşünce beyanında bulunan Nâmık Kemâl'in meclis dediği kurum, senatodur ve senatonun Nâmık Kemâl'ce açıklamacı, Ek 1'den ayrıntılı olarak öğrenilebilir.

- 18 Ocak 1869 tarihli yazısında (başlık belirtilmemiş) Nâmık Kemâl Osmanlı'nın mevcut durumundan bahsetmektedir: *"Bu halin mebde-i mülkümüzde [devletin başlangıcında] en büyük mahkeme addolunan [sayılan] Meclis-i Vâlâ'nın tertib-i kanuna memur olduğu [kanun düzeniyle görevlendirildiği] ve bununla kudret-i tenfizden [yürütme kuvvetinden] kudret-i teşri [yasama kuvvetini] iğtisab eylediği [zorla aldığı] zamandır.* Hürriyet*'in 4 numaralı nüshasında [sayısında] dahi denilmiştir ki: 'Devlet, bir şahs-ı manevidir [manevî bir şahıstır]. Kanun yapmak onun iradesi [istemesi, dileği], icra etmek [yerine getirmesi] ef'âli [fiili] hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça, harekât-ı hükümet [hükûmet hareketleri] bir vakit ihtiyar-ı mutlaktan [mutlak seçimden] kurtulmaz.'"* (Serez, 2012: 482). (Bu alıntı içindeki alıntı için, "meşveret" kavramının irdelendiği maddenin *Hürriyet* kısmındaki ikinci maddesine bakılabilir.)

20.2. *İbret* Gazetesi

- *Hukuk-i Umumiye* yazısında (8 Temmuz 1872) Nâmık Kemâl, hükûmet işlerinin bireysel bir yükümlülük gereği, her insan tarafında yerine getirilmesi durumundan bahsetmektedir: *"Kuva-yi hükümet [hükûmet kuvvetleri], ifta [fetva verme] ve kaza [hüküm verme] ve icra [bir işi yürütme] veya tabir-i aharla [başka bir deyişle] teşri [kanun yapma] ve hüküm ve tenfiz [hükmü yürütme] şubelerine [dallarına] tabii munkasam olduğundan [(munkassem) bölündüğünden] ve o ınkısamı [(inkısam) bölünmeyi] idame etmek [devam ettirmek] dahi yalnız umumun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır."* (Özön, 1997: 105).

21. "DEMOKRASİ" KAVRAMI

Bazı kavramlar, Nâmık Kemâl'in yazılarında hiç geçmezken, bazıları da salt örnek amaçlı geçmekte; bu durum da analiz edilen kelimelerin önem sırasını değiştirmektedir. Bu bakımdan bu türdeki kelimeler, analiz listesinin sonuna eklenmiştir.

"Demokrasi", bunlardan biridir.

"Demokrasi" kelimesi, Nâmık Kemâl'in içerik analizi yapılan gazete yazılarında geçmemektedir. Bu gayet normaldir; zira "demokrasi", 1800'lü yılların Osmanlı'sında sıklıkla kullanılan bir kelime olmamıştır. NişanyanSözlük'e göre "demos" kökünden türeyen bu kelimenin ilk geçtiği Türkçe kayıt, 1870 yılına aittir.

Kelime, Basiretçi Ali Bey'in *İstanbul Mektupları* adlı eserinde, "demokrat" şeklinde kullanılmıştır: *"(...) demokratlar yani avam tarafdarları haklarında (...)"* [120]

Türköne'nin eserinde ise şöyle bir ayrıntı mevcuttur (1991: 113): Türköne, çalışmasında, Nâmık Kemâl'in usûl-i meşveret düşüncesine dair bilgi verirken, "demokrasi" kavramını Yeni Osmanlılar arasında ilk kullananın Ali Suavi olduğunu söylemektedir. Ali Suavi, söz konusu kavramı, *Ulûm [İlimler]* gazetesinin 17. sayısındaki *Demokrasi: Hükümet-i Halk, Müsavat* başlıklı yazısında kullanmıştır. Tabiî, Ali Suavi, demokrasi kelimesini, günümüzdeki temsilî demokrasi anlamında değil, doğrudan demokrasi anlamında kullanmıştır.[121]

Daha evvel de bahsedildiği üzere, Nâmık Kemâl, her ne kadar "demokrasi" kelimesini doğrudan kullanmamış olsa da, "meşveret" kelimesini buna yakın bir anlamda kullanmıştır. Bu ayrıntı unutulmamalıdır.

22. "ERBÂB-I ŞEBAB/YENİ OSMANLILAR" KAVRAMLARI

"Erbâb-ı Şebab" ifadesi, içerik analizi yapılan gazete yazılarında geçmemektedir. "Yeni Osmanlılar" ifadesi ise, çalışmada bahsedilenden başka bir anlam çerçevesinde kullanılmadığından, içerik analizine dâhil edilmemiştir.

23. "LÂİKLİK/SEKÜLERİZM" KAVRAMLARI

Kavramlar, içerik analizi yapılan gazete yazılarında geçmemektedir. NişanyanSözlük'e göre "lâiklik" kelimesi, Türkçe metinlerde ilk kez 1924 yılında, Mehmed Bahaeddin (Toven)'in *Yeni Türkçe Lugat*'ında, "lâik" kelimesinin tanımlaması olarak yer almaktadır: *"laik: Dinî olmayan, ammî."*[122] "Sekülerizm"

[120] Bu bilgi, http://www.nisanyansozluk.com/?k=demokrasi&lnk=1 adresinden alındı (06.11.2016). Sitenin son güncellenme tarihi 12 Ocak 2016'dır. (NişanyanSözlük'ten tam olarak yararlanmak için siteye üye olmak gerekmektedir.)

[121] Türköne, çalışmasının 113. sayfasının dipnotunda, Ali Suavi'nin yazısının *Ulûm* gazetesinin 17. nüshasında geçtiğini belirtmektedir; ama aynı çalışmanın 302. sayfasında yer alan "EK 3" adlı kısmında, bahsi geçen gazete yazısı, dipnotta "Sayı 18" olarak belirtilmiştir. Yazının tarihi ise 1870'tir. İslâm Ansiklopedisi'nde "Ali Suâvi" maddesini yazan Uçman'ın makalesinde ise, söz konusu yazının numarası 18 olarak geçmektedir; tarih ise 15 Safer 1287'dir (1989: 447). Mardin'in eserinde ise söz konusu yazının nüsha numarası yazmamaktadır; ama tarih, hem hicrî hem de miladî şekilde belirtilmiştir: 15 Safer 1287 / 17 Mayıs 1870 (2015: 422 [dipnot]).

[122] Bu bilgi, http://www.nisanyansozluk.com/?k=laiklik&x=0&y=0 adresinden alındı (07.11.2016). Sitenin son güncellenme tarihi 12 Ocak 2016'dır. (NişanyanSözlük'ten tam olarak yararlanmak için siteye üye olmak gerekmektedir.)

kavramı ise yine aynı sözlüğe göre ilk kez *Milliyet* gazetesinde, 1990 yılında, *"seküler/sekülarizm"* olarak geçmiştir.[123]

24. "MECLİS-İ ŞÛRÂ-YI ÜMMET" KAVRAMI

Bu kavram, "parlamento" kavramına Nâmık Kemâl tarafından verilen daha özel bir isimdir. "Halkın Danışma Meclisi" anlamına gelmektedir. Kavram, *Hürriyet* gazetesinde sadece örnek vermek için kullanılmıştır; *İbret* gazetesinde ise hiç geçmemektedir.

25. "MECLİS-İ UMUMÎ" KAVRAMI

Bu kavram ise, Nâmık Kemâl'in "parlamento"ya verdiği cins bir isimdir. "Halkın meclisi" gibi genel bir anlama sahiptir. *Hürriyet* gazetesinde sadece örnek vermek için kullanılan bu kavram, *İbret* gazetesinde geçmemektedir.

[123] Bu bilgi, http://www.nisanyansozluk.com/?k=sek%C3%BCler&x=0&y=0 adresinden alındı (07.11.2016). Sitenin son güncellenme tarihi 12 Ocak 2016'dır. (NişanyanSözlük'ten tam olarak yararlanmak için siteye üye olmak gerekmektedir.)

SONUÇ

Mehmed Nâmık Kemâl, Türk siyasal tarihinde kendine olumlu anlamda yer edinebilmiş bir düşünürdür. Onu Nâmık Kemâl yapan, karakterinde saklı çokyönlülüğüdür; zira kendisi hem gazeteci, hem romancı, hem şair, hem mütercim, hem oyun yazarı, hem idareci, hem de anayasa komisyoncusudur. Kırk bir yıllık hayatına bunca iş ve düşünceyi sığdırabilmiştir. Eğitim seviyesi her ne kadar yedi aylık bir mektep eğitiminden ve akabinde Tercüme Odası'nda memur olmaktan ibaret olsa da, Nâmık Kemâl'in aynı anda birden fazla alana eğilmek zorunda kalmış ve bu alanlarda başarılı da olmuştur. Bu "aynı anda birden fazla alana eğilmek zorunda olma" durumu, Tanzimat döneminin ihtiyaçlarıyla alâkalıdır; zira Osmanlı Devleti'nin artık toparlanamayacak denli yıkılışa geçtiği ve devletin salt padişah ve Bâb-ı Âli tarafından değil, "parlamento" adı altında birleşen ve işini bilen insanların fikirleriyle de yönetilmesi gerekliliğinin anlaşıldığı bir dönemde yükselen Nâmık Kemâl, çağdaşları Şinasi, Ziya Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve Ali Suavi ile beraber kendini ifade etme imkânı bulmuş, bu imkânı bizzat meydana getirmiş ve bu imkânı sürdürmüştür. Nâmık Kemâl'in kendini ifade etme metotları ise, ekseriyetle, şiir, tiyatro ve gazete yazıları olmuştur.

Bu çalışma ise, Nâmık Kemâl'in düşüncelerini, onun *Hürriyet* ve *İbret*'teki gazete yazılarından yola çıkarak irdelemek amacıyla yapılmıştır. Yanı sıra, irdelenen konuların takviye edilmesi için, bu çalışmanın ek kısmında, Nâmık Kemâl'in *Rüya* adlı ütopyasına ve *Vatan yâhud Silistre* adlı tiyatrosuna da yer verilmiştir.

Nâmık Kemâl pek çok gazetede, pek çok konuda, pek çok yazı kaleme almıştır; fakat irdelenmek istenen gazete yazıları, *Hürriyet* ve *İbret*'ten seçilmiştir. Bunun üç nedeni mevcuttur: (1) Söz konusu gazeteler, Nâmık Kemâl'in en faal olduğu iki gazetedir; (2) içinde bulunduğumuz 2017 yılı itibariyle, Nâmık Kemâl'in en temiz ve ulaşılabilir şekilde bir araya getirilmiş yazıları, *Hürriyet* ve *İbret* gazetelerindeki yazılardır. Bu hususta, söz konusu iki maddeyle alâkalı olan bir ayrıntıdan bahsedilebilir. Bu çalışmada Tanzimat düşünürlerinden Nâmık Kemâl'in seçilme sebebi, içinde yer aldığı gazetelerin tanınmasını sağlayacak denli kuvvetli bir kaleme sahip olmasıdır. Ne de olsa, Nâmık Kemâl, Londra'da basımına başlanan *Hürriyet*'i, üçüncü sayısından itibaren, Bâb-ı Âli'yle muhalefet edeceği bir yayın organına dönüştürebilme gücünü göstermiştir. Yanı sıra, Kemâl, İstanbul'a döndükten sonra *İbret*'tin başına geçmiş ve *İbret*, Nâmık Kemâl vasıtasıyla, sıradan

bir haber gazetesi hükmünden çıkıp dava hükmündeki toplumsal ve millî konuları ele alan bir fikir gazetesine dönüşmüştür. Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl ile *Hürriyet* ve *İbret* gazeteleri arasında yaşamsal bir bağ mevcuttur.

Çalışmanın daha özgün olmasını sağlamak adına, ikinci adım olarak, söz konusu gazetelerde, Nâmık Kemâl'in Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmanın yollarını ele alan yazılarına öncelik verilmiştir. Üçüncü adım olarak, bir "kavramlar dizini" belirlenmiştir. Amaç, Nâmık Kemâl'in "ideal Osmanlı Devleti" düşüncesini, bu konuyu açıklayacağı düşünülen kavramlar çerçevesince irdelemektir. Bunun için, önce, doksan altı tane kavram belirlenmiş ve bu kavramların söz konusu gazete yazılarında kaçar kez geçtiği tespit edilmiş, ardından da bu doksan altılık kavram dizini, çalışmanın odaklandığı "ideal Osmanlı Devleti" düşüncesi bağlamında elenerek yirmi altıya indirilmiştir.

Söz konusu kavramlar üzerinden yapılan nitelik analizine göre, Nâmık Kemâl'in ideal Osmanlı Devleti, şu özelliklere sahip olmaktadır:

Nâmık Kemâl, **vatan** kavramı üzerinden, kimsenin dinî ve etnik yönden ayrılmadığı, bütüncül bir ülke istediğini dile getirmektedir. Kemâl, bu bağlamda, azınlıkların özerklik taleplerine olumlu cevap vermemektedir. Bu bakımdan kendisi bir ulusçu değildir. Nâmık Kemâl'in tek derdi, Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırlarının muhafaza edilmesidir. Mevcut vatan, herkese yetecek niteliğe ve sıcaklığa sahiptir. Vatan, bağımsız olmalıdır; zira rahatlık ve konfor, vatanın bütüncüllüğüye mümkündür. Fakat Nâmık Kemâl'in vatanı, laik değildir. Osmanlı Devleti, İslâmî bir vatandır ve öyle de kalmalıdır. Halifesi vardır. Kemâl'in böyle düşünmesi olağandır; zira Kemâl'in, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için savunduğu fikirler, İslâmiyet'in felsefî kısmıyla hayat bulmaktadır.

Meşveret, diğer kavramdır. Bugün "demokrasi" olarak ifade edilen kelimenin karşılığı olarak değerlendirilebilir. "Danışma" anlamına gelen **meşveret**, Nâmık Kemâl tarafından "usûl-i meşveret" tamlamasıyla kullanılmıştır. Meşveret usûlü, Osmanlı'yı oluşturan insanların bilgili olanlarının seçilmesi, parlamentoda toplanması ve ortak karar alımında ülke yönetimine yardımcı olmasını sağlayacaktır.

Nâmık Kemâl'in diğer bir anahtar kelimesi, **adalet**tir. Kemâl, bu doğrultuda, **adalet** ile **usûl-i meşveret** arasında kuvvetli bir bağ kurmaktadır. Bu iki kavram yoluyla, Bâb-ı Âli'nin keyfî yönetimi son bulacaktır. Bunu uygulamak zor değildir; zira bu metodun pratikleri, İslâm tarihinde ve Osmanlı Devleti'nde mevcuttur. Hâlihazırdaki Osmanlı halkı da buna hazırdır.

Kemâl, **adalet** kavramını, **icra-yı adalet** tamlaması dâhilinde kullanmaktadır. Kemâl'in **adalet**i arzulaması, Bâb-ı Âli'nin keyfî politikalarının bir sonucudur; zira Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, padişahın kuvveti sönmüş ve Bâb-ı Âli'nin keyfiyeti başgöstermiştir. Bu keyfiyet, hem ülkeyi mahvetmekte, hem de adaleti törpülemektedir. Adaleti sağlayacak olan, yargı bağımsızlığıdır. Bu bağlamda, önemli bir detayı eklemek gerekmektedir: Nâmık Kemâl'in devrimci bir düşünür değildir; dolayısıyla kan ile değil, kalem ve adalet istemektedir. *Hürriyet*'teki 29 Haziran 1868 tarihli *Hubb-ül Vatan Min-el İmân* başlıklı yazısında, Yeni Osmanlılar'ın, adaleti, en ılımlı yollarla gerçekleştirmek istediğinden bahsetmektedir. Bu yollardan biri ise, galebe-i efkâr, yani düşünce üstünlüğü ve düşünce çokluğudur. Bunu meydana getirecek araç ise, gazetedir. Gazete, dünyada düşüncelerin meydana çıkarılmasının birinci vasıtalarından kabul edilmektedir.

Kemâl, görüldüğü üzere, birçok kavram arasında müşterek ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişkilerden biri de, **adalet-padişahlık-usûl-i meşveret** üçlüsüdür. Zira adaleti sağlayacak olan kişi, padişahtır; ama padişah bunu yaparken, **usûl-i meşveret** yöntemini kullanacaktır. Bu yapılırken, şer'î hukuk uygulanmalıdır; zira bu hukukun kaynakları, zaten Allah tarafından belirlenmiştir. Üstelik halkın çoğunluğunun Müslüman olması, şer'î hukukun daha kolay benimsenmesini sağlayacaktır. Tabiî, Nâmık Kemâl'in şeriatı, Asr-ı Saadet döneminin şeriatı değil, temel kuralları sabit olan ama alt kuralları değişime açık olan şeriattır. Bu model, ılımlı İslâmî bir modeldir, anayasal İslâmî bir rejimdir, demokratik İslâm gibi bir şeydir. Aslında bu durum, Nâmık Kemâl'in kötü bir çığır açmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü Nâmık Kemâl'le birlikte "siyasal İslâm" akımı başlamıştır. Zira Nâmık Kemâl, dinin kendisini doğrulama biçimini değiştirmiştir. Artık İslâm dini, bir rasyonellik çerçevesinde meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Bu da, İslâm dininin dünyevîleşmesi demek olmuştur.

Hükûmet, bir diğer kavramdır. Nâmık Kemâl'in hükûmeti, dört dala taksim edilmiştir: (1) fetva verme, (2) hüküm verme, (3) kanun yapma, (4) hükmü yürütme. Bu durum, Nâmık Kemâl evreninin bamtelidir; zira bu taksimat, kuvvetler ayrılığının bir göstergesidir. **Hükûmet**, İslâm şeriatına uygun olarak görev yapacak ve rütbe olarak Osmanlı hanedanının altında yer alacaktır. **Hükûmet** şeffaf olacaktır. **Anayasa** örtük olmayacaktır. Meclisteki tartışmalar da halka açık olacaktır. **Hükûmet** ile **usûl-i meşveret** arasında bir bağ mevcuttur; yani meşveret usûlü

gereği, yasama, yürütme ve yargı, ayrı ayrı olmalıdır. Aksi halde, müstebit bir idare ortaya çıkacaktır.

Diğer kavram, **hürriyet**tir. **Hürriyet**ten ilk kasıt, düşünce özgürlüğüdür. Ardından diğer özgürlükler gelmektedir: basın-yayın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü...

Nâmık Kemâl, **hürriyet**i farklı şekillerde tanımlamaktadır. Hürriyetin ilahî bir ihsan olması, ayırt edici bir husustur. Nâmık Kemâl bu bağlamda teokratik egemenliğe inanmaktadr o kitaba bak. Yanı sıra, Nâmık Kemâl, hürriyet konusundahümanist bir yaklaşım sergilemekte ve şeriatla çatışmasına rağmen, hürriyet için vicdan ölçüleri terk edilmemelidir. Bu, şriata aykırı bir durumdur. Arzulanan hürriyet ise, halka aittir ve siyaset hukukunda tasarruf hakkına sahip olmaktan ibarettir. Hürriyet sınırlı olmalı ve halkı şımartmamalıdır. **Hürriyet** ile **usûl-i meşveret** arasında da bir bağ vardır; bu iki nosyon, aynı anda uygulanmalıdır. Kemâl'in devlet anlayışında şeriat hükümleri geçeri olduğundan, hürriyet de şeriattan nasibini almaktadır. Bir başka deyişle, insanlar, hürriyetini, ilahî adaletle temin eden şeriat çerçevesince yaşamalıdır. Bunun örneği tarihte de mevcuttur. İslâm devletleri, şeriatçı olmalarına rağmen kimseyi zorla Müslümanlaştırmamış ve herkesi düşüncelerinde serbest bırakmış ve bu yolla, bir-iki asır sonra, fethettikleri topraklardaki insanların da İslâm'a yönelmelerine vesile olmuşlardır.

Hürriyetin olduğu kadar, hukukun da kaynağı ilahîdir. Nâmık Kemâl'e göre hukuk, Allah'ın başlangıcı belli olmayan gücünün bilgisinin tüm kâinatta yarattığı hüsün ve kubuhtan [*güzellik ve çirkinlikten*] gelmektedir. Hüsün ve kubhu da şeriat tayin etmektedir. Bu düşünce de, Nâmık Kemâl'i şer'î hukukunu bize açıklamaktadır.

İttihad-ı İslâm, belki de Nâmık Kemâl'i kendi janrında nev'i şahsına mühasır kılan tek düşüncedir. (Zaten Türköne'ye göre [1991: 199] bu kavramı ilk kullanan kişi, Nâmık Kemâl'dir; 10 Mayıs 1869 tarihli yazısında kullanmıştır.) Bu düşünce, Yeni Osmanlılar'ın da hedeflerinden biridir. Maksat, İslâm âleminin bir araya gelmesini ve Osmanlı Devleti'nin başını çektiği bu oluşumun Avrupa karşısında durup doğu ülkelerinin gelişimini mümkün kılmasını sağlamaktır. Ama unutulmamalıdır ki, Nâmık Kemâl, bu kavramlar zinciri içerisinde, İttihad-ı İslâm düşüncesine çok fazla kafa yormamış ve bu konuda kayda değer bir mücadeleye girişmemiştir.

Meclis, başka bir kavramdır. Meclisten kasıt, insanların düşüncelerini özgürce ifade ettiği parlamentodur ve bu parlamento, yasama ve yürütme kuvvetlerini ayıracak mekân olmaktadır. Nâmık Kemâl'in bu meclise verdiği ad, **Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet**'tir (Halkın Danışma Meclisi).

Kemâl, şu üç kavram arasında da müşterek bir ilişki kurmaktadır: **meclis-icra-yı adalet-usûl-i meşveret**. Bunun açıklaması şudur: Adalet, meşveret usûlüyle meydana gelecektir; usûl-i meşvereti meydana getiren unsur, ilmin değerinin anlaşılmasıdır; Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ise, ilmin değerini anlayanlardan seçilecektir.

Bu seçim, bir diğer kavram olan **müsâvat** kavramı üzerinden yapılacaktır. "Denklik" demek olan bu kavram, Kemâl'in eşitlikçi tutumunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin oluşturan tüm dinî ve etnik azınlıklar, yasa karşısında eşittir. Bu durum, yasalar karşısında yer alan, hukukî bir eşitliği ifade etmektedir. Kimse hukukî anlamda üstün değildir. Fakat bu noktada bir nüanstan da bahsetmek lazımdır: Hukukî olarak eşit olan milletvekillerinin temsiliyet konusunda da eşit olup olmadığı, Nâmık Kemâl tarafından açıklıkla ifade edilmemiştir. Bunun dışında, **müsâvat**ın uygulanması, ülke yönetimini kolaylaştıracak ve adalete kavuşturacaktır. Bu eşitlik durumu, şeriata da uygundur.

Nizâmat-ı Esasiye, Nâmık Kemâl tarafından, Osmanlı Devleti'nin Anayasa'sı anlamında kullanılmıştır. **Nizâmat** kavramı da, Anayasa'dan sonra gelecek alt kanun maddeleri anlamındadır.

Padişahın konumu, Nâmık Kemâl için çok büyük önem arz etmektedir. Nâmık Kemâl, saltanata, hanedana ve padişaha karşı değildir. Zaten **padişah**, **adalet**i yerine getirmeye şeriat gereği memurdur. Tabiî, **padişah**, ülkede bir parlamento yer alacağı için, tam yetkiyle donatılmamıştır. **Padişah**, kuvvetler ayrılığı gereğince, yürütmenin başıdır. Bu bağlamda devletin koruyucusudur; ama devleti istediği gibi yönetmek gücünü haiz değildir. Kaldı ki Nâmık Kemâl, *Hürriyet* gazetesindeki, 30 Temmuz 1868 tarihli *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* yazısının bir yerinde, bu konuya dair, padişahın, Osmanlı hanedanının vârisi olduğunu, o hanedanın da devleti, İslâm dinini himaye ettiği için kurabildiğini ve İslâm dinini koruduğu için de padişahların İslâm halifesi unvanını taşıdığını belirtmektedir.

Kuvvetler ayrılığının diğer dalları ise **tenfîz**, yani **yargı** ve **teşrî**, yani **yasama** kuvvetleridir. Nâmık Kemâl'in ideal Osmanlı Devleti'nde, yasama, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e (parlamentoya) aittir. Yargı ise, Şûrâ-yı Devlet'tir (Anayasa

Mahkemesi). Bunların yanında, Kemâl, kuvvetler ayrılığına bir dal daha eklemektedir: **fetva verme**.

Ve tabiî, son kavramımız da **sa'y**dır. "Emek" demek olan bu kavram, Osmanlı tebaasının fiilen çalışması anlamına gelmektedir. Geçmişe gereğinden fazla övünerek veya Avrupa'ya körü körüne bir hayranlık besleyerek gelişim sağlanamayacağı, Nâmık Kemâl'in her daim hatırındadır.

Nâmık Kemâl'in ideal devlet düşüncesine dair düşündükleri, ezcümle bu kadardır. Fakat, Kemâl'in düşündükleri kadar olmasa bile, düşünmedikleri de önemlidir; zira uygun bir yönetim sisteminin tüm ayrıntıları, tek bir kişi tarafından yapılamayacak kadar detaylı olduğundan ve Nâmık Kemâl, Tanzimat döneminin yapısı gereği, birden fazla konuya aynı anda eğilmek zorunda kalıp bu yüzden tek bir alanda uzmanlaşamadığından, devlete dair bazı konuları açıklamamış ve bu hususlar muamma kalmıştır. Mesela, Nâmık Kemâl'in savunduğu **müsâvat** düşüncesine göre, Osmanlı Devleti'ni oluşturan fertler, kanunen eşittir. Burası açıktır. Ama bu eşitliğin her durumda eşit temsil edilme hakkını barındırıp barındırmadığı belirsiz ve tartışmaya açıktır; çünkü irdelenen yazılarda görülmektedir ki, Kemâl, Müslüman olan insanlara azıcık da olsa öncelik tanımaktadır.

Bundan başka, Nâmık Kemâl, şu sorulara da cevap vermemektedir: Hangi seçim yöntemi kullanılacaktır? Milletvekillerini, Osmanlı Devleti'ni oluşturan herkes mi seçecektir; yoksa oy vermek, belirli insanların mı hakkı olacaktır? Seçimlerde açık oy ve gizli sayım mı; yoksa gizli oy ve açık sayım mı yapılacaktır? Ülke, kaç seçim bölgesine ayrılacaktır? Osmanlı Devleti'nde birbiriyle rekabet edecek fırkalar (yani partiler) olacak mıdır? Olacaksa, nasıl bir propaganda yapacak ve kendi vaatlerini halka nasıl anlatacaklardır? Meclis başkanı kim olacaktır? Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) atamaları kim tarafından yapılacaktır? Yanı sıra, saltanat nasıl ilerleyecek ve tahta, kim, nasıl geçecektir? Kuvvetler ayrılığından biri olan fetva verme görevini hangi kurum üstlenecektir? Nâmık Kemâl, ideal devlet düşüncesi çerçevesince, bu birbiri ardınca gelen sorulara dair ayrıntılı cevaplar vermediği gibi, bu hususları içeren risale benzeri bir neşriyatta da bulunmamıştır.

Söz konusu eksiklikler sadece bununla sınırlı değildir. Çünkü Nâmık Kemâl ve diğer Yeni Osmanlı üyeleri, halk desteği alamadıklarından, kendi dertlerini anlatan orijinal bir teori geliştirmişlerdir. Bu durum olağandır; zira 19. yüzyıl Osmanlı'sı, kendi geçmişinden herhangi bir ideolojik birikim almadığı için, 19. yüzyıl düşünürleri, geçmiş yılların imbiğinden süzülen bir düşünce ekseninde

kendilerini yüceltecek bir ideolojiden mahrum kalmışlardır. Bu mahrumiyet nedeniyledir ki, devlete refah getirmek isteyen Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri ile Nâmık Kemâl, Osmanlı'da var olmayan ideolojik kriz içerisinde, ancak İslâmiyet'e tutunabilmiş; fakat bu tarik, İslâm'ın siyasallaşmasıyla neticelenmiştir. Tepeden inme bir karar olan I. Meşrutiyet'in ilan edilmesi de aranan refah düzeyini tahsis edememiş ve ülke, istibdat rejimine yakalanmaktan kurtulamamıştır.

Nâmık Kemâl'in İttihad-ı İslâm konusunda da uzun boylu bir mücadeleye de girişmediğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Kemâl'in hem örgütlü hem de şahsî mücadelesinin tabanında, öncelikli olarak, usûl-i meşverete dayalı bir anayasal monarşi sistemi inşa etmek vardır. Dolayısıyla hayatını bu misyona vakfetmiştir. İttihad-ı İslâm mücadelesi ise bu yol içerisinde güdük kalmıştır.

Nâmık Kemâl'in yukarıda özetlenen siyasî düşüncelerinin Türk kamu yönetimine etkisi olduğu açıktır. Zira Osmanlı Devleti'nde o güne kadar sesini Nâmık Kemâl ve adı yukarıda sayılan çağdaşları kadar duyuran düşünürler olmamıştır. Gazeteciliğin de Nâmık Kemâl'in yaşadığı dönemlerde ortaya çıkması ve Nâmık Kemâl ile diğer düşünürlerin kendi seslerini basın-yayın aracılığıyla duyurma imkânını kullanması (ve bu imkânı kendilerinin de gazete basarak sürdürmesi), bugün Türkiye Cumhuriyeti'nde yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk uygulamasının meydana getiren I. Meşrutiyet döneminin kurucularının arasında, Nâmık Kemâl'in yerinin tartışmasız en üstün olmasını sağlamıştır. Nâmık Kemâl'i sadece vatan şairliğine hapseden Türk eğitim sistemimizde Kemâl'in pek ders konusu olmayan bu yönü eğer bilinmişse, bu çalışma da amacına ulaşmış demektir.

Tablo 3: Nâmık Kemâl'in İdeal Devlet Düşüncesinin Özeti

İktidarın Meşrûiyet Kaynağı	Din
Hukuk Türü	Şer'î hukuk
Egemenlik Teorisi	Teokratik egemenlik (Egemenlik, Allah'a aittir. Hilafet vardır. Halife, padişahtır. Fakat halk, padişahı indirebilmektedir.[124] Nâmık Kemâl, saltanata ve tahta, kimin ve nasıl geçeceğine dair malumat vermemiştir.)
Devletin Yapısı	Üniter Devlet
Devletin Dini	İslâm
Devletin Şekli	Irsî Monarşi
Devletin Rejimi	Anayasal Monarşi
Demokrasi	Yok; usûl-i meşveret ve istişare var.
Anayasa Yapan Kurum[125]	Parlamento
Anayasayı Yapan Kurumun Adı[126]	Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet (Nâmık Kemâl, parlamentonun içinde üç meclis daha koymaktadır: Kanun tasarısı hazırlayan Şûrâ-yı Devlet[127], kanunları onaylayan, onaylamayan ve ihtilafı inceleyen Şûrâ-yı Ümmet[128] ve kanunların ahlâk kaidelerine uygunluğunu denetleyen Senato[129].)
Seçim Sistemi ve Yöntemi	Seçim halk yapar. Bir mebus, en fazla altı yıllığına seçilebilmektedir. Sevilen bir mebus, yeniden seçilebilir. Her eyalet, kendi milletvekilini, o eyaletin ileri gelenlerinin seçimiyle göndermektedir. Gönderilecek olanlar, okuma yazma bilmek zorundadır.[130]

[124] İnnellahe Ye'muru Bil Adli... (21 Eylül 1868)

[125] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I (14 Eylül 1868)

[126] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I (14 Eylül 1868) Nâmık Kemâl, Osmanlı parlamentosu fikrini inşa ederken, Fransa ekolünden etkilenmiştir. Bunun sebebi, Fransız *département* sisteminin, zamanında Osmanlı taşra yönetiminin modeli olmasıdır. Kaldı ki Osmanlı taşra yönetimi, Fransız modeline göre düzenlenebilecek bir yapısıya sahiptir. Yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin idarî kurumları, sağlıklı bir evrimle değil, ani bir idarî reformla düzelmek zorundadır. Fransa, bu bakımdan ideal bir örnektir; çünkü idarî reformunu ani işlemlerle gerçekleştirmiştir. Son olarak, Fransa, ılımlı bir rejimdir. Nâmık Kemâl bu bağlamda, mesela Amerika Anayasası gibi daha radikal sistemleri istememiştir.

[127] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868) Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, hükûmet kanunlarını ve idare nizamlarını hazırlar; idare işlerinde ortaya çıkabilecek zorlukları halleder. Hazırlanan nizamlar, Meclis-i Şûra-yı Ümmet'e veya Senato'ya arz edilir (Kul, 2014: 165).

[128] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868)

[129] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV (12 Ekim 1868), Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V (18 Ekim 1868)

[130] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868)

Monarkın Konumu[131]	Padişahın gücü sınırlıdır; ama temeli sağlamdır. Devletin sahibidir; ama mâliki değildir. Padişah, meclisi istediği zaman dağıtabilmektedir.[132]
Kuvvetler Ayrılığı[133]	(1) Fetva Makamı[134] (2) Hüküm Verme (Yargı) (3) Kanun Yapma (Yasama) (4) Hükmü Yürütme (Yürütme)
Yargı Bağımsızlığı	Var.
Anayasa Mahkemesi	Şûrâ-yı Devlet
Anayasa İstemi	Var.
Anayasanın Adı	Nizâmat-ı Esasiye
Parlamentonun Görevleri	(1) Kanun yapmak (2) Düşünce farklılıklarından zenginlik çıkarmak (3) Anayasayı ve halkın hürriyetini muhafaza etmek
Yürütme	Bâb-ı Âli ve Padişah
Hükûmetin Konumu	Hanedanın altındadır. Yanı sıra, hükûmet, halkın nüfuzunun ve hükümlerinin yerine getirilmesiyle görevlendirilen bir hizmetkârdır. Asıl hâkim unsur, parlamentodur.[135]
Halkın Konumu	Halk "tebaa" (uyruk) olarak adlandırılmaktadır. Buna rağmen halk, "doğal hâkim"dir; padişah ise "fiilî hâkim'dir.[136] Tebaayı oluşturanlar hukuken eşittir.[137]
Vatandaşlık Hakkı	"Hakk-ı Tâbiyyet" adıyla var.[138]
Hürriyet'in Çıkış Kaynağı	İhsan-ı ilahî (Allah'ın bağışı)[139]
Yöneten ile Yönetilen Arasındaki Unsur	Askeriye[140]
Uluslararası Birlik Düşüncesi	İttihad-ı İslâm[141]

[131] Fransa İhtilali (tarih belirtilmemiş)
[132] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868), Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr (30 Temmuz 1868)
[133] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868), Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V (18 Ekim 1868), Hukuk-i Umumiye (8 Temmuz 1872), Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV (12 Ekim 1868), 18 Ocak 1869 tarihli yazı (başlık belirtilmemiş)
[134] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VI (26 Ekim 1868), Hukuk-i Umumiye (8 Temmuz 1872)
[135] Yine Girid Meselesi Tazelendi (7 Aralık 1868)
[136] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V (18 Ekim 1868)
[137] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VII (23 Kasım 1868)
[138] Bazı Mülahazat-i Devlet ve Millet (9 Ekim 1872)
[139] Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I (14 Eylül 1868)
[140] İnnellahe Ye'muru Bil Adli... (21 Eylül 1868)
[141] İttihad-ı İslâm (27 Haziran 1872)

KAYNAKÇA

Akün, Ö. F. (2006). Nâmık Kemal. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 32, ss. 361-378. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320260.pdf, (22.10.2015).

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Meşveret. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 28, ss. 248-249. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280141.pdf, (17.12.2015).

Akyıldız, A. (2003). Meclis-i Vükelâ. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 28, ss. 251-253. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280143.pdf, (20.05.2016).

Akyıldız, A. (2011). Tercüme Odası. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 40, ss. 504-506. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400294.pdf, (25.01.2016).

Alptekin, T. (1998). Bir Düşünür Olarak Namık Kemal. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal* içinde. ss. 18-19.

Arı, K. (2010). Türk Düşünüce Dünyasında Rüya Kavramı ve Namık Kemal'in Rüya Motifi. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 1. Cilt.* (ss. 85-98). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Aslan, C. (2010). Namık Kemal'in Düşünce Dünyasında Batı İmgesi. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 1. Cilt.* (ss. 109-116). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Aslan, R. (2010, Ocak). *Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulamalı Örnekleri (İngiltere, Almanya, ABD ve İsviçre)*. Bursa: Dora Yayınları.

Aydoğdu, N. (2011). Nâmık Kemâl'de Hürriyet Kavramı. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 452-477). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ayverdi, İ. (2011, Kasım). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.

Berkes, N. (1942). Namık Kemal'in Fikrî Tekâmülü. *Namık Kemal Hakkında. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No: 2*. (ss. 219-247). İstanbul: Vakit Matbaası.

Berkes, N. (1985). *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları.

Berkes, N. (2003, Ekim). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (Yay. Haz.: Kuyaş, A.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beydilli, K. (1989). Âlî Paşa, Mehmed Emin. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 2, ss. 425-426. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020417.pdf, (15.12.2016).

Bolay, S. H. (2002). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi. *Türkler Cilt: 14*. (ss. 515-566). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Bolayır, A. E. (1992). *Namık Kemal*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Boran, B. S. (1942). Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri. *Namık Kemal Hakkında. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No: 2*. (ss. 249-277). İstanbul: Vakit Matbaası.

Boratav, P. (1942). Namık Kemal'in Gazeteciliği. *Namık Kemal Hakkında. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No: 2*. (ss. 161-218). İstanbul: Vakit Matbaası.

Bozkurt, İ. (1998). Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Namık Kemal. *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 59-74). Düzenleyen Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi. Gazimağusa. 27-28 Nisan 1998.

Buzpınar, Ş. T. (2006). Mustafa Fâzıl Paşa. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 31, ss. 300-301. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310209.pdf, (17.02.2016).

Ceylan, A. (2006, Bahar). Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukukî Düzen (1839-1876). *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*. Sayı: 1, ss. 139-155.

Çelik, H. (1998). Hürriyet. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 18, ss. 505-507. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310024.pdf, (13.01.2016).

Çelik, H. (2006). Muhbir. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 31, ss. 32-34. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310024.pdf, (18.01.2016).

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (Yay. Haz.: Güneyçal, A. S.; İnc.: Çiçekler, M.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DİA. (1995). Encümen-i Şuarâ. **İslam Ansiklopedisi**. Cilt: 11, ss. 179-181. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110113.pdf, (04.12.2015).

Doğramacıoğlu, H. (2011). Namık Kemal'in Diyojen Gazetesindeki Mizahî Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/1 Winter 2012. ss. 935-951.

Dumont, P. (1988). Gazeteci Olarak Namık Kemal. *Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988)* içinde. (ss. 49-60). İstanbul: Amaç Yayıncılık.

Durgun, S. (2011). *Memalik-i Şahane'den Vatan'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dursun, D. (2002). Türk Siyasi Hayatında Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları. *Türkler Cilt: 14*. (ss. 581-592). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ebüzziya, Z. (1994). Diyojen. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 9, ss. 479-480. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c09/c090328.pdf, (13.01.2016).

Efe, A. (2006). Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. Sayı: 19. ss.139-175.

Emil, B. (1988). Namık Kemal'in Eserinde ve Aksiyonunda Üç Temel Kavram: Hürriyet - Medeniyet - İrade. *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*. (ss. 11-24). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Enginün, İ. (1998). Namık Kemal'in Tiyatroları. *Namık Kemal Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 83-88). Düzenleyen Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi. Gazimağusa. 27-28 Nisan 1998.

Fındıkoğlu, Z. F. (1941). Namık Kemal (1840 – 1940). *İş – Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyat Mecmuası* içinde. Sayı: 25. ss. 25-40.

Fındıkoğlu, Z. F. (1941). Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal. *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*. VII/1. ss. 177-223.

Gariper, C. (2010). Nâmık Kemal'in Ütopik Arayışı: *Rüya*. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 1. Cilt.* (ss. 427-437). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Genç, İ. (2006). Mahlâsnâme ve Kaside İlişkisi Üzerine Bir Mukayese. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. (IV)2. ss. 317-331.

Göçek, F. M. (1999, Ağustos). *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*. (Çev.: Yıldız, İ.). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Göçgün, Ö. (1999). *Namık Kemal'in Şairliği ve Bütün Şiirleri*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Gözler, K. (2011, Şubat). *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Güler, A. (1999, Kasım). Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XV(45). ss. 969-1009.

Hanioğlu, M. Ş. (2001). Jön Türkler. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 23, ss. 584-587. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c23/c230294.pdf, (23.01.2016).

Hatemi, H. (1998). "Saded Dışı"nda Namık Kemal. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal* içinde. ss. 12-14.

Hulûsi, Ş. (1942). Namık Kemal'in Eserleri. *Namık Kemal Hakkında. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No: 2*. (ss. 303-416). İstanbul: Vakit Matbaası.

Hülagü, M. M. (2005). Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876 – 1909). *Hicaz Treninin 100. Yıldönümü* içinde. (3-7 Aralık 2005). http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302112500_0.pdf adresinden 13.05.2016 tarihinde alındı.

İnalcık, H. (2015). Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fâtih'in Kanûnları. *Adâlet Kitabı* içinde. (Ed.: Arı, B.; Aslantaş, S.). (ss. 87-114). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İrtem, S. K. (2004, Kasım). *Birinci Meşrutiyet ve Sultan Abdülhamid*. (Yay. Haz.: Kocahanoğlu, O. S.). İstanbul: Temel Yayınları.

Kanter, B. (2011). Tanzimat Döneminde Muhalif Bir Gazeteci: Nâmık Kemâl. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 406-423). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kaplan, M. (1948). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Karataş, T. (2011). Nâmık Kemâl'in Mizacı, Kişilik Özellikleri, Alışkanlıkları. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 54-65). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kaya Kılıç, S. (1993). 1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı. *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*. Sayı: 4. ss. 557-635.

Kemal, N. (1932). *Edib-i Âzam Merhum Namık Kemal Bey'in Rüyası*. (Latin harflerine aktaran kişi belirsiz.) İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Kemal, N. (2016, Mart). *Namık Kemal Bütün Oyunları – I Vatan Yahut Silistre Zavallı Çocuk Karabela*. (Yay. Haz.: Gökçek, M. F.). İstanbul: Özgür Yayınları.

Kısakürek, N. F. (2011, Nisan). *Şahsı, Eseri ve Tesiriyle Namık Kemâl*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kongar, E. (1998). Toplumsal ve Ekonomik Kalkınmışlığın Kültürel Kurbanı. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal* içinde. ss. 6-7.

Kongar, E. (2013, Mart). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Korkmaz, F. (2012). İlk Dönem Romancılığımızda Dikkat Çeken Bir Cemiyet. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 1. ss. 517-531.

Kul, E. (Haz.) (2014, Kasım). *Namık Kemal Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.

Kuntay, M. C. (2010a). *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Cilt I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuntay, M. C. (2010b). *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Cilt II Kısım 1*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuntay, M. C. (2010c). *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında Cilt II Kısım 2*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Küçük, C. (1988). Abdülaziz. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 1, ss. 179-185. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c01/c010237.pdf, (15.12.2016).

Küçükcoşkun, Y. (2006). *1980–2005 Dönemi Türk Edebiyatında Ütopik Romanlar ve Ütopyanın Kurgusu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev.: Kıratlı, M.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Lewis, B. Meşveret. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 12. Yıl: 1981–1982. ss.775–782.

Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu*. (Çev.: Türköne, M.; Unan, F.; Erdoğan, İ.). İstanbul: İletişim Yayınevi.

Mardin, Y. (1974, Nisan). *Namık Kemal'in Londra Yılları*. Milliyet Yayınları.

Mehmedoğlu, M. S. (2006, Eylül). *Meşveret Geleneğimiz ve Demokrasi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Menemencioğlu, N. (1988). Namık Kemal Avrupa'da. *Bir Çağdaş Öncü Namık Kemal (1888-1988)* içinde. (ss. 31-37). İstanbul: Amaç Yayıncılık.

Oğuz, A. (2010, Ekim). *Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Olgun, İ. (1983). Namık Kemal Kuşağı ve I. Meşrutiyet. *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt*. (ss. 1763-1770). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ortaylı, İ. (2015, Ekim). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Özgül, M. K. (1989). *Türk Edebiyâtında Siyâsî Rûyâlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Özgül, M. K. (2011). Eski "Nâmık"la Yeni "Kemâl" Arasında... *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 116-181). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özön, M. N. (1997, Ağustos). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Parlatır, İ. (1993). Rüya'nın Fikir Örgüsü. *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*. (ss. 59-66). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Pekdoğan, C. (2002). Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler. *Türkler Cilt: 14*. (ss. 606-613). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Perin, C. (1942). Namık Kemal ve Fransız Edebiyatı. *Namık Kemal Hakkında. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No: 2*. (ss. 127-160). İstanbul: Vakit Matbaası.

Rousseau, J. J. (2015, Kasım). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev.: Günyol, V.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sakaoğlu, N. (Haz.). (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü (Deyimler-Terimler)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sami Moralı, S. (tarih belirsiz). Âyetullah Bey ve Yeni Osmanlı Cemiyeti. (Kaynak: http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/16938/001581447010.pdf?sequence=3&isAllowed=y)

Sander, O. (2009, Aralık). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Serez, M. S. (Der.). (2012). *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Namık Kemal Makaleleri*. Tekirdağ: Tekirdağ Valiliği Yayınları.

Seyitdanlıoğlu, M. (2015). Tanzimat Dönemi'nde Yüksek Yargı ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye (1838-1876). *Adâlet Kitabı* içinde. (Ed.: Arı, B.; Aslantaş, S.). (ss. 239-254). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Tanör, B. (1999, Aralık). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2014, Eylül). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (Yay. Haz.: Uçman, A.). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tansel, F. A. (1955). Süleyman Hüsnü Paşa ile Namık Kemal'in Münasebet ve Muhaberatı. *Türkiye Mecmuası*. XI. ss. 131-152.

Tansel, F. A. (2013a). *Namık Kemal'in Hususî Mektupları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, F. A. (2013b). *Namık Kemal'in Hususî Mektupları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tansel, F. A. (2013c). *Namık Kemal'in Hususî Mektupları IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin Bağcı, S. (2012). Nâmık Kemâl'in Rüyâsı. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. Yıl: 5. Cilt: 5. Sayı: 10. Temmuz – Aralık 2012/2. ss. 275-300.

Tevfik, E. (1973, Mart). *Yeni Osmanlılar Tarihi*. (Sad.: Kutlu, Ş.). İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Tezcan, A. (2005). Âli Kararname ve Basın. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 4. ss. 166-172.

Tiken, S. (2011). Sürgün, Edebiyat ve Nâmık Kemâl. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 94-105). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türcan, T. (2010). Şûra. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 39, ss. 230-235. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c39/c390151.pdf, (17.12.2015).

Türkçe Sözlük. (2011). (haz.: Akalın, Ş. H. ... [ve diğer]). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türköne, M. (1991). *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Uçman, A. (1989). Ali Suâvi. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 2, ss. 445-448. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c02/c020437.pdf, (16.01.2016).

Uçman, A. (1998). Kırksekiz Yıllık Mücadele. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal* içinde. ss. 3-5.

Uçman, A. (2011). Kısa Bir Ömrün Uzun Hikâyesi. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 12-35). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ulusoy Nalcıoğlu, B. (2013, Mayıs) *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Umut, H. (2010). Namık Kemal'in Siyasî Düşüncesinde Toplum Sözleşmesi Kuramının Yeri. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 2. Cilt (K-Z)*. (ss. 1083-1093). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Ustakara, F. (2010). Anayasacılık Hareketi ve Kamusal Alan Bağlamında Namık Kemal. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 2. Cilt (K-Z).* (ss. 1109-1122). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Ülken, H. Z. (1939). İdeolog Namık Kemal. *İnsan Dergisi*. 2(8). ss. 609-616.

Yamaç, M. (2010). İlk Siyasal Muhalefet Örneği "Yeni Osmanlılar" ve Namık Kemal. *Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu, Bildiriler 2. Cilt (K-Z).* (ss. 1149-1163). Düzenleyen Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ. 20-22 Aralık 2010.

Yavuz, H. (2011). 'Romantik Aydınlanmacı': Nâmık Kemâl. *Nâmık Kemâl*. (Ed.: Karataş, T., Tavukçu, O. K.). (ss. 378-383). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yazıcı, N. (1997). Hadîka. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 15, ss. 18-19. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c15/c150016.pdf, (13.01.2016).

Yazıcı, N. (2000). İbret. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 21, ss. 368-370. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c21/c210286.pdf, (16.01.2016).

Yazıcı, N. (2011). Tasvîr-i Efkâr. **İslâm Ansiklopedisi**. Cilt: 40, ss. 138-140. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400070.pdf, (14.12.2016).

Zürcher, E. J. (2012). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev. Saner, Y.). İstanbul: İletişim Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://terrasus.com/sozluk.jsp?words=mebde-i+evvel+ingilizcesi+nedir+turkcesi+ne demek (20.02.2017)

http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm (24.08.2017)

http://www.kuranmeali.org/16/nahl_suresi/90.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx (06.09.2016)

http://www.kuranmeali.org/3/ali_imran_suresi/159.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx (06.06.2016)

http://www.luggat.com/105245/tabir-i-ahar adresinden alındı (20.02.2017).

http://www.musikidergisi. net/?p=1817 (25.09.2016)

http://www.nisanyansozluk.com

https://tr.wikipedia.org/wiki/Akka (19.05.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Leskof%C3%A7a (19.05.2016)

https://www.youtube.com/watch?v=pzChloo_sC0 (29.01.2017)

https://www.youtube.com/watch?v=v831NFbmTng&index=1&list=FLJaXLATSNtWyldv66W2PumQ (20.02.2017)

https://www.youtube.com/watch?v=x1BdDixCRY8&index=2&list=PL6E101B4BC12BA7C4 (18.06.2016)

EK 1: *VATAN YÂHUD SİLİSTRE*'YE DAİR

Vatan yâhud Silistre, Silistre Kalesi'ne savaşmaya giden İslâm Bey'in yaşadıklarını anlatan bir piyestir. Eser okunduğu zaman görülecektir ki, piyesin temsili esnasında izleyenleri galeyana getiren unsurlardan biri, İslâm Bey'in vatan aşkı ve coşku dolu konuşmalarıdır.

Piyes, birbirlerine âşık olan İslâm Bey ile Zekiye'nin diyaloğu ile başlar. İslâm Bey, pencereden odaya girer ve Zekiye'ye, vatanın tehlikede olduğundan, kendisini Allah'ın yarattığından, vatanın büyüttüğünden, Allah'ın kendisini vatanı için beslediğinden, karnını vatanın doyurduğundan, vücudunu vatanın giydirdiğinden, hattâ vücudunun vatanın toprağından, nefesinin de vatanın havasından meydana geldiğinden bahsedip şöyle der: *"Vatanım uğruna ölmeyeceksem, ya ben niçin doğdum? Ben adam değil miyim? Benim vazifem yok mu? Vatanımı sevmeyeyim mi?"* (Kemal, 2016: 18). Zekiye bu durumu kabullenir. İslâm Bey de *"Yaşasın vatan!"* nidasıyla odadan sokağa çıkar ve savaşa gider (Kemal, 2016: 22).

Savaşa gidilecek olan yer, Tuna Boyu'dur. Tuna Boyu, İslâm Bey'in: *"Allah, vatanına muhabbeti emrediyor. Bizim vatanımız Tuna demektir. Çünkü Tuna elden gidince vatan kalmıyor."* (Kemal, 2016: 25) şeklinde dediği gibi, vatanın bir parçasıdır.

Vatan yâhud Silistre'nin fonunda, esasında 1828 Osmanlı-Rus Savaşı yer almaktadır; ama Nâmık Kemâl'in kendisi, eserdeki olayı 1828 savaşından alıp 1853 Kırım Savaşı'ndaki Silistre muhasarasına [*kuşatmasına*] uyguladığını bizzat belirtmektedir (Akün, 2004: 371). Piyeste geçen Silistre ise, hem Osmanlı'nın eyaletlerinden biridir, hem de o eyalette bulunan kalelerden birinin ismidir. Silistre eyaleti coğrafî açıdan Osmanlı-Rus savaşlarının ana güzergâhı üzerinde olagelmiştir (Efe, 2006: 139). Silistre Kalesi ise önemli bir kale konumundadır; öyle ki, Vidin Kalesi'nden sonra Tuna sahilinin ve Dobruca'nın kilidi niteliğindedir (Efe, 2006: 155, 156).

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rus ordusu, Tuna Boyu'nu 1828 yılında geçmiştir (Efe, 2006: 151). Bu olay, piyeste de mevcuttur. Nâmık Kemâl'in piyesi 1853 Kırım Savaşı'ndaki Silistre muhasarasına çekmesi, aslında bir şeyi değiştirmemektedir; zira 1853-1856 Kırım Savaşı'nda da Ruslar Tuna'yı geçmiş ve Silistre Kalesi'ni kuşatmıştır (Efe, 2006: 161). Tanpınar, Nâmık Kemâl'in piyesi

1828'deki savaştan alıp 1853'teki savaşa uygulamasını, onun muntazam ordu rütbesine muhtaç olan Sıtkı Bey adlı karakterin macerasını piyese koyabilmek amacıyla yaptığını söylemektedir (2014: 375). Efe'nin verdiği bilgiler de bunu büyük ihtimalle tamamlamaktadır; zira 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilan edildiği tarihte Yeniçeri Ocağı kaldırılalı iki yıl olmuştur ve ne Osmanlı'nın kurulan yeni ordusu savaşa hazırdır, ne de devletin malî durumu savaşı finanse edecek düzeydedir (2006: 148).

İslâm Bey, Zekiye'nin odasından çıkıp sokağa dalar, sokaktaki savaş gönüllülerin hitap eder ve *"Beni seven, bir vakit ardımdan ayrılmaz."* der (Kemal, 2016: 25). Zekiye bu sözü odadan işitir ve İslâm Bey'e duyduğu aşk uğruna erkek kılığına girerek İslâm Bey'in ardından gider.

Vatan yâhud Silistre'de yer alan vatan kavramı, İslâm diniyle bir tutulmuştur. İslâm Bey yer yer *"Bence vatan, iman ile beraberdir. Vatanını sevmeyen, Allah'ını da sevemez."* (Kemal, 2016: 43) ve *"Allah büyüktür! Vatan mukaddestir."* (Kemal, 2016: 52) gibi sözlerle bu vurguyu pekiştirmektedir. Kaplan da zaten, *Vatan yâhud Silistre* piyesini değerlendirirken, *"Cümleler kısadır. Eser baştan başa şişkin hitabeler ile doludur; Namık Kemal hitâbeti, aşağı yukarı ayni mânaya gelen sekiz on cümleyi arka arkaya sıralıyarak yapar."* demektedir (Kaplan, 1948: 163, 164). Nâmık Kemâl, Sıtkı Bey karakteri aracılığıyla, bu pekiştirmeye bir de padişah ve Osmanlı sevgisini eklemektedir. Sıtkı Bey önce, *"Askerler! Padişahımızın bir kalesini kurtardık, birçok şehit verdik. Haydi bakalım, bana bir 'Padişahım çok yaşa!' çağırın."* der ve askerler Sıtkı Bey'in dediğini yaparak, *"Padişahım çok yaşa!"* derler. Ardından Sıtkı Bey son kez konuşur ve konuşmasının bir yerinde, *"Biz Osmanlı değil miyiz? Osmanlıların şanı, her vakit vatanın en küçük faydası için ölmektir. Biz de her vakit bu yolda ölmeye hazırız! Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!"* der. İslâm Bey de son olarak, *"Haydi bakalım, sesiniz yok mu? Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!"* diyerek sözü askerlere bırakır. Askerler de coşarak hep bir ağızdan, *"Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!"* der ve oyun burada biter (Kemal, 2016: 69).

Piyesin yarattığı içtimaî etki ortadadır. Zaten Nâmık Kemâl, "Yaşasın vatan! Yaşasın Osmanlılar!" nidasını, kendi gazete yazılarında da dile getirmektedir. Mesela *İbret*'te, 13 Haziran 1872 tarihli *İstikbal* adlı yazısını Nâmık Kemâl, *"Halimizden memnun olmasak da fütur getirmeyelim [gevşemeyelim, kederlenmeyelim], istikbalimizin [geleceğimizin] feyzini [verimliliğini] düşünelim. Her ati [gelecek],*

kariptir [(karîbdir) yakındır]. Yaşasın Osmanlılar!" diye bitirmektedir (Özön, 1997: 50). Yine *İbret* gazetesinde 25 Haziran 1872 tarihinde yayımlanan *Nüfus* başlıklı yazısının sonunu da benzer şekilde bitirmektedir (Özön, 1997: 85): *"İşte bu kadar mütaalata [düşüncelere] istinaden [dayanarak] gene tekrar ederiz, 'İstikbalimiz [geleceğimiz] emindir'. Gene tekrar ederiz 'Her ati [gelecek] kariptir [(karîbdir) yakındır]'. Gene tekrar ederiz 'Yaşasın Osmanlılar'."*

Enginün, bu konuda, *"Bu eserde İslâm Bey yazarın sözcüsüdür. Söyledikleri de daha önce Namık Kemal'in 'Vatan' makalesinde söyledikleridir."* yorumunu yapmaktadır (1998: 84, 85).

Vatan yâhud Silistre'nin yarattığı etki ileriki yıllarda görülmüştür. Bozkurt'un belirttiği üzere bu piyes, Türk Kurtuluş Savaşı'nda da işlevsel bir role bürünmüştür. Öyle ki, o dönemde birçok örgüt, Anadolu'daki Kuva-yı Millîcilere yardım toplamak amacıyla art arda oyunlar sahnelemiştir. 1920 ila 1922 yılları arasında bu maksatla sahnelenmiş oyun sayısı yirmidir. *Vatan yâhud Silistre*, bu sahnelenen oyunların başında yer almaktadır. Nâmık Kemâl'in *Akif Bey* ile *Gülnihal* adlı piyesleri de yine bu dönemde sahnelenmiştir (1998: 61, 62). *Vatan yâhud Silistre* ise kitap olarak ilk defa, İstanbul'da, 1874 tarihinde basılmıştır (Hulûsi, 1942: 318).

EK 2: NÂMIK KEMÂL VE *RÜYA*

1. NÂMIK KEMÂL'İN *RÜYA*'SINA DAİR MALUMAT

Nâmık Kemâl, kendi ütopyası[142] için "rüya" motifini kullanmıştır. Zaten rüya tarzı, Tanzimat dönemindeki edebî eserlerde denenmiş bir türdür. İlk *Rüya*'yı, Nâmık Kemâl'den evvel Ziya Paşa kaleme almıştır. Amacı Âli Paşa'yı yermektir. Buna nazire olarak Âyetullah Bey de bir *Rüya* kaleme almıştır (Parlatır, 1993: 59). Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sı ise Ziya Paşa'nın eserine bir cevaptır (Tanpınar, 2014: 430).

Hulûsi, makalesinde, *Rüya*'nın ilk baskısının 1898'de, Kahire'de yapıldığını yazmaktadır; ama 1898'in yanına bir de soru işareti koymuştur (1942: 337). Taranan kaynaklar arasında *Rüya*'nın tefrika edildiği gazetelere dair birtakım çelişkili bilgiler mevcuttur. Mesela Özgül, çalışmasında farklı kaynaklardan bilgiler aktarmaktadır. Aktardığı bir kaynağa göre Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sının bir bölümü 1874 yılında Teodor Kasap'ın *Hayal* gazetesinde yayımlanmıştır. Daha sonra, Özgül'ün ifade ettiği başka bir kaynağa göre –ki bu kaynak, Nâmık Kemâl'in Abdülhak Hâmid'e yazdığı bir mektuptur– *Rüya*, 1877'de, *Sadakat*'te tefrika edilmiştir (Özgül, 1989: 52). Tansel de *Rüya*'nın *Sadakat*'te tefrika edildiğini yazmaktadır (2013a: XL).

Rüya, 1896'dan sonra Cenevre'de, ardından da Mısır'da basılıp dağıtılmıştır. 1904'te Selanik'te yeniden basılmıştır. 1907'de de Kazan Türkçesine çevrilip

---

[142] İlk defa olarak Sir Thomas More tarafından 16. yüzyılda, "olmayan yer" anlamını taşıyacak şekilde kullanılan "ütopya" kelimesinin yarattığı türün (Küçükcoşkun, 2006: 1) ilk örneklerine, Antik Yunan ve Doğu-İslâm toplumlarında rastlanmaktadır. Hesiodos'un (M.Ö. 8. yy.) *Altın Çağ Mitosu*, Platon'un (M.Ö. 427 – 347) *Devlet*, Eumeros'un (M.Ö. 3. yy.) *Kutsal Söylenceler* ve Farabi'nin (870 – 950) *El-Medinetü'l Fâzıla* adlı eserleri, bu türe örnek teşkil eden ilk eserlerdendir (Küçükcoşkun, 2006: 2). More'dan sonra kaleme alınan onlarca ütopik eser arasından ise şu iki tanesi öncelikli olarak anılmaya değerdir: Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* (1602) ile Francis Bacon'un *Yeni Atlantis* (1627) adlı eseri (Küçükcoşkun, 2006: 14).

Türk edebiyatında ise köklü bir ütopya geleneği yoktur. Bu edebî tür, edebiyatımızda ancak 19. yüzyıldaki Tanzimat yenileşmeleriyle birlikte girmiştir. Bu eserlerse, tam bir ütopik eser özelliği barındırmamaktadır; onlar, daha ziyade siyasî öngörülerden ibarettir (Küçükcoşkun, 2006: 38).

Türk edebiyatının ütopik özellikteki ilk eseri, Ziya Paşa'nın 1869 yılında *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan *Rüya* başlıklı yazısıdır. Bu yazıyı, Nâmık Kemâl'in 1872'de kaleme aldığı *Rüya* adlı eseri takip etmektedir (Küçükcoşkun, 2006: 14).

Türk edebiyatında 19. yüzyılın sonlarından sonra da pek çok ütopik eser kaleme alınmıştır; ama bu türdeki esas artış, 20. yüzyıla gelindiğinde yaşanmıştır. Bunlar arasından dikkate değer olan klasikleşmiş ütopik eserler şu şekildedir (Küçükcoşkun, 2006: 38-40): Halide Edib Adıvar, *Yeni Turan* (1912); Ziya Gökalp, *Kızıl Elma* (1913); Ömer Seyfettin, *Mehdî* (1914), *Kızıl Elma Neresi* (1917); Ahmed Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1930); Raif Necdet Kestelli, *Semavi İhtiras* (1933); Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara* (1934); Memduh Şevket Esendal, *Yurda Dönüş* (1940); Peyami Safa, *Yalnızız* (1951) ve Şevket Süreyya Aydemir, *Toprak Uyanırsa (Ekmeksiz Köy Öğretmeninin Hatıraları)* (1963).

basılmıştır. 1908'de Mısır'da *İctihad* dergisinde iki sayı boyunca tefrika edilmiştir (Özgül, 1989: 55). Bu tefrika, 1908 yılında, Kahire'de kitaplaştırılmıştır (Hulûsi, 1942: 338). Bunların yanında, *Rüya*'nın gizlice ve izinsiz basılmış baskıları da mevcuttur. *Rüya*'nın ülke içindeki baskıları, ilerleyen yıllarda tekrarlanmıştır (Özgül, 1989: 56). 1910'da İstanbul'da basılan *Rüya*'nın son baskısı 1932 yılında yapılmıştır (Hulûsi, 1942: 338).[143] Hulûsi'nin Rıza Nur'dan aktardığı malumata göre *Rüya* Balkan dillerine de çevrilmiştir; ama Rıza Nur, ne mütercim ne de tercüme adı zikretmektedir (1942: 310).

Nâmık Kemâl'in esasında iki *Rüya*'sı vardır; ilk *Rüya*, 1864'te yazılan, sosyal mesaj içerikli rüyadır ve Kânipaşazâde Rifat Bey'e gönderilmiştir. *1289 Yılı Saferi'nin On Dördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüyadır* adlı esas rüya ise, birazdan incelenecek olan rüyadır (Özgül, 1989: 52). *Rüya*'nın diğer ismi ise *Hasb-i Hâl*'dir; yani *Dertleşme* (Tansel, 2013a: XL).

2. *RÜYA*

Bu çalışma için temel alınan *Rüya*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nca 1932 yılında Latin harflerine uyarlanmış bir şekilde basılan *Edib-i Âzam Merhum Namık Kemal Bey'in Rüyası* başlıklı kitaptaki metindir. Eseri Latin harflerine dönüştürenin ismi belli değildir. *Rüya*'nın analizi sırasında kitaptan yapılan alıntıların imlâ ve noktalamasında kitabın Türkçe transkripsiyonunu yapanın tarzına sadık kalınmıştır. Gerekli izahat, dipnotlarda belirtilmiştir. Yapılan alıntılarda karşılaşılan Eski Türkçe kelimelerin anlamları ve bazen doğru yazılışları, köşeli parantez ve italik şekilde belirtilmiştir.

3. NÂMIK KEMÂL'İN RÜYAYA DALIŞI VE HÜRRİYET PERİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Nâmık Kemâl, rüyasını 1289 senesinin Saferi ayının on dördüncü gecesi görür. Bu tarih, 23-24 Nisan 1872 tarihine tekabül etmektedir (Parlatır'a göre söz konusu tarihin tekabülü 25 Nisan 1872'dir [1993: 59].). Kemâl'in bu eseri Magosa sürgünündeyken, 1873 yılında tamamladığı unutulmamalıdır (Gariper, 2010: 428).

[143] Hulûsi'nin makalesinin yer aldığı kitabın baskısı 1942 olduğundan, *Rüya*'nın söz konusu tarihten sonraki baskıları önemsenmemiştir.

Rüya'nın başlangıcında, Nâmık Kemâl, bir akşamüstü Boğaziçi'nde denize nazır bir bağ köşkünde oturmuş, pencereden etrafı seyretmektedir. Kemâl'in hayalinde dünya halleri, gönlünde ise garip bir keder vardır. Sonra, Kemâl, şöyle bir etrafa bakınmaya başlar (Kemal, 1932: 3). Ardından güneş batar. Nâmık Kemâl halen düşünmektedir. Dökülen mazlumların kanlarını, yetimlerin gözlerinden akan yaşları ve zalim elinden feryat edenleri düşünüp kara hülyalara dalmaktadır. O esnada birdenbire kıyamet kopar. Nâmık Kemâl'in yanında oturduğu pencere, bir yırtılma sesiyle gümbürdeyerek açılır. Yüzünü çevirince de kuvvetli ve geniş bir şekilde ışıldayan bir şey görür. Gördüğü şey, esasında, gökyüzünü kaplayan fırtına bulutları ile geceyi ışığıyla ikiye bölen dolunaydır (Kemal, 1932: 5). Ardından şiddetli şimşekler çakmaya ve bol bol yağmur yağmaya başlar, rüzgâr eser, gök gürler (Kemal, 1932: 6).

Doğanın halleri, Nâmık Kemâl'in vücudunu yorar ve yazarımızın gözkapakları kapanmaya başlar. Kemâl odanın bir köşesine uzanır ve derhal uyuyup kalır. Bir rüya görür. Rüyasında, güya bir sahrada, yani ovadadır.[144] Güneş ufuktan henüz doğmaktadır (Kemal, 1932: 7). Doğan güneşin ışığı ise mavidir. Işık, uğradığı yerleri kendi şaşaasına katmaktadır. Güneşin renkleri, akışkan bir mücevher gibidir. Sonra, her yerden nur akmaya başlar. Daha sonra, ufukta gayet hafif, ateşî bir bulut peyda olur (Kemal, 1932: 8). Ağır ağır aralanıp açılan bu bulutun arasından bir nazenin görünür. Nazenin iki büklümdür; sonra doğrulur. Anlaşılır ki bu nazenin, şeffaf cismi olan bir kızdır (Kemal, 1932: 9). Kız, ortaya çıktığı yükseklikten kademe kademe aşağı inerek Nâmık Kemâl'in yanına gelir. Kemâl, bu kızın ya bir peri ya da bir melek olduğu kanaati ve tahminindedir. Tabiî sonra, peri veya melek dediği şeyin geçtiği yola dökülen parça parça zincirler vesilesiyle anlar ki, bu peri veya melek, esasında, Nâmık Kemâl'in meftunu olduğu hürriyetin semavî [*Allah'tan gelen*] bir timsalidir (Kemal, 1932: 10). Nâmık Kemâl, bu "zincir" ile, esasında Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* adlı kitabının ilk kısımlarında yer alan: "İnsan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur." sözüne gönderme yapmaktadır (Rousseau, 2015: 4).[145]

[144] Nâmık Kemâl'in kullandığı "sahra" kelimesi, günümüzde "çöl" olarak algılanabilmektedir; ama *Rüya* metnindeki kullanım, "ova" anlamına gelecek şekildedir.

[145] Nâmık Kemâl, Rousseau'dan salt bu konuda değil, başka konularda da etkilenmiştir. Sözgelimi Fındıkoğlu, Nâmık Kemâl'in "irade-i umumiye", yani "halkın iradesi" kavramını Rousseau'nun "volonté générale" kavramından; "efkâr-ı umumiye", yani "kamuoyu" kavramını da, yine aynı

Hürriyet perisi, yere indikten sonra uzun bir nutuk çekmeye başlar. Nâmık Kemâl de periyi bir güzel dinler. Peri, nutuk çeker gibi görünse de, esasında sitem etmektedir.

Perinin nutkunun hülâsası şöyledir: İnsanlar, gözlerini ancak mahşer sabahı mı açacaklardır? Gerdanlarındaki esaret kaydıyla neden yaşamaktadırlar? Çektikleri hakarete neden tahammül etmektedirler? Yazık! Allah insanlara göz vermiştir; ama insanlar, gerçekleri, hayal gözleriyle ve kulaklarıyla görmeye çalışmakta ve bu yüzden bir ölü haline gelmektedir. İnsanların kendi düşüncelerini uyandırmak için bulundukları fedakârlık öylesine azdır ki, çarşafları yıkatmak için sarf edilen paraya bile denk gelmemektedir (Kemal, 1932: 11).

Eğer insanlar böyle davranmaya devam ederlerse, ilerleyen zamanla beraber insanlar, çalışmak isteseler dahi hareket edemeyecek ve gözlerini açamayacaklardır. Fikirler, hakikati araştırmaya başlasa dahi insanlar bir şey anlamaya muktedir olamayacaktır. Allah insanları her türlü mutluluğa ulaşabilme yeteneği ile yaratmıştır; amma velâkin insanlar, bu bolluk içerisinde kendilerini sıkmaktadır. İnsan için her şeyin sa'y [*emek*] ile elde edildiği kuvvetle ispatlanmış ve açık iken, insanlar, sa'ydan el çekmektedir (Kemal, 1932: 12).

Hürriyet perisi bu şekilde konuşur da konuşur. Sonra şöyle bir anahtar cümle kurar: *"Ne zaman intibah hâsıl edebileceksiniz?"* (Kemal, 1932: 14). Bu soruyla, insanların ne zaman uyanacaklarını sormaktadır. Ardından, hürriyet perisi, başka bir anahtar kavram içeren bir cümle daha kurar: *"Ne zaman müridi muhtar olduğunuzu bileceksiniz?"* (Kemal, 1932: 14). Buradaki "mürid-i muhtar" tamlaması önemlidir. Bu tamlamayı daha iyi anlamak için, *mürid* ve *muhtar* kelimelerinin anlamlarına bakmak lazımdır.

Kelimelerin, Devellioğlu'nın lûgatındaki izahatı şöyledir (2010: 859, 785):

> **mürîd** (a.s. revd'den. c.: mürîdân): **1.** irâde eden, emreden, buyuran. **2. i.** bir şeyhe bağlı olan kimse.
>
> **muhtâr** (a.s. hayr'dan. c.: muhtârân): **1.** ihtiyâr eden, seçilmiş, seçkin [Hz. Muhammed -s.a.v.- hakkında kullanılır]. **2.** hareketinde serbest olan, istediği gibi davranan, dilediğini yapan. **3. i.** köy veyâ mahalle işlerine bakmak üzere halkın seçtiği kimse.

---

düşünürün "opinion publique" adlı kavramından esinlenerek oluşturduğunun şüphesiz olduğunu ifade etmektedir (1941: 33).

Ayverdi'nin sözlüğündeki anlamları ise şu şekildedir (2011: 883, 845):

> **MÜRİT – MÜRİD** *i.* (Ar. *irade* "dilemek, istemek"ten *mürîd*) **1.** Tarîkata girip bir mürşide bağlanan kimse, kendi irâdesini Hakk'ın irâdesine terk edebilmek için bir mürşidin terbiyesine giren derviş. **2.** ***teşmil.*** Çırak, çömez, öğrenci. **3.** Dileyen, isteyen, irâde sâhibi.
>
> **MUHTAR** *sıf.* (Ar. *ihtiyar* "seçmek, tercih etmek"ten *muhtar*) **1.** Beğenilmiş, seçilmiş, seçkin, mümtaz. **2.** Zor, baskı ve emir altında bulunmayan, dilediği gibi hareket edebilen, istediğini yapabilen. **3.** Özerk, otonom. **4.** *i.* Bir köy veya mahalle halkı tarafından o köy yâhut mahallenin kânunla belirlenmiş idârî işlerini yürütmek üzere seçilen kimse.

O halde "mürid-i muhtar" diyerek, Nâmık Kemâl, "dilediği gibi hareket edebilen ve istediğini yapabilen; zor ve baskı altında olmayanlardan olan; hareketlerinde serbest olanlardan olan" demeye çalışmaktadır. Yani artık insanlar, ne müstebit bir idareden (yani Bâb-ı Âli'den) emir almalı, ne de böyle bir idarenin zorluğu altında yaşamalıdır.[146]

Hürriyet perisi ardından şöyle der (Kemal, 1932: 14): *"Âlem, bir kâbei kemale doğru şitaban olmuş, gidiyor. Siz sakin olduğunuz yerleri, şikârını ağyârdan sakınan sibâ gibi, dişlerinizle, tırnaklarınızla bulunduğu merkezde tevkife çalışıyorsunuz."* Yani dünya, en yüksek olgunluk seviyesine doğru koşarak gitmektedir. İnsanlar ise, bulunduğu yeri, avladığı hayvanı başkasından sakınan yırtıcı hayvanlar gibi, diş ve tırnaklarıyla yakalamakta ve tutuklamaktadır.

---

[146] Bu hususta gözümüze çarpan bir ayrıntıyı nakletmekte çok fayda vardır. Bu çalışma esnasında yapılan kaynak taramasında, *Rüya* metninin iki adet Latinize edilmiş versiyonuyla karşılaşılmıştır. İlk versiyon, biraz evvel belirtildiği üzere, Şirket-i Mürettibiye Matbaası'na aittir; kitap, İstanbul'da, 1932 yılında basılmıştır. Aslı Osmanlıca olan bu *Rüya*'yı Latin harflerine aktaran kişi ise belirsizdir. *Rüya*'nın karşılaştığımız diğer transkripsiyonu, Tekin Bağcı'nın makalesinde yer almaktadır. Tekin Bağcı, Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sını Latinize ederek makalesinin son kısmına eklemiştir.

Odaklanacağımız ifade, "mürid-i muhtar"ın yazılış şeklinedir. Bu ifade, Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nın baskısında, iki kelimenin arasına tire imi konulmadan, yani "müridi muhtar" şeklinde geçmektedir; Tekin Bağcı ise bu ifadeyi, bir tamlama şeklinde değil, "mürîd ve muhtâr" şeklinde, yani ayrı iki kelime olarak Latinize etmiştir (2012: 290). Tekin Bağcı'ya göre o halde, Nâmık Kemâl, Osmanlı halkına hem "mürid" hem de "muhtar" demekte, yani halkın hem "itaat eden" hem de "seçen" olduğunu söylemektedir. Böyle bir çıkarım da Nâmık Kemâl'in düşüncesine uygundur; zira Nâmık Kemâl meşrutî bir monarşi talep ettiğinden, böyle bir sistemde halk, hem padişaha belli bir çerçevede itaat edecek, hem de seçim özgürlüğünü kullanarak ülkeyi yönetenlerin arasına katılabilecektir.

Hürriyet meleği, bu defa insanların (yani Osmanlıların) başlarını arkaya çevirerek maziyi hasr-ı efkâr eylediği [*zamanını geçmişi düşünmeye ayırdığı*] siteminde bulunur ve ecdada fazla takılıp kalınmaması gerektiğinden dem vurur (Kemal, 1932: 15). Hattâ *"(Ecdadınızın) mezarlarına gidiniz, arayınız, bakalım çürümüş kemikten başka ne bulabilirsiniz?"* der ve ekler: *"İnsansınız. İnsan yetiştirmeğe memursunuz. O şöhretleri, o faziletleri kendinizde, evlâdınızda hâsıl etmeğe [üretmeye] çalışınız ki siz avalimi ulviyeye [(avalim-i ulviyeye) yüce dünyalara] nazarı tahassürle [(nazar-ı tahassürle) özlem dolu bakışlarla] bakarak onların haline aciz ve meskenetle [beceriksizlik ve miskinlikle] hayran kalacağınıza, onlar bu dünyayı denide [(dünya-yı denîde) alçak dünyada] sizin gösterdiğiniz ulviyete [yüceliğe] baksınlar da avalimi ulviyeden [(avalim-i ulviyeden) ulvi âlemlerden, yüce dünyalardan] halinize, kemalinize [olgunluğunuza] mütehayyir olsunlar [şaşırsınlar]!"* (Kemal, 1932: 16).

Bu "mazi [*geçmiş zaman*]" konusu da önemlidir; zira Berkes, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yıkılmasından ve Nâmık Kemâl'in Avrupa'dan İstanbul'a dönmesinden sonra, Kemâl'in, Avrupa'da gördüklerini anlatacağını; Osmanlı'daki ilerlemeye neyin engel olduğunu, ilerlemeye dair hedeflerin neler olduğunu ve ilerleme için ıslah edilmesi gereken şeylerin nasıl ıslah edilmesi gerektiğini belirteceğini söylemektedir. Bu bağlamda Nâmık Kemâl, *İbret* gazetesindeki *İstikbal* yazısında, maziye dönmenin ve durmanın mümkün olmadığını anlatmaktadır (1942: 232). Bu terakki ihtiyacı, Nâmık Kemâl'in tasavvurunda kuvvetle yer edinen bir kavramdır. Zaten *Rüya* perisi de, Osmanlıların eskiye takılıp kalmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir.

Melek, sitemlerini sıraladıktan ve gaflet uykusunun bitmesi gerektiği mesajını verdikten sonra örnekler vermeye girişir: Marifet [*bilme, biliş*] güneşi, batıdan doğmuştur. Bilinmeyen bir medeniyet, artık ayaklanıp yetişmeye başlamıştır. Demiryolları, dabbetü'l arzdan nişan vermektedir. Eğitim, tabiatın tüm esrarını deşifre etmekte; telgraf, yerin damarlarını bozmakta; yeni silahların sesi ise, musallat olduğu devletin başına sur-u İsrafil [*İsrafil'in kıyamette üfleyeceği boru*] hükmü gibi durmaktadır. İnsanlar artık başlarını kaldırmalıdır (Kemal, 1932: 17). Zira Allah, insan ruhuna hürriyeti vermiştir. Zincir denen şeyi ise insana insan bağlamaktadır. O halde insanlar, nasıl oluyor da kulun zulmünü Hakk'ın iyiliğine nasıl tercih etmektedir (Kemal, 1932: 18)?

Hürriyet meleği bir aralık, *"Kimin eteğini öptünüz de ağzınız lezzet buldu? Dudaklarınız tuzlu tuzlu çuhalara yapıştıkça şeker mi peyda oluyor [meydana çıkıyor]?"* der ve bu sözüyle, üst rütbede yer alan insanların elini eteğini öpenleri de eleştirir; insanların, hakarete alıştığından ve adetlerin esiri olduğundan yakınır (Kemal, 1932: 20).

Hürriyet perisi, maziye dönüp fazla takılınmaması gerektiğini söylemiştir söylemesine; ama daha sonra, insanları teselli edercesine, onların maziden utanmaması gerektiğini, imarına çalışılan şehristanın [*büyük şehrin*] ilkin taş ve toprak yığını gibi görüleceğini; ama gelecekte, şen ve bayındır bir mutluluk olacağını ve gösterilen emek neticesinde nam ve fikrin ilelebet beka bulup büyüyeceğini de söyler (Kemal, 1932: 22). Bu bağlamda, hürriyet meleğinin söyledikleri doğrultusunda denebilir ki, dünyada ve devlette kutsal bir amaç olan "vatana hizmet"ten daha büyük bir saadet düşünülemez. Bu bakımdan azimle ileri, ileri gidilmelidir (Kemal, 1932: 23).

4. İDEAL VATANIN ZUHUR EDİŞİ

Hürriyet meleği konuşmasını bitirir. Geldiği tarafa çekilip silkinir ve içinden çıktığı buluttan sıyrılır (Kemal, 1932: 23). Ateşî kırmızı renginde nurlu bir giysiyle kendini örter. Perinin büründüğü yumuşak bulut, meleğin elinde, meleğin kıyafetine uygun renge yakın bir renkte bir bayrağa dönüşür. Bayrağın ortasında da bir necm [*yıldız*] ile bir hilâl vardır ve bayrağın kenarına gümüş tellerle şu beyit nakşedilmiştir (Kemal, 1932: 24):

Yed-i hürriyettedir rayet-i ikbal-i Osmanî
Bihamdillah erişti devr-i istikbal-i Osmanî[147]

Osmanlı'nın saadet bayrağı hürriyet elindedir
Allah'a şükürler olsun, Osmanlı'nın gelecekteki devri geldi

[147] Bu beyit, Önder Göçgün'ün eserinde şu şekilde geçmektedir (1999: 387): *Yed-i hürriyetindir râyet-i ikbâl-i Osmânî/ Bi-hamdilillah erişdi devr-i istikbâl-i Osmânî*. Tekin Bağcı'nın makalesinde ise şu şekilde geçmektedir (2012: 295): *Yed-i hurriyyetindir râyet-i ikbâl-i Osmânî/ Bihamdilillâh irişdi devr-i istikbâl-i Osmânî*. Parlatır da makalesinde, Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sında yer alan bu beytin vezninin bozuk olduğunu ve Sadettin Nüzhet'in eserinde söz konusu beytin *Yed-i hürriyetindir ra'yet-i ikbâl-i Osmânî/ Bihamdilillah erişdi devr-i istikbâl-i Osmânî* şekilde geçtiğini dipnotta belirtmektedir (1993: 64).

Hafif bir yel esintisi de bayrağı dalgalandırmaktadır. Sonra, havanın tazyiki, yeryüzünü düzeltip yumru ve kambur kısımları yok eder ve şehirleriyle, sahralarıyla (ovalarıyla), nehirleriyle ve deryalarıyla benzersiz bir ülkenin ululuğu gözler önüne serilmeye başlanır. Nâmık Kemâl manzaraya dikkatle bakar. Söz konusu ülkenin, mukaddes vatanımız olduğunu anlar. O vatanda, insanların uydurduğu ve mevcut bulunan maddî ve manevî eserlerin binde biri kalmamıştır. Onların yerine, şairlerin hayalinde en coşkulu zamanlarında bile akla güç gelecek nice estetik yönü ağır basan şeyler geçmiştir (Kemal, 1932: 24).

Kemâl, bu manzaraya karşı aceleyle yürür ama yaklaştığı sırada hava kararır. Kararan havaya rağmen o vatan manzarası, etrafı aydınlatmaktadır. Sonra azar azar sabah olur. Nâmık Kemâl de kendini o vatana ulaşmış bulur. Görür ki, demiryolları, adi caddeler[148], nehirler ve cedveller [*su kanalları*], damar kadar[149] çoktur ve birbirine karışmış halde etrafa yayılarak hayat vasıtalarını her bir yöne zamanın hızlı akması gibi hızla ulaştırmaktadır (Kemal, 1932: 25).[150]

Nâmık Kemâl, içlerinde en bedbaht addedilen fakirin bile zamanın en muktedir padişahlarından ziyade lezzet ve refahla yaşadığını görür. Sonra, "hâkimiyet-i ümmet" ifadesini kullanır. Bunun anlamı, ümmetin hâkimiyeti, yani halkın iradesidir. Ardından, Nâmık Kemâl, ideal vatandaki ümmetin seçim özgürlüğüne sahip olduğunu görür. Bu noktada, başka bir anahtar ifade kullanır: "iradat-ı ihtiyariye [*isteğe bağlı dilemeler*]". Nâmık Kemâl, bu isteğe bağlı dileme durumu ile, aslında ümmetin istediğini seçme ve seçmeme hâline vurgu yapmaktadır. Bu özgürlük, ümmeti, maddî kanunların doğallığından kurtaracak ve gelecekteki faaliyetlerin tesadüfle açıklanmasını engelleyecektir. Tabiî, bu isteğe bağlı dileme,

---

[148] Bu ifade, Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nın baskısında "adi çadırlar" olarak geçmektedir (1932: 25); ama bu ifadenin bir anlamı yoktur. Aynı ifade, Tekin Bağcı'nın transkripsiyonunda "âdî câddeler" şeklinde yer aldığından (2012: 296) ve metnin bütünlüğü bağlamında daha anlamlı olduğundan, söz konusu ifade "adi caddeler" olarak, Tekin Bağcı'nın transkripsiyonuyla değiştirilmiştir.

[149] Bu ifade de Şirket-i Mürettibiye Matbaası'nın baskısında "damar kadar" (1932: 25) olarak; Tekin Bağcı'nın transkripsiyonunda ise "tomar kadar" olarak yer almaktadır (2012: 296).

[150] Nâmık Kemâl, ütopyasına eklediği bu detayla, belli ki demiryolunun bir ülkeyi nasıl geliştirdiğine vurgu yapmaktadır. Nâmık Kemal'in bu konuda öngörülü davrandığı söylenebilir; zira istibdadı başlatacak olan II. Abdülhamid'in kendi saltanatı boyunca güttüğü politikalardan biri, demiryolu siyaseti olmuştur. O dönemde art arda meydana gelen yerel isyanlar, Osmanlı'yı, askerî gücünü artırmak hususunda mecbur bırakmıştır (Hülagü, 2005: 8). İsyanların bastırılıp savaşların başarıyla sonuçlanması ve askerî kıt'a ve malzemelerin isyan ve savaş bölgelerine hızla ulaştırılabilmesi de, demiryolu siyasetini ön plana taşımıştır (Hülagü, 2005: 13). O kadar ki, Sultan II. Abdülhamid döneminde ray uzunluğu, Rumeli'de 1.193 kilometreye, Asya'da ise 2.507 kilometreye ulaşmıştır (Hülagü, 2005: 14).

olgun bir şekilde fiiliyata dökülmüştür. Herkes, mensup olduğu cemiyette vazifelerinin her çeşidini yerine getirince, ortaya kendine özgü bir saltanat meydana gelmiştir. Cihangirlerin [*dünyayı zapt edenlerin*] gıpta edeceği şekilde meydana gelen bu saltanat ve medeniyet, her parçası bir padişahtan birleşerek oluşmuş bir vücut gibi görünmektedir. Kuva-yı hükûmet [*hükûmet kuvvetleri*] ise, içeriğinde üçgenlik varmış gibi üç istikamet hattından oluşmaktadır (Kemal, 1932: 26). İşte bu kavram ve durum, Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sının bamtelidir. Nâmık Kemâl, bu "kuva-yı hükûmet" kavramı üzerinden "üç istikamet hattı" ifadesini kullanarak, hiç şüphesiz, kuvvetler ayrılığına ve yasama-yürütme-yargı erklerine gönderme yapmaktadır. Nâmık Kemâl'in ideal Osmanlı'sında, yasama-yürütme-yargıdan oluşan üçlü bir istikamet hattı mevcuttur.

Nâmık Kemâl gözlemine devam eder. Osmanlı, yedi kişiden oluşan bir tekliğin zorbalığından kendini koparmıştır. (Bu yedi kişiden kasıt, belli ki, Bâb-ı Âli'deki başına buyruk yöneticilerdir.) Her biri, yekdiğerinin büyümesini engelleyecek olan ve halkın seçimiyle bir araya gelip bir bütün oluşturan mebuslar, ilahî adaletin uygulanmasında bu köhnemiş yönetim sistemini sınırlandırmaya başlamıştır (Kemal, 1932: 26). Bunun anlamı, siyasî aktörlerin nüfuz ve kadrolaşmasına mâni olmaktır.

İnsanların görevlerini iyi şekilde icra etmeleri ve işlerini şevk ve kendilerini kaptırarak yapmaları, neticede, yasama vasfına muhtaç olmayan bir nizam, uyruğun yargı hakkından faydalanmayacağı bir davacı ve memurların icra ve infaz olunmayacağı bir hükümler bütünü meydana getirmiştir. İnsanların iş yaparken "mesuliyet" duygusunu ön plana almaları, memurların kalbinde bir mahkeme oluşturmuş ve herkes, uykusunda, yatak odasını bir sessizlik mezarı bilerek ve nefis muhasebesi yaparak, işleri vicdanına danışmaya başlamıştır. Hürriyet, ruhun eğlencelerinin bütünüdür. İnsanın kalbine yerleşen mesuliyet ve hürriyet hisleri, insanın eğilimlerini olgunlaştırmaktadır. Her fert, bu hisler üzerinden, amellerine, fikirlerine, yayımladıklarına ve toplantılarına tesir eden kesin bir hükmün infazına başlamıştır. Bu iş, uygulana uygulana öyle bir hâl almıştır ki, herkes her gün bir fikr-i cedit [*yeni fikirler*] peyda eder [*meydana getirir*] hale gelmiştir (Kemal, 1932: 27).

İnsanlar tecrübelerden ve hikmetli sözlerden sonuç çıkararak, aslında hakikati açık olan yeni fikirler türetmiş ve bu yeni fikirlerin her birinden bütün âlem-i insaniyeti [*insanlık âlemini*] faydalandıracak sanatsal eserler doğmuştur. Böyle böyle

genişleyen fikirler, bir efkâr yarışına dönüşmüş ve bilgiyle kuşanan insanlar millete, milletler de bir âlem kadar iktidar gösterecek kitlelere evrilmiştir (Kemal, 1932: 28).

Her hanede, bir ailenin her türlü ihtiyacını ve lezzetlerini üretmek için mektep gibi, kütüphane gibi, numunehane gibi, tezgâh gibi ve mesire gibi, gereken tesisatın bütünü mevcuttur. Haberleşme, mutlak bir özgürlük haline gelmiştir. İsteyen, hanesinde bir telgrafhane bulundurabilmektedir. Herkes milleti için varını telef etmeye hazırdır. Fakat bu fedakârlığının bir de sınırı vardır; öyle ki, herkes, vatanı için canını fedaya hazırdır. Vatan da öyle gelişmiş bir seviyededir ki, varlığını devam ettirmek için bir kurbana ihtiyacı yoktur (Kemal, 1932: 29).

5. RÜYANIN BİTİŞİ VE NÂMIK KEMÂL'İN UYANIŞI

Nâmık Kemâl, vatanın içinde bulunduğu bu hâli görünce gururlanır ve sevincinden kendinden geçer (Kemal, 1932: 29); ama ruha ferahlık ve kuvvet veren hayallerin uykusundan uyanır. Artık rüya bitmiştir. Bu rüyanın Nâmık Kemâl'in içine doldurduğu sevgi, Kemâl'in içinde o denli genişlemiştir ki, rüya, Kemâl'e, sanki gözlerini kapatınca tekrar geri gelecekmiş gibi gelmektedir. Kemâl bu ümitle gözlerini tekrar kapar ve olgunluk âlemini görmek için saatlerce çalışır; ama aynı rüyayı yeniden göremez. Aynı rüyayı yeniden görmemesi, Nâmık Kemâl'de bir eksiklik de meydana getirmez; çünkü tek seferlik bile olsa gördüğü bu rüyanın tasavvur edilmesinin bile ruha verdiği ferahlık ve kuvvetin yarattığı büyük eğlence sermayesi, Nâmık Kemâl'in ömrünün geri kalanı için yetecektir (Kemal, 1932: 30).

Nâmık Kemâl'in *Rüya*'sı, gelecekçi, ilerlemeci ve gelişmeci bir ütopyadır; dönemin kişi ve kurumlarını doğrudan hedef göstermediği için, siyasî yönü fazla ağır basmamaktadır. Daha ziyade, sosyal bir ütopyadır. Nâmık Kemâl, dinî referanslara da dayanmaktadır (Gariper, 2010: 434). Hürriyet ve vatan kavramlarına oturtularak kaleme alınan *Rüya*'da, hürriyet ve hürriyet kapsamında işlenen fikirler, hürriyet perisinin dilinden iletilmektedir; vatan ve vatanla alâkalı fikirler ise, tahayyül edilen ve olması beklenen vatan imajıyla okuyucuya aktarılmaktadır (Parlatır, 1993: 61). "Hürriyet" ile "vatan" kavramları üst kavramlar olarak düşünülürse, bunların mukabilinde yer alan "zaman" ve "ecdad" kavramları da, alt kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Parlatır, 1993: 62). Zaten hürriyet perisi, geçmişle övünüp durmanın beyhude olduğuna dair nutuk atmaktadır. Bu da, Kemâl'in, insanların geleceğe bakmaları gerektiğine dair inancını yansıtmaktadır.

Nâmık Kemâl'in bu rüya ile vurguladığı hususlardan biri, Nâmık Kemâl'in gazete yazılarında da vurguanan "sa'y", yani "emek" kavramıdır. Rüyada görünen peri, Osmanlılara, emek sarf etmeleri gerektiği, aksi halde herhangi bir kazanç edinemeyecekleri mesajını vermektedir. Nâmık Kemâl'in emeğe yaptığı bu vurgu çok nettir. Yanı sıra, "hürriyet" kavramının da Allah'tan gelen bir şey olduğu vurgusu, Nâmık Kemâl'in düşünce dünyasının bir göstergesidir.

EK 3: NÂMIK KEMÂL'İN GAZETECİLİĞİ VE *HÜRRİYET* İLE *İBRET*'TEKİ SEÇMECE YAZILARININ ÖZETİ

1. NÂMIK KEMÂL'İN GAZETECİLİĞİ

Nâmık Kemâl'in makalelerini yazdığı gazeteler, Boratav'ın Tevfik'ten aktardığı bilgiye göre şu şekildedir: *Tasvir-i Efkâr*, *Muhbir*, *Hürriyet*, *Basiret*, *İbret*, *Hadîka*, *İttihat*, *Sadakat*, *Vakit* (1942: 163). Boratav, bu liste için Tevfik'ten istifade etmekte; ama Tevfik'in eklemediği *Diyojen* gazetesinin de bu listeye dâhil olduğunu belirtmektedir (1942: 164). Kanter'in kendi listesinde ise, biraz evvel zikredilen gazetelerin yanı sıra *Mecmua-i Ebüzziya*, *Muharrir*[151] ve *Mir'at* gazeteleri de geçmektedir (2011: 407). Hulûsi'nin listesinde, yukarıdaki gazeteler haricinde bir de *Hayal* adlı gazete yer almaktadır (1942: 307)[152].

Boratav, Nâmık Kemâl'in gazete yazılarını dörde ayırarak tasnif etmektedir (1942: 164, 165): (1) Siyasî makaleler: Nâmık Kemâl, bu makalelerinde devlet rejiminin değişmesini istemekte ve meşrutiyeti savunmaktadır. Kemâl, bu makalelerinde cezrîdir [*radikaldir*]. Yanı sıra, Avrupa'nın siyasî meselelerinden ve Osmanlı iç ve dış politikasından dem vurmaktadır. (2) Sosyal makaleler: Vatan, hürriyet, efkâr, nüfus, memleketteki yenilik hareketleri gibi konuları tartışarak yazdığı makalelerdir. (3) Matbuat, gazete ve kitap meselelerine dair yazılar. (4) Edebiyat, dil ve sanata dair makaleler.

Nâmık Kemâl, ilmî araştırmalar yapacak bir konumda değildi. Zaten öyle bir konumda olsaydı, şu anki maksadında bu kadar başarılı olamazdı; zira Kemâl'in devri, süratli devirlerle zihinleri kamçılama devriydi (Boratav, 1942: 166). Bu kamçılama ise, Fransız romantizminin etkisiyle mümkün olmuştu. Fransız

---

[151] *Muharrir* ancak sekiz sayı çıkmıştır. Nâmık Kemâl yazılarını bu gazeteye Magosa'dan yazıp göndermiştir (Hulûsi, 1942: 395).

[152] Nâmık Kemâl'in yazdığı tüm yazıların ve yaptığı çevirilerin sıralı bir tasnifini yapan Şerif Hulûsi, makalesinde yer alan listede, *Gayret* mecmuasına da yer vermektedir. *Gayret* mecmuasında Nâmık Kemâl'in birkaç mektubu basılmıştır (1942: 323). Hulûsi'nin çalışmasının yer aldığı kitabın 352. sayfasında, Nâmık Kemâl'in *Gayret* mecmuasında bir teşekkürname bastığı bilgisi de yer almaktadır. Kitabın 353., 354. ve 355. sayfalarında ise, Nâmık Kemâl'in *Edebiyat Kumkuması* adlı bir neşriyata gönderdiği mektupların listesi mevcuttur. Nâmık Kemâl'in başka bir mektubunun *Bedâyi'ül-inşa* [*Benzersiz İnşa*] adlı bir neşriyatta; Abdülhak Hâmit'e gönderdiği bir başka mektubunun ise *Şehbal* [*Kuş Kanadı*] mecmuasında basıldığı bilgisi de Hulûsi'nin tasnifinde yer almaktadır (1942: 358). Nâmık Kemâl'in başka bir mektubu da, *İskenderiye* adlı bir yerde yayımlanmıştır (1942: 361). Dolayısıyla Nâmık Kemâl'in yazılarının çıktığı neşriyat listesine *Gayret*, *Edebiyat Kumkuması*, *Bedâyi'ül-inşa*, *Şehbal* ve *İskenderiye* adlı neşriyatları da eklemek gerekmektedir.

romantizminin *bir yükselip bir alçalan sesi* (İtalik betimleme Perin'e aittir [1943: 159].), Nâmık Kemâl ile o dönemdeki yazarların insanları coşturan üslubuyla koşuttu. Zihin kamçılama, o dönemde gelişen gazetecilikle de paraleldi. İnsanları bilgilendirecek farklı unsurlar, o dönemde bir araya gelmişti (Boratav, 1943: 166). Tabiî Osmanlı'da gazeteciliğin öncesinde de kamuoyu oluşturacak ortamlar mevcuttu. Kahvehaneler, hamamlar ve tekkeler bu ortamlardan birkaçıydı. Hattâ karagöz ve ortaoyunu da Osmanlı halkında kamuoyu oluşturan unsurlardan biriydi (Ortaylı, 2015: 222). Gazete ise kısa sürede Osmanlı'nın düşün hayatında yönlendirici bir etki doğurdu ve kitabın yaygın olmadığı bir toplumda, gazeteler ve gazeteciler, önemli roller üstlenerek, siyasî otoriteyi denetlemeye namzet yeni bir kamuoyu yaratma aracı haline geldi (Ortaylı, 2015: 227).

2. *HÜRRİYET* GAZETESİ

2.1. *Hürriyet*'in Yayına Başlaması ve Nâmık Kemâl-*Hürriyet* İlişkisi

Hürriyet, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tarafından 1868 ila 1870 yılları arasında Londra ve Cenevre'de yayımlanan bir gazete olarak literatür dünyasına girdi. *Hürriyet*, Avrupa'da yayımlanan ikinci Türk gazetesiydi; ilk Türk gazetesi ise *Muhbir*'di. *Muhbir*, önce İstanbul'da çıkmaya başlamıştı; ama Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'ya kaçmalarıyla beraber, Mustafa Fazıl Paşa'nın da talimatıyla, Ali Suavi önderliğinde, 31 Ağustos 1867'de Londra'da tekrar yayımlanmıştı. Fakat Ali Suavi'nin *Muhbir*'deki tutumundan hoşlanmayan Nâmık Kemâl ile Ziya Paşa, gazeteden ayrılarak, Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğiyle beraber, 29 Haziran 1868'de *Hürriyet* gazetesini çıkarmaya başladı (Çelik, 1998: 505).

Nâmık Kemâl ile Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa'yı daha ziyade bir yurtsever olarak görmüş ve meşrutî monarşiye geçmek hususunda paşanın bir rolü olabileceğini ummuşlardı. Ne de olsa ilk hedef, Sadrazam Âli Paşa'yı devirmekti. *Hürriyet* gazetesi, bu doğrultuda ve bu amaçla, Londra'da, Rupert Caddesi 4 Numara'da çıkarılmaya başlandı (Mardin, 1974: 57).

Hürriyet, dergi boyutlarında ve haftada bir yayımlanmıştır. 1 ila 10. sayılar dörder sayfa, 11. ila 63. sayılar sekizer sayfa, 64. ila 100. sayılar ise tekrar dörder sayfa halinde basılmıştır (Çelik, 1998: 505).

Tanpınar'a göre Nâmık Kemâl ile Ziya Paşa, kültürel ve fikrî bakımdan birbirine çok yakın iki şairdi ve aralarındaki diğer farklılıklarına rağmen *Hürriyet* gazetesini 63. sayısına kadar tam bir işbirliği içinde çalışarak çıkarmışlardı. Nâmık Kemâl'le Ziya Paşa'nın ayrılmalarının sebebi, Mustafa Fazıl Paşa'nın Âli Paşa'yla Hidiv İsmail Paşa aleyhinde anlaşması; Ziya Paşa'nın da Hidiv İsmail Paşa'nın tekliflerini kabul etmesiydi (2014: 230).

63. sayısından sonra gazete, Ziya Paşa tarafından yayımlandı. Yayın, 78. sayısına kadar yine Londra'da, ama ondan sonra 100. sayısına kadar Cenevre'de devam etti. 29 Haziran 1868'de yayın hayatına başlayan gazete, 23 Haziran 1870 tarihinde 100. sayısında son buldu (Hulûsi, 1942: 393).

Nâmık Kemâl'in varlığının ağırlığı ise, tabiî olarak, gazetenin ilk altmış üç sayısında hissedilmektedir (Çelik, 1998: 505). Nâmık Kemâl, *Hürriyet* gazetesindeki makalelerinde ele aldığı sorunları, belli bir sistem ve bakış açısı dâhilinde tartışmıştır (Berkes, 1985: 179). İzlediği üslup şöyledir: İlkin, kanıtlanan birkaç genel önermeyle yazısına başlamaktadır. Sonra, bu genel önermeden somut bir olaya geçmekte, örnekler vermekte ve eleştirdiği duruma ilişkin olgularla kıyaslama yapmaktadır. Nihayetinde de görüşünü parçalı soruna uygulayarak bundan sonuçlar çıkarmaktadır (Berkes, 1985: 180).

Hürriyet gazetesinde mutlak monarşi düzenine karşı çıkılmıştır. Önerilen düşünceler; bir anayasanın hazırlanması, anayasal parlamento sistemine geçilmesi ve parlamentoda yer alacak vekillerin halk tarafından seçilmesidir. Bu yolla, kontrolsüz iş yapan Bâb-ı Âli'nin keyfî yönetiminin önüne geçilecektir. Bununla da kalınmayacak ve parlamento yoluyla Osmanlı'da yaşayan uyruklar, gönüllülük esasıyla bir araya gelecek ve tam bir birleşme yaşanabilecektir. Böylelikle hem Batılı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışması önlenecek, hem de Bâb-ı Âli'nin harcamalarının halk tarafından denetlenmesi sağlanacaktır (Ulusoy Nalcıoğlu, 2013: 195).

Nâmık Kemâl'in, çalışmanın bu ekinde özetlenecek olan *Hürriyet* gazetesindeki yazıları, Mehmed S. Serez'in Tekirdağ Valiliği'nce yayımlanan *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Namık Kemal Makaleleri* adlı derleme kitabından alınmıştır. Kitabın basım tarihi 2012'dir. Kitabın içindekiler dizinine göre Serez, Nâmık Kemâl'in elli yazısını derlemiştir; ama kitabın son sayfasında Serez, gazetenin altmış üç nüshasını ele aldığını bizzat belirtmektedir (2010: 528). Serez'in derlemesinde mizanpaj ve yazım hataları çok olduğundan, özet yapılırken kullanılan

kelime ve ifadelerin imlâsı konusunda, bir bürünlük sağlanması açısından, yararlanılan kitaba sadık kalın*ma*mıştır.

Nâmık Kemâl'in *Hürriyet*'teki gazete yazılarının özeti için, Erdoğan Kul'un hazırladığı *Namık Kemal Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye* adlı kitabı kullanılmıştır. Bu kitap, esasında Nâmık Kemâl'in oğlu olan Ali Ekrem Bolayır tarafından "Külliyât-ı Kemal" serisi içinde altı cüz olarak 1911 yılında yayımlanan bir eseridir (Kul, 2014: 1) ve eser, Erdoğan Kul tarafından bugünün harflerine aktarılmıştır (Kul, 2014: VII). Kitapta *İbret*, *Diyojen*, *Hadîka*, *Hürriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinden derlenen toplamda elli yazı mevcuttur. (Bu yazıların kırk dokuz tanesi gazete yazısı, bir tanesi de Kemâl'in Magosa'dan yazdığı bir mektuptur.)[153]

Namık Kemal Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye'den de faydalanılmasının nedeni, kitabın, Nâmık Kemâl'in "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar" başlıklı yazı dizisini eksiksiz ve özenle barındırmasıdır. Bu yazı dizisi çok önemlidir; öyle ki, bizi Nâmık Kemâl'in bu çalışmada odaklanılmak istenen ideal devlet düşüncesine götüren bir nevi harita gibidir. Haddizatında Mehmed S. Serez'in eserinde de bu mektuplar yer almaktadır; ama iki kitap mukayese edildiğinde görülmüştür ki, Erdoğan Kul'un çalışması daha titizdir; Serez'in çalışması ise hem daha özensizdir, hem de Serez'in eserinde Nâmık Kemâl'in sekiz tane olması gereken "Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar" üst başlıklı yazı dizisinden salt son beş tanesi yer almaktadır.

---

[153] *Namık Kemal Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye* adlı kitabın kendisine dair şöyle bir eleştiri getirilebilir: Nâmık Kemâl'in bu kitaptaki gazete yazıları ve bir mektubu, Ali Ekrem Bolayır tarafından, rastgele, belli bir konu ve tarih sıralaması güdülmeden seçilerek kitaba eklenmiştir. Nitekim Özön, kendi derlemesinin önsözünde, söz konusu yazıların dizimi konusunda, *"(...) hiçbir sıralama düşünülmeden, rastgele ve gene kimileri tam olmayarak yer almaktadır."* şeklinde bir eleştiride bulunmaktadır (1997: 10). Berkes de Ali Ekrem Bolayır'ın söz konusu makaleleri sıra gözetmeden sıraladığını, hattâ bazı makalelerin hangi tarihte çıktığını bile zikretmediğini belirtmektedir (1942: 222). Aynı eleştiriyi Hulûsi de yapmaktadır: *"(...) bu yazılarda hiçbir tertip ve tanzim [sıra ve düzenleme] mevcut olmadığı gibi, devrin hâdiseleriyle alâkalı kısımlar notlarla olsun tenvir edilmemiştir [aydınlatılmamıştır]."* (1942: 307). (Unutulmamalı ki söz konusu kitaba yönelik eleştiri, kitabı günümüz Türkçesine aktaran Erdoğan Kul'a yönelik değil; babasının yazılarını özensizce tertipleyen Ali Ekrem Bolayır'a yöneliktir. Bu arada *Namık Kemal Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*'nin ilk basım tarihi, yukarıda da bahsedildiği gibi, 1911'dir.)

2.2. *Hürriyet* Gazetesindeki Yazıların Özeti

2.2.1. Hubb-ül Vatan Min-el İmân[154] (29 Haziran 1868)[155]

Nâmık Kemâl, *Hürriyet*'in bu ilk sayısındaki yazısında, Yeni Osmanlılar'ın ne olduğunu ve hangi amaçla hizmet edip ne tür araçlar kullandıklarını özetlemektedir.

Yeni Osmanlılar'ın çalışma amacı, eski Osmanlı şanının [*şöhretinin*] tecdididir [*yenilenmesidir*]. Yeni Osmanlılar, zulmün ne kadar hasmı iseler, fitnenin [*karışıklığın*] de o kadar düşmanıdır. Sultan Süleyman zamanının feyiz [*bolluk, ilerleme, ilim*] ve ikbalini [*saadetini*] istemektedirler. Bunu da, asrın iktiza ettiği [*gerektirdiği*] medeniyet düzeni içinde ararlar. Çare, adalettir. Adalet ise Osmanlı ümmetinin fertlerinin müsavât [*eşitlik*] hukukuyla gerçekleşecektir. Müsavât hukukunun temini, akıl ve nakil ile olgunluğa uygunluk konusunda mutabık kalınan [*uygun bulunan*] usûl-i meşveret ile mümkün olacaktır. İşte Yeni Osmanlılar, adaleti, usûl-i meşveret ile ortaya çıkaracaktır. Osmanlılar, adaleti, en ılımlı yollarla gerçekleştirmek istemektedir. Bu yollardan biri de, galebe-i efkârdır [*düşünce üstünlüğü ve düşünce çokluğudur*] (Serez, 2012: 21).

Gazete, dünyada izhar-ı efkârın [*düşüncelerin meydana çıkarılmasının*] birinci vasıtalarından kabul edilmektedir. *Hürriyet*, haftada bir defa çıkacaktır. Cemiyetin esas maksadı olan usûl-i meşveret üzerine tesis-i meda olacak [*son olarak kurulacak*] olan bu gazetede, Osmanlılara ilişkin her türlü bahislerle havadislerin [*yeni haberlerin*] vatan menfaatine uygun olacak şekilde muhakemesine [*hüküm çıkarılmasına*] çalışılacaktır (Serez, 2012: 21).

Nâmık Kemâl, düşüncelerini bu şekilde ifade ettikten sonra, *Hürriyet*'teki ilk yazısını bitirmeden evvel, gazetecilik hakkında da çok manidar birkaç şey söylemektedir (Serez, 2012: 21).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti, taraftarlık ve garazkârlık gibi art düşüncelerden korunduğu için, *Hürriyet* gazetesinde, kimse, şahsiyatı üzerinden ne methedilecek ne de çekiştirilecektir. Yalnız, söz eğer oraya gelecekse şayet, memurların vazifeleriyle

---

[154] Anlamı: "Vatan Sevgisi İmandan Gelir" (Serez, 2012: 20)

[155] Serez'in derlemesinde pek çok sıkıntı mevcuttur. Mesela bu yazının tarihi, Serez'in derlemesinde 29 Temmuz 1868 olarak geçmektedir (2012: 19); Nâmık Kemâl'in yazılarının ve eserlerinin tasnifini yapan Hulûsi'nin tasnifinde ise söz konusu tarih 29 Haziran 1285 (1868)'dir ve bu şekilde düzeltilmiştir. Serez'in derlemesindeki bu gibi sıkıntılar, yeri geldiğinde, dipnotlar aracılığıyla belirtilecektir.

ilişkili olan halleri, tabiî olarak meydana konulacaktır. İşte gazetenin meslek hareketi budur (Serez, 2012: 21).

Nâmık Kemâl, biraz sonra bahsedilecek olan *Yeni Osmanlılar İle Bâb-ı Âli* başlıklı makalesinin girişinde, bu yazısındaki konuyla alâkalı olarak şöyle özetle şöyle demektedir: Hürriyet'in esas hareketi, şahsiyata taarruz etmeden [*saldırmadan*] latmasından [*tokatlamasından*] ibarettir. Gazetenin yazdıklarına dair yapılan efkâr-ı umumiye [*kamuoyu*], mahkeme-i adalettir [*adalet mahkemesidir*]. Halkın düşüncelerine, insaf ölçüsünce, temyiz-i hakkaniyet edilir [*hak ve adalet doğrultusunda halkın düşüncelerine bakılır*] (Serez, 2012: 25).

2.2.2. Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı Âli (13 Temmuz 1868)

Nâmık Kemâl, 3 numaralı bu yazısında, Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı Âli arasındaki ilişkiyi soru-cevap şeklinde açıklamaktadır. Kemâl'in Yeni Osmanlılar'a dair verdiği bilgiler şöyle özetlenebilir:

Yeni Osmanlılar'ın derdi; devleti, vatanın tehlike içinde olduğu zamanlarda, imkân ölçüsünde kurtarmaktır. Yeni Osmanlılar da devletin erkân-ı âzâsındandır [*üye reislerindendir*]; bu bakımdan, devletin kötü hareketlerle dünya haritasından silinmek derecesine getirilmesi karşısında susmayacaklardır. Yeni Osmanlılar, devletteki tehlikeyi, faizlerin gelirlerden fazla olmasından; Osmanlı'nın, kendinden daha kuvvetli olan hasmının açgözlülüğüne muhatap olup her gün bin yaraya mazhar olduğu için vücudunun kalbura dönmesinden ve yanında olan dostlarının bir fayda vermeyip o dostların kasıtsız da olsa devleti yaralamasından anlamaktadır (Serez, 2012: 25).

Yeni Osmanlılar'ın muhalefeti zararlı değildir; zira mesele bellidir: Bâb-ı Âli, keyfî idareden lezzet alıp bundan faydalanmaktadır ve bir adamı istediği zaman ve keyfî olarak azletmekte, hapsetmekte veya ebedî olarak sürgüne göndermekte ve bir davayı mahkemede kendi nüfuzuyla, keyfince gördürmektedir. Ortada bir hukuk hürriyetsizliği mevcuttur. Bâb-ı Âli, hazineden dilediğine ihsan, istediğine ise ikram vermekte ve halkın cehaletinden istifade ederek her türlü haksızlık ve zulmü etmekte; buna rağmen kimseden muhalefet görmemektedir. Bâb-ı Âli, Avrupa'yı, haksız ve münasebetsiz iyi muamelelerle susturmak yerine, fenalığı ortadan kaldırmalıdır. O zaman ortada ne düşmanlara fayda vesilesi, ne de Yeni Osmanlılar'da şikâyet sebebi kalacaktır (Serez, 2012: 25).

2.2.3. Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr[156] (30 Temmuz 1868)[157]

Nâmık Kemâl'in bu yazısında konu ettiği bahisler şu şekildedir:

"İnsan ki Kudret'ten [Allah'ın ezeli (başlangıçsız) gücünden] hürriyetle meftûrdur [yaratılmıştır], bittabi [tabiî olarak] o atâ-yı ilahiden [Allah'ın bağışından] istifadeye [faydalanmaya] mecburdur. Hürriyet-i âmme [halkın hürriyeti], cemiyet içinde muhafaza olunur [toplumla korunur]; çünkü ferdi ferdin taarruzundan [saldırısından] emin edecek bir kuvve-i galibeyi [ezici kuvveti] cemiyet [toplum] hâsıl edebilir [üretebilir]." (Kul, 2014: 152)

Nâmık Kemâl bu konu hakkında, yazısının ilerleyen kısımlarında şöyle demektedir: Dünyada topluluğun hizmeti ve hürriyetin muhafaza edilmesi için, böyle bir ezici kuvvet icat edilmelidir. Kaldı ki insanlığın bekası, hürriyetin muhafazasına muhtaçtır. Böyle bir kuvvet de, fertlerin kuvvetinin kavuşmasıyla meydana gelir. Her ümmette hâkimiyet hakkı, umumundur (Kul, 2014: 152).

Nâmık Kemâl, bu girişten sonra, lafı padişaha, vükelâya ve vükelânın vekâletine getirmektedir: Padişahlar, ümmetin biatiyle padişah olmuş ve vükelâlar da padişahın memuriyet vermesiyle vekâlet üstlenmişlerdir. Ama bu, vükelânın, vekâletten başka bir hükûmet icrasına girişeceklerini göstermemektedir (Kul, 2014: 152, 153). Hükûmet, hangi zamanda, hangi mekânda ve ne surette olursa olsun, temsil ettiği fertleri hakkını en az daraltacak şekilde iş yapmalıdır (Kul, 2014: 153).

Hükûmeti bu adalet dairesinde tutmak için, Nâmık Kemâl iki esaslı çarenin olduğundan bahsetmektedir: (1) İdarenin nizamat-ı esasiyesini [*temel kanun hükümlerini (anayasasını)*] örtük olmaktan kurtararak âleme ilan etmektir. Öyle ki, hükûmetten çıkacak olan yorumlar, çatışmalar ve inkârlar, bu suretle def edilmiş olacaktır. (2) Diğer çare, usûl-i meşverettir. Bu usul üzerinden, yasama kuvveti, hükûmet adamlarının elinden alınmaktadır. Devlet, manevî bir şahıstır, yani somut

---

[156] Bu yazı, Hem Serez'in derlemesinde (2010: 29-33), hem de Kul'un hazırladığı kitapta yer almaktadır (2014: 152-158). Fakat Kul'un hazırladığı eser, Serez'in derlemesine oranla daha temiz ve düzenli olduğundan, Nâmık Kemâl'in *Hürriyet*'te yer alan bu yazısı, Kul'un eseri üzerinden irdelenmiştir. Zaten bu yazının başlığı bile Serez ve Kul tarafından farklı şekilde yazılmış ve başlığın anlamı farklı minvalde açıklanmıştır. Serez, bu başlığı, *Ve Şâhvârehüm Fi-l-Emir* diye yazıp anlamını "Hükümdara Yakışan Şekilde" diye açıklarken (2010: 29); Kul, *Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* şeklinde yazdığı başlığın açıklamasını dipnotta "İşte onlarla istişare et." şeklinde yapmıştır. Ki bu açıklama, Kur'an'dan bir ayettir; söz konusu cümle, Âl-i İmran Suresi'nin 159. ayetinde geçmektedir (2014: 152).

[157] Serez'in derlemesindeki sıkıntılar bununla da sınırlı değildir. Serez'e göre bu yazının tarihi 20 Temmuz 1868'dir (2010: 29). Kul'un eserindeki bu yazının tarihi 30 Temmuz 1868'dir (2014: 158). Hulûsi'nin listesinde ise söz konusu yazının tarihi 30 Temmuz 1285 (1868) olarak geçmektedir (1942: 330) ve tarih, doğru olarak düzeltilmiştir.

bir kişi değildir. Bu bağlamda kanun yapmak, devletin iradesidir; kanunu icra etmek ise devletin bir fiilidir. Bunların ikisi tek elde olursa, hükûmetlerin hareketleri, mutlak bir iradeden öteye geçemeyecektir. Bu bakımdan, bir Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet gerekmektedir (Kul, 2014: 153).

Nâmık Kemâl bu çözüm önerisinden sonra, mevcut kanunların eleştirisini yapmakta ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Islahat Fermanı'na değinmektedir. Bu fermanlar, Nâmık Kemâl'in nizamat-ı esasiye [*anayasa*] dediği kaidelerin bazılarını içermektedir; ama öte yandan bu fermanların hiçbiri, medeni bir devletin idare kanunları olabilecek kadar açık ve düzgün değildir (Kul, 2014: 153); üstelik insanların hürriyetlerini görmezden gelen kayıtlar barındırmaktadır (Kul, 2014: 154).

Eksik olan kaidelerden biri, halkın hürriyetidir ve Kemâl, hürriyet kaidesinin geçtiği bir ferman istemektedir. Osmanlı idaresi ancak bu surette güvenilir olabilir. Bu eksiklik ise, Osmanlı'nın saadetini, usûl-i meşveretin uygulanmasına mecbur bırakmaktadır (Kul, 2014: 154).

Nâmık Kemâl, yazısının devamında dış ilişkilerden dem vurmaktadır. Bir yandan Rusya, Osmanlı'yı batırmak istemekte, diğer yandan da Rusya'nın güçlenmesine engel olan Avrupa, Rusya'nın kışkırtıp azdırdığı azınlıklara yardım etmektedir. Kemâl, Avrupa'nın bu davranışına yol açan sebebin Osmanlı olduğunu belirtmektedir. Rusya'nın Osmanlı'daki çıkarlarına karşılık Avrupa, Osmanlı'ya karışmış ve Osmanlı'nın idare-i zalimanesinin [*zalim davranan yönetiminin*] ıslah edilmesini istemiştir. Bâb-ı Âli ise meşrutî bir düzen yaratıp hem yabancıların müdahalesini yok etmek hem de Osmanlı'nın bekasını temin etmek yerine, salt Hıristiyanlara bazı müsaadeler vermiş, Avrupa'nın gönlünü hoş etmiş ve bu müsaadeleri Paris Antlaşması'na dâhil etmiştir (Kul, 2014: 154). Bu bakımdan Hıristiyanlar, devlete ne arz etseler, haklarını almaktadırlar. İşte Nâmık Kemâl de bu durumdan şikâyet etmektedir; çünkü esas idare fasittir [*kötüdür, bozuktur*], memurlar müstakildir [*kendi başınadır*], ülkede ise meşveret ve nezaret-i ümmet [*halkın vekilliği*] yoktur (Kul, 2014: 155). Bu yüzden devlet, şimdiki halini değiştirmelidir. Bunun için de usûl-i meşveretten başka çare bulunmamaktadır. Usûl-i meşveret gelince, herkesin hür olduğu açığa çıkacaktır; Avrupa da Osmanlı'ya medeni bir millet suretinde muamele edecektir (Kul, 2014: 156). Bu doğrultuda kurulması gereken Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ise, padişahın hukukuna zarar vermeyecektir; zira padişah, halkın iradesi ve hürriyet usulü çerçevesinde icra hakkını haizdir ve bu bağlamda padişahın unvanı, sahib-i mülktür [*devletin sahibidir*]; mâlikü'l-mülk

[*devletin mâliki*] değildir (Kul, 2014: 157). Nâmık Kemâl bu söz ile büyük ihtimalle, padişahın, devletin koruyucusu olduğunu ima etmektedir. Nitekim yazısının az ilerisinde, padişahın, Osmanlı hanedanının vârisi olduğunu, o hanedanın da devleti, İslâm dinini himaye ettiği için kurabildiğini ve İslâm dinini koruduğu için de padişahların İslâm halifesi unvanını taşıdığını belirtmektedir (Kul, 2014: 157).

Daha sonra Kemâl, usûl-i meşveret sisteminin cehalet yüzünden gerçekleşemeyeceğini ve yetmiş iki lisan bilen Osmanlı halklarının bir mecliste toplanamayacağını iddia edenlere şu cevabı vermektedir (Kul, 2014: 158): *"Karadağ'da, Sırp'ta, Mısır'da birer Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet var; orada buna mâni [engel] olmayan cehalet, bizde niçin mâni [engel] olsun? Biz terbiyede Karadağ vahşilerinin mâdûnunda mıyız [gerisinde miyiz]? Meclis-i Şûrâ-yı Devlet gibi azalığı [üyeliği] maarif-i siyasiyede [siyaset biliminde] maharet-i kâmileye [eksiksiz bir ustalığa] muhtaç olan bir idareye taşradan celp olunacak [çağırılacak] adam bulunur iken, ashâbına [sahiplerine] temyiz-i tabii [doğal olarak danışması] kâfi olan [yeten] Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet meb'ûsluğuna [milletvekilliğine] mı bulunmayacak?"*

2.2.4. Hürriyet (2 Ağustos 1869)[158]

Nâmık Kemâl bu yazısında hürriyet kavramının kendisinden bahsetmektedir. Hürriyet, bir kavmin salt hakkı değil, aynı zamanda insaniyet kaynağı ve mutluluk sebebidir. Dünyada insanoğlunun esası, hürriyete dayanmaktadır. O kadar ki, her toplumun en büyük muhafızı olan vatan aşkı, hürriyetle mümkün olmaktadır (Serez, 2012: 470).

Nâmık Kemâl, savını desteklemek için, medeniyetin başlangıcı saydığı Eski Yunan devletlerinin örneğini vermekte ve bu devletlerin, o dönemde Asya'nın yarısını elinde bulunduran Acem devletine nasıl mukavemet ettiğinden dem vurmaktadır. Netice bellidir: Eski Yunanlılar, ekstra bir özelliğe sahip değillerdir; elde ettikleri kemâlât [*bilgi ve ahlâk olgunluğu*], idarelerinde mevcut bulunan hürriyetle mümkün olmuştur. Yunan'dan sonra azamet [*büyüklük*] ve ulviyet

[158] Nâmık Kemâl'in bu yazısının başlığında da hatalar mevcuttur. Serez'in derlemesinde yer alan bu yazının başlık kısmında, alt alta *No: 57 2 Aout 1859 Ağustos HÜRRİYET* yazmaktadır (Serez, 2012: 470). Kitabın içindekiler kısmında ise bu yazının adı, yine "Hürriyet makalesi" olarak geçiştirilmiştir (Serez, 2012: 7). Hâlbuki Hulûsi'nin tasnifinde yer alan bu yazının başlığı *Hürriyet*, tarihi *2 Ağustos 1286 (1869)* ve numarası da *58* olarak geçmektedir (1942: 331).

[*yücelik*], Roma Devleti'ne geçmiştir. İlk önce bir ada çevresinin bir köşesinde toplanan bu Roma milleti, hürriyet sayesinde üç kıtaya yayılan bir devlete dönüşmüştür. Roma'dan sonra İslâm devletleri gelmiştir. Nâmık Kemâl, bu topraklara kadar yayılan İslâm devletlerinin başarısını, insanların hürriyetini ilahî adaletle temin eden şeriatı uygulamalarına bağlamaktadır. İslâm devletleri, şeriatçı olmalarına rağmen, kimseyi zorla Müslümanlaştırmamış ve herkesi etvar ve efkârında [*hâl ve hareketlerinde ve düşüncelerinde*] serbest bırakarak, bir iki asır sonra, fethettikleri topraklardaki insanların da İslâm'a yönelmelerine vesile olmuşlardır. İslâm devletleri içerisinde en çok mamur [*şenlikli*] ve marifetli olanlar, Endülüslüler, ilk Abbasiler ve Ben-i Ahmer zamanlarında yaşayanlar olmuştur. Zikredilen bu devletlerin ortak özelliği, devlet içerisinde şer'î hürriyetin geçerli olmuş olmasıdır. Hak yolundan ayrılan devletler ise kan dökmekten ve memleket tahrip etmekten başka bir şey yapmamışlardır (Serez, 2012: 471).

Hürriyet, aşırıya kaçılmadan tesis edilmelidir. Aksi halde zarar açığa çıkacaktır. Nâmık Kemâl bunun için Fransa İhtilâli'ni örnek göstermekte ve galeyana gelen birkaç bin delikanlının, ihtilâl vasıtasıyla, dünyanın en büyük ve en muntazam ordularını bir hamlede tarumar ettiğini [*dağıttığını*] söylemektedir. Bunun bizdeki örneği ise Selim-i Evvel'dir; yani I. Selim, yani Yavuz Sultan Selim'dir. Öyle ki, o zamanlarda hürriyet, şeriattaki sınırını aşınca, yeniçeriler, padişahın çadırına kurşun sıkacak kadar serbest hale gelmiştir (Serez, 2012: 472).

Bu örneklerle Nâmık Kemâl, şunu demeye çalışmaktadır (Serez, 2012: 472): *"Vakıa [gerçekte] hürriyetin ifratı [aşırısı], birtakım değişiklikleri mucip olduktan [gerektirdikten] başka, bir de şiddetli zulmü intac edeceğinden [zulüm ile neticeleneceğinden], hiçbir vakit arzu olunacak şeylerden değildir."*

2.2.5. Yeni Osmanlılar Cemiyeti[159]

Nâmık Kemâl, bu yazısında, İslâm'a ve şeriata vurgu yaparak, bu iki unsurun gerekliliğinden bahsetmektedir. İslâmiyet'in siyasetteki hükmünün, Avrupa'nın uygulamalarından kat kat üstün olduğunu söylemektedir. Şikâyet ettiği konu ise, Osmanlı'nın elinde şeriat gibi, medeniyetin her türlü ihtiyaçlarını ifâya [*yapmaya*] yeten ilahî bir ihsan varken, başka türlü hukuk hükümlerinin, mülkte esas olunduğudur (Serez, 2012: 482).

2.2.6. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I (14 Eylül 1868)

Bu çalışmanın en odak noktalarını teşkil edecek olan yazı dizisi, bu mektuplardır. 14 Eylül ila 23 Kasım 1285 (1868) tarihleri arasında belirli aralıklarla yazılan ve toplamda sekiz yazıdan oluşan bu dizide, tesis edilmesi gereken meşrutî monarşinin Nâmık Kemâl'ce belirlenen özellikleri bize aktarılmaktadır (Hulûsi, 1942: 330).

Bu ilk yazısında Nâmık Kemâl, ilkin, cumhurun (cumhuriyet sisteminin) Osmanlı Devleti'ni batıracağından ve cumhuriyeti kurmanın da Osmanlı'da kimsenin aklına gelmeyeceğinden; ama cumhuriyetin kurulmayışının, hiç kurulmayacağı anlamına da gelmediğinden bahsetmektedir (Kul, 2014: 159). Kemâl, sonra, *"Sözün doğrusu mülkümüzde [devletimizde] hâkim biziz, hepimizin hükümete iştirakimiz [ortaklığımız] vardır."* demektedir (Kul, 2014: 160). Osmanlılar, hükûmetin icra emrini meşru bir biatle yüce Osmanlı'ya vermiştir; dolayısıyla Osmanlılar (bu Osmanlı içine Nâmık Kemâl de dâhildir), daima yüce Osmanlı'yı isteyecekler ve daima meşrutî, yani şarta bağlı bir idare talebinde bulunacaklardır.

Kemâl, daha sonra, bahsi Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e getirmektedir. Osmanlı Devleti, yeniçeriler kalkıncaya kadar halkın iradesiyle, yani bir nevi usûl-i meşveretle yönetilmektedir. Öyle ki, halk, normalde milletvekillerine vereceği bakanlık hakkını bizzat icra etmektedir. Ama bu durum Nâmık Kemâl açısından sakıncalıdır; zira tarih göstermiştir ki halk, ne hâkimiyet hakkını bizzat icra

[159] Bu yazının başında da alt alta *HÜRRİYET No: 58 (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) 18 Janiver 1868* ifadeleri yer almakta (Serez, 2012: 479) ve kitabın içindekiler kısmında bu yazı, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti makalesi" diye geçmektedir (Serez, 2012: 7). Hâlbuki bir önceki gazete yazısının numarası 58'dir. Büyük ihtimalle bu yazının başlığı, numarası ve tarihi Serez tarafından yine yanlış olarak kaydedilmiştir. Bu bakımdan bu yazının başlığı, tarafımızca *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* şeklinde belirlenmiş ve doğruluğundan emin olunmadığı için tarih eklenmemiştir.

edebilmiş ne de bakanlık hakkını milletvekillerine devredebilmiştir. Neticede de fitneler çıkmış ve canlar telef olmuştur. Bu bakımdan nezaret (yani bakanlık hakkı), icra-yı hükûmet adlı organa (yani yürütmeye) ait olmalıdır. (Kul, 2014: 161).

Nâmık Kemâl bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nde bir Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet istemekte ve bu doğrultuda şöyle demektedir (Kul, 2014: 161): *"İstediğimiz Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet, bir nev-i bid'at [sonradan çıkan bir tür şey] imiş, ne yapalım? Endülüs'te Melik Cevher böyle bir meclisi ilan ettiği zaman acaba bid'at olduğunu düşünmedi miydi? Vapurlar da bid'at, almayalım da Yunan'ın liman kayıkları Girit'i mi zaptetsin [idaresi altına mı alsın]? İğneli tüfekler de bid'at, kullanmayalım da palikaryalar [Rum kabadayıları] İstanbul'u mu alsın? Dünyada öyle bid'atlar vardır ki bid'at-ı hasene [beğenilebilir yenilikler] değil bid'at-ı bedîa [beğenilen yenilikler] denilse sezâdır [uygundur]. Mademki şer'an [şeriatça] usûl-i meşveret [danışma yöntemi] mukarrerdir [anlatılmıştır], esas mevcut olduktan sonra icraatta olan [uygulanmasına yönelik] teferruatını [ayrıntılarını] icmâ-ı ümmet [bütün halk] tayin eder [belirler]; icma-ı ümmetle [halkın bütünüyle] yapılan şeyler bid'at değil, usûl-i dinden [din yönteminden] olur."*

Daha sonra, Yeni Osmanlılar'ın talep ettiği nizamat-ı esasiye, yani anayasa hakkında sözler sarf etmekte ve anayasayı tertip etmek için bir meclis yapılması gerektiğinden bahsetmektedir. Ardından, sözü Osmanlı halkının hürriyeti istediğine getirmektedir. Osmanlı halkı, hürriyetin Allah'ın bir bağışı olduğunu unutursa ve bu bağışını başka bir varlıktan talep ederse, halkın çıkarı zarara uğrayacaktır. Nâmık Kemâl bunları dedikten hemen sonra, şöyle bir cümle kurmaktadır (Kul, 2014: 162): *Ben hür doğmuş iken niçin ittikadan [sakınan (biri)] olduğumu tasdik edeyim [onaylayayım], niçin beni esir eden hareketlerin meşruiyetini [uygunluğunu] kabul ile avdetine [geri gelmesine] zımnen [üstü kapalı olarak] cevâz göstereyim [izin vereyim]? Şeriat gibi tagayyürden [bozulup kokuşmaktan] masûn [korunan] bir esas var iken, niçin inkılabı zaruyattân [değişimi mecburi] olan ef'âl-i insaniyeye [insanların işlerine] isnâd-ı hukuk eyleyeyim [hukuk yaptı diyeyim]?"*

Nâmık Kemâl, ardından, birbiriyle mukayese ettiği ülkeler arasından örnek alınacak bir ülke belirlemektedir. Büyük devletlerin en muntazam olanları, Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa'dır. Amerika cumhurdur. İngiltere ile Almanya'da ise aristokrasi vardır ve onlar Osmanlı'ya örnek olmamaktadır. Geriye Fransa kalmaktadır. Osmanlı'da da Fransa'nın idaresini örnek alacak bir kabiliyet mevcuttur (Kul, 2014: 162). Hattâ Osmanlı, Fransa'dan, hür olanlara yakışacak suretten daha

ziyade bir esas nizamla idare edilebilecek durumdadır (Kul, 2014: 163). Nâmık Kemâl, yazısının bu kısmında, III. Napolyon'u örnek göstermekte ve Fransa'nın o anki mutlu hallerini, III. Napolyon'un icraatlarına bağlamaktadır.

Kemâl, Fransa'yı örnek olarak aldıktan sonra, Fransa'nın yönetim şeklini ezcümle anlatmakadır (Kul, 2014: 163): *"Nizamât-ı esasiye [anayasa] iktizâsında [gereğince] Fransa'yı bir imparator, vükelâsının [bakanlar kurulunun] ve üç meclisin muâvenetiyle [yardımıyla] idare eder [yönetir]."* Sonra, söz, Osmanlı padişahına gelmekte ve Kemâl, Osmanlı padişahının İngiltere'de olduğu gibi her şeyden ayrı tutulmadığını ve idarenin salt bakanlar kuruluna devredilmediğini söylemektedir (Kul, 2014: 163). Çünkü padişah, adalet vazifesinin yerine getirilmesine şeriat gereği memurdur. Hâsılı idarede ne sadece padişah ne de sadece vükelâ olmalıdır. İkisi de bulunmalıdır ve padişah kendi vazifesinden, vükelâ da kendi hareketlerinden mesul tutulmalıdır (Kul, 2014: 164).

Nâmık Kemâl'in Fransa'yı örnek alması ile Ortaylı'nın şu ifadeleri arasında bir bağ olduğu muhakkaktır (2015: 160): Fransız *département* sistemi, zamanında Osmanlı taşra yönetiminin modeli olmuştur. Zaten Osmanlı taşra yönetiminin Fransız modeline göre düzenlenebilecek bir yapısı mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin idarî kurumları, sağlıklı bir evrimle düzelecek nitelikte değildir ve ani bir idarî reform gerekmektedir. Fransa, idarî reformu ani işlemlerle uygulamıştır. İngiltere bu bağlamda model olacak nitelikte değildir; zira İngiltere'nin kurumları, evrimle ve tutucu bir değişimle biçimlenmiştir.

Dumont ise bu konuda, Nâmık Kemâl'in kafasından geçirdiği bu anayasal sistemin, III. Napolyon'un Fransa'ya verdiği İkinci İmparatorluk Anayasası'nın rejimi olduğunu belirtmektedir. Bu rejim, otokratik iktidar ile muhtelif şekillerde oluşan temsilî organların meydana getirdiği nazik ve bir bakıma dayanıksız bir karışımdır. Nâmık Kemâl, bu bağlamda, Amerikan anayasası gibi daha radikal sistemleri bir yana itmiş ve daha ılımlı bir rejimi tercih etmiştir (1988: 56).

2.2.7. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II (21 Eylül 1868)

İkinci mektup, Conseil d'État denen Meclis-i Şûrâ-yı Devlet muhabbetine özgülenmiştir. Meclis-i Şûrâ-yı Devlet'in üye sayısı kırk ile elli arasındadır ve üye olarak alınmak ve üyelikten atılmak, imparatorun elindedir (Kul, 2014: 165).

Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, hükûmet kanunlarını ve idare nizamlarını hazırlar; idare işlerinde ortaya çıkabilecek zorlukları halleder. Hazırlanan nizamlar, Meclis-i Şûra-yı Ümmet'e veya Senato'ya arz edilir. Bu arza bir eleştiri yapılırsa, meclis üyelerinden biri, bu eleştiriyi devlet adına müdafaa eder; bu kişiyi de imparator tayin eder. Bakanlar bu mecliste ancak danışma maksadı için oy vermek amacıyla bulunabilir (Kul, 2014: 165).

İkinci meclis, Cour Législative denen "kanun yapıcı meclis"tir. Nâmık Kemâl buna Şûrâ-yı Ümmet demektedir. Bu meclisin üyeleri halk tarafından seçilir. Reşit olan herkes seçilme hakkına sahiptir. Seçilenler altı yıllığına seçilir. Bu meclis, Meclis-i Şûrâ-yı Devlet'in hazırladığı kanun tasarılarını kabul eder, reddeder veya meclis kararlarının birbiriyle uyumlu olmasını inceler (Kul, 2014: 166).

Bir kanunun doğruluğunu araştırmak ve meydana çıkarmak için bir komisyon kurulur da o komisyon tarafından kanuna bir itiraz gelirse, itiraz, önce Meclis-i Şûrâ-yı Devlet'e gönderilir. Meclis-i Şûrâ-yı Devlet kabul ederse yürürlüğe girer; kabul etmezse, o kanun referanduma sunulmaz (Serez, 2012: 70, 71).[160]

Meclis üç ay süresince açıktır. Müzakereler de halka açıktır; halk, kimi isterse gidip dinleyebilir. Ancak meclis üyelerinden beş kişi gizlilik talep ederse, görüşmeler gizli yapılabilir. Meclis konuşmalarını tutanağa geçirten, meclis başkanıdır. Meclis başkanını, imparator, üyeler arasından, bir yıllığına seçer. Bakanlar bu meclise üye olamaz. İmparator, meclisi toplama ve dağıtma kudretini haizdir (Kul, 2014: 166).

Tabiî bu özellikler, Nâmık Kemâl'in hayalini kurduğu sistemin değil, Fransa'daki sistemin özellikleridir. Nâmık Kemâl, "Meclis-i Şûra-yı Devlet" ve "Şûra-yı Ümmet" isimlerini, böyle bir sistemin kurulması hayaliyle, kendince vermiştir. Zaten Nâmık Kemâl, bu malumatı verdikten hemen sonra, *"Bizim istediğimi Meclis-i Şûrâ-yı Ümmetin nizamâtı [kanun hükümleri] bunun aynı mı*

---

[160] *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar* dizisi, normalde, daha önce de tarafımızca belirtildiği üzere, Kul'un hazırladığı kitaptan yararlanılarak bu çalışmaya aktarılmıştır; ama işin garip tarafı, Serez'in kendi derlemesine başlıksız bir şekilde yerleştirdiği *Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* adlı aynı yazının, Kul'un kitabında içermeyen bir paragraf içermesidir. Söz konusu paragraf da yukarıdaki gibidir.

olsun?" diye bir soru sorup, *"Hayır, itikad-ı acizânemce [kişisel inancıma göre] bundan daha serbest olması lazım gelecek."* (Kul, 2014: 166) cevabını vermekte ve düşlediği meclisi Fransa'daki anayasanın maddelerine göre tarif etmektedir.

Nâmık Kemâl'in düşlediği meclisin üyelerinin seçimi halka ait olacaktır ve herkesin seçim hakkı tasdik edilecektir. Fransa'nın esas nizamlarının ilk fırkasının Osmanlı'ya uygulanması mümkündür; şeriat, bu maddeye engel değildir. Meclisin üyeleri, altı seneden daha az süreliğine seçilmelidir. Bunun amacı ise, halkın, kamu yararına hizmet etmeyen üyeyi kısa zamanda def edebilmesini kolaylaştırmaktır (Kul, 2014: 167). Halk, sevdiği üyeleri yeniden seçme hakkına sahiptir. Üçüncü madde de Fransa'daki gibi kalabilir. Şûrâ-yı Devlet'in hazırladığı kanunları, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet onaylamalıdır. Bunun da amacı, yasama kuvvetini yürütme kuvvetinden ayırmak ve bu bağlamda halkın gelişmesini sağlayarak yapılan işlerin kanuna uygun olmasını sağlamaktır (Kul, 2014: 168).

Nâmık Kemâl, bu defa, söz konusu görevleri yerine getirecek dirayetli [*zeki*] insanların nasıl meclise alınacağı sorununa el atar ve bu konuda, her eyalettin, kendi milletvekilini, o yerin ileri gelenlerinden göndereceğini söyler. Gelecek olanın okuma yazma bilmesi şarttır. Öyle ki, milletvekilleri, nutk-ı hümayunu[161] görecek ve sözlerin hangi amaç taşıdığını anlayacaklardır; o kadar ki, Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, hazırladığı kanunu, milletvekillerine verdiği vakit, kanunla nutk-ı hümayun arasında çelişki gören milletvekilleri, buna itiraz edecektir (Kul, 2014: 168).

Kemâl bu ikinci mektubunu bitirmeden evvel, son birkaç özellik daha sayar: Fransa'da imparator, meclisi istediği zaman dağıtmakta ve yeniden üye seçmek hakkını elinde bulundurmaktadır. Osmanlı saltanatına da bu hakkı vermek şu bakımdan faydalı olabilir: Hükümdar, meclisi zorla dağıtmak gücünü elinde bulundursa, bu kanun gereği en azından meclisi temelden lağvetmeyecek ve meclisi kanunen yine toplamak zorunda kalacaktır (Kul, 2014: 169).

[161] Nutk-ı Hümayun: Padişah söylevi demektir. Özellikle Abdülaziz'in 10 Mayıs 1868'de hürriyet hakkını ilân ve vaat eden söylevine denmiştir. Meşrutiyet dönemlerinde ise meclisin açılışı ve kapanışı münasebetiyle okunan padişah söylevleri olarak isimlendirilmiştir. (Sakaoğlu, 1985: 100).

2.2.8. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – III (29 Eylül 1868)

Nâmık Kemâl'in bu mektubu, çoğunlukla, hayalî ve gerçek örnekler üzerinden bir fikrin doğrulanması metoduyla yazıldığından, kayda değer çok az bilgi barındırmaktadır. Verilen örneklerin özeti şudur: Parlamento üyeleri, kabine üyelerine hesap sorma hakkına sahiptir. Zaten Nâmık Kemâl de bu bağlamda kendi düşüncesini ileri sürmektedir. Ona göre iç idarenin iki esaslı şubesi vardır: adaletin icrası ve ilerlemenin devam ettirilmesi. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet, bakanları, adaletin yerine getirilmesi amacıyla elbette sorumlu tutacaktır (Kul, 2014: 170).

2.2.9. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV (12 Ekim 1868)

Kemâl, bu yazısına, "Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet" dediği parlamentoya kendince "Meclis-i Hürriyet" diyerek başlamaktadır; parlamento, öyle bir hürriyet meydanıdır ki, kimsenin hayal ve hatırına gelmeyen insanlardan akıllara durgunluk verecek konuşmacılar ve faziletli insanlar ortaya çıkacaktır (Kul, 2014: 179).

Ardından, Kemâl, Fransa'daki üçüncü meclisin tarifine geçmektedir.

Üçüncü meclis, Senato'dur. Senato, üç sınıf üyeden meydana gelmektedir. Birinci sınıf üyeler, saltanat hanedanındaki fertlerdir. Her biri on sekiz yaşına girdiği andan itibaren bu sınıfın üyesi sayılmaktadır; ancak mecliste bulunabilmesi, imparatorun iradesine bağlıdır. İkinci sınıfı teşkil edenler, din başkanları, mareşaller ve kaptan paşalardır. Üçüncü sınıf ise, imparatorun kendi isteğiyle tayin ettiği kişilerdir (Kul, 2014: 179).

Meclisin varlığının temelinde, bir "değişiklik gücü" yatmaktadır. Bu güç, yasamayla yürütmenin ayrılması anlamına gelmektedir. Meclisin vazifesi de, esas anayasayı ve halkın hürriyetini korumaktır. Bu meclise arz edilmediği müddetçe bir kanun ilan edilemez. Meclis, arz edilen kanunun birazdan sayılacak olan kaidelere aykırı olup olmadığını kontrol eder ve bunun haricinde bir muhakemeye kalkışmaz. Ölçüt alınacak olan kaideler şunlardır: anayasa, mezhep düzeni, ahlâk, mezhep özgürlüğü, kişi özgürlüğü, mahkemeler önünde genel eşitlik, taşınmazların saldırıdan korunması, hâkimlerin işten çıkarılmalarından kurtulmaları ve ülkenin korunması... (Kul, 2014: 179).

İşte Senato, bir kanunu, biraz evvel sayılan kaidelerden birini bozduğu zaman reddeder. Bu konuda imparatorun bile kanunu uygun bulmasına bakılmaz. Meclis,

yanı sıra, anayasada bir eksiklik varsa tamamlar; kanunun bir fırkasının anlamı eksikse o anlamı belirler. (Hatta bu belirleme, kanun hükmünü daha kesin hale getirmektedir.) Senato, kamu yararı için yeni bir kanun yapılmasını gerekli görürse, bunu hükûmete arz eder (Kul, 2014: 180).

Halk tabakasından biri, yeni bir kanun tasavvur ettiği veya hükûmetin bir fiilini anayasaya aykırı gördüğü zaman, düşüncelerini bir dilekçe ile Senato'ya beyan eder (Kul, 2014: 180).

Yine tekrar edelim ki insana cazip gelen bu özellikler, Nâmık Kemâl'in düşlediği sistemin değil, Fransa'da uygulanan sisteminin özellikleridir. Kaldı ki Nâmık Kemâl, hemen sonra, kendine, *"Böyle bir meclisin esasen ve bizim ahvâlimize [durumumuza] tatbîkan [uygulama] lüzumu var mıdır, yok mudur? Biraz da bunları arayalım."* diye sorar (Kul, 2014: 180) ve bu soruya "var" cevabı vererek, bu "var" olmayı gerekli kılan üç unsur sayar: (1) Her söz, farklı yorumlar doğurabilmektedir. Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'te bir kanun görüşülürken, bu kanunun anayasaya uygun olup olmadığı hususunda milletvekilleri ile memurlar arasında fikrî ihtilâflar yaşanacaktır. Çünkü herkes, meseleye istediği açıdan bakacaktır. Böyle bir ihtilâfın halledilmesi için Senato lazımdır. (2) Sadrazamlık ve vezirlik makamında bulunan cesur biri, isterse, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'i zorbalık yaparak dağıtabilir. Böyle bir durumdan emin olmak için de yine Senato gibi bir meclise ihtiyaç vardır. Bu meclis, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in ve anayasanın zorba bir saldırıdan korunması için mükemmel ordulardan daha kuvvetli olacaktır. (3) Son madde ise, hükûmetin fiillerini ayıplamak ve kutlu kanunu uyarmak konularında takdim edilecek dilekçelere dairdir. Bu dilekçeler, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'e verildiği zaman, yasama ile yürütme kuvvetleri arasında her gün yeni bir fikrî çatışma yaşanması halinde, barış dolu bir yönetim için lazım olan iktidar dengesi bozulacaktır; bunun olmaması için de Senato lazımdır (Kul, 2014: 180). Zira Osmanlı Devleti'nde yeniçerilerin ilgasından ve ulemanın rolüyle nüfuzunun kırılmasından sonra, Saray ile Bâb-ı Âli tek başına kalmış ve saray-divan, ocak ve ulema arasındaki, devletin iç kuvvetini oluşturan denge bozulmuştur. Bu kuvvetin dengelenmesi için, halkın hâkim olduğu bir parlamento çıkarmak gerekmektedir (Emil, 1988: 14).

Milletvekillerinin varlığı, tabiî olarak, hükûmet dairelerinde yer alanların iktidarlarının azalmasını sağlayacaktır. Bakanlar da kendilerine iletilen kuvveti korumak için anayasaya dayanacaktır. Bu durum, milletvekillerinin, anayasanın yargılanmasına ve değiştirilmesini istemeye güçlerinin yeteceği anlamına

gelmektedir. Böylelikle ya en azından yılda bir kez, anayasayı değiştirmek gerekecek ya da milletvekillerinin arzusuna engel olunarak onların hukukuna saldırılacaktır. Ki bu iki durum, iki taraf için de tehlike arz edecektir. Bu bakımdan anayasayı daima korumak, halkın kanunlara dair şikâyetlerini dinlemek ve kanunu gerekli görüldüğü takdirde değiştirmek için yine Senato'ya ihtiyaç vardır (Kul, 2014: 181).

Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl, üç meclis öngörmektedir.

2.2.10. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V (18 Ekim 1868)[162]

Kemâl, bu yazısına, "Senato gibi bir meclise, idare-i meşruta [*hukukî müsavât, eşitlik, hürriyet ve millî hâkimiyet esaslarına dayanan kanun ile idare olunma usulü*] bağlamında ihtiyaç duyulmaktadır." gibi bir düşünceyle başlamaktadır. Bu gereklilik bin türlü tecrübe ile sabit olmuştur. Dünyada ne kadar meşrutî idare varsa, hepsinde ya Senato gibi bir meclis ya da bir Aristokrasi Meclisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin meşrutiyet idaresinin ilanı neticesinde de böyle bir meclisin ihtiyacı başgösterecektir (Kul, 2014: 182).

Kemâl, Fransa'yı anlatmaya bu yazısında da devam eder. Fransa imparatoru kimi isterse, Senato'ya üye tayin edebilir. Fakat Nâmık Kemâl, bunu kabul etmez; zira böyle bir durum, meclisin bütün hükmünü kaldıracak niteliktedir; bunun sebebi ise, sırf şahsî tanınmışlığıyla oraya atanan üyeler üzerinden oy çokluğu kazanmak, hükûmet için çok kolay bir şeydir. Bu bakımdan tecrübe başkadır, kişinin şahsî şöhreti başkadır. Senato'ya atananlar, nüfuzu ve tanınmışlığıyla değil, tecrübesiyle ve halkın ruhî makamına oturmuş olmasıyla atanmalıdır (Kul, 2014: 182).

Sonra, söz, Osmanlı'daki padişahının, kendi bağımsızlığına dokunacak böylesi bir sistemi isteyerek yaptırıp yaptırmayacağı sorununa gelir (Kul, 2014: 182). Evet, padişah böyle bir sistemi yaptıracaktır; zira şimdiye kadar devlete faydalı olduğu düşünülen ve padişaha teklif edilen ne varsa, padişah bunları engellememiştir. Bunun sebebi, Osmanlı hanedanının alışkanlıklarıdır. O alışkanlık gereği, Osmanlı, kendi tebaasına hakikaten babacan bir tavırla bakmıştır. Nâmık Kemâl bu duruma Mısır'ı örnek gösterir. Nasıl ki Mısır Hidivleri, usûl-i meşveret sistemini, bir taraftın herhangi bir talebi olmadan, tek taraflı bir şekilde, cömertçe

[162] Kul'un hazırladığı kitapta bu yazının tarihi, *19 Ekim* olarak geçmektedir (2014: 185); ama Hulûsi'nin tasnifinde, *18 Ekim* olarak yer almaktadır (1942: 330). Hulûsi'nin tasnifine bu bağlamda daha çok güvenildiğinden, söz konusu tarihî ihtilaf, *18 Ekim* olarak değiştirilmiştir.

ilan etmiş ve vazifesini yerine getirmişse, Osmanlı padişahı da, halkın arzusu üzerine, halkın hakkını gasp etmeyi kendi şanına yedirmeyerek, bu meclis sistemini kabul edecektir. Bağımsızlık, düşünsel bir durumdur ve padişah bu bağımsızlıktan yararlanmamaktadır. Usûl-i meşveret sistemi, kimseyi kanunun hükmü dışında tutmayacaktır. Üstelik Bâb-ı Âli yüzünden padişah, şu anda bir kaza müdürü kadar bile kanun kırıcılık yapamamaktadır. Padişahın durumu vahimdir; yapması gerekenleri yapamamaktadır. Dolayısıyla ortada, padişahın bağımsızlığı konusunda korkulacak bir durum yoktur; zira padişah, hâlihazırda çok kudretli bir konumda değildir. Padişah dışındaki kişilerin sözü geçmektedir. İdaredeki bu dengesiz durumdan kurtulmak için, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'i açmak ve her idareyi ehline vermek lazımdır. Ancak bu yolla idaredeki dengesizlik bitecek ve idareciler, vazifeleri çerçevesinde iş yapmaya başlayacaklardır (Kul, 2014: 183).

Kemâl'in hakkında söz söylediği ikinci mesele ise şudur: "Padişah usûl-i meşvereti kabul etti diyelim; peki, bakanlar buna razı olacak mıdır?" Buna verilen cevap şu şekildedir: Halkın kendisi, bir "doğal hâkim"dir ve hakkın gösterilmesini istemektedir; padişah ise "fiilî hâkim", yani "şu anda aktif olan hâkim"dir; dolayısıyla, padişah halkı kabul ederse, aradaki, aylıkla tutulmuş birkaç hizmetkârın söz söylemeye hakkı olmayacak ve bakanların rızası aranmayacaktır. Bu konuda, şöyle bir problem vardır: fiilî kuvvet, vükelânın elindedir ve bakanlar, istenen ıslahatın gerçekleştirilmesini engellemektedir. O halde bakanların bu gücü nasıl kırılacaktır (Kul, 2014: 184)?

Kemâl buna şu şekilde cevap verir: *"Ona ne şüphe var? Zor ile değil, galebe-i efkâr [düşüncelerin çokluğu] ile bile istihsâl-i maksadı [maksadın meydana getirilmesini] biz kabil görüyoruz [kabul ediyoruz]."* Yani Bâb-ı Âli'nin nüfuzu, düşünce üstünlüğü ile kırılacaktır. Zaten vükelâ bile, yer yer, Meclis-i Şûrâ-yı Devlet, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet ve Meclis-i Mebusan muhabbeti yapıp usûl-i meşveretin ilan olunmadığı takdirde Osmanlı'nın batacağını dile getirmekte; ama kendi menfaatlerinin baskın çıkması dolayısıyla bu sözlerini fiiliyata dökmemektedir (Kul, 2014: 184).

Kemâl, bu yazısını bitirmeden evvel, son olarak, bir de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin zora başvurulmasıyla ortaya çıkabilecek tehlikeyi idrak edip edemedikleri meselesine değinmektedir. Yeni Osmanlılar, zora başvurmalarının tehlikeli bir netice doğuracağını idrak etmiştir; bu yüzden de ellerine alem [*bayrak*] değil, kalem almışlardır. Gerdanlarda "zulüm" adında bir esaret zincirinin bağlı

olması (Bu zincir simgesi, hatırlanacağı üzere, Nâmık Kemâl'in *Rüya* adlı eserinde de kullanılmıştır. *Rüya*'nın yazılma tarihi 1872'dir; bu gazete yazısı ise 1869'da kaleme alınmıştır. Demek ki "boyna bağlı esaret zinciri" imgesi, Nâmık Kemâl'in tahayyülünde hep bulunmaktadır.), kan akıtacak kadar zor bir durum değildir. Yani esaret, kan akmadan da yok edilebilir. Nâmık Kemâl'in korktuğu tek şey, mutlak monarşiden meşrutî monarşiye geçiş esnasında, açlık ve susuzluğa dayanamayıp canına tak eden ayaktakımının silaha sarılmaları neticesinde, İstanbul'un mezbahaya dönmesidir. Bu bahane ile belki devlet bile bitebilir. Nâmık Kemâl, Cenab-ı Hakk'tan, devleti böyle bir durumdan muhafaza etmesini isteyerek bu mektubunu burada bitirmektedir (Kul, 2014: 184, 185).

2.2.11. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VI (26 Ekim 1868)

Bu mektupta dikkate değer ilk bilgi, bir "başa geçen" ile "icra-yı adalet" arasındaki ilişkidir. Osmanlı Devleti'ne lazım olan şey, başa geçen bir insanın çıkması değil, adaletin yerine getirilmesidir. Adalet, doğal olarak bir kuvvet üretir. Eğer başa geçen kişi, adaletin ürettiği kuvveti, adaletin kendisine tercih ederse, ortaya büyük bir yıkım çıkacaktır. Bu yıkımın vahameti öyle büyüktür ki, Nâmık Kemâl bu hususta duygusal bir tavır takınarak şöyle demektedir: *"(...) istihsâl-i kuvveti [kazanılan kuvveti] icra-yi adalete [adaletin yerine getirilmesine] tercih edecek sahib-zuhûrların [başa geçenlerin] Allah bin türlü belasını versin."* (Kul, 2014: 188). Ayrıca, Kemâl, vatanın kurtulması için birtakım kimse ve yerlerden yardım arandığını, ama bunun bir netice doğurmadığını da sözlerine eklemektedir. Bunun yolu da muâvenet-i ümmetten, yani halkın (kendine) yardımından geçmektedir.

Söz, daha sonra, İslâm dininin siyaset kaidelerine, adalete, medeniyete ve ilerlemeye tamamıyla uygun olmasına gelir (Kul, 2014: 189).

Son olarak, bu yazıda Nâmık Kemâl'in cevap verdiği bir diğer mesele de şudur: Fıkıh ilmi üzerine görüşülecek olan bir kanun tasarısı esnasında dindar milletvekillerinin itiraz için ayağa kalkması, fakat ulemanın bunu savunmaya kalkışması ve nihayetinde bir ihtilaf çıkması neticesinde kan dökülmesi meselesidir. Nâmık Kemâl, meclisin kanun yapma sürecinde dinî bir konuda ihtilâf yaşaması durumunu şöyle değerlendirmektedir: Eğer elde mevcut bulunan fıkıh ve hukuk kitaplarında zaman ve mekân meseleleri başgösterirse, iltikat edilecektir [*türlü*

kitaplara başvurarak bilgi toplanacaktır]. Sonra, mezheplere mensup olan milletvekillerinin, kendi dinî görüşleriyle çatışan bu kanun tasarısı hakkında itirazda bulunması halinde, Şûrâ-yı Devlet memuru, bu itirazı türlü delillerle savunacaktır. Ondan sonra bu kanuna yönelik yaşanacak olan itiraz ile itiraza yönelik müdafaa da Senato'ya gönderilecek ve ihtilaflı durum, şeriata ve mevcut vakit ile hâlin icabı gereğince incelenecektir. Senato'da bulunan şeyhülislam ve ulema büyükleri de fetva verecektir (Kul, 2014: 190). Görüldüğü üzere Nâmık Kemâl, hiçbir surette lâik değildir; o kadar ki, mecliste dinî konulardaki çözümsüzlük konularına bile değinmektedir.

2.2.12. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VII (9 Kasım 1868)

Bu mektupta kayda değer pek bir bilgi yoktur. Zaten yazı da kısa bir yazıdır. Nâmık Kemâl bu yazısında, Osmanlı halkının hükûmette yer alan kişilerden nefret etmesi meselesine değinmektedir (Kul, 2014: 191).

2.2.13. Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VIII (23 Kasım 1868)

Nâmık Kemâl, yazı dizisini bu mektupla sonlandırmaktadır. Zaten ilk cümle şöyle başlamaktadır: *"Artık bu sefer mübahâseyi [karşılıklı konuşma] tüketelim."* (Kul, 2014: 193).

Kemâl, önce, Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'in İslâm'a öncelik vermesi meselesine değinip (İslâm'dan kasıt, büyük ihtimalle Osmanlı Devleti'nde yer alan Müslüman tebaadır.) şöyle demektedir: Fıkıh ve belagat, Müslüman Osmanlılardadır; hâl böyleyken, diğer milletler, Müslümanların önünde nasıl geçebilecektir? Üstelik Osmanlı'da yer alan gayrimüslimlerin Müslüman Osmanlılar'ın önüne geçmesi, Müslüman Osmanlıları başkasının gözünde düşük gösterecektir. Dolayısıyla Meclis-i Şûrâ-yı Ümmet'te Petraki'nin oy'unun Hasan Efendi'nin oy'una üstün gelmemesini sağlamak için, İstanbul'daki Abdülaziz'in saltanatının yanına Aleksander saltanatı da mı kurmak gerekmektedir? Nâmık Kemâl, bunlarla uğraşma yerine, vatandaşların eşitlik hukukunu kabul etmek gerektiğini söyler. Zaten şeriat da, akıl ve mantık da halkın eşitliğine hükmetmektedir. Hattâ bunlar olmasa bile, birkaç kişinin kişisel isteklerinin (yani Bâb-ı Âli'nin), eşitlik ve adaletin bir an evvel tesis edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan Nâmık Kemâl, İslâm'ın şecaati [*yiğitliği*],

hamiyeti [*haysiyeti*] ve dirayeti [*bilgisi*] bağlamında bir halk eşitliği yaratılması gerektiğini söylemekte ve parlamento için yine "meydan-ı imtihan", yani "imtihan meydanı" ifadesini kullanmaktadır (Kul, 2014: 193).

Nâmık Kemâl bu son mektubunda, ikinci olarak, usûl-i meşveret hürriyetini, İslâm ve şeriat namına istediğinden bahsetmektedir. Burada milliyet-i İslâmiye" ifadesini kullanmaktadır. Bununla kastettiği, "Müslüman olan Osmanlı uyrukları"dır. İslâm'ın unutulması, dinî kaidelerin bir tarafa bırakılmasını ve Haccâc[163] gibi davranılmasını gerektirmemektedir. İslâmiyet, hiçbir zaman hiçbir kimseyi hukukça bir başkasının aşağısında tutmamıştır. Bir adamın herhangi bir mezhepte bulunması, o kişinin hak ve adaletten mahrum bırakılmasını gerektirmemektedir (Kul, 2014: 194). Osmanlıların talip olduğu İslâmî hükûmet, birkaç Müslüman'ın makamını yükseltildiği ve diğer vatandaşların, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, zulüm yükü altında ezilip mahvedildiği bir hükûmet değildir. Nâmık Kemâl, Osmanlı Devleti'nde âdil bir hükûmet istemektedir (Kul, 2014: 195).

Nâmık Kemâl, mektubunu, Osmanlı'daki mezhep farklılıklarının[164] Osmanlı Devleti'ne katacağı katkılardan dem vurarak bitirmektedir. Diğer mezhepten olanların Osmanlı Devleti'ne itaat etmesi neticesinde, ortaya birçok fayda çıkacak ve şimdiye kadarki zararlar ortadan kalkacaktır (Kul, 2014: 195). Sakız, İzmir, Girit ve diğer yerlerde doğan onca Ermeni ve Rum, ecnebi devletlerin uyruğuna girip ölçülemeyecek bir servet edinmiştir. Onların da gözünde bir vatan arzusu vardır. Diğer Avrupa devletleri gibi Osmanlı'da da adalet izleri görmektedirler. Eğer bu milletler Osmanlı'ya dönerlerse, Osmanlı'nın millî serveti iki kat çoğalacaktır. Bugün vatanın korunması için silah tutmak, tüm İslâm'a mahsustur. Eğer diğer mezhepler de –Kemâl'in "diğer mezhepler de" ifadesinden kastı, "diğer milletler de" olsa gerektir– vatanını sever ve muhafazası için Osmanlı'ya katılırsa, İslâm nesli çöküşten korunacaktır. Bu da bir faydadır (Kul, 2014: 196).

---

[163] Haccâc: Irak vâlisi olup Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf bin Sakafî'nin unvânı (Devellioğlu, 2012: 350).

[164] "Mezhep" kavramının Nâmık Kemâl tarafından hangi anlamlara gelecek şekillerde kullanıldığını belirtmek gerekmektedir. Nâmık Kemâl, bu kavramı, yazılarının genelinde, üç ayrı eksen kapsamında kullanmaktadır: (1) semavî dinlerin kendi aralarındaki farklılıkları için (İslâmiyet-Hıristiyanlık), (2) millî ve etnik unsur farklılıkları için (Ermeni, Rum, Bulgar vb.) ve (3) semavî dinlerin kendi içindeki farklılıkları için (Katoliklik-Protestanlık-Ortodoksluk; Hanefîlik-Şafiîlik-Hanbelîlik vb.).

3. *İbret* Gazetesi

3.1. *İbret*'in Tarihçesi

İbret, İstanbul'da 1870 ila 1873 yılları arasında yayımlanan siyasî bir gazetedir (Yazıcı, 2000: 368). (Bulundukları kulvarlar, söz konusu neşriyatın esasında alâmet-i farikasını [*ayırıcı işaretini*] teşkil etmektedir: Sözgelimi *İbret* gazetesi, siyasî bir gazete iken, Teodor Kasap tarafından 1870'te çıkarılmaya başlanan *Diyojen*, Osmanlı Devleti'nde Türkçe olarak yayımlanan hem dördüncü mizah dergisi olma hem de ilk siyasî mizah dergisi olma özelliklerini haizdir [Ebüzziya, 1994: 479]. *Hadîka* gazetesi ise, yine İstanbul'da yayımlanan popüler bir bilim gazetesi olmuştur; ilkin ilmî, fennî ve iktisadî konulara yer verse de, çeşitli kesintilerden sonra, yayın hayatına günlük bir siyasî gazete olarak, 1871'e değin devam etmiştir [Yazıcı, 1997: 18]. Diğer örnek ise Ebüzziya Tevfik'in yönetiminde çıkan *Terakkî* adlı gazetenin, *Terakkî-i Muhadderât* [*Müslüman Kadınların İlerlemesi*] adlı bir de haftalık ilave yayımlamasıdır. *Terakkî-i Muhadderât* [1869-1870], adından da anlaşılabileceği üzere, Türkçenin ek olarak yayımlanan ilk kadın gazetesi olmuştur [Yazıcı, 2000: 368].)

İbret gazetesi yayın yaptığı ilk günden itibaren, bu çalışmanın ilk kısmında da değinildiği üzere, farklı isimlerle ve farklı kişilerce yayımlanmıştır. Aleksan Sarafyan, önce 1 Aralık 1869 ila 18 Şubat 1970 tarihleri arasında *Kevkeb-i Şarkî* [*Doğunun Yıldızı*] adında bir gazete çıkarmıştır. *Kevkeb-i Şarkî*, 16 Haziran 1870'te *İbret* adıyla yeniden yayımlanmaya başlanmış; ama okuyucudan ilgi görmeyince, 1871'de İskender Bey'e kiralanarak, 26 Nisan 1871'de *İbretnümâ-yı Âlem* [*İbretlik Dünya*] adıyla, birinci sayıdan itibaren tekrar basılmaya başlanmıştır. (Bu arada *İbretnümâ-yı Âlem*, kadınlara özel, haftalık, müstakil bir süreli yayın da çıkarmıştır.) Ancak işler yine iyi gitmeyince, yayın 29 Ocak 1872'de durdurulmuştur (Yazıcı, 2000: 368). On gün sonra, 7 Şubat 1872'de tekrar ilk sayıdan yayın yapmaya başlayan gazetenin idaresi Ahmed Midhat Efendi'ye geçmiş; ama gazetenin yayımına yine ara verilmiştir. Nâmık Kemâl ve arkadaşları, *İbret*'i Sarafyan'dan ayda on beş liraya iki yıllığına kiralamıştır (Yazıcı, 2000: 369). Böylelikle *İbret*, yeni kadrosu ve gayesiyle beraber, 13 Haziran 1872'de yayın hayatına yeniden başlamıştır (Akün, 2006: 367). Unutulmamalıdır ki *İbret* esas rolünü, idarenin Nâmık Kemâl ile arkadaşlarına geçtiği dönemde edinmiştir (Yazıcı, 2000: 368). Ufak bir not daha: Mevcut koleksiyonlara göre *İbret* 134 sayı çıkmıştır (Hulûsi, 1942: 394).

3.2. Nâmık Kemâl-*İbret* İlişkisi

İbret, Nâmık Kemâl'in başyazar olmasıyla beraber, dokuz ay boyunca, 33,5 x 47,5 cm ebadında basılmıştır. Neşir günleri, cuma ve pazar hariç her gündür. Gazetenin tirajı ise beş bin ila on iki bin arasında değişmiştir. Bu tiraj, *İbret*'i basan matbaanın Beyoğlu'ndaki Hacopulo Çarşısı'na nakledilerek Ahmed Midhat Efendi'nin matbaasıyla birleştirilmesine bile vesile olmuştur (Yazıcı, 2000: 369).

Kuntay, *İbret* gazetesinin, yazılarının mahiyeti açısından hem gazete, hem mecmua, hem de ilim yayması bakımından bir kitap gibi görmektedir (2010b: 105). Nâmık Kemâl ise *İbret* gazetesinde artık ne istediğini bilen, yeni bir adam hâline gelmiş; dine dayanarak bir milliyet adamı olmuş ve millî birliği din birliğinin içine sokmuştur. Zira Müslümanlık, ırkın ve dilin ayrılık sebebi teşkil etmesini engellemiştir (Kuntay, 2010b: 106).

Nâmık Kemâl'in *İbret*'te yer alan gazete yazıları, Mustafa Nihat Özön'ün, ilk basımı Nâmık Kemâl'in ölümünün ellinci yılı olan 1938'de yapılan *Nâmık Kemâl ve İbret Gazetesi* adlı inceleme kitabından istifade edilerek yapılmıştır. Bu kitapta yer alan gazete yazıları, Özön'ün, eserinin onuncu sayfasında da belirttiği üzere, Nâmık Kemâl'in *İbret*'teki her yazısını değil, sadece dörtte birlik kadarını teşkil etmektedir. Zaten kitapta otuz yedi adet yazı yer almaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, Nihat Özön'ün kitabından bu çalışmayla alâkalı olarak seçilen yazıların analizi yapılırken, kelime ve ifadelerin imlâ ve yazımı konusunda, yararlanılan kitaba sadık kalınmıştır. Nâmık Kemâl'in yazıları da olduğu gibi alınmak yerine, yer yer sadeleştirilerek alınmıştır. Amaç, pratik bir anlatım tercih etmek ve sürekli olarak blok alıntı yapıp metni sıkıcılaştırmamaktır. Bu bakımdan sadeleştirilerek yapılan alıntılar normal harflerle yazılmış, metnin orijinalliğinin korunduğu yerlerde ise harfler italik şekilde düzenlenmiştir; eski kelimelerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları, köşeli parantezle ve italik şekilde belirtilmiştir. Özeti yapılan gazete yazıları, yararlanılan kitaptaki sıraya uyularak sıralanmıştır.

3.3. *İbret* Gazetesindeki Yazıların Analizi

3.3.1. Hukuk (19 Haziran 1872)[165]

Nâmık Kemâl, bu yazıda, yazının adından da anlaşılacağı gibi, hukukun mantığından bahsetmektedir. Önce, devletlerin yönetim şekillerinin ve kanaatlerin nesilden nesle değiştiğini, hattâ aynı devirde bile meydana gelen bir olayın, farklı devletler ve düşüncelerce farklı yorumlanabileceğine değinmektedir. Ardından da, hukukun kaynağına dair şöyle bir soru sormaktadır (Özön, 1997: 62): *"Hukukta da görülen bu çatışmalar, hakikat ışığının farklı kabiliyetlere yansıması dolayısıyla birbirinden farklı algılanmasından mıdır; yoksa dünyada bir hakikat mevcut değildir de hukuk ve hukuk çatışmaları sırf insan yapması mıdır?"* Nâmık Kemâl, kesinlikle ilk şıkka kail [*inanmış*] olanlardan olduğunu belirtmektedir. Çünkü dünyada icat yapacak bir iktidar ya vardır ya da yoktur. Eğer bir iktidar varsa, o iktidar, insanı da yaratmıştır. Böyle bir iktidar yoksa şayet, o zaman bir insan, hukuku ve hukukun kurallarındaki çatışmayı da icat edemez. Zaten tabiatta bir ilk başlangıç olmazsa, insan hiçbir şeyin ilk başlangıcı olamaz. Çünkü tabiat, insana oranla açık açık tümeldir; insan ise tabiata oranla tikel kalmaktadır. Bu bakımdan tabiattan çıkarılan başlangıcı insanda aramak, tümelin içinde bulunmayan bir haysiyeti tikelin içinde aramaya benzer. Bu bakımdan tabiatta bir ilk başlangıç yok ise, insanda da, ihtiyar [*seçme, seçilme*] ve ihtiyarını icraya [*yapma*] iktidar yoktur. Üstelik hukuk işlemleri ile intizam ve ihtilâflar, müteselsilen [*sırayla*] zuhur eder; bunlar, birbirinin irtibatından kurtulmayan birtakım illetlerin zaruri neticelerinden ibarettir.

Nâmık Kemâl, düşüncesini netleştirdikten sonra ikinci soruyu sormakadır (Özön, 1997: 63): *"Hukukun kaynağı, doğada vücudunu aradığımız ilk başlangıçta mıdır? Yoksa insan iradesinde midir?"* Nâmık Kemâl yine ilk şıkka inandığını belirtir. Kemâl'in inanışına göre hukuk, hakîm-i kudretin [*Allah'ın ezeli (başlangıcı belli olmayan) gücünün bilgisinin*] tabiat-i külliyede [*bütün kâinatta*] halk ettiği [*yarattığı*] hüsün ve kubuhtan [*güzellik ve çirkinlikten*] ibarettir. Hukuk, insan tabiatlarından tek iyiliklere uygun olarak gönderilen mecburi bağlılıklardır.

Nâmık Kemâl bu yazısını Avrupa'nın hukuk kaynağına getirdiği açıklamaları eleştirerek ilerletmekte ve makalesini şöyle bitirmektedir (Özön, 1997: 66): *"Bizde hüsün ve kubhu [güzelliği ve çirkinliği] şeriat tayin eder. Ebna-yi vatan [vatan*

[165] Hulûsi'nin derlemesinde bu tarih 7 Haziran 1288 (1871) olarak geçmektedir (1942: 343).

evlatları] arasında revabıtın [münasebetlerin] hüsn-i mücerrede [iyi şekilde yalnızlaşmasına] muvafakati [uygunluğu] ise gene vukuatın [olanların] o miheng-i adalete [(mihekk-i adalete) adalet ölçüsüne] tatbikiyle [uygulanmasıyla] bilinir."

Bu yazısına dair Yavuz'un çok sağlam tespitleri mevcuttur: Romantik bir aydınlanmacı olan Nâmık Kemâl, doğal hukukun kaynağını akla değil, Allah'a bağlamaktadır. İnsanın tabiî bir hakkı ve hürriyeti vardır; bu hak ile hürriyetin sınırları, Allah tarafından belirlenmiştir (2011: 379). Doğal hak ve özgürlükleri, aydınlanmacılar gibi insana değil, şeriata, yani Allah'a bağlayan Nâmık Kemâl'in, gelenekçiliği ve doğal hak ile özgürlükleri şeriata mal etmesi, onu Rousseau'ya yaklaştırmaktadır (Yavuz, 2011: 380). Dolayısıyla Kemâl ile Rousseau'yu bu bağlamda ilişkilendirmek yanlış değildir. Nâmık Kemâl de, Rousseau gibi, romantizm ile aydınlanma arasında, ara konumdadır. Hüsün ve kubuh kavramı da bu bağlamda önemlidir. Nâmık Kemâl, doğal hak ve özgürlükleri, hüsün ve kubuh gibi İslâmî kavramlarla temellendirmiş (Yavuz, 2011: 381) ve bu yolla, doğal hak ve özgürlükler kavramını İslâmî hüsün ve kubuh kavramlarıyla okuyarak meşrulaştırıp dolaşıma girmesini mümkün kılmaya çalışmıştır (Yavuz, 2011: 382).

3.3.2. İttihad-ı İslâm [*İslâm Birliği*] (27 Haziran 1872)[166]

Kemâl, bu yazısına, Avrupa'nın medeniyet seviyesi ve marifet [*ustalık*] derecesinin Osmanlı topraklarında bilinmeye başladığından ve böyle bir yükselişin Osmanlı'daki nüfuzuna karşı durabilmenin imkânsızlığının anlaşıldığından dem vurarak başlamaktadır. Diğer devletlerin artık dünyadaki bu Avrupa cemiyetlerinden aşağı kalmayacak bir haysiyet mevkisi arzuladığından, bu arzuların Osmanlı'da da uyandığından bahsetmekte ve bahsi, Osmanlı Devleti'nin zuhurundan [*görünmesinden*] beri birtakım eazımın [*büyük adamların*] efkârını [*düşüncelerini*] işgal eden İttihad-ı İslâm [*İslâm Birliği*] düşüncesinin, artık genel bir maksat haline geldiğine bağlamaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu maksada ulaşılmak istenmesi halinde, iki yüz milyonluk bir nüfus, kardeşçe ve yekvücut olarak birbirinin düşüncelerini eğitecek ve faydalarını koruyacaktır; bu da, Asya için parlak bir saadet devri meydana getirecektir. Maalesef, ehl-i İslâm [*İslâm topluluğu*], vaktiyle haiz olduğu yüksek medeniyet mertebesini bugüne kadar idame edememiştir. Bunun

[166] Hulûsi'nin derlemesinde bu tarih 15 Haziran 1288 (1871) olarak geçmektedir (1942: 334).

sebebi, araya düşen tefrikalardır [*bozuşmalardır*] (Özön, 1997: 86). İki yüz milyonluk İslâm'ın karşısında, yüz elli milyonluk bir Avrupa bulunmaktadır. Osmanlı da, Avrupa'ya en yakın olduğu için, garbın bilgi ve kültür ışığını en evvel ödünç alanlardan olmuştur. Bu hâldeyken, Osmanlı'nın Asya'da bulunan kardeşlerine bu hisseden pay vermemesi ve onları bulundukları durumda bırakması, kusurlu olmayacak mıdır? Üstelik bu kusur Osmanlı üzerinde kaldıkça, Osmanlılar, İslâmiyet ve insaniyetle nasıl iftihar edecektir? (Özön, 1997: 86).

Nâmık Kemâl bundan sonra, İttihad-ı İslâm için bir ordu teşekkülü düşüncesini aktarmaktadır (Özön, 1997: 88). *"(...) 'eğer Arabistan'ın eyalatı [memleketleri], nizam-ı cedit [yeni sistem asker] altına alınır, ve Afrika'da bulunan cünud-i padişahinin [padişah askerlerinin] irade-i umumiyesi [genel isteği] merkez-i hilafet-i seniyyeye [Osmanlı Devleti hilafetinin merkezine] celbolunursa [çekilirse]', saltanat-i Osmaniye kesret-i askerde [asker çokluğunda] Avrupa'nın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir dereceye vâsıl olur [ulaşır]; ve o suret ise şan [ün] ve ikbalimizin [talihimizin] teyidine [kuvvetlendirilmesine] ve hal ve istikbalimizin [geleceğimizin] teminine [sağlamlaştırılmasına] pek büyük hizmet eder."*

Nâmık Kemâl'e göre, amaç İttihad-ı İslâm olunca, bu yapı, Osmanlı'nın salt hududu içerisinde kalamayacaktır. Genel bir arzunun bekası [*devamı*] ve revacı [*geçerliliği*], ancak siyaset ve mezhep belasından bütün bütün tecrit edilince hâsıl olacaktır. Aksi halde kan dökülecek, canlar çıkacaktır. Bunun içinse ehl-i İslâm [*İslâm topuluğu*], ittihadının tarzını, politik niyetlerde veya mezhep mücadelelerinde değil, vaiz önlerinde ve kitap sayfalarında aramaya muhtaçtır (Özön, 1997: 88).

Görüldüğü üzere İslâmiyet, Nâmık Kemâl için çok önemlidir. O kadar ki, Nâmık Kemâl'i Nâmık Kemâl yapan bir kavramdır. Bu yazıyla alâkalı olarak, Kanter'in görüşüne yer verilebilir: Nâmık Kemâl, Osmanlıcılık anlayışından yola çıkmakta ve makalelerinde, hem Osmanlı Devleti'nin durumuyla Avrupa devletlerini kıyaslamakta, hem de altı yüz senelik bir toplumun bireylerinin duygu birliğine sık sık işaret etmektedir. Kemâl'in bu tutumu, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkan sekülerleşmeye karşı, kutsala dayalı birlik oluşturma çabasının ürünüdür. Bu çabanın temelinde de hürriyet olgusu vardır. Nâmık Kemâl'in hürriyet modelinde birey, kanun tarafından güvence altına alınan, özgür bir vatan içinde yaşamakta ve kendi özgür iradesini kullanabilmektedir (2011: 412, 413). Nâmık Kemâl'in medeniyet algısı, İslâm dininden uzaklaşılmayan bir medeniyet algısıdır (Kanter, 2011: 415).

3.3.3. İfade-i Meram [*İsteğin İfadesi*] (30 Eylül 1872)

İbret'in tatil edilmesinin konu alındığı bu yazıda Nâmık Kemâl, *İbret*'in hükm-i tatille [*tatil hükmüyle*] kapatılmasını haksızlık olarak görmektedir (Özön, 1997: 130, 131):

"Evet, hükm-i tatil [tatil hükmü(nün verilmesi)] haksız idi: Çünkü eğer İbret*, bihakkın [hakkıyla] kapatılmış olsaydı iptida [(ibtida) en önce] Matbuat Nizamnamesi hükmünce muhakeme edilmesi [hüküm çıkarılması] lazım gelirdi. Gazetemiz hakkında böyle bir şey vuku bulmadı [olmadı]. Hatta Bâb-ı Âli'den gelen beyannamede [yazılı açıklama] 'Kararname-i Âli'den bile bahsolunmadı. Maamafih [bununla beraber] eğer karardan bahsolunsaydı gene hükm-i tatil [tatil hükmü] haksız olurdu. Çünkü evvela Matbuat Nizamnamesi'nin mütemadiyen [devamlı olarak] cereyan-i hükmü [hükümlerinin akışı] irade-i seniye [padişah buyruğu] tahtındadır. Kararname ise Bâb-ı Âli'nin bir hükmünden ibarettir. Kuvve-i icraiyenin [icra kuvvetinin] hükmü ise irade-i seniyeyi [padişah buyruğunu] hiçbir vakit ilga [hükümsüz bırakma] veya amelden iskat [düşürme] edemez. Saniyen [ikinci olarak] zaten Kararname, Girit meselesi için ve o meselenin devam ettiği zaman münhasıran [hususi olarak] ilan olunmuş idi. Nitekim derununda [içeriği] musarrahtır [açıkça söylenmiştir]. Muvakkat [geçici] ve meşrut [şarta bağlı] bir nizamın [düzenin] ise şart bertaraf olduktan [bir yana atıldıktan] sonra gene ilelebet cereyan-i hükmü [hükmünün akışı] nasıl kabil olabilir [kabul edilebilir]?"*

3.3.4. İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat (17 Ekim 1872)

Başlığından da anlaşılabileceği gibi, *İbret*'in 33. sayısındaki makalesinde Nâmık Kemâl, Osmanlı'ya lazım olan değişikliklerden dem vurmaktadır. Dünyada bir hükûmetin meydana gelmesi için gereken aslî sebep, adalettir. Bunun içinse kanunun hakka uygun olması ve bunu tatbike memur olan mahkemelerin düzenlenmesi lazımdır. Hükûmet, her şeyden evvel, adalet ihtiyacına çalışmalıdır. Osmanlı Devleti'nde ise adaletin icrası için yasamada görülen eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bunun için de bu nizamı tatbik edecek yetişmiş insanlar lazımdır (Özön, 1997: 159).

3.3.5. Terakki (Kasım 1872)[167]

İbret'in 45. sayısında neşredilen bu uzun yazısında Nâmık Kemâl, Londra'daki parlamentoyu tasvir etmektedir (Özön, 1997: 180):

"Londra'da bulunan bir adam, ahkâm-i adaletin cereyanını [adalet hükümlerinin akışını] görmek isterse önüne her şeyden evvel merkez-i teşri [yasama merkezi] olan ve dünyada gördüğümüz kavaid-i siyasetten [siyaset kaidelerinden] hemen birçoğunun mehd-i zuhuru bulunan [meydana çıkma beşiği olan] o koca parlamento çıkar ki yalnız binasına bakılsa efkâr-i umumiyenin [kamuoyunun] dehşet ve mukavemeti [direnişi] nazar-i idareye [yönetimin dikkatine] karşı bir cismaniyet [cisim] kesbetmiş [kazanmış] ve güya ki o cism-i hail [korkunç cisim] değme bir sademe [(sadme) tokuşma] ile zevalden [sona ermekten] masun [korunmuş] olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş [taşlaşmış] kıyas olunur [gibidir].

"İçine girilirse yüz seksen milyon azadan [üyeden] mürekkep [meydana gelmiş] olan ve kemalat-i medeniyede [olgunlaşmış medeniyette] birinci değilse birincilerden sayılan bir milletin en mümtazlarından [seçkinlerinden] üç, dört yüz mebus [milletvekili] görülür ki her biri amal-i kavme [kavmin emellerine] ve metalib-i istikbale [gelecekteki isteklere] bir fesahat-i fevkalade [(fasahat-i fevkalade) sözü fevkalade güzel söyleme] ile tercüman olmuş, zorbazu-yi irfan [(zûr-ı bazu-yi irfan) kâinatı bilmenin ve anlamanın kol gücü] ve ahkâm-i adalet [adalet hükümleri] ve esbab-i terakkiyi [ilerlemenin vasıtalarını] serairhane-i tabiattan [tabiat sırlarının toplandığı yerden] istihraca [netice çıkarmaya] çalışmakta hadd-i imkana [mümkün olma sınırına] tekarrüp edecek [(tegarrüb) gurbete çıkacak] kadar meharet [(maharet) ustalık] gösterirler.

"Bu heyet-i mümtazenin [seçkin kurulun] kuvve-i istinadı [dayanma kuvveti] ise, her biri vüsatte [bollukta] bir başka memleket denilmeye şayan [değer] olan umumi [genel] bir maksat üzerine efkârca [düşünce olarak] ittifak etmiş [birleşmiş] kırk, elli ve bazı kere yüz, yüz elli bin kişiden mürekkep [meydana gelen] encümen-i siyasilerdir [siyasî meclistir] ki içtimalarından [toplanmalarından] bir tecavüz veya dağdağa [gürültü, patırtı] zuhur etmek [ortaya çıkmak] değil, aralarında cereyan eden [akıp giden] mübahasat-i edibaneden [terbiyeli konuşmalardan] başka sıkıca

---

[167] Yazının tarihi, Hulûsi'nin derlemesinde 14 Ekim 1288 (1871) olarak geçmektedir (1942: 339). Bu yazı, Kul'un hazırladığı kitapta da vardır ve tarihi 14 Ekim 1288 (1871)'dir (2014: 216).

bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden birkaçı söz söyler; kusuru sükûnetle istima eyler [kulak verip dinler]. Cümlesi birden hulus-i niyet [niyet temizliği] ve adab-i mutavaatla [itaat usulleriyle] hükümlerine giderler, arz-i hacet ederler [isteklerini bildirirler]. İstidalarının [dilekçelerinin] yüzde doksanı hakka muvafık [uygun] ve bir kuvve-i galibe [ezici kuvvet] ile müeyyet olduğu [doğrulandığı] için makbul olur."

Kemâl bu makalesinin geri kalan kısmında, İngiltere'de yer alan parlamentoyu, rüştiye ve sıbyan mekteplerini, gemileri ve dükkanları, numunehaneyi, hayvanat bahçesini, rasathaneyi, kütüphaneleri, fabrikalarını, sonra yine dükkanlarını ve madenlerini övmekte ve takdir etmektedir.

3.3.6. Medeniyet (1 Ocak 1873)[168]

Nâmık Kemâl'e göre insanın hak ve maksadı, salt yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır (Özön, 1997: 212): *"Bu kadar milel-i mütemeddineye [medenileşmiş milletlere] karşı kabil [kabul edilebilir] midir ki akvam-i gayr-i mütemeddine [medenileşmemiş milletler] hürriyetlerini muhafaza edebilsinler [koruyabilsinler]?"*

Bu doğrultuda, Nâmık Kemâl'in de dediği gibi, *"Bize şu lazım, onunla kanaat etmeliyiz. Ve, pederlerimizden [babalarımızdan] bunu gördük, onun haricinde ne varsa bid'attir [sonradan meydana çıkmıştır]. Dersler, talimler [öğretmeler], kitaplar, makinalar, terakkiler [ilerleyişler], icatlar ne işe yarar?"* denmemelidir. Zira bunu diyen Hintliler ile Cezayirliler, ecanibin [*yabancıların*] kahır [*zorlama*] ve galebesi [*üstünlüğü*] altında, izaa-i hürriyete uğramışlardır [*hürriyetlerini kaybetmişlerdir*]; bu durum ise, şan-ı insaniyete [*insanlık ününe*] hiçbir surette yakışmamaktadır. Özetle Nâmık Kemâl, medeniyetsiz yaşamanın, ecelsiz ölmek demek olacağını söylemektedir (Özön, 1997: 213). Tabiî bu medeniyet, Avrupa'yı olduğu gibi almak demek değildir. Bu bakımdan Nâmık Kemâl, makalesinin son kısımlarında şöyle demektedir (Özön, 1997: 214):

"Şimdi biz tervic-i medeniyeti [medeniyetin itibarını artırmayı] arzu edersek bu kabilden [türden] olan hakayik-i nafıayı [üzerinde çalışılmış olan gerçeklikleri] nerede bulursak iktibas ederiz [ödünç alırız]. Temeddün [medenileşme] için Çinlilerden sülük kebabı ekletmeyi almaya muhtaç olmadığımız gibi, Avrupalıların

[168] Bu tarih, Hulûsi'nin derlemesinde 20 Aralık 1288 (1871) olarak geçmektedir (1942: 340).

dansına, usûl-i münakehatını [nikâhlanmalarının usulünü] taklit etmeye de hiç mecbur değiliz.

"Kendi ahlakımızın ilcaatı [zorunda bıraktıkları], kendi aklımızın tasvibatı [doğru buldukları] asar-i medeniyetin [medeniyet izlerinin] füruatına [tomurcuklanmasına, dallanıp budaklanmasına] maaziyadetin kâfidir [ziyadesiyle yeterdir].

"Hatta öyle memul [emel] ederiz ki şeriat-i İslâmiyenin [İslâm şeriatının] kavaid-i münciye [kurtaran kaideleri] ve mevki ve halkımızın kabiliyat-i fevkaladesi [fevkalade anlayışlı olmaları] elde iken Kıpt ve Geldan ve yahut İran ve Arap ve Yunan zamanlarında altı yedi kere marifetin [ustalığın] Dâr-ül-muallimini [erkek öğretmen okulu] ve terakkiyatın [ilerlemelerin] merkez-i intişarı [yayılma merkezi] olan memalik-i Osmaniye'de [Osmanlı topraklarında] iş layıkıyla tutulur ise mesair-i bediasına [ateş karıştırmaya yarayan demir çubuklarının bile takdir edildiği bir konuda] dünyayı hayran edecek yolda bir medeniyet vücuda getirilebilir [var edilebilir]."

3.3.7. Başlıksız[169] (20 Ocak 1873)[170]

Kemâl, bu yazısına, kendini vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerden olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Öyle ki, Kemâl, vatan hizmetkârlığı konusundaki görevini yerine getirmek için, yazıdan başka kendince bir vasıta bulamamıştır; bu yüzden de elinde kalem tutmaya kudret hissettiği günden beri gazeteciliği seçmiştir. Kemâl'in gazeteciliğe başladığı zaman elinde bulunan tek semere [*gelir*], her gûna [*türlü*] ketm-i efkâr [*düşüncelerin gizlenmesi*] için vicdan ile dövüşmek ya da bir söz için bin türlü muaheze [*azarlama; tenkit*] görmektir (Özön, 1997: 222).

Gazete denen şey ise, Nâmık Kemâl'e göre, vatanı bir meclis-i ülfet [*konuşma meclisi*] haline getirmektedir. Bu konuşma meclisi, öyle bir meclistir ki, içinde herkesin meramını istima müşkül [*isteğini kulak verip dinlemek zor*] ise, herkese meramını isma eshel-i umurdur [*isteğini dinletmek de işlerin en kolayıdır*] (Özön, 1997: 223).

---

[169] Özön, derlemesinde, bu yazının başlığını *[Başlıksız]* şeklinde belirtmiştir (1997: 222).

[170] Özön'e göre bu yazının numarası 97'dir (1997: 224). 97 numaralı yazının başlığı, Hulûsi'nin tasnifinde *Gazeteciliğe Dair* şeklindedir ve yazının tarihi 8 Ocak 1289 (1871)'dir (1942: 336).

3.3.8. Başlıksız[171] (25 Ocak 1873)[172]

Özet geçeceğimiz bu son yazısında, Nâmık Kemâl, evvelki yazıda bahsettiği gazetecilik mesleğine dair daha ayrıntılı bilgiler vermektedir (Özön, 1997: 225, 226): *"Vatanımca en büyük terakkiyi [ilerlemeyi] edebiyatta ve edebiyatça en büyük terakkiyi [ilerlemeyi] gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamayı mevcut olan esbab-i taayyüşün [geçinme vasıtalarının] birçoğuna tercih etmiş idim. Felek [kader] müsait olmadı. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmaya istihkakımız [hakkımız olma] hakkında bin taraftan bin türlü sözler çıkmaya başladı. Bir iki gün içerisinde bu istihkak [hakkı olma] iddiası arkadaşlarım hakkında dahi ulum-i mütearifeden [herkesin bildiği bilgilerden], müsellemattan [meydanda olan meselelerden], belki bedihiyattan [delili ve ispatı gerekmeyen açık şeylerden] oldu. Bayağı bizlerce devlet hizmetinde girmemek vatan hizmetinden kaçmak hükmünde bulunduğu herkesin lisanında dolaşır dururdu.*

"Hatta ezkiyadan [keskin fikirlilerden] biri: 'Siz gazetecilikte birkaç gün daha ısrar ederseniz, memuriyet kabul etmemeye, askerlikten firar hükmünü verecekler' demiş idi.

"Mamafih [(maamafih) bununla beraber] devlet hizmetinden kaçınmak ne benim, ne de arkadaşlardan birinin hayal ve hatırına gelmiş idi.

"Vakıa [gerçi] biz o zamanlar hizmette bulunmadık, fakat buna sebep yalnızca bir memuriyette bulunmak için beyan-i acz [beceriksizlik] ü [ve] fakr [fakirlik] ile hizmet namına nan-pare [memurluk] istidasına [istemesinde] görülen ihtiyaç idi.

"Hasılı biz hizmetten kaçmadık... Yalnız memuriyet dilenmek elimizden gelemedi.

*"*İbret *ise günden güne ehemmiyetini arttırmakta olduğu için hizmetler, memuriyetler heyet-i tahririyenin [yazı işlerinin] ayağına gelmeye başladı. Belki âdeta gölge gibi yüz çevirsek de arkamızdan ayrılmaz oldu.*

"Biz vuku bulan [olan] teklifatın [tekliflerin] hiçbirine mutavaattan [itaat etmeden] başka bir hal göstermedik. Çünkü cümlesi [hepsi] devlet namına [adına] idi. Fakat cümlesini [hepsini] nazar-i hakaretle [hakaret şeklinde] gördük. Çünkü

---

[171] Özön, derlemesinde, bu yazının başlığını da *[Başlıksız]* şeklinde belirtmiştir (1997: 224).

[172] Özön'e göre bu yazının numarası 101'dir (1997: 227). 101 numaralı yazının başlığı, Hulûsi'nin tasnifinde *İbret Gazetesinin Siyasî Kanaatleri Hakkında* şeklindedir ve yazının tarihi 12 Ocak 1289 (1871)'dir (1942: 336).

hiçbiri bir garaz-i mahsustan [bilinen hedeften] berî [kurtulmuş] olmadığı indimizde [düşüncemize göre] muhakkak idi."

EK 4: LA MARSEILLAISE MARŞI[173]

İleri kardeşler, vatan için ileri!
Şan şeref günü geldi çattı işte!
Karşımıza geçmiş kanlı sancağını
Tiranlık bir kez daha çekiyor göndere
Nasıl bağırıyor duyuyor musunuz uzaktaki
Alanlarda bölük bölük askerler?
Saflarımıza dayandılar öldürmeye gelmişler.
Kanlarımızı, çocuklarımızı ve bizleri!

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silahları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

Kimin peşindedir bu hükümdarlar,
Bu satılmış uşak takımı?
Bu zincirleri kimin için hazırladılar,
Kimin içindir acaba bu demirden bukağılar?
Sizin için ey Fransızlar, sizin için tüm bunlar!
Olacak iş midir bu! Hepimiz hınçlı mı hınçlı,
Şimdiden hazırız sıkmışız yumruklarımızı!
Onlar sizi yeniden köle yapmak istiyorlar!

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silahları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

Nasıl olur! Efendisi mi olacakmış
Yurdumuzun bu yabancı lejyonlar?
Ne diyorsun! Paralı askerler mi duracakmış
Bizim mağrur savaşçıların karşısında?
Aman Tanrım! Boynumuzu yakalamış,
Zincirden farksız eller boyunduruğa vurmuşlar.

---

[173] Bu marş, http://www.musikidergisi.net/?p=1817 adresinden alındı (05.02.2017).

Soysuzlaşmış despot beyinler,
Çıka çıka bizim bahtımıza çıkmış.

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silahları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

Tiranlar, hainler, onun bunun artıkları,
Artık korkudan titremeye başlayın!
Adi suikastçılar, çözülsün dizlerinizin bağları!
Yakındır, geliyor zamanı hesap sormanın!
And içmiş askerleriz biz, yeneceğiz düşmanı!
Bir yiğit düşmeyegörsün toprağa bizden,
Doğurur onu toprakana, yeniden,
Koparıp alsın diye sizlerin kafanızı!

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silâhları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

Çarpışın Fransızlar, merhameti de esirgemeyin
Göze göz, dişe diş, elden bırakmayın civanmertliği,
Yine de silâhların önüne zorla sürüklenen
O zavallıları bağışlayın o masum kurbanları.
Ama o tiranın yanından hiç ayrılmayan
Köpeği ve Bouilles'nin suç ortaklarını,
Bağışlamayın o gözlerini kan bürümüş kaplanları,
Anamızın bağrını parçalamaya can atan!

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silahları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

Gel gir kolumuza kutsal vatan sevgisi,
Götür bizi intikam almaya!
Sevgili özgürlük tutsana elimizi,
Sahip çıksana kendi davana!

Zafere erip dikince bayrağımızı,
Senin koruyucuların buluşana dek burada,
Mezarında bile sokana dek düşmanın kafasına,
Senin zaferini ve bizim şanımızı!

Haydi vatandaşlar, sıklaştırın safları, silahları kapın!
Yürüyün ki şu alçakların kanlarıyla toprağımız sulansın!

EK 5: KRONOLOJİ

1 Temmuz 1839	I. Abdülmecid tahta geçti.	
3 Kasım 1839	Tanzimat Fermanı ilan edildi.	
21 Aralık 1840		Tekirdağ'da doğdu.
17 Ekim 1848		Dedesiyle beraber İstanbul'a geldi.
1848-1853		Bu süre zarfında önce Beyazıt Rüştiyesi'ne, sonra da Valide Mektebi'ne gitti.
Mart 1853		(Anne tarafından) dedesi Abdüllatif Paşa Kars kaymakamlığına atanınca, dedesiyle beraber Kars'a gitti.
Temmuz 1854		Abdüllatif Paşa, Kars kaymakamlığından azledildi ve dedesiyle beraber İstanbul'a döndü.
Mayıs 1855		Abdüllatif Paşa, Sofya kaymakamlığına atandı ve dedesiyle beraber Sofya'ya gitti.
18 Şubat 1856	Islahat Fermanı ilan edildi.	
1857		Dedesiyle beraber İstanbul'a döndü ve aynı yıl Bab-ı Âli Tercüme Odası'na girdi.
1858		Anneannesi Mahdume Hanım vefat etti.
1859		Dedesi Abdüllatif Paşa vefat etti.
Mayıs-Haziran 1861	Encümen-i Şuarâ toplantıları yapılmaya başlandı.	
25 Haziran 1861	I. Abdülmecid tahttan indi; yerine I. Abdülaziz geçti.	
1861		Encümen-i Şuarâ'ya katıldı.
Ocak 1862	Encümen-i Şuarâ dağıldı.	
27 Haziran 1862	*Tasvir-i Efkâr* gazetesi yayın hayatına başladı.	
1862		Şinasi ile tanıştı.
Ekim 1862		*Tasvir-i Efkâr*'a yazar oldu.
Mart 1863	*Mir'at* dergisi yayın hayatına başladı.	*Mir'at* dergisinde yazar oldu.

Mart 1863		Montesquieu'nun eserini "Roma'nın İtila ve İzmihlâline Dair Mülâhazat [*Roma'nın Yükseliş ve Yok Oluşuna Dair Düşünceler*]" şeklinde çevirdi ve çevirinin bir kısmı *Mir'at* dergisinde basıldı.
30 Ocak 1865		Şinasi Avrupa'ya gitti ve *Tasvir-i Efkâr* bu tarihten itibaren Nâmık Kemâl'e kaldı.
Haziran 1865		İttifak-ı Hamiyyet kuruldu.
1865		Kızı Feride doğdu.
28 Mayıs 1866	Mısır veliahdı İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz'den Mısır'ın veraset usulünü değiştirme imtiyazını aldı.	
2 Haziran 1866	Mısır veliahdı İsmail Paşa, Sultan Abdülaziz'den hem "hidiv" unvanı imtiyazını, hem de hidivliğin babadan oğula geçmesi esasını kabul eden imtiyazı aldı.	
Eylül 1866	Girit isyanı yaşandı.	
1 Ocak 1867	*Muhbir* gazetesi yayın hayatına başladı.	
Şubat 1867	Yeni Osmanlılar cemiyeti kuruldu	.
7 Şubat 1867	Mustafa Fazıl Paşa, aleyhindeki haberleri yalanlamak için Fransızca bir tekzip mektubu kaleme aldı.	
21 Şubat 1867	*Muhbir*, Mustafa Fazıl Paşa'nın tekzip mektubunu Türkçeye çevirip yayımladı.	
23 Şubat 1867	*Tasvir-i Efkâr*, Mustafa Fazıl Paşa'nın bu tekzip mektubunu kendi sayısında yayımladı.	Tekzip mektubunun konu olduğu, imzasız bir yazı kaleme aldı ve yazısında ilk kez kullandığı "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" kavramını literatüre kazandırdı.
25 Şubat 1867	Ali Suavi, aynı sebepten Kastamonu'ya sürüldü.	
Mart 1867	Kararnâme-i Âli neşredildi.	
10 Mart 1867		Girit olayları dolayısıyla *Tasvir-i Efkâr*'da "Şark Meselesi" yazısını yazdı.
22 Mart 1867	Mustafa Fazıl Paşa'nın kaleme aldığı açık mektup, Sultan Abdülaziz'e sunuldu.	

25 Mart 1867		Erzurum vali muavinliğine tayin edildi.
8 Mayıs 1867	Ziya Paşa, Kıbrıs mutasarrıflığına tayin edildi.	
17 Mayıs 1867		Ziya Paşa'yla beraber Bosfor adlı Fransız vapuruyla Paris'e kaçtı.
30 Mayıs 1867		Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve Ali Suavi Paris'e ulaştı.
21 Haziran 1867	Sultan Abdülaziz, Paris-Londra seyahatine çıktı.	
30 Haziran 1867		Ziya Paşa'yla beraber Londra'ya geçti.
7 Ağustos 1867	Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahatinden döndü.	
30 Ağustos 1867	Mustafa Fazıl Paşa, Yeni Osmanlılar'ı Baden-Baden'de toplantıya çağırdı.	
31 Ağustos 1867	Ali Suavi, *Muhbir*'i yeniden çıkarmaya başladı.	
20 Eylül 1868	Mustafa Fazıl Paşa, Varna üzerinden İstanbul'a döndü.	
29 Haziran 1868	*Hürriyet* gazetesi Londra'da yayın hayatına başladı.	*Hubb-ül Vatan Min-el İmân* adlı köşe yazısını yazdı. (Bu yazı, Nâmık Kemâl'in *Hürriyet* gazetesindeki ilk yazısıdır.)
13 Temmuz 1868		*Yeni Osmanlılar ile Bâb-ı Âli* adlı köşe yazısını yazdı.
30 Temmuz 1868		*Ve Şâvirhüm Fi'l-Emr* adlı köşe yazısını yazdı.
14 Eylül 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – I* adlı köşe yazısını yazdı.
21 Eylül 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – II* adlı köşe yazısını yazdı.
29 Eylül 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – III* adlı köşe yazısını yazdı.
12 Ekim 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – IV* adlı köşe yazısını yazdı.
18 Ekim 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – V* adlı köşe yazısını yazdı.
26 Ekim 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VI* adlı köşe yazısını yazdı.

9 Kasım 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VII* adlı köşe yazısını yazdı.
23 Kasım 1868		*Usûl-i Meşveret Hakkında Mektuplar – VIII* adlı köşe yazısını yazdı.
6 Eylül 1869		63. sayısından sonra *Hürriyet*'ten ayrıldı.
7 Ocak 1870		*Hürriyet*'le ilişkisi olmadığına dair bir mektup yazdı.
10 Mart 1870		*Hürriyet*'le bir ilişkisi olmadığına dair yazılan mektup, bir İstanbul gazetesinde basıldı.
23 Haziran 1870	*Hürriyet*, yayın hayatına 100. sayısında son verdi.	
Temmuz 1870	Fransa-Alman Muharebesi başladı.	
18 Temmuz 1870		Kendisini İstanbul'a davet eden mektupların ilkini aldı.
9 Ağustos 1870		Kendisini İstanbul'a davet eden mektupların ikincisini aldı.
Ekim 1870		Viyana'ya geldi.
24 Kasım 1870		Viyana'dan İstanbul'a döndü.
Kasım 1870	*Diyojen* gazetesi yayın hayatına başladı.	
7 Eylül 1871	Sadrazam Âli Paşa öldü; Mahmut Nedim Paşa yerine geçti.	
13 Haziran 1872	*İbret* gazetesi yayın hayatına başladı.	*İbret* gazetesinin başyazarı oldu.
27 Haziran 1872		*İttihad-ı İslâm* adlı köşe yazısını yazdı.
9 Temmuz 1872		"Garaz Marazdır" yazısı yayımlandı.
10 Temmuz 1872	"Garaz Marazdır" adlı yazı yüzünden *İbret* kapatıldı.	
22 Temmuz 1872	*İbret*'in çekirdek kadrosu, memuriyetlere tayin edildi.	
31 Temmuz 1872	Mahmut Nedim Paşa sadrazamlıktan alındı; yerine Midhat Paşa geçti.	
9 Ağustos 1872		Gelibolu mutasarrıflığına tayin edildi.
26 Eylül 1872		Gelibolu'ya hareket etti.
30 Eylül 1872	*İbret*'in cezası kaldırıldı.	
11 Aralık 1872		Gelibolu mutasarrıflığından azledildi.

25 Aralık 1872		Gelibolu'dan İstanbul'a döndü.
6 Şubat 1873	*İbret* ikinci kez kapatıldı.	
1 Nisan 1873	*Vatan yâhud Silistre*, Gedik Paşa Tiyatrosu'nda oynandı.	
3-4 Nisan 1873	*Vatan yâhud Silistre*, Gedik Paşa Tiyatrosu'nda yeniden ve yeniden oynandı.	
5 Nisan 1873	Sultan Abdülaziz, *İbret*, *Hadîka*, *Sirâc* ve *Sirâc-ı Edebî* gazeteleri kapattı.	
9 Nisan 1873	Sultan Abdülaziz'in fermanıyla *İbret* ve adı geçen gazete yazalar suçlanıp sürgün edildi.	Sultan Abdülaziz'in fermanıyla Magosa'ya kalebent olarak gönderildi.
1873		*Rüya*'yı yazdı.
30 Mayıs 1876	I. Abdülaziz tahttan indi; yerine V. Murad geçti.	
19 Haziran 1876		Namık Kemâl, kendilerini yanına alan Nuri Bey ve İsmail Hakkı Bereketzâde'yle beraber İstanbul'a ulaştı. Magosa kalebentliği de böylelikle bitmiş oldu.
31 Ağustos 1876	V. Murad'ın doksan üç günlük saltanatı bitti; yerine II. Abdülhamid geçti.	
16 Eylül 1876		Şûrâ-yı Devlet üyeliğine getirildi.
30 Eylül 1867	II. Abdülhamid'in iradesiyle Kanun-ı Esasî komisyonu kuruldu.	
2 Kasım 1876		Kanun-ı Esasî komisyonuna üye tayin edildi.
23 Aralık 1876	Kanun-ı Esasî 113. maddeyle beraber ilan edildi.	
10 Ocak 1877	Ziya Paşa, Suriye valiliğine tayin edildi.	
4 Şubat 1877	Saraya dört tane jurnal gitti.	
5 Şubat 1877	Midhat Paşa Avrupa'ya sürgün edildi.	
6 Şubat 1877		Nâmık Kemâl tutuklandı.
19 Mart 1877	Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu olan Meclis-i Mebusan açıldı.	
11 Nisan 1877		İki ay süren sorgulama sonrasında mahkemede yargılanmaya başladı.

28 Haziran 1877	Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu olan Meclis-i Mebusan kapandı.	
10 Temmuz 1877		Beş ay hapis yattıktan sonra Akdeniz adalarından birinde oturması şartıyla tahliye edildi; Kemâl, ikamet yeri olarak Midilli adasını tercih etti.
19 Temmuz 1877		Midilli'ye sadece ikamet etmesi için sürüldü.
13 Aralık 1877	Osmanlı Devleti'nin ikinci parlamentosu toplandı.	
31 Ocak 1878	Osmanlı Devleti'nin ikinci parlamentosu kapandı ve istibdat dönemi başladı.	
18 Aralık 1879		İkamet ettiği Midilli'de mutasarrıflığına tayin edildi.
17 Mayıs 1880	Ziya Paşa öldü.	
8 Şubat 1881		Midilli mutasarrıflığından alınıp Sakız adasına çağrıldı.
20 Mayıs 1881		Midilli'ye iade edildi.
28 Eylül 1881		*Celâleddin Harzemşah* adlı eserini II. Abdülhamid'e takdim edince Bâlâ rütbesine yükseltildi.
3 Ağustos 1883		Osmanî Nişanı ile taltif edildi.
15 Eylül 1884		Rodos mutasarrıflığına nakledildi.
Aralık 1887		Sakız adası mutasarrıflığına nakledildi.
19 Kasım 1888		Sağlığı bozuldu; bronşite yakalandı.
2 Aralık 1888		Vefat etti.
4 Aralık 1888	Vefatı, İstanbul gazetelerinde duyuruldu.	
27 Nisan 1909	II. Abdülhamid tahttan indi; yerine V. Mehmed geçti.	

EK 6: NÂMIK KEMÂL'İ KONU ALAN KİTAPLAR[174]

Kitabın Adı	Yazar	Yayınevi	Basım Yılı
Tekirdağ Namık Kemal Evi	Mehmet Serez	Dönmez Ofset	
Merhum Namık Kemal Bey*	Ebüzziya Tevfik		1911
Namık Kemal*	Süleyman Nazif	İkdam Matbaası	1922
Namık Kemal'in İslâm'a Bakışı	S. Hayri Bolay	Diyanet İşleri Başkanlığı	1922
Namık Kemal ve Tesirleri	Heyet	Hüsn-i Tabiat Matbaası	1928
Namık Kemal	İsmail Hikmet	Kanat Kütüphanesi	1932
Namık Kemal Hayatı ve Şiirleri	Sadeddin Nüzhet Ergun	Ekspres Matbaası	1933
Namık Kemal**	Rıza Nour		1936
Namık Kemal – Aleyhinde Çıkarılan Bir Yazı Dolayısiyle	Zahir Sıtkı	Asri Basımevi	1936
Namık Kemâl ve Vatan Sevgisi	A. Hilmi Yücebaş	Tekirdağ İl Basımevi	1937
Namık Kemal	Murad Uraz	Tefeyyüz Kitabevi	1938
Namık Kemal'in Romanları	Baha Dürder	Çığır Kitabevi	1940
Namık Kemal	İhsan Sungu	Maarif Matbaası	1941
Namık Kemal ve İdealizmi	Namdar Rahmi Karatay	Bursa Vilayet Matbaası	1941
Namık Kemal'in Kanije Muhasarası	Hakkı Tarık Us	Vakit Kitabevi	1941
Vatan Şairi Namık Kemal (Senaryo - Tiyatro)	Necip Fazıl Kısakürek	Semih Lütfi Kitabevi	1944
Namık Kemal ve Türk-Osmanlı Milliyetçiliği	Nihat Sami Banarlı	Edebiyat Fakültesi Mezunları	1947
Namık Kemal'i Abdülhamid'e Taktim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar	İ. Hakkı Uzunçarşılı	Türk Tarih Kurumu Basımevi	1947
Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid	Fevziye Abdullah Tansel	Güneş Matbaası	1949
Namık Kemal Afyon'da	Edip Âli Baki	CCP Halkevi Yayımları	1949
Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi	Necmettin Halil Onan	Milli Eğitim Basımevi	1950

[174] Bu liste genel bir fikir vermek içindir. Eserler, ilk basım tarihlerine göre sıralanmıştır. 2017 yılı itibariyle, söz konusu eserlerin yayınevleri ve/veya baskı tarihleri değişiklik arz edebilir. Yanında tek asteriks işareti bulunan iki eserin dili Osmanlıca, çift asteriks işareti bulunan tek eserin dili ise Fransızcadır. Eserlerin başlıklarındaki imlâ ve noktalamalar aynen muhafaza edilmiştir.

Namık Kemal Ruhu	H. Fethi Gözler	Işıl Matbaası	1953
Namık Kemal Hayatı Sanatı Eserleri	Hikmet Dizdaroğlu	Varlık Yayınevi	1954
Namık Kemal Patriotic Poet Of Turkey (An Inquiry into the Sources for a Study of Namık Kemal)	Kerim K. Key	Hamilton Printing Company	1955
Namık Kemal	Vasfi Mahir Kocatürk	Buluş Kitabevi	1955
Namık Kemal Kıbrıs'ta	Özker Yaşın	Çardak Yayınları	1957
Namık Kemal'in Şiirleri	Ali Ertem	İstanbul Kitabevi	1957
Namık Kemal	Arslan Ergüç	Şahap Kitabevi	1959
Bütün Cepheleriyle Namık Kemal Hayatı – Hâtıraları – Şiirleri	Hilmi Yücebaş	Orhan Mete ve Ortağı Kolektif Şirket Matbaası	1959
Vatan Şairi Namık Kemal - Milli Şair Mehmet Emin - Şahsiyetleri - İdealleri - Şiirleri	Cevat Yaltıraklı	İstanbul Matbaası	1960
Namık Kemal Hayatı, Kişiliği, Mücadelesi, Eserleri	Besim Akımsar	Kovan Kitanevi	1961
Namık Kemal	Sabahattin Çankaya	Namık Kemal İlkokulu Okul Aile Birliği	1965
Mithat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal Adlı Eserinin Şahıs ve Eser Adları İndeksi	Olcay Önertoy	Ankara Üniversitesi Basımevi	1965
Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl	M. Kaya Bilgegil	İrfanYayınları	1972
Namık Kemal	Cemalettin Şenocak	Milli Eğitim Bakanlığı	1973
Namık Kemal	Şükran Kurdakul	Cem Yayınevi	1977
Namık Kemal	Erdoğan Coşkun	Toker Yayınları	1980
Namık Kemal Hayatı - Sanatı - Eserleri	Osman Nuri Ekiz	Gökşin Yayınları	1984
Namık Kemal Hayatı ve Şiirleri	Seyit Kemal Karaalioğlu	İnkılâp ve Aka	1984
Namık Kemal Hayatı - Sanatı - Mücadelesi	Mustafa Canelli	Yeni Asya Yayınları	1985
Namık Kemal Hayatı ve Eserleri	Kolektif	Bulvar Gazetesi Eki	1986
Meşrutiyet İçin Çalışanlar / Mithat Paşa - Ziya Paşa - Namık Kemal Bey	Mehmet Aldan	Filiz Matbaası	1987
Nâmık Kemâl	Önder Göçgün	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1987

Namık Kemal Bibliyografyası	Mustafa Can	Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları	1988
Namık Kemal'in Tarihî Biyografileri	İskender Pala	Türk Tarih Kurumu	1989
Namık Kemal ve Tiyatro	Efdal Sevinçli	Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları	1991
Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre	Taha Toros	İsis Yayımcılık	1998
Nâmık Kemal Hayatı - Sanatı - Eserleri	Dursun Gürlek	Boğaziçi Yayınları	1998
Namık Kemal Eserlerinden Seçmeler	Ahmet Sirac - Mustafa Gülay	Akpınar Yayınları	1999
Namık Kemal	İsa Kocakaplan	Timaş Yayınevi	1999
Namık Kemal	Memet Fuat	Yapı Kredi Yayınları	1999
Namık Kemal	Arif Hikmet Par	Serhat Yayınları	2000
Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü Namık Kemal - Ziya Gökalp	Ergun Sav	Bilgi Yayınevi	2001
Namık Kemal Hayatı - Sanatı - Eserleri - Eserlerinden Seçmeler	Mehmet Uyar	Hikmet Neşriyat	2002
Namık Kemal Hayatı ve Eserleri	Evrim Yeşilyurt	Yeryüzü Yayınevi	2002
Namık Kemal	Lütfü Şehsuvaroğlu	Alternatif Yayınları	2003
Namık Kemal	İhsan Dinç	Kastaş Yayınları	2003
Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'de Victor Hugo Etkileri	Abdülhalim Aydın	Çantay Yayınları	2004
Vatanı Sattık Bir Pula Namık Kemal Romanı	Hıfzı Topuz	Remzi Kitabevi	2004
Namık Kemal'in Özel Mektuplarında Edebi Konular	Mustafa Üstünova	Gaye Yayınları	2005
Hürriyet Savaşçısı Namık Kemal	V. Stambulov (Çevirmen: Ardıhan Korkmaz)	Etkin Yayınları	2007
Namık Kemal'den Mektup Var	Ali Akyıldız – Azmi Özcan	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	2008
Büyük Birlik Projesi Olarak Milliyetçilik ve Namık Kemal	Lütfü Şehsuvaroğlu	Elips Kitapları	2008

Namık Kemal'in Poetikası	Ali İhsan Kocu	Salkımsöğüt Yayınları	2010
Namık Kemâl Kitabı	Himmet Uç	Büro Basım	2012
Kıbrıs'ta Namık Kemal Efsanesi Mağusa'da Bir Özgürlük Anıtı	Ali Nesin, Fehmi Tuncel, Şevket Öznur	Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği	2014
Kemâl'le İhtimâl - Nâmık Kemâl Şiirine Tersten Bakmak	Metin Kayahan Özgül	Dergâh Yayınları	2014
Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)	Mustafa Tarhan Yılmaz	Gece Kitaplığı	2015
Nüktedan - Namık Kemal, Şair Eşref, Neyzen Tevfik	Süleyman Bulut	Can Yayınları	2015
Namık Kemal ve Eğitim	Dr. Elif Aktaş	Ekin Basım Yayın	2016

EK 7: NÂMIK KEMÂL'İ KONU ALAN TEZLER[175]

Tezin Adı	Yazar	Üniversite	Kabul Yılı
Fikirleriyle Namık Kemal, Ziya Gökalp, Atatürk	İbrahim İslam	Ankara Üniversitesi	1987
Ebüzziya Tevfik Bey Hayatı, Fikri ve Edebi Şahsiyeti ile Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi Hakkındaki Görüşleri	S. Mustafa Canelli	Selçuk Üniversitesi	1987
Namık Kemal'in Eserlerinde Benzetme Unsurları	Emine Kara	İstanbul Üniversitesi	1988
Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkar* ve *Diyojen* Gazetelerindeki Makaleleri	Namidar Günay	Selçuk Üniversitesi	1990
Namık Kemal'in *Hürriyet* Gazetesindeki Makaleleri	Ali Donbay	Selçuk Üniversitesi	1992
Namık Kemal'in Tiyatrosu*	A. Kerim Dinç	Atatürk Üniversitesi	1992
Tanzimat Şiirinde Metafizik Konular: Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Recaizade M. Ekrem, Abdülhak Hamid, Muallim Naci*	Hayrettin Ayaz	Fırat Üniversitesi	1995
Namık Kemal'in Edebi Tenkitleri ve Dayanakları	Nazir Akalın	Kırıkkale Üniversitesi	1997
Namık Kemal'in Tarihçiliği	İbrahim Şirin	Pamukkale Üniversitesi	1998
Namık Kemal'in Özel Mektuplarında Edebi Konular*	Mustafa Üstünova	Uludağ Üniversitesi	1998
Namık Kemal'in Romanlarında Cümle (2 Cilt)*	Muna Yücel Özezen	Çukurova Üniversitesi	2000
Namık Kemal'de Siyasi Kavramlar	Nergiz Yılmaz	Marmara Üniversitesi	2000
Namık Kemal'de Din ve Sosyal Felsefe	Harun Kurt	Ankara Üniversitesi	2001
Namık Kemal'in Mektuplarında Söz Dizimi*	Funda Kara	Atatürk Üniversitesi	2001
Tanzimat Sonrası İslâm Düşüncesi ve Namık Kemal*	Kâmil Özer	Dokuz Eylül Üniversitesi	2004
Namık Kemal'in Oyunlarında Hareketle Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Melodramatik Unsurlar	Füsun Ataman	Ankara Üniversitesi	2005
Namık Kemal'in Kızına Yazdığı Mektuplarda Eğitim İle İlgili Unsurlar	Gülçin Oğuz	Marmara Üniversitesi	2006

[175] Listedeki çalışmalar yüksek lisans tezleridir; asteriks işaretli tezlerse doktora çalışmalarıdır. Tez ve yazar isimlerinin imlâ ve noktalamaları, Ulusal Tez Merkezi'ne kaydedildiği şekilde yazılmıştır.

Victor Hugo ve Namık Kemal'de Romantizm; Cromwell ve Celaleddin Harzemşah'ın Karşılaştırmalı İncelenmesi	Burcu Çılgı	Ankara Üniversitesi	2007
Yeniçağ'da Toplum Sözleşmesinin Felsefî Temelleri ve Namık Kemal'e Etkisi	Hatice Umut	Marmara Üniversitesi	2007
Namık Kemal'in Edebiyat Eleştirisinde Modernlik ve Öznellik	Fatih Altuğ	Boğaziçi Üniversitesi	2007
Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879-1888)	Rahime Baş	Ege Üniversitesi	2008
Namık Kemal'e Göre Devlet ve Devlet Adamları	Ayşegül Çakmakcı	Sakarya Üniversitesi	2009
Yeni Osmanlılarda Islahat Düşüncesi: *Hürriyet* Gazetesi Örneği	Memet Ali Demirdağ	İstanbul Üniversitesi	2010
Ali Ekrem Bolayır'ın Namık Kemal ve Recaizâde Mahmut Ekrem Hakkındaki Görüşleri	Hatice Tosun	Marmara Üniversitesi	2010
Namık Kemal'de Din ve Toplum	Ercan Kara	Dokuz Eylü Üniversitesi	2011
Osmanlı'da Tanzimat Sonrasında İktisadi Düşünce ve Namık Kemal	Melih Yücel Kaplan	Kırıkkale Üniversitesi	2011
Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası*	Emrah Pelvanoğlu	İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	2011
Namık Kemal'in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan*	Elif Aktaş	Atatürk Üniversitesi	2011
Namık Kemal'in Düşünce Dünyasında Yerlilik Olgusu	Kudret Savaş	Bozok Üniversitesi	2013
Namık Kemal ve Eğitim Görüşleri	Osman Varsak	Marmara Üniversitesi	2013
Modernite Eleştirisi ve Namık Kemal'in Dini ve Siyasi Görüşleri	Emine Yiğit	Hitit Üniversitesi	2014
Namık Kemal ve Mehmed Akif'in 'Batı' Algıları	Şenol Gündoğdu	Afyon Kocatepe Üniversitesi	2014
Alexander Dumas Fills'in Kamelyalı Kadın Romanı ile Namık Kemal'in İntibah Romanının Tematik Açıdan Karşılaştırılması	Songül Geldi	Fırat Üniversitesi	2014

The Quest of an Oppositionist Young Ottoman: Namik Kemal's Synthetical Modernism in His Theatre Play Vatan Yahut Silistre (1873)	Ecehan Kale	İstanbul Bilgi Üniversitesi	2014
Nâmık Kemâl Divânı'nda Din ve Tasavvuf	Zeliha Göçmen	Uludağ Üniversitesi	2015
Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal'in Hukuk Anlayışı	Rıdvan Değirmenci	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2015
'Bârika-i Zafer' Adlı Eseri Çerçevesinde Nâmık Kemal'in Osmanlı Tarihi ve Tarihçiliğine Bakışı	Ömer Erdemir	Necmettin Erbakan Üniversitesi	2016

EK 8: LÛGATÇE[176]

a'lâ: (daha, en, pek) yüksek.
a'mâl: işler.
a'zâ: organlar, üyeler.
a'zam: (daha, pek, en, çok) büyük.
âciz: 1. eli ermez, beceriksiz, kabiliyetsiz. 2. zayıf, güçsüz.
âciz-âne: alçakgönüllülükle.
acz: beceriksizlik.
âdâb-ı mutâvaat: itâat usulleri.
âdâb-ı umûmîyye: umûmî ahlâk kâideleri.
âdât: âdetler, görenekler, usuller.
add: sayma, sayılma.
âdem: adam.
âdî: âdet olan.
agrâz-ı nefsâniyye: nefse âit maksatlar.
agreb: en garîb, pek tuhaf.
agyâr: yabancılar.
âhâl: çerçöp, bir şeye yaramayıp atılacak nesne.
ahâlî: halk.
ahd: 1. söz verme. 2. and, yemin.
ahîr: en son, en sondaki.
âhir: son, sonraki, en sonra.
ahkâm-ı adâlet: adâlet hükümleri.
ahrâ: daha lâyık, münâsip, uygun.
ahrâr: serbest olanlar, köle ve esir olmayanlar.
ahvâl: oluşlar, bulunuşlar, durumlar.
ahz: alma, kabul etme.
akaid: inanılan şeyler.
akçe - akça: gümüş sikke.*
aksâm: parçalar, bölümler.
akvâm: milletler, uluslar.
âl: 1. âile. 2. evlât. 3. sülâle.
alâmet-i fârika: ayırıcı işâret, arma, damga.
alem: bayrak, sancak.
âlem: dünya, cihan.
alenen: açıkça.
âl-i kadir: kadri, kıymeti yüksek olan.
âmâl-i kavm: kavmin emelleri.
âmme: umuma mahsus olan.
-âne: sıfatı, ismi zarf yapan ek.
arz: bir büyüğe sunma, gösterme, bildirme, önüne koyma.
arz-ı hâcet: istek bildirme.
asâkir: erler.
asâkir-i muâvine: yardımcı milis askerleri.
âsâr: 1. izler, nişâneler, alâmetler. 2. âbideler. 3. hikâyeler; an'aneler, gelenekler.
âsâyiş: 1. rahat, huzur. 2. güvenlik.
ashâb: (bkz: eshâb).
asl: asıl, kök, dip, temel, esas.
aslî: asla mensup.
asliyye: aslî.
asr: yüzyıl.
aşîret: kabîle, oymak.
atâ': bağışlama, bahşiş.
atf, atıf: 1. eğme, meylettirme. 2. bağlama.
âtî: gelecek zaman, istikbal.
atiyye: hediye; bahşiş.
avâlim-i ulviyye: dünyadan gayrı yüksek âlemler.
avdet: geri gelme, dönme, dönüş.
azamet: 1.büyüklük, ululuk. 2. çalım, kurum.
azil: (bkz: azl).
azl: işinden çıkarma, yol verme.
bâb: kapı.
bahis: konuşulan şey, söz.
bahş: bağış, ihsan.
bâ-husûs: husûsiyle, en çok, hele.
baîs: 1. sebeb olan. 2. gönderen. 3. îcâb ettiren.
bâkî: dâimî, kalıcı.
bâlâ: yüksek, yukarı, üst, yüce.
bâr: yük.
basîret: önden görüş, seziş.
bâtıl: boş, beyhûde, yalan; çürük.
bayındır: bakılmış, gelişmesi için

[176]Çalışma esnasında karşılaşılan tüm eski Türkçe kelimeler, çalışmanın bu bölümünde bir araya getirilmiştir. Kelimelerin çoğunuğu, Ferit Devellioğlu'nun lûgatinden istifade edilerek açıklanmıştır. Yanında bir asterisk işareti olan kelimeler, Ayverdi'nin lûgatinden; iki asteriks işareti olan kelimeler, http://www.osmanlicaturkce.com adresinden bulunmuştur. Diğer kelimelerin bulunduğu kaynaklarsa dipnotta belirtilmiştir. Tüm kelime ve ifadelerin imlâ ve noktalamaları hususunda, istifade edilen kaynağa sadık kalınmıştır.

emek sarfedilmiş, îmar edilmiş (yer), mâmur, âbat, şen, âbâdan.*
bayındırlık: 1. bayındır olma durumu, mâmurluk, âbâdanlık, ümran. 2. bayındır duruma getirme işi, îmar, imâret.*
bedâhet: apaçıklık.
bedâyi': eşi ve benzeri olmayan güzel, mükemmel ve yeni şeyler.
bedîa: beğenilen ve takdîr edilen pek yeni şey.
bedîhiyyât: delîli ve ispâtı gerekmeyen açık şeyler.
be-heme-hâl: her halde, elbette, nasıl olursa olsun, mutlaka.
beka: devam, bâkilik.
bend: makale, fıkra, madde.
berî: sâlim, kurtulmuş; temiz.
ber-taraf: bir yana atılan.
beşer: insan.
beyân: anlatma, açık söyleme, bildirme.
beyân-nâme: hâli yazı ile bildirilen açıklama.
beyhûde: 1. boş, gereksiz, faydasız. 2. boşuna, nâfile.*
beyn: 1. ara, aralık. 2. arada, araya, arasında.
bi'd-def'ât: birkaç kere, def'alarla.
bi'l-akis: aksine, tam tersi, tersine, tersine olarak.
bi'l-ihtiyâr: dileğiyle, isteğiyle.
bi'l-kuvve: tasavvurî olarak, düşünce halinde.
bi'n-nefs: kendi kendisi.
bi't-tab': tabiatıyla, tabiî olarak.
bîat: kabul ve tasdik muâmelesi.
bid'at: sonradan meydana çıkan şey.
bid'at-i hasene: beğenilebilir yenilikler.
bidâyet: başlama, başlangıç.
bi-gayri hakkın: haksızlıkla, haksız yere.
bi-hakkın: hakkıyla, tamamıyla.
bi-hamdi lillah: Allah'a şükür olsun.
binâen aleyh: bunun üzerine, bundan dolayı.
câiz: olabilir, olur.
cebr: zor, zorlama.
cedîd: yeni, kullanılmamış.
cedvel: su kanalı.
celâdet: bahâdırlık, kahramanlık, yiğitlik.
celb: çekme, çekiş; kendine çekme.
cem': 1. toplama, yığma. 2. çoğul.
cem'iyyet: topluluk.
cemâat: 1. insan toplulukları. 2. imamın arkasında namaz kılanlar.
cemâl: yüz güzelliği.
cereyân: akma, akım, geçme.
cevâz: câiz olma, izin, müsaade.
cezrî: radikal.
cihân: dünyâ, âlem.
cihân-gîr: cihânı, dünyâyı zapteden.
cihet: 1. yan, yön, taraf. 2. yüz, yer. 3. sebep, vesîle, bahâne, ilgi.
cismâniyyet: cisim, vücut.
cism-i hâil: korkunç cisim.
civân: genç.
cumhûr: halk, ahâli.
cumhûrî, cumhûriyye: millete, halka mahsus.
cumhûriyyet: cumhurluk.
cülûs: tahta çıkma.
cümle: bütün, hep, birikiş.
cünûd: askerler, ordular.
cüz': kısım, parça, bölük.
çehre: şekil.
dağdağa: gürültü, patırdı.
dâhilî: iç ile ilgili, içe, içeriye mensup.
dâim: devamlı, sürekli.
dâiye: içten gelen bir duyguyu teşvîk edici hal.
dâniş: biliş, bilgi, ilim.
dârü'l-fünûn: üniversite.
dârü'l-muallimîn: erkek öğretmen okulu.
debdebe: gürültü, patırtı, tantana.
def': 1. öteye itme, savma, savulma. 2. verme; ortadan kaldırma. 3. giderme.
delîl: 1. yol gösteren, kılavuz. 2. şâhit, belge, tanık.
denî: alçak, rezil, soysuz.
derûn: iç, içeri, dâhil.
desâis: hîleler, oyunlar, el altından yapılan işler.
devâhî: musîbetler, felâketler, büyük belâlar.
dirâyet: zekâ, bilgi, kavrayış.
dûr: uzak.

düstûr: kanun, kaide, kural.
düstûrü'l-amel: gereği gibi uygulanacak olan kanun.
düvel: devletler.
eâzım: büyük adamlar.
ebnâ-yi beşer: insan oğulları, insanlar.
ebnâ-yi vatan: vatan evlâtları.
ebniye: binâlar, yapılar.
ecânib: yabancılar, başka memleketlere mensup olanlar.
ecdâd: dedeler, büyük babalar, atalar.
edebî: edebiyâta, terbiye ve nezâkete mensup.
edîb: edebiyatla uğraşan [kimse].
edyân: dînler.
ef'âl: işler, ameller.
efkâr: düşünceler.
efkâr-ı umûmiyye: halkın, umûmun düşüncesi.
eflâk (felek'in cemi): bahtlar, talihler, kaderler.
efrâd: tek olanlar, birler.
efrûz: şûle, parıltı.
ehl: sâhip, mâlik, mutasarrıf olan.
ehl-i İslâm: İslâm topluluğu.
ekâbir: rütbece, görgü ve fazîletçe büyük olanlar, devlet ricâli.
ekser: en çok, daha ziyâde.
ekseriyyet: ekser olma hâli, pek çok olma; çokluk; en büyük kısım; yarısından çoğu.
elzem: lüzumlu.
emârât: deliller.
emîr: 1. bir kavmin, bir şehrin başı, beği. 2. büyük bir hânedâna mensup kimse.
emir-nâme: emir kâğıdı, âmirden me'mura yazılan kâğıt; buyrultu.
emniyyet: güvenme, inanma.
emr ü neyh: emretme ve yasak etme.
emsâl: 1. nümûneler, örnekler. 2. eş, benzer. 3. eşler, benzerler.
emsâl-i adîde: birçok benzerler.
enâm: 1. bütün mahlûklar, yaratılmış olan canlılar. 2. halk, insanlar.
encümen: cemiyet, meclis, şûrâ, komisyon.
encümen-i siyâsî: siyâsî encümen, politika kulübü.
erbâb (a.s.): sâhipler, mâlikler.
erbâb (f.i.): ulu; reis, başkan.
erbâb-ı kalem: yazarlar.
erkân: reis.
esâs: asıl, temel, dip, kök.
esâsî, esâsiyye: asıl ve temele mensup, esasla ilgili.
esbâb: vâsıtalar.
eshâb: sâhipler, mâlik ve mutasarrıf olanlar.
eshel-i umûr: işlerin en kolayı.
esliha: silahlar.
eşya': nesneler, mevcut olan şeyler.
etvâr: hâl ve hareketler, işler, tarzlar.
evrâk: yapraklar, kâğıtlar.
evvel-i emr: ilk iş olarak, en başta.
eyâlât: vâlîlerin idâresi altında bulunan memleketler.
ezelî: öncesiz, başlangıçsız.
ezkiyâ': 1. lekesizler, hâlisler, fazîletliler. 2. keskin fikirliler, anlayışlılar.
fahrî: şeref, onur için, parasız, maaşsız, aylıksız, ücretsiz görülen iş.
fâide: fayda, menfaat, kâr, kazanç.
fakr: fakirlik.
fasâhât: iyi söz söyleme kabiliyeti.
fâsid: kötü, fena, yanlış, bozuk.
fâtiha: başlangıç, methal, giriş.
fedâ-kârân: fedâkârlar.
felek: (bkz. eflâk).
fer': 1. dal, budak. 2. tomurcuk.
ferâiz-i dîniyye: dînin farzları.
ferd: şahıs, kişi.
feryâd: 1. yardım istemek için çıkarılan yüksek ses; bağrışma, çağrışma. 2. sızlanma, şikâyet.
fetânet: yaratılıştan gelen çabuk anlama yeteneği, zihin açıklığı, anlayış, kavrayış,
fetâvâ, fetâvî: müftünün verdiği şer'î cevaplar.
feyz: 1. bolluk, çokluk, verimlilik, ilerleme. 2. ilim, irfan.
fıkh: şerîat ilmi, şerîatın usul ve hükümleri, amelî ve şer'î meseleler bilgisi, fıkıh.
fıkıh: (bkz: fıkh).
fırka: 1. insan kalabalığı, grubu. 2. siyâset partisi. 3. tümen.
fi'l: iş, kâr, amel; eylem.

fi'l-hakika: hakikatte, hakikaten, gerçekten, doğrusu.
fihâm: çok kuvvetli, nüfûz ve itîbâr sâhibi kimseler, ulular, büyükler.
fikr-i mukaddes: mukaddes fikir, kutsal düşünce.
firâr: kaçma, savuşma.
fitne: 1. belâ, mihnet, sıkıntı. 2. karışıklık, ihtilâl.
fünûn: üniversite.
fürûât: (bkz. fer').
fütur: 1. zayıflık, gevşeklik, bezginlik, usanç, bıkma. 2. keder, ümitsizlik.
galebe: 1. galip gelme, yenme, üstünlük. 2. çokluk, kalabalık.
galeyân: kaynama, çalkanma, coşma.
galib-âne: galip sıfatıyla, galip olana yakışacak surette.
galibiyyet: galip gelme, üstünlük.
garaz: hedef, gaye maksat, meyil, istek.
garb: batı.
garîbe: evvelce görülmemiş, tuhaf, şaşılacak şeyler.
gasb: zorla alma, kapma.
gayr: 1. başka. 2. Arapça sıfatların başında nefî edâtı olan "-sız", "değil" mânâsına gelir.
gayret: çalışma, çabalama.
gedâ: dilenci, yoksul.
gûnâ: (bkz. gûne).
gûne: türlü, gidiş, tarz, yol.
-güdâz: eriten, yakan, mahveden.
hâb: uyku, rü'yâ.
Haccâc: Irak vâlisi olup Hz. Muhammed soyuna ve taraftarlarına eziyet eden Yusuf bin Sakafî'nin unvânı.
hâcet: ihtiyaç, lüzum, gereklik.
hadd: sınır.
hadd-i imkân: mümkün olma hudûdu.
hadîka: ağaçlı, suyu çok bahçe; bostan; meyva bahçesi; etrâfı duvarlarla çevrilmiş bahçe.
hâdis: 1. hudûs eden, çıkan, meydana gelen. 2. yeni, yeni çıkan.
hafî: gizli, saklı.
hâiz: mâlik, sâhip; taşıyan.
hakayık: hakikatler, gerçeklikler.
hakayıkü'l-vekayi': vak'aların hakikatleri.
hakîkat: gerçek.
hakîm: âlim, bilgin, her şeyi bilen.
hâkim: bir şeye hükmeden.
hâkime: hâkim'in müennesi.
hakk: doğruluk ve insaf.
hakkaniyyet: hak ve adâlete uygunluk, hakka riâyet etme, doğruluk.
hâl: oluş, bulunuş, durum.
halk: yaratma, yaratılma.
hâmî: himâye eden, koruyan, koruyucu, sâhip çıkan, gözeten.
hamiyyet: millî onur ve haysiyet.
hamiyyet-kâr: hamiyetli, millî onur ve haysiyet sâhibi.
hâne: ev.
harbiyye: harbe mensup, harble ilgili.
harekât. hareketler.
harem-i büyûd: konut dokunulmazlığı.[177]
hasbe'l-îcâb: durum dolayısıyla, durum îcâbı olarak.
hasb-i hâl: görüşüp dertleşme.
hasebiyle: dolayısıyla.*
hasenât: iyilikler, iyi haller, iyi işler.
hâsıl: olan, çıkan, üreyen, türeyen, biten.
hâsılı: sonuç olarak, sözün kısası.*
hasm: düşman.
hasr: 1. vakfetme, tahsîs etme. 2. zaman ayırma.
haşmet: büyüklük, heybet.
havâdis: ilgi ile karşılanan haber; yeni söz.
havâle: bir işi veya bir şeyi başka birine bırakma, üstüne bırakma, ısmarlama.
hayâtî, hayâtiyye: hayâta, yaşayışa âit, hayatla ilgili.
hazaîn: hazîne.
hazerât: (hazret'in c.). (bkz: hazret).
hâzır: huzurda, meydanda, gözönünde olan, bizzat bulunan.
hâzıra: 1. şehirli. 2. bir yere yerleşmiş.
hazret: saygı saymak üzere büyüklere verilen unvan.
helâk: mahvolma, ölme.

---

[177] Özön, 1997: 195 [dipnot].

hevesât-ı nefsâniyye: nefis düşkünlükleri.
hey'et: kurul.
hey'et-i tahrîriyye: yazı işleri.
hıfz: saklama, ezberleme.
hidmet: iş, hizmet, vazîfe.
hikmet: hâkimlik.
hilâfet: halîfelik, Hz. Peygamber (s.a.v.) vekîli olarak İslâmlığı koruma vazîfesi.
hilafet-i seniyye: büyük, yüce hilafet; Osmanlı Devleti hilafeti.**
himâye, himâyet: koruma, korunma.
himmet: gayret, emek, çalışma, çabalama.
hisse: pay, nâsip.
hisse-dâr: hissesi olan, hisse sâhibi.
hissiyât-ı ulviyye: yüksek hisler, duygular.
hissiyyât: duygular.
hubb-i vatan: vatan sevgisi.
hudûd: sınırlar, bucaklar, uçlar.
hukuk: haklar.
hukuk-i müktesebe: edinilmiş, kazanılmış haklar, tabiî haklar.
hûlasa-i kelâm: sözün kısası.
hulefâ': resmî dairelerde kalem âmirine bağlı bulunan me'murlar.
hulûs-i niyyet: niyet temizliği.
husûl: üreme, türeme; çıkma.
husûs: bakım, iş; şekil, yol, konu.
husûsî: birisine, bir şeye mahsus.
hutebâ': hutbe okuyanlar.
huzûr: hâzır bulunma.
hüccet: senet, vesîka, delil.
hükemâ': hakîmler, âlimler, bilginler
hükkâm: hâkimler.
hükm: hüküm, emir, komuta.
hükûmet-i meşrûta: meşrutîyetle idâre olunan hükûmet.
hükûmet-i muvakkate: geçici hükûmet.
hükümet-i âmme: demokratlık.
hürr: esîr olmayan, karışanı görüşeni olmayan, serbest.
hüsn ü kubh: güzellik ve çirkinlik.
hüsn-i kabûl: iyi bir sûrette kabul etme, iyi yüz gösterme.
ıskât: düşürme, düşürülme.
ıslâh: iyileştirme, düzeltme.
ıslâhât: düzeltme veyâ iyileştirme işleri.
ıstılâh: ilim sözü, tâbir, terim.
i'mâl: fıkıh usûlüne göre, ihmâl etmeyip söze bir mânâ verme.
i'tibâr: ehemmiyet verme.
i'tikad: inanma.
i'tilâ': yükselme, yukarı rütbelere erişme.
i'timâd: 1. dayanma, güvenme. 2. emniyet, güven.
ibdâ': îcad.
ibka': yerinde, evvelki halinde bırakma.
iblâğ: 1. vardırma. 2. eriştirme. 3. ulaştırma.
ibret: kötü bir hâdiseden alınan ders.
ibret-nümâ: ibret gösteren, ibret olan.
ibtida: ilkin, en önce, en başta.
ibtidâr: bir işe sürâtle, çabuklukla başlama.
îcâb: lâzım gelme, gerek.
iclâl: 1. büyültme, saygı gösterme, ikrâm. 2. büyüklük, kudret ve kuvvet.
icmâ-i ümmet: bütün halk.
icrâ: yapma, yerine getirme, bir işi yürütme.
icrâat: iş, işler.
ictimâ: 1. toplanma, bir araya gelme. 2. toplantı.
ictimâî, ictimâiyye: sosyal.
idâme: devamlı, dâimî kılma, devâm ettirme, sürdürme.
idâre: yönetme.
idâre-i behiyye: güzel idâre.
idâre-i meşrûta: hukukî müsâvât, eşitlik, hürriyet ve millî hâkimiyet esaslarına dayanan kanun ile idâre olunma usulü.
idhâl: 1. dâhil etme, içeri koşma. 2. memleket dışından mal getirme.
idrâk: anlayış, akıl erdirme.
îfâ: bir işi yapma.
ifnâ': yok etme, tüketme.
ifrât: aşırı gitme, pek ileri varma.
iftâ': fetvâ verme, bir işi fetvâ ile halletme.
igtisâb: gasbetme, zorla alma.

iğmâz: göz yumma, görmezlikten gelme.
ihâle: bir işi birçok isteklilerin arasından en uygun görülen şartlarla kabûl edene bırakma.
ihlâl: halel getirme, bozma, sakatlama.
ihrâc: dışarı atma; çıkarma.
ihsân: 1. iyilik etme. 2. bağış, bağışlama. 3. verilen, bağışlanan şey. 4. lûtuf, iyilik.
ihtâr: 1. hatırlatma. 2. dikkati çekmeler; tenbihler.
ihtilâf: ayrılık, uymayış, uymama, anlaşmazlık, aykırılık.
ihtilât: karışma, katılma.
ihtiyâr: seçme, seçilme.
ihtiyârî, ihtiyâriyye: red veyâ kabûlü isteğe bağlı, bırakılmış olan.
ihvân: 1. sâdık, samîmî, candan dostlar. 2. bir tarîkat arkadaşları.
ihyâ': diriltme, diriltilme, canlandırma.
ika': yapma, yaptırma, oldurma.
îkâz: 1. dikkati çekme, uyarma, uyandırma, uyandırılma. 2. aklını başına toplama.
ikbâl: 1. baht, talih. 2. işlerin yolunda gitmesi; bahtlı, saâdetli, mutlu olma.
ikmâl: 1. kemâle erdirme, tamamlama, bitirme. 2. eksiğini doldurma.
iktibâs: ödünç alma.
iktidâr: güç yetme, yapabilme.
iktisâb: kazanma, edinme.
iktizâ: gerekme, gerektirme.
ilâhî: 1. Allah'a mensup, Allah ile ilgili.
ilcâât: mecbur etmeler, zorlamalar, ... zorunda bırakmalar.
ilga: yürürlükten kaldırma, hükümsüz bırakma.
ilka': bırakma, bırakılma, terk, atma.
ilkaât: (ilka'nın c.). (bkz: ilka).
illet: 1. sebep. 2. gâye, hedef.
ilticâ': sığınma, barınma.
iltikat: türlü kitaplara başvurarak bilgi toplama.
imâm: önde bulunan, önayak olan kimse.
imâmet: imamlık.
imtidâd: uzama, uzanma; uzun sürme.
imtizâc: iyi geçinme; uyuşma.
inâyet: 1. dikkat, gayret, özenme. 2. lûtuf, ihsan, iyilik.
ind: yanında, göre, düşüncesine göre.
inkâr: reddetme, tanımama.
inkılâb: değişme, bir halden, başka bir hale dönme.
inkısâm: taksim olma, parçalanma, bölünme, ayrılma.
inkızâ-yi müddet: zamânın sona ermesi.
insâniyye: insanlar.
insâniyyet: insanlık.
inşâ': 1. yapma, yapılma, vücûda, meydana getirme. 2. kaleme alma. 3. nesir yazı. 4. mektup yazma. 5. güzel nesir yazma veyâ güzel yazılmış nesir.
intâc: netice verme, neticelendirilme.
intibâh: uyanma, uyanıklık.
intihâb: 1. seçme, seçilme. 2. seçim.
intikal: geçme, birinden diğerine geçme.
intişâr: 1. neşrolunma, yayılma, dağılma. 2. üreme.
intizâm: nizamlı, tertipli, düzgün olma, düzgünlük.
iptida: (bkz.) ibtida.
îrâd: 1. getirme. 2. söyleme.
irâdât: dilemeler, istemeler, meram etmeler.
irâde: 1. dileme, isteme, meram etme. 2. emir, ferman, buyruk.
irâde-i seniyye: pâdişah emri, buyruğu.
irâe: gösterme, tayin etme.
irfân: 1. bilme, anlama. 2. ilâhî bir feyiz olarak kâinâtın sırlarını bilme kudreti.
irsâl: 1. gönderme, gönderilme, yollama. 2. salıverme, koyuverme.
irtihâl-i dâr-i beka: ölme.
iskat: (bkz.) ıskât.
İslâm: Müslüman.
İslâmiyyet: İslâmlık, Müslümanlık.
ismâ': işittirme, dinletme.
isnâd: bir şeyi, birisi için yaptı deme.
isnat: 1. bir düşünceyi, bir konuyu bir kimse veya sebebe yükleme, ona bağlama. 2. haksız yere yakıştırma,

iftirâ: 3. hadislerin kimin rivâyeti olduğunu sırasıyle bildirme.*
israfât: gereksiz yere harcamalar.
isti'dâd: bir şeyin kabûlüne, kazanılmasına olan tabiî meyil, kabiliyet.
istibdâd: 1. keyfî idâre sistemi. 2. idârede tazyık, baskı.
istid'â: 1. yalvararak isteme. 2. dilekçe.
istifâde: faydalanma, kazanma, fayda bulma.
istihfâf: hafifseme, ehemmiyet vermeme, küçük görme.
istihkak: hakkı olma, hak kazanma.
istihrâc: netîce çıkarma.
istihsâl: 1. hâsıl etme, meydana getirme, üretme. 2. elde etme, ele geçirme.
istikbâl: gelecek zaman.
istiklâl: kendi başına olma, kimseye bağlı bulunmama.
istikrâz: fâizle para alma.
istimâ': 1. dinleme, dinlenilme, işitme, işitilme. 2. kulak verip dinleme.
istinâd: 1. dayanma. 2. güvenme.
istinâden: güvenerek, dayanarak.
istînâf: yeniden başlama.
istintâk: sorguya çekme.
istirhâm-nâme: bir ricâ ve niyâz maksadıyla yazılan mektup.
iştirâk: ortak olma, ortaklık.
itlâf: telef etme, mahvetme, öldürme.
itmînân: 1. emîn olma. 2. birine inanma, güvenme. 3. kat'î olarak bilme.
ittifâk: birleşme, uyuşma; sözleşme.
ittihâd: bir olma, birleşme, aynı fikirde olma, birlik.
İttihâd-ı İslâm: İslâm Birliği, Panislamizm.
ittika: sakınma, çekinme.
izâa: zâyi etme, kaybetme.
izâle: giderme, giderilme; yok etme.
izhâr: gösterme, meydana çıkarma.
izmihlâl: yok olma, yok olup bitme.
kabil: 1. kabûl eden, kabûl edici. 2. olan, olabilir.
kabîl: 1. soy, nevi, sınıf. 2. türlü, gibi.
kabiliyyât: (kabiliyyet'in cemi). (bkz. kabiliyyet).
kabiliyyet: anlama, anlayış, kabûl edebilirlik, alabilirlik.
kadr: değer, îtibâr.
kaffe: hep, bütün, cümle.
kâfî: elveren, yetişen; yeter.
kâfil: 1. kefâlet eden, üstüne alan [bir işi]. 2. ödeyen, kefil.
kahr: 1. zorlama. 2. üstün gelerek mahvetme.
kaht: kıtlık, kuraklık.
kaide: 1. esas, temel. 2. usul, nizam, yol. 3. kural.
kail: inanmış, aklı yatmış.
kaim: ayakta duran, ayakta bulunan.
kâmil: bütün, tam, noksansız, eksiksiz.
kâmilen: noksansız; tam olarak, hep, bütün.
karâbet-i kalb: kalb, gönül yakınlığı.
karîb: yakın.
kasd: niyet, kurma.
kat'en: aslâ, hiçbir vakit.
kat'î: kesip atan, tereddüde mahal bırakmayan, kesin.
kat'iyyen: 1. kat'î olarak, kesin olarak. 2. hiçbir zaman, aslâ.
kavâid: kaideler, usuller.
kavâid-i siyâset: siyâset kaideleri.
kavânîn: kanunlar.
kazâ: kaymalamlık, ilçe.
kazâ': dâvâları görme işi, hüküm, hüküm verme.
kelâm: 1. söz. 2. Allah'dan ve Allah'ın birliğinden bahseden ilim.
kemâl: olgunluk, yetkinlik, tamlık, eksiksizlik.
kemâlât: insanın, bilgi ve ahlâk güzelliği bakımından olgunluğu.
kesb: çalışıp kazanma.
kesret: çokluk, bolluk, ziyadelik.
-keş: çeken, çekici.
keş-â-keş: çekişme, münâkaşa.
ketm: bir sözü, bir haberi, bir sırrı saklama, gizli tutma.
kevkeb: yıldız.
ke-zâlik: kezâ; bu; bu da öyle.
kıble-gâh: kıblenin bulunduğu semt.
kıt'a: arâzî, memleket ülke.
kıyâm: bir işe kalkışma, başlama.

kıyâs: bir şeyi başka bir şeye benzeterek hüküm verme, bir tutma.
kıyâs-ı mukassim: ikilem.
kifâye: (bkz: kifâyet).
kifâyet: 1. yetişme, elverme; yeterlik. 2. iktidar, yararlık.
kudret: 1. kuvvet, takat, güç. 2. Allah'ın ezelî gücü. 3. varlık, zenginlik. 4. Allah yapısı.
kurenâ: yakınlar.
kurûn-i âhire: İstanbul'un fethinden sonraki zaman.
kûşe-i ferâg: insanın her şeyi bırakıp çekildi köşe.
kuvâ[y]: kuvvetler.
kuvve: kuvvet, güç.
kuvve-i galibe: üstün, ezici kuvvet.
kuvve-i istinâd: dayanma kuvveti.
kübrâ: daha (en, pek, çok) büyük olan.
külliye: bütünlük.
külliyyât: 1. bir yazarın basılmış eserlerinin tamâmı. 2. [eski] bir şeyin bütünü, hepsi.
künh: 1. bir şeyin aslı, hakikati, temeli. 2. kök, dip. 3. esas, öz.
kütüb: kitaplar.
lâ-akall: en azından.
lafz: söz.
lâğv: kaldırma, hükümsüz bırakma.
lâla: bir çocuğu gezdiren, oyalayan uşak.
latma: tokat, şamar.
lâyıha: tasarı.
levâzım: lâzım olan şeyler, gerekli şeyler; yaşamak, geçinmek, yolculuk için lüzumlu olan nesneler.
liyâkat: değerlilik, yararlık.
ma'a-ziyâdetin: ziyâdesiyle, fazlasıyla, bol bol.
ma'dûd: muayyen, belli.
ma'hûd: sözü geçen.
ma'lûm: bilinen, belli.
ma'lûmât: bilinen şeyler.
ma'mûr: bayındır, şenlikli.
ma'rifet: 1. herkesin yapamadığı ustalık; ustalıkla yapılmış şey. 2. bilme, biliş.
ma'rûf: herkesçe bilinen, tanınmış, belli.
ma'zûliyyet: azledilmiş olma, işinden çıkarılmış olma
maa't-teessüf: yazık ki.
mâ-adâ: -den başka.
maa-mâ-fîh: bununla berâber, böyle iken, böyle ise de.
maârif: marifetler, bilimler.
mâder: anne, ana.
mâ-dûn: alt, aşağı derece, emir îtibârıyla aşağıda olan.
mâ-fevk: 1. üst, yukarı. 2. üstte, üst derecede bulunan kimse, baş, şef.
mahâkim: mahkemeler.
mahall: yer.
mahâret: ustalık.
mâhir: becerikli.
mâhiyyet: 1. bir şeyin aslı, esâsı, içyüzü.
mahrûm: istediğini, dilediğini elde edemeyen.
mahsûs: belli, aşikâr, meydanda.
mahsûsa: mahsus, husûsî.
mahzen: içinde eşyâ saklanacak yer; yer altı, bodrum.
mahzur: engel, sakınca.
mâil: hevesli, istekli, düşkün.
maîşet-gâh: geçim temîn edilen yer.
makam: 1. kıyâm edilen, durulan, durulacak yer; durak. 2. me'mûriyet, me'murluk yeri.
makasid: maksatlar, niyetler; arzular, istekler.
makrûn: ulaşmış, kavuşmuş.
maksad: kasdolunan, istenilen şey.
mâlik: sâhip.
mâlikü'l-mülk: Allah.
mâni': engel, özür.
mânia: 1. men'eden şey, engel, özür. 2. zorluk.
maraz: hastalık.
maslahat: ehemmiyetli iş.
masun: korunmuş, korunan.
masûniyyet: 1. korunma. 2. dokunulmazlık.
matbûât: basılmış şeyler; kitaplar; [en çok] gazeteler.
matbûât: basılmış şeyler; kitaplar; [en çok] gazeteler.
mazalim: zulümler, can yakmalar, haksızlıklar.

mazarrat: zarar, ziyan.
mazbata: kararnâme; tutanak.
mazhar: nâil olma, şereflenme.
mazhariyyet: elde etme.
mâzî: geçmiş zaman.
mazlûm: zulüm görmüş.
mazlûmiyyet: zulüm görmüşlük.
me'mûl: emel edinilen, ümit olunan, umulan, beklenilen.
me'mur, me'mure: bir işle vazîfelendirilen kimse.
me'zûniyyet: izinli olma.
meâl: mânâ, kavram, mefhum.
meb'ûs: milletvekîli.
mebâhis: münâkaşa mevzûları.
mebde': 1. evvel, başlangıç, prensip, ilk unsur; ilmin ilk kısmı. 2. bir sâlikin Allah gerçeğine erişmek için hareket ettiği başlangıç noktası.
mebde-i evvel: ilk başlangıç.[178]
mebdeiyyet: başlangıç olma işi.
mecâlis: meclisler, toplantılar, toplantı yerleri.
meclis: 1. oturulacak, toplanılacak yer. 2. görüşülecek bir mes'ele için bir araya gelmiş insan topluluğu. 3. devlet işlerini görüşmek üzere milletvekillerinin toplanması ve bu milletvekillerinin toplandıkları büyük binâ.
meclis-i âlî-i hazâin: mâliye işlerini yoluna koymak üzere teşkîl olunan hey'et.
meclis-i ülfet: konuşma meclisi.
mecmû: cem' olunmuş, toplanmış, bir araya getirilmiş şey, top, tüm.
mecmûa: dergi.
medâ: 1. mesafe. 2. nihayet, son.
mefsedet: fesatlık, münafıklık, bozgunculuk.
meftûr: fıtrelenmiş, yaratılmış.
mehd-i zuhûr: meydana çıkma beşiği.
memâlik: bir devletin toprağı.
Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'den
memleketeyn: 1. iki memleket. 2. Eflâk ve Buğdan'ın ikisine birden verilen ad.
menâfi': menfaatler, yararlar, çıkarlar.
menba': 1. kaynak. 2. pınar.
menfaat: fayda, kâr, çıkar, yarar.
menfûr: nefret edilen, iğrenç.
mer'î: gözetilen, yürürlükte olan.
merâm: istek, maksad, niyet.
merci': mürâcaat olunacak, başvurulacak yer, kimse.
mes'ûl: sorumlu.
mesâil: meseleler.
mesâir: ateş karıştırmaya yarayan demirler.
mesâlih: işler.
mesel: dokunaklı ve mânâlı söz.
meskenet: 1. miskinlik. 2. beceriksizlik.
mesned: rütbe, derece, pâye, makam.
mess: 1. yapışma, değme, dokunma. 2. meydana gelme.
meşrû', meşrûâ: şer'an câiz olan, şerîatın izin verdiği, şerîata, kanuna uygun.
meşrûhât: açıklamalar.
meşrûiyyet: meşru'luk, meşrû olma, kanuna uygun bulunma.
meşrût: şartlı, şarta bağlı.
meşrûtî, meşrûtiyyet: bir hükümdârın başkanlığı altında bulunan parlâmento idâresi.
meşveret: müşâverede bulunma, danışma.
metâbi': matbaalar, basımevleri.
metâlib-i istikbâl: gelecek için olan istekler.
mevcûd: var olan, bulunan.
mevhûm: vehmolunmuş, aslı, esâsı yokken zihinde kurulmuş olan.
mevki': yer.
mevsûk: vesîkaya dayanan, sağlam, inanılır.
mevsûka: (bkz: mevsûk).
meyelân: 1. (bkz: meyl).
meyl: eğilme, eğiklik.
meyl-i tabîî: tabîî istek.
mezâlim: (bkz. mazâlim).
mihekk: 1. birinin kadrini, kıymetini ve ahlâkını anlamaya yarayan şey, vâsıta.
milel-i mütemeddine: medenîleşmiş milletler.

[178] http://terrasus.com/sozluk.jsp?words=mebdei+evvel+ingilizcesi+nedir+turkcesi+nedemek adresinden alındı (20.02.2017).

millî, millîye: din ve millete ait, milletle ilgili, ulusal.
minned-dâr-âne: minnet eder sûrette, minnetli olarak.
mir'ât: ayna.
mizâc: huy, tabîat.
mu'tâd: âdet olunmuş.
mu'teber: 1. îtibarlı, hatırı sayılır, saygın. 2. inanılır, güvenilir.
mu'teberân: bir yerin, bir mesleğin, bir sınıfın ileri gelenleri.
muâheze: 1. azarlama, paylama. 2. tenkîd.
muâmelât: dâirelerde yapılan kayıt, tâkip ve sâire gibi işler.
muâmele: davranma, davranış.
muârız: karşı gelen.
muâvenet: yardım, yardım etme; yardımcılık.
mûcib: gereken, gerektiren.
mugayir: aykırı, uymaz, başka türlü.
muhadderât: kapalı, örtülü, nâmuslu kadınlar; Müslüman kadınları.
muhâfaza: saklama, koruma, kayırma.
muhâkeme: 1. bir hüküm çıkarmak için bir işi zihinde inceleme. 2. yargılama.
muhâlif: aykırılık gösteren, uymayan, uygun olmayan.
muhârebe: harbetme, savaşma; harp, savaş, savaşta yapılan çarpışmalardan her biri.
muharrir: 1. tahrîr eden, yazı yazan, kâtib, yazar, bir mevzuyu yazı ile anlatan. 2. te'lif eser sâhibi.
muhâsara: kuşatma.
muhâtara: tehlike.
muhavvel: havâle edilmiş, gönderilmiş; ısmarlanmış, bırakılmış.
muhayyirü'l-ukul: akıllara şaşkınlık veren, akılları durduran.
muhbir: 1. haber veren, haberci. 2. bir gazete için haber toplayıp ulaştıran.
muhill: ihlâl eden, dokunan, saklayan, bozan.
muhtâr: 1. ihtiyâr eden, seçilmiş, seçkin. 2. hareketinde serbest olan, istediği gibi davranan, dilediğini yapan.
muhtelit: karışık, karma.
muhteriz: sakınan, çekinen.
muhtıra: 1. hatırlatmak üzere yazılan ve sunulan tezkere.
muîn: yardımcı.
mukabele: karşılık verme, karşılama.
mukaddem: önce gelen, önceki [zamanca-].
mukaddemât: öncüller.
mukaddes: takdîs edilmiş, mübârek, kutsal; temiz.
mukaddime: başlangıç, giriş, önsöz.
mukarrer: 1. şüphesiz, sağlam. 2. anlatılmış, bildirilmiş.
mukavemet: karşı durma, dayanma, karşı koyma, direnme, direniş.
muktedir: gücü yeten, becerebilen.
munkasamî: dökülüp akıtılmış.
munkassem: ayrılmış, bölünmüş.
muntasıf: 1. yarılanmış, yarıya varmış. 2. yarı, orta.
muntazam, muntazama: intizamlı, sıralanmış, düzgün, derlitoplu.
murâd: arzu, istek, dilek. 2. maksat, meram.
murdâr: mundar, pis, kirli.
musaddık: tasdîk eden.
musahhih: tashîh eden, yanlış düzelten, düzeltici.
musarrah: açık söylenmiş, belirtilmiş, apaçık.
mutâbakat: uygunluk, uyuşma, anlaşma.
mutâbık: uyan, uygun (birbirine).
mutasarrıf: 1. tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve salâhiyeti bulunan. 2. bir sancağın en büyük idâre âmiri [Tanzîmat'tan sonra].
mutâvaat: itâat etme, baş eğme.
mutî: 1. itaat eden, boyun eğen. 2. bağlı.
mutlak, mutlaka: 1. kayıtsız, şartsız. 2. yalnız, tek, salt.
muvâfakat: uygunluk.
muvaffak: başaran, beceren.
muvaffakıyyet: ele geçirme, başarma.
muvâfık: uygun, yerinde.
muvakkat: süresiz, geçici.
muvakkaten: geçici olarak.
muvâzene: karşılıklı iki şeyin denkliği, uygunluğu.

muzırr, muzırre: zararlı, zarar veren, zarara sokan.
mübâhasât: bir iş hakkında veyâ daha çok kimse arasında edilen sözler, konuşmalar.
mübâhasât-ı edîb-âne: terbiyelice mübâhaseler.
mübâhase: iddialı, karşılıklı konuşma, bahse girişme.
mübtelâ: tutkun, tutulmuş.
mücerreb: tecrübe olunmuş, denenmiş, sınanmış.
mücerred: 1. tecrîd edilmiş. 2. tek, yalnız.
müctemi: toplanan, toplanmış, toplu; birleşmiş.
müdâfaa: savunma.
müdâhalât: karışmalar, araya girmeler.
müdâhin: yüze gülen, dalkavuk.
müddeâ: 1. iddiâ olunmuş, iddiâ olunan şey. 2. dâvâ olunan şey. 3. asılsız iddiâ edilen şey. 4. sav, tez.
müddet: bir şeyin uzayıp sürdüğü zaman.
müddet-i medîde: uzun zaman.
müdrik: idrâk eden, anlayan; anlamış.
müellif: 1. te'lîf eden, kitap yazan, eser sâhibi.
müennes: dişi.
müessese: binâ, kuruluş; kurum.
müeyyed: 1. kuvvetlendirilmiş, sağlam. 2. doğrulanmış.
müeyyid: 1. te'yîdeden, kuvvetlendiren. 2. doğrulayan. 3. yardım eden.
müftabih: hakkında fetva verilmiş olan, kendisiyle amel olunması icab eden hüküm.**
müftehir: iftihâr eden, övünen.
mühlik: helâk eden, öldüren, öldürücü.
mükellef: 1. bir şeyi yapmaya, bir şeyi ödemeye mecbur olan. 2. külfetle süslenmiş, mükemmel şekilde hazırlanmış olan.
mülâhazât: düşünceler.
mülâsık: bitişik, yapışık; yanyana bulunan.
mülga: lağvedilmiş, kaldırılmış.
mülk: bir devletin ülkesi.
mümtâz: seçkin.
mümtâze: "mümtâz"ın dişisi.
mümteni': 1. imtinâ eden, çekinen. 2. olamaz.
münâcât: 1. Allah'a dua etme, yalvarma. 2. Allah'a duâ mevzû'lu manzûme.
münâkehât: nikâhlanmalar, nikâh kıyışmalar.
münâkehât: nikâhlanmalar.
münâsebet: ilgi, yakınlık, bağ.
münâsebet: uygunluk.
münâsib: uygun, yerinde.
münâzaa: ağız kavgası, çekişme.
münbais: ileri gelen, doğan.
müncî: kurtaran.
münciyye: (bkz. müncî).
münferid: yalnız olan, tek, ayrı, kendi başına.
münhasıran: husûsî olarak, sâdece, yalnız olarak.
münkasım: kısım kısım bölünen, bölük bölük olan, bölünmüş.
münkir: inkâr eden, kâbul etmeyen.
müntehib: Türkçe sözlükten bak
mürâcaat: başvurmalar, danışmalar; yardım istemeler.
mürebbî: terbiye eden.
mürekkeb: terkîb edilmiş, iki veyâ daha çok şeylerin karışmasından meydana gelen.
mürettib: 1. tertîbeden, nizâma, sıraya koyan. 2. yazı dizicisi [matbaada].
mürîd: 1. irâde eden, emreden, buyuran. 2. bir şeyhe bağlı olan kimse.
mürüvvet: 1. insâniyet, mertlik, yiğitlik. 2. cömertlik, iyilikseverlik.
müsâbakat: yarış, yarışma.
müsâvât: eşitlik.
müsâvî: eşit, denk.
müsbet: tesbît edilmiş, delîl gösterilmiş.
müsellem: su götürmez, doğruluğu, gerçekliği herkesçe kabûl edilmiş olan.
müsellemât: umûmiyetle kabûl edilmiş, meydanda olan meseleler.
müselles: üçgen.
müskirât: sarhoş eden, sarhoşluk veren şeyler.

müstagnî: 1. doygun, gönlü tok. 2. çekingen, nazlı [davranan]. 3. lüzumlu, gerekli bulunmayan.
müstahakk: [aslı "müstahhik"dir.]. (bkz: müstahik).
müstahik: hak etmiş, hak kazanmış, lâyık.
müstaidd: istîdadlı, kabiliyetli, bir şeye kabiliyeti olan.
müstakill: kendi başına, kendi kendine, bağımsız.
müstesnâ: 1. üstün. 2. ayrı tutulan, ayrık. 3. benzerlerinden baskın.
müşâvere: danışma, bir iş üzerinde konuşma.
müşkil: güç, zor, çetin.
müşkilât: güçlükler, zorluklar.
müşterek: ortaklaşa.
mütâlaa: 1. okuma. 2. tetkik. 3. düşünce.
mütâlâat: 1. okumalar. 2. tetkîkler. 3. düşünceler.
müteallik: 1. asılı, bağlı. 2. taallûk eden, ilgili, ilişiği olan.
müteallik: ilgili, ilişiği bulunan.
müteârife: gerçekliği apaçık, meydanda olduğundan isbâtı îcâbetmeyen söz.
müteessif: teessüf eden, eseflenen, kederlenen.
mütefekkir: düşünen, düşünür, düşünce sâhibi.
müteferrik: dağınık, ayrı ayrı.
mütegallib: zorba.
mütehayyir: hayrette kalan, şaşmış, şaşırmış.
mütekabile: tekabül eden, biri, ötekinin karşısında olan.
mütemâdiyen: devamlı, sürekli olarak.
mütemâyiz: (Tanzîmat'tan sonra) sâniye rütbesinin birinci sınıfı [askerlikte: mirâlay (albay) karşılığı].
mütemeddin, mütemeddine: medenî.
müterettib: âit olan, ... üstüne düşen.
müteselsilen: sıra ile, birbiri peşi sıra.
müzâkerât: müzâkereler.
müzâkere: bir iş hakkında konuşma, danışma.
müzmin: üzerinden zaman geçmiş, eskimiş, süreğen [hastalık].
nâfıa: bayındırlık işleri.
nâ-hoşnûd: hoşnut olmayan, memnun olmayan.
nâil: murâdına eren, ermiş, ele geçiren.
nâ-kabil: olmayacak, olamayacak.
nâm: isim, ad.
-nâme: "yazılı, yazılmış, küçük kitap" mânâlarına gelerek mürekkep (birleşik) kelimeler meydana getirir: [emir-nâme, kanûn-nâme, karar-nâme... gibi].
nân-pâre: memurluk.
nasb: bir me'murluğa tâyin.
nass: 1. mânâsında sarihlik, kat'îlik bulunan Kur'an âyetinin delil olarak gösterileni. 2. dogma.
nâz ü naîm: refâh ve bolluk.
nazar: 1. bakma, göz atma. 2. îtibar.
nazaran: 1. göre. 2. nisbeten, nisbetle, kıyaslayarak.
nâzır: 1. bakan, gözeten. 2. (eskiden) vekîl, bakan [kabînede].
necâbet: soyluluk, soy temizliği.
necât: kurtulma, kurtuluş.
necm: yıldız.
nefs: (a.i.) üfleme.
nefs: ruh, can, hayat.
nefy: sürme, sürgün etme.
nehy ani'l-münker: şerîatın yasak ettiği şeyleri yaptırmama.
nekais: noksanlar, eksiklikler.
neşr: 1. yayma, dağıtma, saçma, açma. 2. herkese duyurma. 3. gazeteye yazma, yazdırma.
neşriyyât: 1. yayın, matbuâtın yazdığı şeyler. 2. basılıp dağıtılan yazılar, eserler, makaleler.
netîce: sonuç, son.
nev': 1. çeşit, türlü. 2. cins. 3. sınıf.
nezâret: 1. gözetme, gözden geçirme, denetim, kontrol. 2. idâre; reislik. 3. nâzırlık, vekillik.
nizâm: 1. düzen, usul, tertip, yol. 2. zamânın icâbına göre konulan esaslar.
nizâmât: nizâmlar, düzenler; kanun hükümleri.
nizâmen: nizâma, kanuna uyarak, nizâma, usûle göre, yolunca.
nizâm-ı cedît: yeni sistem asker.

numûne: (bkz: nümûne).
nutk: bir kalabalığa karşı söylenen söz.
nümûne: örnek.
nüsha: gazete ve dergilerde sayı.
Osmânî: Osmanlı Devleti'ne mensup, Osmanlılar'a ait.
pâd-şâhî: pâdişâha âit, pâdişah ile ilgili.
palikarya: Yunan askeri, Yunan delikanlısı.*
pâ-mâl: ayak altında kalmış, çiğnenmiş.
peder: baba.
-perver: 1. (f.s.c.: perverân) "besleyen, besleyici, büyüten, yetiştiren, yetiştirici, koruyan, terbiye eden" mânâlarıyla birleşik kelimeler yapar. 2. seçen, alan. 3. seven.
perverde: beslenmiş, terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütülmüş.
peydâ: meydanda, açıkta.
-pîşe: "alışmış, huy edinmiş" mânâlarına gelerek birleşik kelimeler meydana getirir.
rahmetullahi aleyh: Allah'ın rahmeti –onun– üzerine olsun!
râyet: sancak, bayrak.
re'y: fikir, düşünce.
rehâ-yâb: kurtulan, kurtulucu; yolcu olan.
reîs: baş, başkan.
resâil: 1. mektuplar. 2. küçük kitaplar. 3. mecmûalar, dergiler.
resm: bâzı işlerden veya eşyâdan alınan vergi yâhut harç.*
revâbıt: 1. bağlar. 2. münâsebetler, ilgiler.
revâc: sürüm, geçerlik.
reybü'l-menûn: dünyâ hâdiseleri.
ric'at: geri dönme.
ricâl: belli mevki sâhibi kimseler.
rûh: en mühim nokta, öz.
rûz: 1. gün. 2. gündür.
rûz-efzûn: 1. uzun ömürlü. 2. ömrü uzatan.
rüesâ: reisler, başkanlar.
rüsûm: 1. vergiler, gümrük vergileri. 2. usûl, merâsim.
sa'y: çalış, çabalama, gayret, emek.
saâdet: mutluluk.
sad: yüz [sayı].
sadâkat: dostluk, vefâlılık, içten bağlılık; doğruluk, yürek doğruluğu.
sadâret: sadrâzamlık, sadrâzamın işi ve makamı.
saded: konuşulan madde, asıl mevzu.
sademât: çarpmalar, tokuşmalar, çatmalar. 2. patlamalar.
sâdır: çıkan.
sadme: çarpma, tokuşma, çatma.
safâ': 1. saflık, berraklık. 2. gönül şenliği, kedersizlik, neş'e, zevk, eğlence.
sâhib: 1. sâhip. 2. bir vasfı olan. 3. koruyan. 4. bir işi yapmış olan.
sâhib-zuhûr: ayaklanan, başkaldıran, başa geçen.
sahîh, sahîha: gerçek, doğru.
sahîhan: gerçekten.
sâik, sâika: 1. sevk eden, götüren. 2. süren, sürücü. 3. güdü.
sâir: diğer, başka, gayri.
sâire: "sâir"in müennesi.
sâkin: oturan (bir yerde).
saltanat-ı seniyye: Osmanlı İmparatorluğu'nun bir adı.
sânî: ikinci.
sâniye: yarbaylık derecesinde mülkî bir rütbe olup elkabı: "izzetlü"dür.
sâniyen: ikinci derecede, ikinci olarak.
satvet: 1. birinin üzerine şiddetle sıçrama. 2. ezici kuvvet; zorluk.
sefâhat: zevk ve eğlenceye –aşırı derecede– düşkünlük.
selâmet: sâlimlik, eminlik, korku ve endîşeden uzak olma.
selâse: üç.
selb: kapma, zorla alma.
semâvî: Allah'dan olan, Allah'ın işi.
semere: bir şeyden elde edilen gelir.
seniyye: yüksek, yüce.
serâir-hâne-i tabîat: tabîat sırlarının toplandığı yer.
serd: [sözü] düzgün ve münâsebetli söyleme.
sevk: 1. önüne katıp sürme, ileri sürme. 2. (sebep olup) bir netîceye bağlama. 3. yollama, gönderme.
sezâ: münâsip, uygun, yaraşır.
sibâ': yırtıcı hayvanlar.

silsile: seri, dizi.
sirâc: ışık, kandil, mum.
sirkat: hırsızlık, çalma, çalınma.
siyâsî: 1. siyâset icabı olan. 2. diplomatça olan, politik.
siyâsiyye: (bkz. siyâsî).
suâl: sorma, sorulma, soruşturma, soru.
sudûr: sâdır olma, meydana çıkma, olma.
sû-i isti'mâl: kötüye kullanma.
sunûf: sınıflar.
sûr: Kıyâmette Hz. İsrâfil'in üfleyeceği boru.
sûret: 1. biçim, görünüş, kılık. 2. tarz, yol, gidiş. 3. çâre.
sûret-i zâhire: görünüş.
suver: sûretler.
sübhân-Allah: 1. "Allah'ı her türlü arazlardan, kusur, ayıp ve eksiklilerden tenîh ederim" mânâsındadır. 2. şaşma anlatmak için kullanılır.
şahs: kişi, kimse.
şahs-ı ma'nevî: kendisine bir şahıs muâmelesi yapılan banka, şirket v.b. gibi ortaklıklar.
şâhsî, şahsîye: şahsa, kişiye, kendine âit, şahısla, kendi ile, kişi ile ilgili.
şân: 1. şan, şöhret, ün. 2. âdet, tabîat, huy.
şark: doğu.
şarkî, şarkıyye: şarkla, doğu ile ilgili.
şâyan: yakışır, yaraşır, değer.
şebâb: gençlik, tâzelik, civanlık.
şecâat: yiğitlik.
şeh-bâl: kuş kanadının en uzun tüyü.
şehîr: namlı, ünlü.
şehr-istân: büyük şehir.
şer'an: şerîata uygun olarak.
şer'î: şerîata âit,şerîatla ilgili; şerîata uygun.
şerâit: şartlar.
şerâyi': şerîatlar, şerîat hükümleri.
şeref: 1. [ma'nen] büyüklük, yükseklik, ululuk. 2. üstünlük.
şerîat: 1. doğru yol. 2. Allah'ın emri. 3. âyet, hadîs ve icmâ-i ümmet esaslarına dayanan din kaideleri.
şerîat-ı Ahmediyye: İslâm şerîatı.
şerîf: Mekke emîrlerine verilen bir unvan.
şevket: büyüklük, heybet.
şikâr: av.
şimşîr: kılıç.
şîr-hâr: süt içen, henüz memede olan.
şitâbân: acele eden, çabuk olan, koşan, seğirten.
şîve: 1. naz, edâ. 2. söyleyiş, yerli veyâ yabancı konuşma tarzlarındaki telâffuz husûsiyetlerinin bıraktığı umûmî intibâlar.
şu'be: 1. şûbe, bölük, kısım, takım, bölüntü. 2. dal, budak.
şuarâ: şâirler, ozanlar.
şûrâ-yı devlet: danıştay.
ta'bîr: ifâde, anlatma.
ta'dîl: değişiklik.
ta'dîlât: değişiklikler.
ta'lîm: öğrenme, öğretme, öğretim, öğretilme.
ta'rîzât: dokundurmalar [sözle-], dokunaklı söz söylemeler, taş atmalar, taşlamalar, taşlar.
ta'yîn: 1. ayırma, belli etme. 2. bir me'mûriyete koyma.
ta'zîm: 1. büyükleme, ululama, büyük sayma. 2. saygı gösterme, ikrâm etme.
taarruz: düşmana saldırma.
taayyüş: yaşama, geçinme.
tabîat: kâinat.
tâbiiyyet: tâbi'lik, tâbî olma.
tâbir-i âhar: diğer bir ifade, başka deyiş.[179]
tafsîl: etrâfıyla, etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma, açıklama.
tafsîlât: etraflı olarak bildirmeler, uzun uzadıya anlatmalar, açıklamalar.
tafsîlât-ı meşrûha: îzah edilmiş tafsîlât.
tagayyür: 1. değişme, başkalaşma. 2. bozulma, kokma.
tahaccür: taşlaşma, taş olma.
tahakkuk: hakîkat olarak meydana çıkma, gerçekliği anlaşılma.
tahallüf: 1. geride kalma, arkada bırakılma. 2. uygun gelmeme.
tahassür: hasret çekme.

[179] http://www.luggat.com/105245/tabir-i-ahar adresinden alındı (20.02.2017).

tahdîd: sınırlama.
tahkik: 1. doğru olup olmadığını araştırma. 2. doğru olup olmadığını meydana çıkarma.
tahkikat: araştırmalar, soruşturmalar.
tahkir: hor görme, küçük görme.
tahmîl: yükleme, yükletme, yükletilme.
tahrîr: 1. yazma, yazılma. 2. kompozisyon. 3. kitap yazma. 4. kaydetme.
tahrîrât: (tahrîr'in c.): bir dâirece yazılan resmî mektup[lar].
takbîh: çirkin görme, beğenmeme.
takdime: 1. takdim. 2. kendinden üstün kimseye sunulan armağan.
takdîr: beğenme, değer biçme, değer verme.
taltîf: 1. gönül okşama, gönlü hoş etme. 2. rütbe, nişan, maaş artırımı gibi şeylerle sevindirme.
tanzîm: düzeltme, düzenleme, düzen verme, yoluna koyma.
târ ü mâr: karmakarışık; dağınık; perişan.
tard: 1. koğma, sürme, uzaklaştırma. 2. vazîfeden, mektepten uzaklaştırma.
tasarruf: 1. sâhibolma. 2. idâre ile kullanma, tutum, ekonomi.
tasavvur: 1. zihinde şekillendirme, kurma. 2. göz önüne getirme [zihinde].
tasdîk: 1. doğrulama. 2. onaylama.
tasvîbât: doğru bulunan, uygun görülen şeyler.
tasvîr: yazıyla târif etme.
tatbîk: bir kanunu, bir maddeyi uygulama.
tatbîkan: tatbîk suretiyle, uygulayarak.
tatbîkat: tatbikler, amelî, pratik dersler, tâlimler.
tavassut: araya girme, aracılık, ara bulma, aracılık etme.
tavsîf: vasıflandırma, niteleme.
te'dîb: edeplendirme, edeplendirilme.
te'mîn: 1. sağlamlaştırma. 2. elde etme. 3. sağlama.
te'sîs: esas koma, temel atma, kurma; kuruluş, kurulum.
te'yîd: kuvvetlendirme, kuvvetlendirilme, sağlamlaştırma.
teâvün: yardımlaşma, birbirine yardım etme.
teb'id: uzaklaştırma.
tebaa: uyruk, bir devletin hükmü altında bulunan kimse[ler].
tebdîl: değiştirme, değiştirilme.
tebeddül: değişme, başka hâle girme.
tebeyyün: belli olma, anlaşılma, meydana çıkma.
tecâvüz: ötesine geçme, sınırı aşma, atlama.
tecdîd: yenileme, yenilenme.
tecrîd: ayırma, bir tarafa koyma.
tedâbîr-i ıslâhiyye: düzeltme, iyileştirme tedbirleri.
tedennî: aşağı inme, gerileme.
tedkik: dikkatle araştırma, araştırılma, inceden inceye yoklama, inceleme.
tedrîsî, tedrîsiyye: derse âit, dersle ilgili.
teferruât: ayrıntılar.
tefrîk: ayırma, seçme, tefrik etme.
tefrika: 1. ayrılma, ayrılık. 2. bozuşma.
teftîş: kontrol.
tefvîz: dağıtım.
tegarrüb: gurbete çıkma.
tehiyyât: hazırlamalar.
tekabül: karşı karşıya olma, karşı karşıya, yüzyüze gelme, karşılaşma.
teklîfât: teklifler, önermeler, öneriler.
tekrîr: tekrarlama, tekrâr etme.
teksîr: çoğaltma.
tekzîb: yalanlama, yalan olduğunu söyleme.
telâhuk: birbiri arkasından gelip birleşme, birbirine katılma.
telef: yok etme, öldürme.
temeddün: medenîleşme, medenî olma.
temyîz: (Tanzimat'tan sonra) bir davanın üçüncü ve son görülme derecesi.
tenbîh: uyandırma, uyarma, uyarım. 2. bir işin yapılmasını, bırakılmasını, veyâ o işten vazgeçilmesini tekrar tekrar hatırlatma.
tenezzüh: gezinti.
tenezzül: düşme, inme [fiyat].

tenfîz: nâfiz kılma, hükmünü yürütme.
ten-perest-âne: kendini sevene yaraşır yolda.
tenvîr: ışıklandırma, aydınlatma.
terakki: ilerleme.
terakkiyât: ilerlemeler.
terbiye: eğitim.
tercemân: tercüman, çevirici, dilmaç.
terceme-i hâl: hal tercemesi, biyografi.
tercümân: (bkz. tercemân).
terettüb: icap etme, gerekme.
tertîb: sıra, dizi, düzen.
tervîc: kıymet ve îtibârını artırma.
tesmîm: zehirleme.
tesviye: berâber etme, düz etme, düzleme.
teşkîl: meydana getirme.
teşrî: kanun yapma.
teşvîk: şevke ve gayrete getirme, şevklendirme, isteklendirme.
tev'em: 1. ikiz. 2. eş, benzer.
tevakkuf: (-e) bağlı olma.
tevehhüm: kurma, kuruntuya düşme, vehimlenme.
tevekkül: işi Allah'a bırakıp kadere râzı olma.
tevellüd: 1. doğma [maddî, mânevî]. 2. doğum.
tevkif: mevkuf (tutuklu) hâlinde bekletme.
tevkîl: vekil etme, edilme.
tevsî': genişletme, genişletilme.
tezâyüd: çoğaltma, artma.
tezyîd: ziyâdeleştirmeler, artırmalar.
Türkistân: Türklerin anayurdu olan ve Taşkent, Hîve, Fergana, Semerkand, Buhârâ, Kırgız şehirlerini içine alan büyük bölge.
uhuvvet: 1. kardeşlik. 2. dostluk, bağlılık.
uhuvvet-i efkâr: fikir kardeşliği.
ukalâ': akıllılar, akıllı olanlar.
ulema': âlimler, ilim sahipleri, bilginler.
ulemâ-yı rüsum: dînin zâhirî hükümlerini ve dünya ilimlerini bilen âlimler.*
ulûm: ilimler, bilgiler.
ulûm-i müteârefe: herkesin bildiği, tanınmış bilgiler.
ulviyyet: yükseklik, yücelik, büyüklük.
umûm: 1. umûmî. 2. hep, bütün, cümle, herkes. 3. bütün insanlar, bütün halk.
umûmî, umumîyye: umûma, herkese ait, herkesle ilgili.
umûr: 1. işler, hususlar, maddeler, şeyler. 2. önem verme, aldırma, üzerinde durma, iş sayma, iş edinme.
usûl: yol, yöntem, tertip, metod, nizam, kaide, düzen.
ü: ve.
üdebâ': edibler, yazarlar.
ülfet: 1. görüşme, konuşma. 2. ahbaplık, dostluk.
ümîd-vâr: uman, ümitli.
ümmet: bir dille konuşan insanların hepsi.
üss: esas, asıl, kök, temel.
va'd: 1. söz verme, üstüne alma. 2. yapılmasına söz verilen şey.
va'z: dinî öğüt.
vahdet: yalnızlık, teklik, birlik.
vâhid, vâhide: tek, bir.
vak'a: olup geçen şey, hadise, olay.
vâkıâ: 1. vuku' bulmuş, olmuş bir iş, gerçek. 2. cenk, savaş.
vaktâ ki: ne vakit ki, o vakit ki, olduğu vakit.
vâlide: doğuran; ana.
vâreste: 1. kurtulmuş. 2. serbest, rahat. 3. ilişkisiz.
vârid: gelen, vâsıl olan, erişen.
vâris: mirasçı, kendisine miras düşen.
vâsıl: erişen, ulaşan, kavuşan.
vâsıta: âlet, araç.
vasî: bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye me'mur edilen kimse.
vazâif: vazîfeler.
vâzı'-ı kanûn: kanunu yapan, koyan, hazırlayan.
vazîfe: ödev, görev, bir kimsenin yapmak zorunda bulunduğu iş.
ve sâire: ve başkaları, ve bunun gibiler, ve benzerleri.
ve'l-hâsıl: sözün kısası, kısacası.
vech: 1. yüz, surat, çehre. 2. üst, satıh, düz, yüz.

vefâ: sözünde durma, sözünü yerine getirme.
verâset: vârislik, mîrasçılık, mirasta hak sâhibi olma.
vesâyet: vasîlik.
vikaye: kayırma, koruma, esirgeme.
vuku: olma, oluş.
vukuât: 1. olanlar, olan bitenler.
vukuf: anlama, bilme, öğrenme.
vücûd: bulunma, var olma, varlık.
vükelâ: 1. vekiller. 2. (Osmanlı İmparatorluğu devrinde) kabîne âzâsı, vekiller, bakanlar.
vüs'at: genişlik, bolluk.
vüzerâ': vezirler.
yâd-gâr: yâdigâr, bir kimseyi veyâ nesneyi hatırlatacak şey, andaç.
yâd-ı şebâbet: gençlik hâtırası.
yağma-ger: yağmacı, çapulcu, zorba.
yakinen: kat'î olarak, hiç şüphe edilecek tarafı bulunmaksızın.
yed: 1. el. 2. kuvvet, kudret, güc.
yek-dîger: birbirini, bir taraf öbür tarafı.
Yezîd: Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin oğlu.
zabt: 1. idâresi altına alma, kendine mal etme. 2. silâh kuvveti ile bir yeri alma.
zabtiyye: 1. zaptiyye; Tanzîmat'tan sonra memleket içi güven ve emniyet işleriyle vazîfeli dâireye verilen ad. 2. polis, jandarma.
zâhir: açık, belli, meydanda.
zaîm: kefil.
zalâm: karanlık.
zâlim-âne: zulümle yapılan.
zârûret: 1. çâresizlik. 2. muhtaçlık, yoksulluk; sıkıntı.
zarûrî, zarûriyye: mecbûrî, zorunlu [iş], ister istemez olacak olan [iş].
zarûriyyât: mecbûrî, zorunlu işler, ister istemez olacak olan işler.
zât: 1. kendi. 2. asıl, öz, cevher. 3. saygıya değer kimse.
zât-ı şâhâne: pâdişaha hitap ederken veyâ kendisinden bahsedilirken kullanılan bir tâbir.
zatîyye: kendiyle ilgili, kendine âit, kişilik, özlük, özel.
zeâmet: 1. şeref, şan. 2. riyaset.**
zevâl: sona erme.
zevât: kişiler, şahıslar, kimseler.
zeyl: bir şeyin altı, devâmı, eki.
zımnen: üstü kapalı olarak.
zikr: anma, anılma. kubbealtından
zimmet: sâhip çıkma, koruma zorunda kalma.
zîr: alt, aşağı.
ziyâde: aşırı, fazla.
zuhûr: görünme, meydana çıkma, baş gösterme, türeme.
zûr-ı bâzû: kol kuvveti.